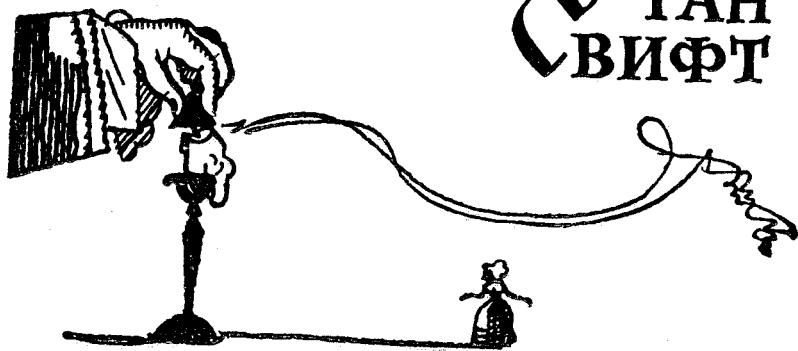


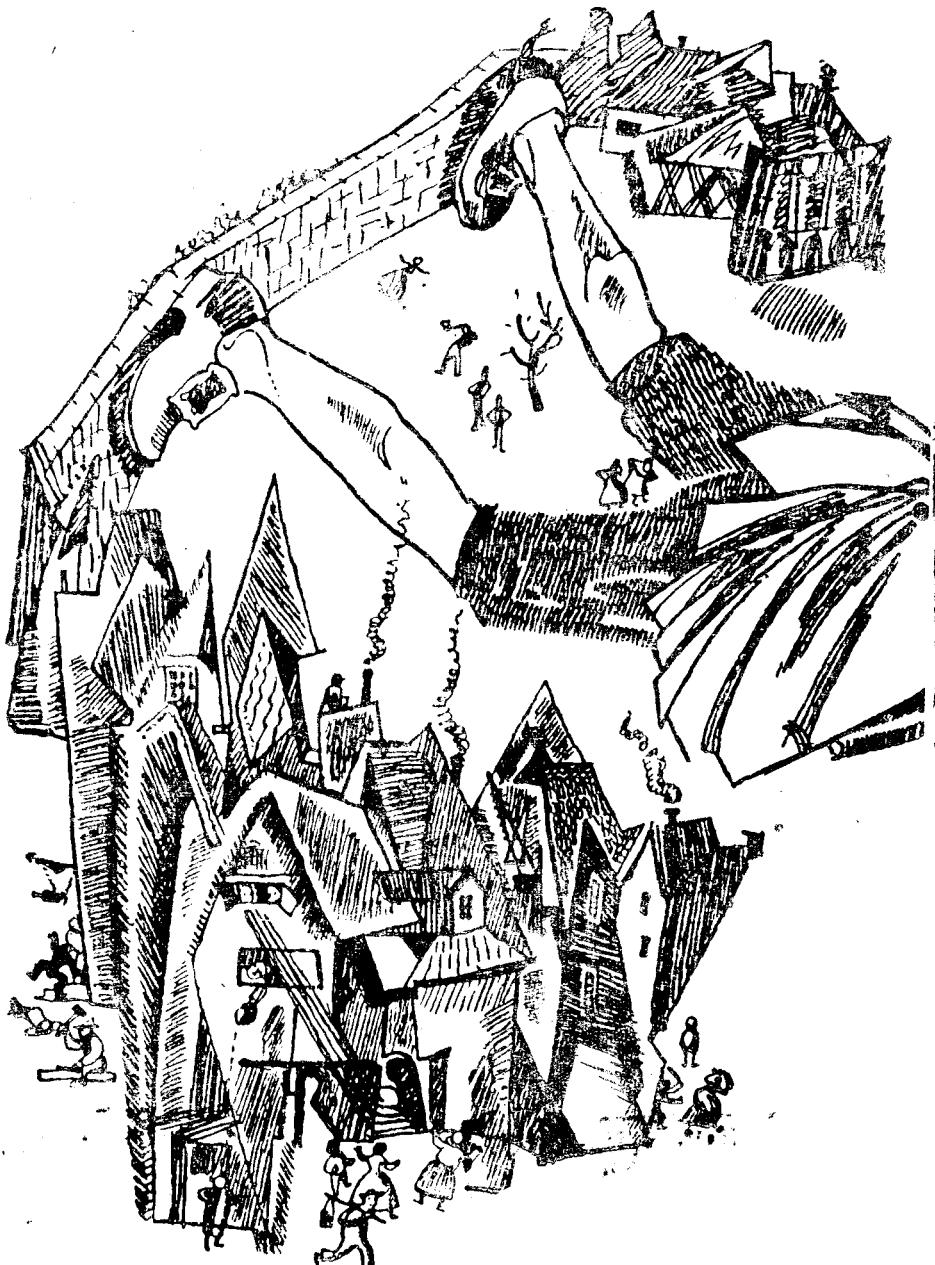
© «Ёш гвардия», 1974.
© Детгиз, 1955.

www.ziyouz.com kutubxonasi

ЖОНА
ТАН
СВИФТ



ГУЛЛИВЕР
НИНГ
САЁХАТ
ЛАРИ



Биринчи қисм

ЛИЛИПУТИЯГА САЁХАТ



БИРИНЧИ БОБ

АВТОР УЗИ ҲАМДА ҮЗ ОИЛАСИ ҲАҚИДА БАЪЗИ БИР МАЪЛУМОТЛАРНИ
МАЪЛУМ ҚИЛАДИ. САЕҲАТГА БУЛГАН ДАСТЛАБКИ МАЙЛ. У КЕМА ҲАЛО-
КАТИГА ДУЧ КЕЛАДИ. СУЗИБ УЗИННИ ҚУТҖАРАДИ ВА ЛИЛИПУТЛАР МАМЛА-
КАТИ СОҲИЛИГА ЭСОН-ОМОН ЕТИБ ОЛАДИ. УНИ АСИР ҚИЛИБ МАМЛАКАТ
ИЧКАРИСИГА ОЛИБ КЕТИШАДИ.

Мен Ноттингемпширда туғилганман, у ерда отамнинг унча
кatta бўлмаган мулки бор эди. Ёшим ўн тўртга тўлганда отам
мени Кембриж шаҳридаги Иманъюел коллажига ўқишга юбор-

ди. У ерда уч йил билимларни зўр ҳафсала билан ўргандим. Бироқ, коллежда ўқишим учун маблағ етказиб беришга отамнинг қудрати етмай қолди, шунинг учун у мени у ердан олиб, Лондондаги машҳур врач Жемс Бетсга шогирдликка берди, ундан тўрт йил таълим олдим. Отам ҳар замонда юборган пулларнинг ҳаммасини навигация ҳамда математиканинг бошқа соҳаларини ўрганишга сарфладим. Бу фанлар ҳамма саёҳатда қўл келиши мумкин, мен эса, тақдир мени саёҳатчи қиласди, деган фикрга қаттиқ ишонгандим. Мистер Бетснидан кетиб, уйга Ноттингемширга қайтиб келдим. Отам, тоғам Жонс ҳамда бошқа қариндош-уруғларимизнинг қўллаб-қувватлаши туфайли қирқ фунт тўплашга муваффақ бўлдим ва маълумот олишни давом эттириш учун Лейденга жўнашга аҳд қилдим. Қариндош-уруғларим менга ҳар йили ўттиз фунтдан пул юборишга ваъда қилишди. Лейден шаҳрида, узоқ саёҳатларда асқатиб қолишини билиб, икки йилу етти ой медицинани ўргандим.

Лейдендан қайтгач, саховатли устозим мистер Бетснинг ёрдамида капитан Эйбрегем Пеннелл қўмондонлик қилаётган «Қалдирғоч» кемасига хирург бўлиб ишга кирдим. Ана шу кемада уч яrim йил хизмат қилдим. Левант ва бошқа мамлакатларга саёҳат қилдим. Юртимга қайтгач, Лондонга кўчиб кеълишга жазм этдим. Мистер Бетс бу фикримни жудаям маъқуллади ва мени бир қанча пациентларга тавсия этди. Мен Олд-Журидаги унча катта бўлмаган уйнинг бир қисмини ижарага олдим, Ньюгетстритда яшовчи пайпоқфуруш мистер Эдмонд Бертоннинг қизи мисс Мери Бертонга уйланиб, тўрт юз фунт сеп олдим.

Орадан икки йил ўтгач, саховатли устозим Бетс вафот этди; маошим кескин камайиб кетди. Дўстларим жуда оз эди, кўпгина ҳамкасларимнинг бемаъни қилиқларига тақлид қилишга эса виждоним йўл қўймади. Шунинг учун ҳам хотиним, баъзи таниш-билишларим билан маслаҳатлашиб, яна денгизчи бўлишга аҳд қилдим. Олти йил мобайнида кема хирурги бўлиб ишладим, иккита кема алмаштирдим, Ост — ҳамда Вест-Индияга бир неча марта саёҳат қилдим. Ана шу хизматда ўз ишларимни анча ўнглаб олдим.

Сафарга кетаётганда кўплаб китоб олар ва бўш вақтларим-

ни қадимий ҳамда янги энг яхши ёзувчиларнинг китобларини ўқишига бағишлардим, қирғоққа чиққанда эса ерли аҳолининг урф-одатларини кузатардим, тилларини ўрганардим. Хотирамнинг яхшилиги туфайли буларни осонгина ўзлаштириб олардым.

Кейин саёҳатим унча муваффақиятли бўлмади. Денгиз меъдамга тегди, хотиним, бола-чақаларим билан уйда қолмоқчи бўлдим. Мен денгизчилар орасида бўлиб кўпроқ тажриба ортириш ниятида Олд-Журидан Фегтер-Лейнга, у ердан Уоппингга кўчдим, лекин мўлжалим амалга ошмади. Уч йиллик беҳуда кутишдан кейин «Оҳу» кемасининг эгаси, капитан Вильям Причарднинг наф келтирадиган таклифини қабул қилдим, у билан Жанубий денгизга¹ жўнадим.

Биз Бристолдан 1699 йил 4 майдага йўлга чиқдик. Аввалига саёҳатимиз жуда муваффақиятли бўлди. Ҳамроҳ шамол кемамизни олдинга йўналтириди. Кўп ўтмай Ост-Индия томон йўл олдик. Худди шу пайтда даҳшатли бўрон кўтарилиди. Довул бизни Вандимен Еридан² шимоли-ғарб томонга қараб сурисиди. Биз жанубий кенглиknинг $30^{\circ} 2'$ ида эдик. Экипажимиздаги ўн икки киши ўта чарчаш ҳамда маза-матрасиз овқатдан вафот этди, бошқалар ҳам ҳаддан ташқари ҳолдан тойғанди. 5 ноябрь куни (ўша ерларда ёзнинг бошланиши) қаттиқ шамол кемамизни ҳамон олдинга ҳайдаб боришда давом этди; ҳамма ёқни қалин туман қоплаганди. Тўсатдан кемадан қандайдир яrim кабельт³ узоқроқ масофада тўлқинлар урилиб пишқираётган жой кўринди. Шиддатли шамол кемани ўз оғушинга олиб, қоя сари сурисиди. Бирор чора кўриш учун вақт ўтган эди. Кема шитоб билан бориб тошга урилди ва бир зумда чил-чил бўлди.

Экипаждан олти киши, шу жумладан мен ҳам, денгизга қайнқ туширишга, кема ва қоядан узоқлашишга муваффақ бўлгандик. Менинг ҳисобимга кўра, эшкак эшиб фақат уч миля⁴ юрдик. Кейиниги кунларда кемада шунчалик қаттиқ ишлаган

¹ Жанубий денгиз — Тинч океанинг жанубий қисми илгари шундай аталарди.

² Юлдузча қўйилган сўзларга изоҳни китобнинг охиридан ўқинг.

³ Кабельт — инглиз дengiz ўлчови. Бир кабельт 183 метрга тенг.

⁴ Миля — Бу ерда 10 кабельтга тенг дengиз миляси ҳақида гап боради.

әдикки, эшкак эшишга ҳам дармонимиз етмай қолди. Биз эш-какларни улоқтириб, ўзимизни тўлқинлар ихтиёрига топширдик. Ярим соатдан кейин шимолдан эсган қаттиқ шамол қайиғимизни ағдариб ташлади. Қайиқдаги ҳамроҳларимга ҳам, шунингдек, халос бўлиши умидида қояда ёки кемада қолганларга ҳам нима бўлганини билмайман. Фикримча, уларнинг ҳаммаси ҳалок бўлган бўлса керак.

Ўзим эса сувга думалаб тушгач, шамол ва оқим йўналишида бошим оққан томонга қараб сузавердим. Бир неча марта сув тубини пайпаслаб кўрдим. Ниҳоят, жуда ҳолдан тойиб, тўлқинлар билан олишишга кучим етмай қолганда оёғим ерга текканини сездим.

Худди шу пайтга келиб бўрон ҳам анча тинди. Сув туби шунчалик қиялик эканки, соҳилга етгунча бир миля масофагача сув кечиб боришга тўғри келди. Шунда кеч соат саккизлар бўлса керак. Мен мамлакат ичкарисига ярим миляча юриб бордим, бироқ уй ёки у ерда яшовчилардан ном-нишон ҳам тополмадим. Чарчаشدан, иссиқдан ҳамда кемани тарк этиш пайтида ярим пинт¹ ароқ ичиб олганимдан қаттиқ уйқум келди. Жуда ҳам паст ҳамда майнин кўкат устига чўзилдим ва қаттиқ уйқуга кетдим, умрим бино бўлиб бунақа қаттиқ ухламагандим.

Менинг ҳисобимга кўра уйқум тўққиз соатдан оз давом этмаган бўлса керак, чунки уйғонганимда ҳамма ёқ ёп-ёруғ эди. Мен ўрнимдан турмоқчи бўлдим, бироқ қимирлай олмадим. Қўл-оёқларим ерга маҳкам чирмаб ташланибди; ўзим осмонга қараб ётардим. Ўзун ва қалин соchlарим ҳам ерга боғлаб ташланган эди. Айни пайтда бутун гавдам — қўлтиғимдан сонимгача ингичка чилвиirlар билан тортиб боғланганлигини сездим. Мен фақат осмонга қарай олардим, холос; қуёш омонсиз куйдирар, кўзларимни қамаштиради. Қулоғимга аллақандай ноаниқ шовқин чалинди, лекин тепага қараб ётганимдан ҳеч нарсани кўра олмадим.

Кўп ўтмай қандайдир бир жонли нарса чап оёғимдан ўрмалаб, аста-секин кўкрагимга чиққанини, иягимга яқинлашиб келганини сездим. Кўз қиrimни ташлаб, қўлига ўқ-ёй ушла-

¹ Пинт — ярим литрга тенг инглиз суюқлик ўлчови.

аташаркан) мени яхши тушунди. У минбардан тушиб, ён томонларимга бир неча нарвон қўйишини буюрди. Турли хил ноз-неъматлар солинган саватларни кўтарган юздан ортиқ одам нарвондан юқорига кўтарилиб, оғзим томон равона бўлишиди.

Овқатлар, менинг ҳақимдаги хабар етиб бориши биланоқ, подшонинг амри билан бу ерга етказиб келинганди. Неъматлар турли-туман жонивор гўшидан тайёрланган эди, бироқ таъмига қараб, қайсиси қандай жонивор гўши эканлигини ажратса олмадим. Бу ерда курак, сон, биқин гўштлари бор эди, улар кўринишдан қўй гўшини эслатса-да, катталиги аранг турна қанотидай келарди. Мен улардан икки-учтасини ҳар бири милитиқ ўқидай келадиган учта нонга қўшиб бирданига оғзимга солардим. Одамчалар менга жуда чаққонлик билан хизмат қилишар ва бўйимдан, иштаҳамнинг карнайлигидан мамнун бўлишиб, минг хил имо-ишоралар қилишарди.

Қорним тўйгач, бирор нарса ичгим келганлигига ишора қилдим. Булар жуда ҳам зийрак, кашфиётчи халқ экан. Еган овқатимга қараб, мени оз нарса билан қондириб бўлмаслигини билишиб, одатдан ташқари эпчиллик билан арқон ёрдамида бочкалардан энг каттасини устимга тортиб чиқаришди, қўлимга юмалатиб олиб боришиди ва оғзини очишли. Бочкада чорак литрча вино бор эди, уни бир кўтаришда ичиб юбордим. У бургунд виносига ўҳшаса-да, мазаси анча яхши эди. Улар иккинчи бочкани ҳам олиб келишди, буни ҳам олдингиси сингари ичиб, яна сўрадим, лекин уларда бошқа вино топилмади.

Мен бу кароматларни кўрсатаётганимда одамчалар хурсандликдан қийқириб юборишиди ва кўксимда ҳа деб: «Гекина дегулы!» деганча ўйинга тушишди. Улар имо-ишора билан ҳар иккала бочкани ерга ташлашни илтимос қилишди, бироқ бундан олдин пастда турганларнинг четланишлари лозимлигини огоҳлантириб: «Борач мивола!» деб қаттиқ бақиришди. Бочкаларни осмонда кўришгач, яна бараварига: «Гекина дегулы!» деб қичқиришди.

Ростини айтсам, улар танамда у ёқ-бу ёққа юришаётганида даставвал қўлимга тушган қирқ ёки эллик кишини ушлаб олиб, ерга улоқтириш вассасаси ҳам қўзгалди. Аммо улар мени анча азобга қўйишиганини, бошимга бундан ҳам баттар азобларни

солишлиарини, уларга бўйсунишга ваъда берганимни ўйлаб, бу фикрларни миямдан чиқариб ташладим. Бундан ташқари, ўзими ни харажатларнинг юзига қарамай мени бу қадар сийлаган халқ меҳмондўст одамлар тоифасидан бўлмоғи керак, деб ҳи- собладим.

Ҳар ҳолда, бу митти одамларнинг қўрқмаслигидан ажаб-ланмасдан иложим йўқ эди. Мен уларга қандайдир улкан маҳ-луқ бўлиб кўринишм керак эди, улар бўлса дадил устимга чиқиб, битта қўлим бўшлигини парволарига ҳам келтирмай, бемалол ўйнаб юришарди.

Орадан бир оз вақт ўтгач, қаршимда улуғ мартабали зот — император ҳазратларининг элчиси пайдо бўлди. Элчи жаноби олийлари кўпгина мулоzимлари кузатувида оёғимдан чиқиб, юзим томон юра бошлади. У императорнинг муҳри босилган ишонч ёрлигини кўзимга яқин олиб келиб кўрсатди, менга қа-раб нутқ сўзлади. Элчи қиёфасида ғазаб аломати кўринмасди. аммо ўта қатъиятлилик билан ўн минутча гапирди. Гап орасида қўли билан бир томонни кўрсатаверди. Кейинроқ билишимча, гап олий ҳазратлари давлат кенгаши билан биргаликда мени бу ердан ярим миля наридаги пойтахтга олиб келишга қарор берганлиги устида борган экан.

Унинг нутқига жавобан мен ҳам бир неча сўз айтдим, бироқ, уни ҳеч ким тушунмади. Шунда мен имо-ишора тилига ўтдим. Мен бўш қўлимни бошқа қўлимга, сўнг бошим ва танамга қўй-дим, бу билан эркинлик олмоқчи эканлигимни билдиридим. На-заримда, олий жаноблари бу хатти-ҳаракатларни яхши англади шекилли, чунки йўқ деган ишорани билдириб бош чайқади, мени асир сифатида олиб кетишларини имо билан уқдириди. Айни пайтда, менга нисбатан яхши муносабатда бўлишларини ҳам писанда қилди.

Шу пайт, арқонларни узиб ташлашга яна бир уриниб кўрай-микан, деб ўйладим. Бироқ теримга санчилган ёй ўқлари гў-файли яралар билан қопланган юз ва қўлларимнинг ачишиб оғриши мени бу ниятдан қайтарди. Бунинг устига, душманла-рим тобора кўпайиб бораётганлигини сездим. Шу сабабли, менга нисбатан кўнгиллари хоҳлаганича муносабатда бўлишла-ри мумкинлигини имо билан тушунтирдим. Шундан кейин

Гурго ҳамда унинг мулоzимлари менга одоб билан таъзим қилишди ва анча хурсанд бўлишиб, узоқлашишди.

Кўп ўтмай қувноқ ҳайқириқлар янгради, «Пеплон селани» сўзи тез-тез тақрорланиб турди. Тўсатдан, мени қўриқлаётганлар ўнг ёнбошимга ағдарилишга имкон берадиган қилиб, чап томондаги арқонни бўшатишганини пайқадим. Бундан илгарироқ қўл ва юзларимга қандайдир хушбўй малҳам суртиб чиқишган ва ўқ теккан жойлардаги оғриқ дарҳол қолганди. Роҳатланиб, уйқум кела бошлади. Қейин айтиб беришларига қараганда, саккиз соатга яқин ухлабман. Бунинг ажабланадиган жоийи йўқ эди, чунки врачлар императорнинг буйруғига қўра винога ухлатадиган дори солиб қўйнишганди.

Аслида аҳвол бундай бўлган экан: император мен ҳақимдаги маълумотни олиши биланоқ, кенгаш билан келишиб, мени дарҳол боғлаш ҳақида фармойиш берибди (буйруқ кечаси, мен ухлаётгандага бажарилган). У яна, уйғонишим биланоқ мени овқатлантириш ҳамда пойтахтга олиб кетиш учун арава ясашни ҳам буюрган.

Бир қарашда бундай йўл тутиш ҳам ўта хавфли, ҳам қаҳрамонлик. Мен ишонаманки, европалик ҳокимлардан бирортаси-нинг ҳам бундай қилишга юраги бетламас эди.

Бироқ, менинг фикримча, императорнинг буйруғи адолатли эди. Дарвоқе, бу одамлар ухлаб ётганимда мени ўлдиришга уринишди ҳам дейлик. Дастлабки ҳужумданоқ оғриқдан ўзимга келишим ва шундай ғазабга тушишим мумкин эдики, арқонларни узис юбориб, ўз навбатида уларга ҳамла қилишим турган гап эди. Улар мендан раҳм-шафқат кута олмас эдилар, бу аниқ.

Бу одамлар ажойиб математиклар экан, улар билимларнинг машҳур ҳомийси императорнинг қўллаб-қувватлаши ва рағбатлантириш туфайли механика соҳасида улкан камолотга эришишганди. Подшо ихтиёрида ходалар ва бошқа оғир парсаларни ташийдиган гидравлика ҳар хил машина бор. Бу ерда, қурилишбоп ёғоч берадиган ўрмонзорлар бор жойда, узунлиги тўққиз фут келадиган энг йирик ҳарбий кемалар қуриш одат тусига кириб қолган экан. Қейин кемаларни ана шу машиналарга юклаб, дengизга олиб боришар экан.

Беш юз дурадгор ва инженерга дарҳол ана шу машиналар-

дан энг каттасини ясаш топширилган экан. Буйруқ жуда қисқа бир муддатда бажарилган. Қирғоқта чиққанимга тўрт соат бўлар-бўлмас машина орқамдан жўнатилган. Мен турган жойга машинанинг ётиб келишини халқ шодон қийқириқлар билан кутиб олди. Бу — баландлиги уч дюйм, узунлиги етти ва эни тўрт футга яқин, йигирма икки фидиракли ёғоч платформа эди. Уни менинг гавдамга параллел равишда қўйишиди.

Энг мушкул нарса мени кўтариб, платформага ётқизиш эди. Улар ерга ҳар бири бир фут баландликдаги саксонта хода қоқишиди, кейин ишчилар бўйним, қўлим, танам ва оёқларимга сон-саноқсиз илмоқли боғларни боғлашди; илмоқлардан пишиқ чилвир ўтқазиб, уларни ходалар устига ўрнатилган чифир тепасидан олиб ўтишиди. Энг бақувват ишчилардан тўққиз юз киши чилвирни торта бошлади, шундай қилиб, уч соат ўтар-ўтмас мени аравага олишиди ва унга маҳкамлаб боғлашди.

Буларнинг ҳаммасини менга кейин айтиб беришди. Уйқу дори шарофати билан қаттиқ уйқуга кетиб, бу ишларнинг биронтасини ҳам сезмабман.

Илгари айтганимдек, мени тўрт миля наридаги пойтахтга олиб бориш учун сарой отхонасидан, ҳар бирининг бўйи ярим дюйм келадиган энг катта отлардан бир ярим мингтаси керак бўлди.

Бир ғаройиб ҳодиса туфайли мени уйғотишганда тўрт соат ўйл юрган эканмиз. Арава тузатишга муҳтож бўлиб тўхтабди. Бундан фойдаланган маҳаллий халқ ёшларидан икки-учтаси ухлаётганимда афт-ангорим қанақалигини кўрмоқчи бўлиби. Улар арава устига чиқиб, юзим томонга секин яшириниб боришибди. Улардан бири, гвардия офицери, бурнимнинг чап тешигига қиличининг учини анча киргизибди. Бурнимга хас-хашак теккандай қаттиқ аксириб юбордим, уйғониб кетдим. Ботирлар ўзларини менга сездирмай яширинишди. Орадан уч ҳафта ўтгандан кейингина тўсатдан уйғониб кетганлигим сабабини билдим.

Бутун кунни ўйл юриш билан ўтказдик. Тунайдиган жойда аравамнинг икки томонига беш юзга яқин гвардиячи қўйилди. Уларнинг ярми машъала, қолганлари эса, сал туришга интилсам ўқ узиш учун, ўқ-ёйни шай қилиб ушлаб турарди.

Қуёш чиқиши билан яна йўлга тушдиқ, туш пайтида шаҳар дарвозасидан икки юз ярд берида эдик. Император саройдаги барча аркони давлати билан бизга пешвоз чиқди, лекин олий табақа амалдорлар олий ҳазратларининг устимга чиқиб, ўз ҳаётини хавф-хатар остида қолдиришига қатъий қаршилик кўрсатишиді.

Арава қироллик бўйича энг катта деб ҳисобланган ибодатхона ёнида тўхтади. Бундан бир неча йил муқаддам ана шу ибодатхонада даҳшатли қотиллик юз берган. Маҳаллий халқ ўта художўй бўлғанлигидан ибодатхонани ҳаром бўлди, деб унга кирмай қўйган. Ибодатхонани ёпишиб, у ердаги ашё ва зийнатларни олиб чиқишиган, у анча вақтдан бери бўм-бўш ётган. Ана шу ерга мени жойлаштироқчи бўлишиди.

Ибодатхонанинг шимолга қараган эшикларининг баландлиги тўрт футга, эни икки футга яқин бўлиб, осонгина сифишим мумкин эди. Эшикларнинг ҳар икки томонида, ердан бор-йўғи олти дюйм баландликда иккита дераза бор эди. Чап деразадан сарой темирчилари европалик хонимлар соатининг занжирни йўғонлигидаги тўқсон битта занжирни ўтказиб, уларнинг учини чап оёғимга ўттиз олтита осма қулф билан маҳкамлаб боғлаб қўйишиди. Катта йўлнинг бошқа томонида, ибодатхона рўпарасида баландлиги беш фут келадиган минора турарди. Император энг яқин амалдорлари билан, мени яхшироқ қўриш учун, минона устига кўтарилиди. Мени қўриш учун, алоҳида ҳисобга кўра, ибодатхона ёнига юз мингдан ортиқ шаҳарлик тўпланди. Уларнинг ўн мингдан ортиғи менга чирмашиб олди, деб ўйладим. Бироқ кўп ўтмай, буни ман этиб, чирмашганларга ўлим жазоси берилиши ҳақидаги бўйруқ чиқарилди.

Темирчилар ўз ишларини тугаллаб, мени аравага боғлаб турган арқонларни қирқишиди, умримда ҳеч қачон ҳис этмаган чуқур қайғули кайфиятда ўрнимдан турдим.

Ўрнимдан туриб, у ёқ-бу ёққа юрганимни кузатиб турган халқнинг шовқин ва ҳайрати таърифга сифмайди. Мени боғлаб қўйилган занжирнинг узунлиги икки ярдга яқин бўлиб, олдинга ёки орқага юриш тугул, ярим доира ясаб ҳаракат қилиш, эмаклаб ибодатхона ичига кириш, у ерда узала тушиб ётиш имконига ҳам эга эдим.

ИККИНЧИ БОБ

ЛИЛИПУТИЯ ИМПЕРАТОРИ КҮПГИНА АМАЛДОРЛАРНИ КУЗАТУВИДА АВТОР-НИНГ ҲУЗУРИГА ТАШРИФ БУЮРАДИ. ИМПЕРАТОРНИНГ ТАШҚИ ҚИЕФАСИ ВА КИЙИМЛАРИНИНГ ТАВСИФИ. ОЛИМЛАРГА ЛИЛИПУТЛАР ТИЛИНИ АВТОР-ГА ҮРГАТИШ ТОПШИРИЛАДИ. У ҮЗИНИНГ ОДОБЛИЛГИ БИЛАН ИМПЕРАТОР МАРҲАМАТИГА МУЯССАР БҮЛАДИ. АВТОРНИНГ ЧУНТАКЛАРИНИ ТИНТУВ ҚИЛИШАДИ. УНИНГ ҚИЛИЧ ВА ТҮППОНЧАСИНИ ОЛИБ ҚУИИШАДИ.

Үрнимдан туриб, атрофга назар ташладим. Эътироф қилиб айтаманки, умрим бино бўлиб бунақа ажойиб ва гаройиб манзарани кўрмаганман. Атрофим нуқул боғнинг ўзгинаси; ҳар бири қирқ квадрат фут келадиган, девор билан қуршалган дала-лар гулзорга ўхшайди. Бу далаларнинг баъзилари ўрмон билан қопланган бўлиб, дараҳтларнинг баландлиги етти фұтдан ошмасди. Чапда эса театр декорациясини эслатувчи шаҳар ястаниб ётарди.

Бу одатдан ташқари гўзал манзарани томоша қиласканман, император минорадан пастга тушди, отлиқ ёнимга келди. Бу жасорати учун уни фалакат босишига сал қолди. От мени кўриши биланоқ ҳуркиб, икки оёғида тик турди; чамаси устига тоғ юриб келаётгандай түюлган бўлса керак. Император ажойиб чавандоз бўлгани учун эгардан йиқилмай қолди. Шу пайт унинг бахтига мулозимлар югуриб келишди. Улар ирғишилаётган отнинг жиловидан тутиб, олий ҳазратларининг отдан тушиб олишига ёрдамлашишди. Император ўзини бамайлихотир тутарди. У кийим-бошларининг у ёқ-бу ёғини тўғрилаб, ҳар томонимдан ўтиб, бошимдан оёғимгача кўздан кечира бошлади. У ҳозиро нозир бўлиб турган ошпазларга ва сарой хизматкорларига менга овқат ҳамда ичимлик беришни буюрди. Улар овқат ва вино солинган аравани қўлим етадиган масофагача фидиратиб келишди. Мен бу неъматларни пок-покиза туширдим. Араваларнинг йигирмасида таомлар, ўнтасида ичимликлар бор эди. Ҳар бир аравадаги таом менга икки-уч луқма бўлди, холос, ичимликни эса ўнта қўзадагисини битта аравага қўйиб бирданига кўтардим; қолган виноларни ҳам ана шу алфозда ичдим.

Императорнинг хотини, ёш шаҳзода ва маликалар узокроқ-

қа қўйилган креслоларда саройдаги бошқа хонимлар билан бирга ўтиришарди, лекин от ҳуркиганидан кейин ҳаммалари ўринларидан туришиб, императорга яқинлашиши.

Энди олий ҳазратларининг ташқи қиёфасини таърифлашга уриниб кўрай. Унинг бўйи сарой аҳли бўйидан тирногимча баланд шу новчалиги ҳам атрофдагиларда ҳурмат ва даҳшат ҳиссини туғдириш учун кифоя. Унинг юзида қатъият ва жасорат ифодаси намоён; лаблари сал қимтилган, қирғий бурун, юзи сариқ, қоматдор, қўл-оёқлари чиройли, ерни миннатдор бўлсанг босаман дейдиган, виқорли одам* эди у. Император унча ёш эмасди — йигирма ёшу тўққиз ойлик, холос*, у етти йилдан бери эсон-омон подшолик қилиб келяпти. Олий ҳазратларнга дурустроқ разм солиш — юзим у тикка турган жойга рўпара бўлсин учун ёнбошладим, у мендан бор-йўғи уч ярд нарида турарди. Кейинчалик уни бир неча бор қўлимга олишга тўғри келди, шу сабабли унинг ташқи қиёфасини таъриф-тавсиф қилишда адашмадим.

Императорнинг кийими оддий ва камтарона; андазаси ҳам европаликлар, ҳам осиёликларни кига ўхшаб кетади; бошида қимматбаҳо тошлар қадалган, укпар тақилган, енгилгина олти дубулға. У занжирларни узиб юборишимдан ҳадиксираб, ҳар эҳтимолга қарши қўлида яланғочланган шамшир ушлаб турарди. Шамширнинг узунлиги уч дюйм бўлиб, унинг дастаси ва қинига олмослар қадалганди. Олий ҳазратларининг овози ўткір, равон бўлиб, тик турсам ҳам bemalol әшитадиган даражада аниқ эди.

Хонимлар ва сарой амалдорлари жуда яхши кийинишганди. Узоқдан ранг-баранг кийинган бу оломон, зарбоф ва кумуш ранг ип билан тикилган юбкани* ерга ёзиб қўйилишини эслатарди.

Император олий ҳазратлари менга тез-тез савол билан мураҷаат қилиб турди. Мен жавоб қайтарардим, бироқ у ҳам, мен ҳам бир-биrimizning гапимиздан ҳеч нарса тушуна олмасдик. Шундай тозе муроҷаатнинини даромади руҳонийлар ва юристларга (кийимларидан чиңчалардан бўлганин керак деб ўладим) мен билан мулоқотла бўлишга амр қилди. Мен ўз навоянида, унгар билан ўзим билан ҳамма тилини келиб, немисча, голландча, Ирландча,

французча, испанча, итальянча гаплашдим, бироқ бу уринишлар ҳеч қандай натижа бермади.

Орадан икки соат ўтгач сарой аҳли жўнаб кетди, мен кучайтирилган соқчилар изорати остида қолдим — улар менга яқинлашишга зўр бериб уринувчи, ҳаттоқи беодоб авом халқдан сақлаши лозим эди. Ўйим эшиги олдида — ерда ўтирганимда менга қараб ёйдан ўқ узишдек уятсизликка бориб етuvчилар ҳам топилди. Ўқлардан бири чап кўзимга санчилишига сал қолди.

Бундай сурбетликдан жаҳли чиққан полковник bemаза қилиқ қилувчилардан олтитасини ушлашга буйруқ берди. Жазолаш учун уларни менинг қўлимга беришга аҳд қилди. Солдатлар тўполончиларни найзалар ҳалқасига ўраб олиб, мен томон ҳайдаб келишди. Мен уларнинг ҳаммасини бирданига ўнг қўлим билан чанглладим, бештасини камзулимнинг чўнтағига солдим, олтинчисини тириклайн еб қўймоқчидай оғзимга олиб бордим. Бечора жон талвасасида чинқирди, чўнтағимдан қаламтарашимни олганимда эса полковник билан офицерлар ғоят ташвишда қолишиди. Бироқ кўп ўтмай уларнинг кўнгли ўрнига тушди. Мен ўз асиримга меҳр билан боқиб, уни боғлаб турган арқонларни кесдим-да, авайлабгина ерга қўйдим; у бир зумда жуфтакни ростлаб қочиб қолди. Қолганларини ҳам бирин-кетин чўнтағимдан олиб, худди шу йўсинда қўйиб юбордим. Менинг марҳаматимдан қоровуллар ҳам, оломон ҳам маминун бўлганлигини пайқадим. Озор етказувчиларга нисбатан тутган йўлим саройдагиларда мен ҳақимда яхши таассурот туғдирди.

Тун бошланиши билан ҳеч бир қийинчиликсиз ўйимга кириб олдим ва қуруқ ерга чўзилдим. Императорнинг маҳсус буйруғи билан мен учун кўрпа-ёстиқ тикишгунга қадар икки ҳафтагача шу алфозда ҳаёт кечирдим. Ўртacha катталикда олти юзта кўрпа келтиришди, ўйимда иш қизиб кетди. Бир юз элликта кўрпани битта қилиб тикишди, шундай қилиб, узунасига ҳам, энига ҳам менга тўғри келадиган тўшак ҳосил бўлди; ана шунақангидиртта тўшакни устма-уст қўйишиди. Бироқ бундан тош ётирилган ер юмшаб қолмади. Худди шу усулида ўстимга ёпинадиган кўрпа, чойшаблар ҳам тайёрланди. Аллақачонлар муҳтоҷжикка кўнишиб қолган одам учун бу ҳам ҳарма эди!

Мен ҳақимдаги хабар қироллик бўйича ёйилиши биланоқ мени кўриш учун ҳамма ёқдан боёнлар, бекорчилар ва ҳар сага қизиқувчи одамлар дарёдай оқиб кела бошлади. Қишлоқлар ҳувиллаб, дала ишлари тўхтаб қолди, уй ишлари издан чиқди. Агар олий ҳазратлари оқилона йўл тутмаганда бунинг оқибативой бўларди. Император мени кўриб бўлганларнинг ҳаммаси дарҳол уйга қайтиши ҳақида бўйруқ берди; уларга саройнинг алоҳида рухсатисиз иккинчи маротаба уйимга эллик ярд масофагача яқинлашиш қатъий ман этилди. Бу фармойиш баъзи министрлар учун йирик даромад манбаига айланди.

Ҳузуримдан кетгач, император кенгаш чақирди, унда менга қандай муносабатда бўлиш масаласи муҳокама қилинди. Менинг яқин дўстларимдан бирига айланган сарой аслзодасидан кейинроқ билишимча, давлат кенгashi анчагача бир фикрга келломапти. Бир томондан занжирларни парчалаб юборишимдан қўрқишибди, бошқа томондан эса мени боқиш анча қимматга тушиши ва мамлакатда очарчилик бошланишидан ҳадиксирашибди. Кенгашнинг баъзи аъзолари мени очдан ўлдиришни ёки заҳарли ўқ отиб, йўқ қилишни астойдил талаб қилишибди. Бироқ бу таклиф рад этилибди, шундай улкан жасад пойтахтда ва бутун қиролликда вабо тарқалишига сабабчи бўлади, деб кўнишмабди.

Кенгаш авжи қизиб турган пайтда кенгаш залининг катта эшиги ёнида бир неча офицер пайдо бўлибди; улардан икки нафари мажлисга қўйилибди ва улар менинг жигимга теккан олти тўполончига нисбатан қандай йўл тутганим хусусида тўлиқ маълумот беришибди. Бундан олий ҳазратлари ҳам, давлат кенгashi аъзолари ҳам жуда таъсирланиб кетишибди.

Император ўша заҳостиёқ фармон чиқариб, пойтахтдан тўққиз юз ярд масофагача бўлган жойда жойлашган қишлоқлар зим масига ҳар куни эрталаб менинг дастурхонимга олтига новвос, қирқта қўй ва тегишли нон ҳамда вино билан бирга бошқа егуликлар келтиришни юклиди. Буларнинг ҳаммасига белгиланган нарх бўйича олий ҳазратларининг хазинасидан ҳақ тўланди. Шуни таъқидлаб ўтиш керакки, бу подшо асосан ўз мулкидан келадиган даромадлар ҳисобига яшайди, фақат дўпти тор ке-

либ қолган пайтлардагина ёрдам сўраб фуқароларига мурожаат қиласди.

Бундан ташқари ҳузуримда олти юз одамдан иборат мулоғимлар штати таъсис этилди. Император уларнинг маоши учун алоҳида маблағ ажратди ва уйимнинг ҳар икки томонига улар учун қулай чодирлар тикишга буйруқ берди. Бундан ташқари, уч юз чеварга шу ернинг фасонида менга костюм тикиш ва энг машҳур олимлардан олтитасига маҳаллий тилни ўргатиш амр қилинди. Энг охирида, император ўзига, сарой амалдорларига ва гвардияга қарашли отлар менга кўниссин учун, уларни менинг ҳузуримда машқ қилдириш ҳақида фармойиш берди.

Бу буйруқларнинг ҳаммаси беками-кўст бажарилди. Уч ҳафтадан кейин лилипутлар тилини ўрганишда катта ютуқларни қўлга киритдим. Шу муддат ичидан император ҳузуримга тез-тез ташриф буюриб, менга таълим бераётган устоzlаримга бажону дил ёрдам қилди. Биз бир-биримиз билан бемалол гаплашадиган бўлиб қолдик. Даастлабки ўрганган сўзларим олий ҳазратларидан мени озод этишини сўраш истаги бўлди. Бу сўзларни ҳар куни император олдида тиз чўкиб такрорлайвердим. Илтимосимга император сал дудмалроқ жавоб қилди. Мен унинг гаиларидан, менинг озод қилинишим учун давлат кенгашининг розилиги зарурлигини ва энг аввало, мен «люмо з кельми» пессо деемарлон Эмпозо», яъни у ва унинг империяси билан урушмаслигим, тинч-тотув яшашим ҳақида қасамёд қилинишим лозимлигини аранг билиб олдим. Бироқ, менинг озод этилишим шароитга боғлиқ эканлигини, шу ваддан сабр-қаноат қилишни, ўзининг ҳам, фуқароларининг ҳам кўз ўнгига яхши ном қозониш учун хизмат қилишимни писандা қилиб қўшиб қўйди.

Кунларнинг биринча у, алоҳида амалдорларга мени тинтув қилиш учун буйруқ берса буни ҳақорат деб билмаслигимни илтимос қилди. Улкан гавдамга яраша ўта хавфли қурол тақиб юришимга унинг ишончи комилмиш. Мен олий ҳазратларидан бу хусусда кўнгли тўқ бўлишини илтимос қилдим ҳамда унинг кўз олдида ҳамма чўнтакларимни ағдариб кўрсатишга тайёр эканлигимни айтдим. Ўз фикримни қисман сўзлар, қисман имо-

ишора билан уқтирдим. Император империя қонунига биноан тинтув иккита амалдор томонидан ўтказилишини айтди.

«Қонунинг бу талаби сизнинг розилигингизсиз ва ёрда-мингизсиз бажо келтирилмайди, албатта,— деди у.— Лекин, сизни ўта муруватли, адолатли киши деб билганим учун манови амалдорларни бамайлихотир қўлингизга топшираман. Биз олиб қўйган буюмлар мамлакатимиздан кетаётганингизда қайтарилиб берилади ёки уларга қанча нарх қўйсангиз шунча ҳақ тўланади».

Мен ҳар иккала амалдорни қўлимга олдим-да, камзулимнинг чўнтағига солиб қўйдим. Улар бу чўнтақни текшириб бўлишгач, бошқаларига солдим. Мен уларга иккита соат ҳамда ўзимдан бошқа ҳеч кимга керак бўлмайдиган майд-чўйда сақланадиган яширин чўнтағимдан бошқа ҳаммасини кўрсатдим. Соат чўнтақларимдан бирида кумуш соат, бошқасида бир неча дона олтин танга солинган ҳамён бор эди. Амалдорлар қўлига қофоз, қалам ва сиёҳ олиб, нима топган бўлишса ҳаммасини рўйхатга олишди*. Рўйхат тузиб бўлингач, улар мендан пастга тушириб қўйишини илтимос қилишди. Улар ўз рўйхатларини императорга топширишди. Кейинроқ бу ҳужжатни инглиз тилига таржима қилдим. Унинг сўзма-сўз мазмуни қўйидагича:

«Улкан одам («Куинibus Флестрин» сўзини шундай таржима қилдим) камзулининг ўнг чўнтағидан бир бўлак катта дағал матони топдик, уни олий ҳазратлари саройининг кираверишдаги залига гилам қилиб тўшаса ҳам бўлади. Чап чўнтақда жуда катта кумуш сандиқ бор экан, қопқоғи ҳам кумушдан. Уни ўрнидан қўзғата олмадик. Бизнинг сўровимизга кўра Улкан Одам сандиқни очди. Биримиз сандиқ ичига тушдик, у тиззасигача аллақандай чангга ботиб кетди. Чанг ҳавога кўтарилиб, икковимизни ҳам бир неча бор қаттиқ акса урдириди.

Нимчасининг ўнг чўнтағидан битта қилиб тахланган, пишиқарқон билан боғланган бир даста катта юпқа оқ варақларни топдик. Варақлар қандайдир қора белгилар билан тўла. Бизнинг камтарона тахминимизга кўра, бу белгилар ёзув бўлса керак; ҳар бир ҳарф катталиги қафтимиз ярмича келади. Нимчанинг чап чўнтағига маҳсус бир асбоб бор экан. Асбобга узунузун йигирмата қозиқ ўрнатилган, улар олий ҳазратлари саро-

йи қаршисидаги панжара деворни эслатади. Фикримизча, Улкан Одам бу асбоб билан соchlарини тараса керак, лекин бу бизнинг тахминимиз, холос. Биз Улкан Одамни саволга тутишдан қочдиқ, чунки у билан сўзлашиб биз учун анча қийин.

Улкан Одамнинг ўрта ёпигининг («ранфул о» сўзини шундай таржима қилдим, улар бу сўз орқали «шим» демоқчи) ўнг томонидаги катта чўнтағида одам бўйи келадиган ичи кавак темир устунни кўрдик. Бу устун ўзидан ҳам йўғонроқ қаттиқ ёғоч парчасига маҳкамлаб қўйилган; устуннинг бир томонида ғалати шаклдаги катта темир парчаси диккайиб турибди, унинг вазифаси нима эканлигини билолмадик. Ана шунаقا машина чап чўнтағидан ҳам топилди. Ўнг томондаги кичкина чўнтақда оқ ва қизил металлдан ясалган ва катталиги ҳар хил бир неча сип-силиқ гардишлар бор экан. Оқ гардишларнинг баъзилари шунақаям катта ва оғирки, икковимиз уларни аранг кўтардик. Булар кумушдан ясалган бўлса керак.

Чап чўнтақдан шакли нотекис икки қора колоннани топдик. Чўнтақ тубида туриб қўл чўзганимизда, унинг учига аранг етди. Ҳар бир колоннага жуда катта пўлат тахта қўйилган. Бу жуда хавфли қурол бўлса керак деб ўйлаб, уни қандай ишлатилишини Улкан Одамдан талаб қилдик. У ҳар иккала қуролни филофдан чиқариб, ўз мамлакатида буларнинг бирида соқол қиришларини, бошқасида эса гўшт кесишларини айтди.

Бундан ташқари, Улкан Одамда яна иккита чўнтақ бор экан, уларнинг ичига кира олмадик. Улкан Одам уларни соат чўнтақ деб айтди. Булар унинг ўрта ёпигининг юқори қисмига жойлашган, кесиб ҳосил қилинган кенг ёриқлар бўлиб, қорнининг қисувида ёпилиб қолибди. Чап чўнтақдан катта кумуш занжир пастга осилиб турибди; у чўнтақ тубидаги ажиб бир машинага уланган. Биз машинани бу ёққа олишни буюрдик; у шарсимон бир нарса экан; унинг ярми кумушдан, бошқа томони қандайдир тиниқ металлдан ясалган. Шарнинг шу томонидаги қандайдир ғалати белгиларни кўриб, уларни ушлаб кўрмоқчи бўлдик; бармоқларимиз ўша тиниқ нарсага тирадиб қолди. Улкан Одам машинани қулоқларимизга тутди, биз сув тегирмоннинг парраги овозини эслатувчи узлуксиз шовқинни эшилдик. Фикримизча, бу ё бизга номаълум бир ҳайвон ёки улар сифинадиган худо бўлса

шундоғам тушуніб турған бўлса керак. Уларнинг ҳамма таҳминлари ҳақиқатдан анча йироқ эди.

Кейин кумуш ва мис тангаларимни, ўнта йирик ҳамда майдада олтин тангалар солинган ҳамёнимни, пичоқ, устара, тароқ, кумуш тамакидон, рўмолча ва ён дафтарларимни ҳам топширдим. Қилич, тўппончалар, ўқ ва порох солинган сумка аравага юкланди ва олий ҳазратларининг қуролхонасига жўнатилди. Император бошқа буюмларни менга қайтариб беришни амрқилди.

Амалдорларга яширин чўнтағимни кўрсатмаганимни олдин айтгандим. Унда кўзойнақ, чўнтақда олиб юриладиган дурбин ва яна бир қанча майдა-чўйда нарсалар бор эди. Бу нарсалар императорда ҳеч қандай қизиқиш туғдирмасди, бунинг устига уларни ташиётганда бузиш, синдириш ёки ишдан чиқариб қўйиш мумкин, шу важдан, ўз ваъдамни бузмасдан, уларни император амалдорларидан яширишни маъқул кўрдим.

УЧИНЧИ БОБ

АВТОР УСТАЛИК БИЛАН ИМПЕРАТОР, САРОЙ ХОННИМЛАРИ ВА КАВАЛЕРЛАР-НИНГ КҮНГИЛЛАРИНИ ОВЛАЙДИ. ЛИЛИПУТИЯ САРОЙИДАГИ КҮНГИЛ ОЧИШ-НИНГ ТАЪРИФИ. АВТОРГА МАЪЛУМ ВАҚТЛАРДА ОЗОДЛИК БЕРИЛАДИ.

Ўзимни мўмин-қобил тутишим император, сарой, армия ҳамда бутун халқ олдида эътиборимни ошириб юборди, энди озод этилишимга умид bogласам ҳам бўлади. Мен ўз ҳақимдаги мақбул фикрларни мустаҳкамлашга жон-жаҳдим билан интилдим. Баъзида ерга ётиб, беш-олти лилипутнинг кафтимда рақсга тушишига ҳам йўл бердим. Бора-бора болалар соchlарим орасида беркинмачоқ ўйнашга ҳам ботина оладиган бўлиб қолишиди. Мен уларнинг тилида bemalol гаплашадиган ва уларни тушунадиган бўлдим.

Бир куни императорнинг миясига акробатик томоша кўрсатиш билан менинг кўнглимни хушнуд этиш фикри келиб қолди. Лилипутлар бунақа томоша кўрсатишда ўзларининг эпчил-чақ-қонликлари билан мен билган ҳамма халқлардан устун тури-

шади. Айниқса, уларнинг дорбозлик санъати мени ҳайратга солди. Дорбозлик ердан ўн икки дюйм баландликда тортилган, узунлиги икки фут келадиган ингичка, оқ ип устида намойиш этилар экан. Бутомоша хусусида батафсилоқ тўхталиб ўтаман, китобхонлардан сабр-қаноат қилишларини ўтиниб сўрайман.

Арқон устидаги ўйинларни фақат юқори лавозимга номзоди кўрсатилган ва саройдан мурувват кутаётган шахсларгина ижро этишади. Улар ёшлиқданоқ дорбозлик санъатини ўрганишади, лекин ҳаммалари ҳам олий насл-насабли, маълумотли одамлар бўлмайди. Бирорта амалдор вафот этса ёки императорнинг ғазабига учраса (бу тез-тез бўлиб туради), юқори лавозимга даъвогар бўлганлардан беш-олти киши олий ҳазратлари ва бутун сарой аҳлини хушнуд этиб дор ўйнаб бериш учун императордан изн сўрашади. Қимки арқондан қуламай, ҳаммадан баландга сакраса, бўш ўрин ўшаники бўлади. Ҳатто министрлар ҳам ўз эпчилликларини йўқотмаганликларини намойиш этиш учун тез-тез императордан буйруқ олиб туради. Ҳазинахона канцлери Флимнап сакрашда алоҳида довруғ таратган*. У таранг тортилган арқон устидаги империя амалдорларига нисбатан бир дюйм юқорига сакраган. Мен уни қалинлиги инглиз канопидек дор арқонига боғлаб қўйилган кичкинагина тахта устидаги боши билан бир неча бор умбалоғ ошганини кўрдим. Менинг дўстим, махфий кенгашнинг бош котиби Рельдресель — борди-ю, унга кўнгил боғлашим мени эсанкиратиб қўймаса — ҳазинахона канцлеридан кейин иккинчи ўринда туради.

Бошқа амалдорлар ўз эпчилликлари билан бир-бирларидан унча фарқ қилмайдилар.

Бу томошалар кўпинча баҳтсиз ҳодисалар билан тугайди. Юқори лавозимга умидворлардан икки-учтасининг майиб бўлганини ўз кўзим билан кўрдим. Министрлар ўз эпчиллигини кўрсатиши учун императордан буйруқ олганда хавф баттар кучайиб кетади. Улар ўзларини кўрсатиш учун шунақаям жон куйдирищадики, натижада дордан камдан-кам одам йиқилмай қолади. Менга, бу ёрга келишимдан бир ёки икки йил илгари Флимнап бўйинни синдириб олишига сал қолганлигини уқти-

ришиди. Бахтига, кимдир ерга қўйиб қўйған ёстиқ устига йиқилибди, шу важдан ўлмай қолибди.

Баъзан саройда алоҳида томошалар ҳам бўлади, унда фақат император, унинг хотини ва бош министр қатнашади. Император стол устига мовий, қизил, яшил — ҳар бирининг узунлиги олти дюймли учта ингичка ипак ип қўяди. Император бу ипларни ўз илтифотини қозонишида алоҳида намуна кўрсатган кишиларга мукофот тариқасида беради. Маросим олий ҳазратларининг тахти қўйилган катта залда ўтказилади. Бу ерда мукофот талаблар эпчилликда алоҳида синовлардан ўтказилади, бунақча чаққонликни эски дунёю янги дунё мамлакатларида ҳам кўрилмаган. Император қўлидаги таёқни горизонталь ҳолатда ушлаб туради, эпчиллигини намойиш қилувчилар навбатманавбат таёқ устидан иргишишади, таёқни баланд ё паст тутиб турилганига қараб, унинг остидан эмаклаб ҳам ўтишади. Гоҳида таёқнинг бошқа учини биринчи министр, баъзан эса таёқни министрнинг ўзи ушлаб туради. Ана шу машқларни энг ўринлатиб бажарган чаққонга мовий ип, иккинчи ўриндагисига қизил, учинчисига яшил ип берилади. Тақдим этилган ипларни белларидан икки марта айлантириб, белбоғ қилиб боғлаб юрисшади. Саройда ана шундай белбоғ боғлаганлар жуда кўп.

Отбоқарлар ҳар куни теграмдан полк ҳамда қирол отхоналаридаги отларни айлантира бошлашди. Шунинг учун ҳам отлар мендан ҳуркимайдиган, ҳатто оёғимнинг тагигача келадиган бўлиб қолишли. Кўпинча қўлимни ерга қўярдим, чавандозлар эса отларини қўлим устидан сакраб ўтишга мажбур қилишади, бир сафар императорнинг шикор беги савлатликини отда ковушли оёғим устидан сакраб ўтди. Бу чинакам, том маънодаги сакраш бўлди.

Мен императорнинг кўнглини хушнуд қиладиган ажойиб нарса ўйлаб топдим. Мен ундан узунлиги икки фут, йўғонлиги оддий қамиш поядай келадиган бир неча дона таёқ топиб беришини илтимос қилдим. Олий ҳазратлари бош ўрмончига тегишили кўрсатмалар беришни амр этди, эртаси куни эрталаб етти ўрмончи мен талаб қилган ходаҷаларни саккиз от қўшилган олти аравада етказиб келди.

Мен тўққизта калтакни олиб, ерга тўрт бурчак шаклида

маҳкам қилиб қоқдим, ҳар бир томоннинг узунилиги икки яrim фут бўлди; ана шу тўққизта калтакка рўмолчамни таранг қилиб тортдим, устидан тўртта калтакни ерга параллел қилиб, тўрт бурчак четига маҳкамлаб боғладим. Бу калтаклар, рўмолча устидан беш дюймча кўтарилиб, тўртбурчакнинг тўрттала томонидан ўзига хос тўсиқ ҳосил қилди.

Бу ишларни тугатгач, ўзим қурган майдон устида машқ қилиш учун йигирма тўртта энг яхши отлиқ аскарлардан отряд тузишни императордан илтимос қилдим. Олий ҳазратлари таклифимни қувватлади. Чавандозлар келишганда уларни биринкетин кўтариб, рўмолча устига қўйдим. Сафга тизилишгач, улар иккита отрядга бўлиннишидни ва маневрларни бошлаб юборишидни: бир-бирларига тўмтоқ ўқлар отишди, қилич ялангочлаб бир-бирларига ҳамла қилишидни; гоҳ қочишидни, гоҳ бир-бирларини таъқиб этишидни, гоҳ ҳужумга ўтиб, гоҳ чекинишидни. Шу билан улар энг яхши ҳарбий таълим олишганини намойиш қилишидни. Тўсиқ қилиб қўйилган калтаклар чавандозларни ҳам, отларни ҳам пастга йиқилиб тушишидан сақлаб турди. Император шунақаям суюниб кетдикни, ана шундай кўнгил очишлиарни бир неча кунгача сурункасига тақрорлашга мени мажбур этди, бир куни ўзи ҳам майдонга кўтарилиб, маневрларга шахсан раҳбарлик қилди. Император хотинининг томошани яхшироқ қўриши учун ёпиқ креслода майдондан икки ярд тепада ушлаб туришга мени аранг кўнди. Бахтимга бу машқларнинг ҳаммаси яхши ўтди. Фақат бир сафар офицерлардан бирининг ўйноқи оти туёғи билан рўмолчамини тешиб қўйди, от қоқилиб, йиқилди, эгасини кўтариб урди. Мен дарҳол уларга ёрдамга шошилдим. Бир қўлим билан тешикни беркитиб, ҳамма отлиқларни ерга туширдим. Йиқилган отнинг олдинги оёғи чиққан бўлса-да, чавандоз шикастланмаган эди. Рўмолчани ҳафсалла билан ямадим, лекин ўшандан бери бунақа хавфли машқлар пайтида рўмолчанинг пишиқлигига ишонмай қўйдим.

Бир куни — бу воқеа озод қилинишимга икки-уч кун қолганда юз берди — сарой аҳлини турли ғалати ўйинлар билан димоғини чоғ қилиб тургандим. Тўсатдан олий ҳазратларининг ҳузурига чопар хабар олиб келди; мени топиб олишган жойда бир неча киши ажиб нусхали улкан қоп-қора нарса турганини

кўришибди. Унинг ўртаси одам бўйи келармиш, четлари анча паст ва кенг эмиш. У олий ҳазратларининг ётоқхонаси кенглиги даги жойни эгаллаб турганмиш. Аввалига улар, бу кўз кўрмаган, қулоқ эшитмаган бир ҳайвон бўлса керак, деб ўйлашибди. Лекин кўп ўтмай бу фикрларидан қайтишибди. У нарса ўт-ўлан устида мутлақо қимирламай тураверибди, унинг атрофидан бир неша бор айланишибди. Улар бир-бирларининг елкаларига чиқишиб, ғалати нарсанинг тепасига кўтарилишибди; тепаси сип-силлиқмиш. Оёқлари билан роса тепкилашиб, унинг ичи ғовак эканлигига ишонч ҳосил қилишибди. Охирида хабар келтирувчилар одоб билан, бу нарса Улкан Одамники эмасмикан, деган тахминни айтишди, уни фақат бешта от ёрдамида бу ерга келтиришга тайёр эканликларини изҳор этишди.

Мен гап нима ҳақда кетаётганигини дарҳол фаҳмладим ва бу хабардан жуда севиниб кетдим. Чамаси, кема ҳалокатидан кейин соҳилга чиқиб олгач, кўнглим вайрон бўлиб кетганидан, шляпам қаёққа учиб кетганини пайқамаган эканман. Қайиқд ўтирганимдаёқ шляпа боғини иягимга танғиб боғлаган, сувга ағдарилиб тушганимда эса бостириб кийиб олгандим. Соҳилга чиққанимда шунақаям чарчаган эдимки, шляпани бутунлай унутиб қўйгандим. Бор ечилиб, шляпа бошимдан тушиб кетган, мен эса уни тўлқинлар ичидә қолган, деб ўйлагандим.

Олий ҳазратларига унинг нима эканлигини уқтиридим, шляпани дарҳол пойттахта келтириш ҳақида фармойиш беришини илтимос қилдим. Эртаси куни шляпани келтиришди. Бироқ олиб келувчилар шляпамга нисбатан шафқатсиз муносабатда бўлишибди. Улар унинг айвонидан тешиб, арқон ўтказишибди, унинг бир учини отларпинг абзалига боғлашибди, шу алфозда ярим милягача судраб келишибди.

Бахтимга, бу мамлакат ери ниҳоятда текис, силлиқ бўлганидан, шляпам кутганимдан кўра озроқ шикастланибди.

Баён қилинган воқеадан кейин икки ҳафта ўтгач, император пойттахт ва унинг атрофига жойлашган армияларга отланиш ҳақида бўйруқ берди. Олий ҳазратлари антиқа кўнгил очишни тусаб қолди. У иложи борича оёқларимни кенг кериб, Колосс Родосский* ҳолатида туришимни истади. Кейин олий бош қўмондонга (энг кекса, тажрибали ҳарбий саркарда, менинг зўр

ҳомийимга) қўшинларни зич ҳолда сафга тизиш ва оёқларим орасидан тантанали маршлар билан, барабанларни чалиб, байроқларни баланд кўтариб, пиёдаларни йигирма тўрт, кавалерияни ўн олти қатордан қилиб ўтказиши ҳақида бўйруқ берди. Армия уч минг пиёда, минг кавалериядан иборат эди. Парад жуда чиройли ўтди, олий ҳазратлари роса ҳузур қилди.

Императорга менга озодлик беришини сўраб бир неча марта илтимоснома ҳамда ёзишмалар бердим, ниҳоят, олий ҳазратлари бу масалани олдин министрлар, кейин давлат кенгаши муҳокамасига қўйди. Кенгашда менинг озод бўлишимга фақат битта рақиб — Скайреш Болголам қарши чиқди, мен томонимдан ҳеч қандай хусумат бўлмаса-да, у ашаддий душманимга айланди. Аммо, унинг оёқ тирашига қарамай, масала менинг фойдамга ҳал бўлди. Болголам гальбета, яъни қирол флотининг адмирали лавозимини эгаллаган бўлиб, император олдида катта ишончга эга эди: у ўз ишининг зўр билимдони, лекин қаҳри қаттиқ ва ушлаган жойидан кесадиган киши эди. Охири уни розилик билдиришга кўндиришиди, бироқ у менга бериладиган озодлик шартларини ўзи тузажагини қаттиқ туриб талаб қилди. Скайреш Болголамнинг шахсан ўзи шартларни менга икки котиб ҳамда бир неча амалдор кузатувида олиб келди. Уни ўқиб бўлишгач, шартларни бузмаслик ҳақида менга онт ичдиришиди. Қасамёд аввало ўз юртим удумига, кейин эса маҳаллий қонун-қондаларга кўра амалга оширилди. Қасамёд қилаётганда ўнг сёғимини чап қўлим билан ушлаб туришим, бир вақтнинг ўзида ўнг қўлим ўрта бармоғини миямга, бошмалдоғимни эса ўнг қулогим учига қўйиб туришим керак эди. Ўз зиммамга олган мажбуриятларим билан танишиш, эҳтимол, китобхон учун анча қизиқ туюлар. Шунинг учун ушбу ҳужжатни тўла ва аниқ таржимаси билан келтираман.

«Лилипутиянинг қудратли императори, мулки ер курраси-нинг четигача беш минг блестрег (айланасига ўн икки миляга яқин)ни эгаллаган, жаҳоннинг қувончи ва даҳшати, подшоларнинг подшоси, инсониятнинг энг улуғ фарзанди, боши қуёшга етган, бир имоси билан жаҳон шоҳларининг тиззаси қалтираган, баҳордай сўлим, ёздай ҳимматли, куз сингари тўкин, қиши сингари қаҳрли Гольбасто Момарен Эв-

лем Гердайло Шефин Молли Олли Гу. Олий ҳазратлари яқинда самовий мамлакатимизга келган Улкан Одамга қўйидаги шартларни қўяди, Улкан Одам уларни бажариш учун тантанали қасамёд қиласди.

1. Катта муҳр босилган ижозат ёрлигимизсиз мамлакатимиздан кетишга Улкан Одамнинг ҳаққи йўқ.

2. У бизнинг алоҳида фармойишимизсиз пойтахтдан чиқмайди, борди-ю, чиқадиган бўлса, аҳоли уйларига яшириниб олиши учун икки соат илгари огоҳлантирилиши керак.

3. Улкан Одам деб номланувчи фақат катта йўллардагина сайд қилиш билан кифояланиши зарур. Унинг ўтлоқ ва далаларда айланишга ҳамда ёнбошлашга ҳаққи йўқ.

4. У сайд қилаётганда марҳаматли фуқароларимизни ёки уларнинг от-уловларини босиб олмаслик учун оёғи остига диққат билан қараши, фуқароларни уларнинг розилигисиз қўлига олмаслиги лозим.

5. Борди-ю, империянинг бирор узоқроқ шаҳарига чопарни тезроқ етказиш лозим бўлиб қолса, Улкан Одам — ҳар қамар йилида фақат бир марта — чопарни от-поти билан кўтариб, олти кунлик йўлга элтиб қўйишга мажбур; агар талаб қилинса, ўша чопарни император ҳазратлари ёнига соғсаломат олиб келади ҳам.

6. У бизга душман бўлган Белефуску ороли билан уруш олиб боришимизда иттифоқдош бўлиши, бизга ҳужум қилиш учун ҳозир қуролланаётган* душман флотини яксон этишда бутун куч-ғайратини сарфлаши лозим.

7. Юқорида номи зикр қилинган Улкан Одам бўш вақтларида ишчиларимизга катта парк деворларини тиклашда, шунингдек, бошқа биноларни қуришда ёрдам беради.

8. Юқорида номи зикр қилинган Улкан Одам икки қамар йили ичida мамлакатимизни айланасига аниқ ўлчаб чиқиши, ҳамма соҳилларни айланиши, қўйилган қадамнинг қанчалигини санаши лозим.

9. Улкан Одам деб номланувчи белгиланган шартларга қаттиқ риоя қилиши ҳақида тантанали равишда қасамёд қилиши зарур. Бунинг эвазига Улкан Одам ҳар куни фуқароларимиздан 1728 кишигага етадиган овқат ва ичимлик олади,

аркони давлатимиз ҳузурига эркин киришига ва бошқа марҳаматларимизга эга бўлади. Ушбуни Бельфаборакеда, саройимиизда, подшолигимизнинг тўқсон биринчи қамар йили, ўн иккинчи кунида берилди».

Мен зўр мамнуният билан қасамёд қилдим, гарчи бу шартларнинг баъзилари унчалик обрўли бўлмаса-да, остига имзо чекдим. Буларнинг ҳаммаси олий адмирал, Скайреш Болголамнинг қора нияти билан ёзилган эди. Қасамёд қилиб бўлишим биланоқ, оёғимни занжирлардан бўшатиши, мен тўлиқ озодлик олдим.

Император шунақаям марҳаматли эдикни, у озод бўлишим маросимида шахсан қатнашиди. Мен миннатдорлик изҳор қилиб, олий ҳазратлари оёқлари остига юз тубан йиқилдим, бироқ император ўрнимдан туришга буюрди. У менга қаратса раҳм-шафқат, марҳаматга тўла нутқ сўзлади ва гапининг охирида наф келтируачи хизматкор бўлишимга, ҳозиргacha кўрсатган ва бундан кейин ҳам кўрсатадиган марҳаматига лойиқ одам бўлишимга катта ишонч билдириди.

Китобхон шартнинг охирги бандида император менга ҳар куни 1728 лилипутга етадиган овқат ва ичимлик беришга ваъда қилганлигига эътиборни қаратсин. Мени бунақа аниқ рақам қандай қилиб белгиланган қизиқтириб қолди ва бир куни сарой амалдори бўлмиш дўстимдан бу ҳақда сўрадим. У олий ҳазратларининг математиклари квадрант¹ ёрдамида менинг бўйимни аниқлаб, лилипутлардан ўн икки баравар баланд эканлигимни билиб, танам ҳажми 1728 лилипут танаси ҳажмига тенглигини, у шунча кўп овқат талаб қилишини ҳисоблаб чиқиштанини айтди. Бу мисол лилипутларнинг ўта топқиrlигидан, уларнинг подшолари эса донишманд ҳисобдон эканлигидан далолат бериб турибди.

¹ Квадрант — самовий жисмларнинг (асосан Қуёшнинг) баландлигини белгилайдиган қадимий астрономик асбоб.

ТҮРТИНЧИ БОБ

ЛИЛИПУТИЯ ПОЙТАХТИ МИЛЬДЕНДО ВА ИМПЕРАТОР САРОИНИНГ ТАЪРИФИ. АВТОРНИНГ БОШ КОТИБ БИЛАН ДАВЛАТ ИШЛАРИ ХУСУСИДА СУХБАТЛАШУВИ. АВТОР ИМПЕРАТОРГА УНИНГ ОЛИБ БОРАЁТГАН УРУШИДА УЗХИЗМАТИНИ ТАКЛИФ ҚИЛАДИ.

Озодлик олгач, энг аввало мамлакат пойтахти Мильдендони томоша қилиш учун ижозат сўрадим. Император пайсалга солмай дарҳол ижозат берди, лекин аҳолига ҳам, уларнинг уйларига ҳам ҳеч қандай зиён-заҳмат етказмаслигимни қаттиқ тайинлади. Шаҳар айланиш ниятим борлиги ҳақида варақа тарқатилиб, аҳолини хабардор қилинди.

Пойтахт баландлиги икки ярим фут, эни камида ўн бир дюйм келадиган девор билан қуршалган. Девор устидан иккита от қўшилган карета бемалол юриши мумкин. Бири иккинчисидан ўн фут масофада жойлашган, кўкка бўй чўзган мустаҳкам миноралар шаҳар остоналарини мудофаа қиласди.

Фарбий дарвоза устидан ҳатлаб ўтиб, иккита катта кўчадан ёнлаб, секин-секин юрдим. Этагим уйларнинг том ва бўғотларига зиён етказишидан қўрқиб, кафтанимни илгарироқ ечиб қўйдим. Уйларга яшириниб олиш ва ҳеч қаёққа чиқмаслик ҳақида фармон берилганинг қарамай, аҳоли кўчаларда бемалол айланиб юрарди. Шунинг учун жуда эҳтиёткорлик билан юриб, улардан бирортасини босиб олмасмикман, деб оёғим остидан кўз узмадим. Юқори қават деразалари ва уйларнинг томига одам тўлиб кетганди. Умрим бино бўлиб бунчалик кўп одам тўплланганини кўрмаган бўлсан керак.

Шаҳар тўғри тўрт бурчак шаклида, шаҳар деворининг ҳар томони беш юз фут. Ҳар бирининг эни беш фут келадиган иккита катта кўча тўғри бурчак ҳосил қилиб кесишади ва шаҳарни тўртта кварталга бўлади.

Ён кўча ва тор кўчаларга киролмадим, уларни тепа томонидан кўрдим. Уларнинг эни ўн иккidan ўн саккиз дюймгacha.

Шаҳар ўзига беш юз минг кишини сифдира олиши мумкин. Уйлар уч ва беш қаватли. Дўкон ва бозорлар молларга тўла.

Император саройи шаҳар марказида, катта кўчалар кесишган жойда. Иккита ичкари ҳовлиси бор катта бино кенг майдон

ўртасида қад кўтарган, деворларининг баландлиги икки фут. Майдон шу қадар кенгки, олий ҳазратларининг ижозати билан, унга бемалол ҳатлаб ўтдим ҳамда саройни ҳамма томондан то-моша қилдим. Императорнинг хоналари иккинчи ички ҳовлида экан. Мен уларни жуда кўргим келди-ю, бироқ бу истагимни рўёбга чиқариш қийин бўлди, чунки бир ҳовлини иккинчиси билан туташтирадиган катта дарвозаларнинг бўйи ўн саккиз, эни эса етти дюйм экан, холос.

Ташқари ҳовли деворларининг баландлиги бошқа томондан камида беш фут келади, шу сабабли, гарчи деворлар қалинлиги тўрт дюймли тошлардан урилган ва мустаҳкам бўлишига қарамай, улардан иморатларга зиён етказмасдан ҳатлаб ўтолмасдим. Айни пайтда, император ҳашаматли саройини менга жуда кўрсатгиси келарди.

Бироқ орадан уч кун ўтгач — тайёргарлик ишларини тугатгач, умумий истагимизни амалга оширишга муваффақ бўлдим.

Шаҳардан юз ярд йироқдаги император хиёбонида қаламтарошим билан бир неча энг йўғон дараҳтларни кесдим ва улардан баландлиги уч фут келадиган, мени бемалол кўтара оладиган иккита курси ясадим. Сўнг, аҳоли яна огоҳлантирилгач, қўлимга иккита курсини ушлаб, шаҳар ичидан сарой томон йўл олдим. Саройга майдон томондан яқинлашиб, курси-лардан бири устига чиқдим, бошқасини томдан ошириб, кенглиги саккиз фут келадиган биринчи ички ҳовлига астагина қўйдим. Кейин бир курсидан иккинчи бино оша осонгина ҳатлаб ўтдим-да, биринчи курсини учи илмоқли таёқча билан ичкарига олдим. Худди ана шундай ҳийла билан иккинчи ички ҳовлига ҳам кирдим.

Ўша ерда ёнбошлаб, юзимни ўрта қават деразаларига яқинлаштирдим; шундай қилиб, фақат тасаввур қилиш мумкин бўлган ўта ҳашаматли қасрларни томоша қилиш имкониятига эга бўлдим. Мен маликани ва ёш шаҳзодаларни мулозимлар қуршовида кўрдим. Ҳазрати олиялари менга ширин табассум қилиб, назокат билан қўлинни узатди, мен унинг қўлинни ўпдим.

Саройни роса айланиб, ҳалиги курсилар ёрдамида сарой майдонига чиқиб олдим ва эсон-омон уйимга қайтдим.

Бир куни эрталаб, озод бўлганимга икки ҳафта бўлганида,

ҳузуримга махфий ишлар бўйича бош котиб (уни шундай унвон билан чақиришади) Рельдресель келди. У кучерига четроқ-қа бориб туришни буюриб, ўзини қабул қилишимни илтимос қилди. Мен унинг лавозими ва шахсий обрўйига ҳурмат билан қараганим учун бунга бажону дил рози бўлдим. Бундан ташқари, у саройда менга кўпгина яхшиликлар ҳам қилган. Мен ерга ётишга шай эканлигимни айтдим, лекин у суҳбатлашаётганимизда ўзини кафтимида туришини афзал деб билди.

Аввало, у мени озод бўлишим билан табриклиди, албатта, унинг аралашувисиз бунга эришолмасдим. Бироқ, унинг гапларига қараганда, озод бўлганим учун воқеалар оқимидан мамнун бўлишим керак экан.

«Мамлакатимиздаги умумий аҳвол,—деди у,— хорижий одамга жуда яхшига ўхшаб кўринади. Лекин бу тасаввур хато. Ватанимиз бошига иккита зўр, даҳшатли мусибат тушиб турибди. Етмиш қамар йил муқаддам империяда бир-бирига душман Тремексенлар ва Слемексенлар деган ном билан машҳур бўлган иккита партия вужудга келган. Биринчилари баланд пошна тарафдорлари, иккинчилари паст пошна тарафдорлари*.

Тремексенлар, баланд пошналар қадимий давлатимиз тузилишига мос келади, деб таъкидлашади, бироқ олий ҳазратлари паст пошна тарафдори, у барча ҳукумат ва сарой маҳкамалари хизматчилари фақат паст пошнали пойафзалда юришсин, деб фармойиш чиқарди. Сиз бу нарсага эътибор берган бўлсангиз керак. Эҳтимол, олий ҳазратлари ковушининг пошнаси бошқа ҳамма сарой амалдорлариникидан бир дреер паст эканлигини ҳам сезгандирсиз (дреер дюймнинг ўн тўртдан бирига teng).

Ҳар иккала партия ўртасидаги адоват ва душманлик шударажага етиб борадики, бир партияning аъзолари бошқа партия аъзолари билан биргаликда емайди ҳам, ичмайди ҳам, гаплашмайди ҳам. Тремексенлар ёки Баланд Пошналар сонжиҳатдан биздан анча кўп деб ҳисоблаймиз, лекин ҳокимият бутунлай ўз қўлимизда. Аммо хавфсирашга асосимиз бор, тоҷи-таҳт вориси император олий ҳазратларининг Баланд Пошналарга анча мойиллиги бор. Унинг бир пошнаси сал баланд, шу важдан олий ҳазратлари бир оз оқсайди*.

Давлатимизни ана шундай низолар қийнаб турган бир пайтда, олий ҳазратларининг империясидек зўр ва қудратли Блефуску буюк империяси бизга ҳуқум қилмоқчи. Тўғри, сиз дунёниг бошқа жойларида ўзингизга ўхшаш улкан одамлар яшайдиган давлат ва қиролликлар борлигини айтдингиз. Бироқ, файласуфларимиз бунга ҳеч ишонгилари келмаяпти. Улар сизни ой ёки қандайдир бир юлдуздан тушганингизга кўпроқ ишонишади. Сиздай одамлардан юзтаси қисқа муддат ичидаги олий ҳазратлари қўли остидаги мамлакатнинг мева-чева ва ҳайвонларини еб қўйишига ҳеч қандай шак-шубҳа йўқ. Бундан ташқари, бизда йилнома бор. Йилномада олти минг қамар йил вақт ичидаги юз берган воқеалар васф қилинган, лекин унда Лилипутия ва Блефуску сингари буюк империядан бошқа ҳеч қанақа мамлакат ҳақида гап юритилмайди.

Мана, ўттиз олти қамар йилдан бери бу буюк давлатлар ўзаро қаттиқ уруш олиб боради. Бунга қуйидаги воқеа сабабчи бўлган. Ҳаммага маълумки, қадим замонлардан бери пишган тухумларни пойнак томонидан синдириш расм бўлиб қолган. Нима бўлади-ю, ҳозирги императоримизнинг бобоси ҳали гўдак пайтида унинг нонуштасига пишган тухум беришади. Бола тухумни қадимий одатга кўра синдириётаб, бармоғини кесиб олади. Ўшанда унинг отаси — император ўз фуқароларига, акс ҳолда қаттиқ жазо беражагини эслатиб, тухумни уч томонидан синдириш ҳақида фармон беради*.

Бу фармон аҳолининг шунақаям ғазабини қўзғатганки, йилномаларда ёзилишича, етти марта қўзғолон кўтарилган, натижада бир император ўлгац, бошқаси тожидан маҳрум бўлган. Блефуску ҳукмдорлари бу қўзғолонларни авж олдиришган, қўзғолон қатнашчиларини ўз мамлакатларида яширишган*. Тухумни учидан синдиришдан бош тортганлиги учун ўн бир минг фанатик ўлим жазосига ҳукм қилинган. Мана шу масала-га бағишлиб, юзларча том китоблар ёзилган. Бироқ пойнакчилар тарафдорларининг китоблари аллақачонлар ман этилган, партия эса давлат лавозимларини эгаллашдан маҳрум этилган.

Блефуску императорлари ўз элчилари орқали бизни бир неча бор огоҳлантиришди. Улар бизни черков соҳасида парчалинишда, улуғ пайғамбаримиз Люстрогнинг Блундекралнинг

(бу асар лилипутларнинг Қуръони) эллик тўртинчи бобида баён қилинган асосий ақидаларини бузиша айблашади. Лекин уларнинг бу даъвоси ақлга сигмайди. Ақиданинг асл текстида: «Барча ҳақиқий диндорлар тухумни ўзига қулай томонидан синдирадилар» дейилади. Тухумнинг қайси томони қулай — уч ёки пойнак томоними — бу, менимча, ҳар бир диндорнинг ўз шахсий иши*. Ҳеч бўлмаганда бу масалани ҳал этишни императорнинг олий судига ошириш мумкин.

Нима бўлса ҳам, сургун қилинган пойнакчилар Блефуску империясида ишончли бошпана топишди. Бора-бора улар императорга шундай таъсир ўтказишидик, у бизнинг давлатимизга уруш эълон қилишгача бориб етди. Уруш ўттиз олти қамар йилдан бери давом этмоқда, аммо бир-бирига душман томонлардан биронтаси ҳам узил-кесил ғалаба билан мақтана олмайди. Шу муддат ичидаги биз қирқта катта ҳарбий кема ва ўттиз минг энг яхши денгизчилари билан жуда кўп майдада кемаларни йўқотдик. Айтишларича, душман биздан ҳам кўра кўпроқ талофат кўрган. Бироқ, шунга қарамай, душман янги флотни шайлади, бизнинг территориямизга десант туширишга ҳозирлик кўрмоқда. Шунинг учун ҳам олий ҳазратлари, сизнинг куч ва жасоратингизга тўлиқ ишонган ҳолда, мамлакатимиздаги ҳақиқий аҳволни сизга баён қилишни менга топширди».

Гарчи мен хорижий киши сифатида маҳаллий партиялар ўртасидаги низоларга аралашмаслигим керак бўлса-да, халос бўлишим ва озод этилишимда император олдида ўта қарздорлигим важидан, унинг давлатини душман ҳужумидан жонимни аямай ҳимоя қилишга тайёр эканлигимни император ҳазратларига маълум қилиб қўйинини котибдан ўтиниб сўрадим.

БЕШИНЧИ БОБ

АВТОР УТА АНТИҚА ҮИН ТУФАИЛИ ДУШМАН ҲУЖУМИНИНГ ОЛДИНИ ОЛАДИ. ҮНГА ЮКСАҚ ҮНВОН БЕРИШАДИ. БЛЕФУСКУ ИМПЕРАТОРИНИНГ ЭЛЧИЛАРИ КЕЛИБ, СУЛҲ ТУЗИШНИ СУРАШАДИ.

Блефуску империяси Лилипутиянинг шимоли-шарқидаги оролларга жойлашган. Ҳар иккала давлатни унча чуқур бўлмаган ва эни саксон ярд келадиган бўғоз бир-биридан ажратиб туради.

Ўша ороллар кўриниб турган соҳилда ҳеч ҳам бўлмаганман. Эндиликда эса ўша жойларда бўлишни ўзимга эп кўрмадим.

Уруш эълон қилинган пайтдан бошлаб ҳар иккала империя ўртасидаги алоқалар ман этилганди, алоқа қилган кишини ўлим жазоси кутарди. Бизнинг император бунга ҳам қаноат ҳосил қилмай, Лилипутия гаванидан барча кемаларнинг чиқишини тўхтатиб қўйди. Шунинг учун ҳам блефускуликлар менинг лилипутлар орасида экинлигимни хаёл-хотирларига ҳам келтиришмасди. Бу душман флотини қўйқисдан эгаллаб олишдек режамга жудаям мос тушарди, шу сабабли, душманлар мени кўриб қолиши мумкин бўлган соҳилда кўринмасликка ҳаракат қилдим.

Разведкачилар Блефуску флоти бўғоздаги гаванлардан бирда турганлигини, йўлдош шамол эсиши биланоқ елканларни кўтаришга шай эканлигини хабар қилишди. Мен император билан кенгашиб, ўз ниятларимни амалга оширишга аҳд қилдим.

Аввало, денгизчилардан бўғознинг чуқурлигини сўраб олдим. Улар сув кўпайганда ҳам бўғознинг чуқурлиги етмиш глюглеф (европача олти фут)дан ошмаслигини маълум қилишди. Шундан кейин Блефускунинг рўпарасига жойлашган шимоли-шарқий соҳилга эҳтиёткорлик билан бориб, тепалик орқасига ёнбошладим, дурбинимни лангарда турган душман флоти томонига қаратдим. Элликта жанговар кема ва кўпгина бошқа транспортларни кўрдим.

Уйга қайтгач, энг йўғон арқон ва кўпгина темир тўсинлар топиб беришларини илтимос қилдим. Чилвир йўғонлигига арқонлар, йўғонлиги тўқув игнасидай келадиган тўсинлар топилди. Арқонлар пишиқ бўлсин учун уларнинг утласини битта қилиб эшдим, тўсинларнинг ҳам утласини бир қилиб, учларини қармоқ сингари қайириб қўйдим. Элликта илгакни арқонларга боғлаб, шимоли-шарқий соҳилга қайтиб келдим, эгнимдаги кафтанимни, оёғимдаги ковуш ва пайпоқларимни ечдим, сув кўнайиншидан ярим соат олдинроқ чарм камзулдагина сувга тушибдим. Аввало сувни кечиб бордим, кейин то саёз жойга етганига қадар ўттиз ярдча жойдан сузиб ўтдим. Бу ишларни жуда теч бажардим, ярим соат ўтмай душман кемалари турган ганиши стиб бордим.

Душманлар мени кўриб, шунақаям қўрқиб кетишдики, ўзларини сувга шоп-шоп ташлаб, ўттиз мингдан ортиқ одам тўпланиб турган соҳил томонга қараб сузиши. Мен эса ўзим тайёрлаган илмоқларни ҳар бир кема тумшуғига илиб, арқонларнинг учини битта қилиб тугдим. Бу ишларни қилаётганимда душман устимга ўқ ёмири ёғдирди; ўқларнинг кўпи қўл ва юзларимга санчилди. Ўқ санчилган жойлар жуда қаттиқ азоб берди, ишлашга қўймади. Ҳаммасидан ҳам кўзимдан қўрқдим. Агар ҳимоя воситасини ўйлаб қўймаганимда кўзимдан ажралиб қолишим ҳеч гап эмасди. Зарур буюмлар қаторида яширин чўнтағимда кўзойнагимни ҳам сақлардим. Мен кўзойнагимни тақиб, маҳкамлаб боғлаб қўйдим. Энди bemalol ишни давом эттиришим мумкин. Ўқлар кўзойнакка тез-тез тегиб турди, лекин менга зиён етказмади.

Ҳамма илгаклар кемаларга илиб бўлингандан кейин арқонларнинг учидан ушлаб, кемаларни судрадим, лекин битта ҳам кема ўрнидан қимирламади: улар лангарда маҳкам турарди. Ута хавфли ишга қўл уришга тўғри келди. Кемаларни айланиб ўтиб, пичоқ билан лангар арқонларини кесиб юбордим; бу пайтда юз ва қўлларимга икки юзтacha ўқ қадалди. Сўнг яна илмоқларга боғланган арқонларни ушлаб, душманнинг энг йирик элликта ҳарбий кемасини судраб кетдим.

Саросимага тушган блефускуликлар анчагача ниятимга тушишиб етишмади. Лангар арқонларини кесаётганимда, у кемаларни шамол ихтиёрига қўйиб юборса керак ёки бир-бири билан уриштиrsa керак, деб ўйлашди. Бироқ бутун флотни судраб кетаётганимни кўришиб, улар таърифга сифмас изтиробга тушишибди, борлиқ аянчли оҳ-воҳларга тўлиб кетди. Уларнинг узган ўқлари менгача етмайдиган масофага бориб олиб, қўл ва юзларимга санчилган ўқларни суғуриб ташладим, яралангандай жойларимга малҳам қўйдим. Қейин кўзойнагимни ечиб, суз пасайишини бирор соатча кутдим, бўғозни кечиб ўтиб, ўз юзларим билан Лилипутиянинг император портига эсон-омон етиб олдим.

Император ва барча сарой амалдорлари, бу буюк ташаббуснинг оқибати нима билан тугаркин деб, кутиб туришган экан. Бўғоз ўртасида сув бўғзимгача етганидан улар мени кўриша

олмабди. Фақат, кенг ярим доира ясаб қирғоққа яқинлашашётган кемаларни күришибди. Император мени чўкиб кетган, душман флоти эса ёвуз ният билан яқинлашиб келяпти, деб ўйлабди. Бироқ кўп ўтмай унинг шубҳалари тумандай тарқалиб кетди. Қадам-бақадам бўғоз саёзлашиб борди, мен эса сувда рўйрост кўрина бошладим. Қирғоққа овозим эшитиладиган дара жадаги масофага келгач, кемалар боғланган арқонлар учини баланд кўтардим ҳамда: «Яшасин Лилипутиянинг қудратли императори!»— деб қичқирдим. Соҳилга чиққанимда улуғ шаҳаншоҳ мени мақтовларга кўмиб ташлади ва шу заҳотиёқ менга ушбу давлатдаги энг юксак унвон — нардак унвонини берди.

Бироқ подшоларнинг шуҳратпарастлигига таъриф йўқ. Олий ҳазратлари душманнинг қолган кемаларини ҳам эгаллашимни хоҳлаб қолди. Чамамда, у Блефуску империясини бутунлай забт қилиб олмоқчи эди шекилли. Блефускуни ўз ҳокими орқали идора қилиб, у ерда ўз тартиботини ўрнатиши: яшириниб юрган пойнакчиларни қириб таишлаб, барча блефускуларни тухумни уч томонидан чақишга мажбур қилиши мумкин. Ана ўщандা у дунёнинг ҳокими мутлоқи бўлиб қолади*. Лекин мен императорни бу ниятидан қўлимдан келганича қайтардим. Сиёсий мулоҳазаларим ҳамда адолатлилигимга таяниб, жуда кўп далиллар келтирдим. Гапимнинг охирида жасур ва озод халқни қулликка солиш қуроли бўлишга асло рози бўлмаслигимни қатъий қилиб айтдим.

Менинг дадил ва ошкора фикрим император ҳазратларининг шуҳратпарастлик орзуласига тамоман зид эди. У ўз режаларининг амалга ошувига ҳамкор бўлмаганимни ҳеч қачон кечиролмасди. Император давлат кенгаши йигилишида ҳам буни чиройли қилиб эслатиб ўтди. Кенгаш аъзоларининг энг донишмандлари, гарчи индамасалар-да, мен томонимда эдилар. Лекин менинг яширин душманларим қулай фурсатдан фойдаланишга ошиқишиди, менга қарши қаратилган бир қанча мулоҳазаларни изҳор қилишди. Шундан бошлаб олий ҳазратлари ва менга душман бўлган министрлар менга қарши ёвуз фитна уюштира бошладилар. Орадан икки ой ўтар-ўтмас эса, ўз найранглари билан мени ҳалок этишларига сал қолди. Ана шунаقا, ҳатто ҳукмдорларга қилинган улуғ хизматлар ҳам уларнинг ҳавас-

ишқивозлигига зид әркалик қилиб қўйсангиз тош босмай қолади.

Юқорида баён этилган жасорат юз берганидан уч ҳафта ўтгач, Блефуску императоридан сулҳ тузишни таклиф этиб, дабдабали элчилар келишди. Элчилар ҳар қандай шартларга рози бўлишди, бир неча кундан кейин императоримиз учун ҳаддан ташқари фойдали сулҳ шартномаси тузилди.

Элчихона олти элчи ва беш юзга яқин мулозимлардан иборат эди. Уларнинг келиши ўта дабдабалилиги билан ажралиб турарди, ҳукмдорнинг улуғворлиги ва миссиянинг муҳимлигига мос тушарди. Мен сулҳ музокараларида қисман қатнашдим. Чинданми ёки менга шундай туюлдими, ҳар қалай, саройдаги таъсирим шарофати билан элчиларга кўпгина хизмат кўрсатишга муяссар бўлдим. Элчилар музокаралар тамом бўлгандан кейин, уларга ён босганим важидан, менинг ҳузуримга ҳам ташриф буоришди. Улар кўрсатган жасоратим ва олижаноблигим хусусида анчагина ёқимли гапларни айтишди, уларнинг мамлакатига ташриф буоришим учун ўз императорларининг таклифини топширишди. Гапнинг охирида, жуда кўп ҳикояларда тилга олинаётган менинг зўр куч-қудратимдан айрим намуналар намойиш этишимни илтимос қилишди. Мен уларнинг хошини бажаришга бажону дил рози бўлдим, бир неча ажойиб фокуслар кўрсатдим, бундан улар жудаям ҳайратга тўшишди.

Хайрлашаётганда, жасорати ҳақли равишда оламга машҳур бўлган ҳукмдорлари — олий ҳазратларига менинг унга бўлган чуқур иззат-эҳтиромимни маълум қилишларини, ўз юртимга қайтиш олдидан унинг ҳузурида бўлишга қатъий ваъда берганлигимни айтиб қўйишларини элчилардан илтимос қилдим.

Императоримиз билан бўлган дастлабки алоҳида суҳбатда ёқ Блефуску ҳукмдори ҳузурига бориб келишга рухсат сўрадим. Император рухсат берди-ю, лекин менга нисбатан ўта совуқ муносабатда бўлди. Гап нимадалигини эътиборли зотлардан бири уқдирмагунча, бу совуқ муносабат сабабини тушунмадим. Маълум бўлишича, Фліннап ҳамда Болголам элчиларга нисбатан бўлган муносабатимни императоррга мен учун расво томонга буриб чақишипти. Уларнинг фирт ёлғон гапларни чақишиганини ўз-ўзидан равшан. Император олдида менинг виждоним

пок эди.* Мен худди шу лаҳзада, гарчи тўлиқ бўлмаса-да, министрлар ва сарой ҳаётини тушуна бошладим.

Шуни таъкидлаш лозимки, элчилар мен билан таржимон ёрдамида гаплашицган эди. Европалик икки халқ тили бир-бiriдан қанчалик фарқ қилса, блефускуликлар тили лилипутлар ти-лидан шунча фарқ қилади. Лекин ҳар иккала миллат ўз тилларининг қадимилиги, гўзаллиги, бурролиги билан фахрланишади, қўшниларининг тилига ошкора нафрат билан қарашади. Императоримиз душман флотини эгаллаб, қулай вазиятга эга бўлиб қолганимииздан фойдаланиб, ишонч ёрлиқлари ва музо-каралар лилипут тилида бўлишига Блефуску элчихонасини мажбур қилди.

Яна шуни ҳам айтиш керакки, ҳар иккала давлат ўртасида-ги қизғин савдо муносабатлари, Лилипутияда ҳам, Блефускуда ҳам сургун қилингандарга кўрсатиладиган меҳмондўстлик, шунингдек аслзода ёш бойваччаларни дунё кезиб, кишиларнинг ҳаёти ва урф-одатлари билан танишиш учун сафарга юборилиши туфайли бу ерда ҳар икки тилни билмайдиган маълумотни дворянни, денгизчи ёки денгиз ортидан келган савдогарни жуда оз учратасиз. Бир неча ҳафтадан сўнг Блефуску императори-га ҳурмат эҳтиромимни изҳор қилиш учун унинг ҳузурига борганимда бунга ишонч ҳосил қилдим.

Бир неча вақтдан кейин маълум бўлишича, душманларим менга жуда катта айбларни қўйиб турган бир пайтда ўша мамлакатга ташриф буюришим менга зўр наф келтирди. Лекин бу ҳақда кейинроқ гапираман.

ОЛТИНЧИ БОБ

ЛИЛИПУТИЯНИНГ АҲОЛИСИ, УЛАРНИНГ ФАНИ, ҚОНУНЛАРИ, УРФ-ОДАТЛАРИ ҲАҚИДА; УЛАРДАГИ БОЛА ТАРБИЯЛАШ СИСТЕМАСИ. АВТОРНИНГ ШУ МАМЛАКАТДА КЕЧИРГАН ҲАЁТИ. АСЛЗОДА БИР ХОНИМНИНГ АВТОРНИ ОҚЛАШИ.

Лилицитиянинг тўлиқ таърифига алоҳида тадқиқот ёзиш ниятидаман. Лекин ушбу мамлакат ва у ерда яшовчилар ҳақида бавъзи маълумотларни хабар қилишни зарур деб ҳисоблайман.

Маҳаллий халқнинг ўртача бўйи олти дюймдан ошмайди. Ҳайвонлар ва ўсимликларнинг катталиги ҳам халқнинг бўй-бастига муносиб: масалан, ҳўқиз ва отларнинг бўйи тўрт ёки

беш дюймдан ошмайди, кўйларнинг бўйи бир ярим дюйм; ғозлар бизнинг чумчугимиздай келади. Майдада ҳайвонлар, қуш ва ҳашаротлар кўзимга илашмади ҳам. Бироқ табиат лилипутларни атрофдаги мавжудотларни кўриш қобилиятига эга қилиб яратган: улар жуда яхши кўришади, лекин яқиндан кўришади, холос. Уларнинг кўриш қобилияти нақадар ўткирлигига бир мисол: катталиги бизнинг пашшамиздай келадиган турна патини юлаётган ошпазнинг, кўзга кўринмас игна тешигидан ипакли ип ўтказган қизнинг ишини кузатиб жуда завқландим. Лилипутиядаги энг баланд дараҳтлар ҳам етти футдан ошмайди: мен қирол паркидаги улкан дараҳтларни назарда тутяпман, унинг учига қўлимни узатсам аранг етди. Қолган ўсимликларнинг бўйи ҳам ўзига яраша; лекин уларнинг катта-кичиклигини ҳисоб-китоб қилишни китобхоннинг ўзига ҳавола қиласман.

Энди бу ҳалқнинг барча соҳага оид илгор фани ҳақида қисқача тўхталиб ўтаман. Уларнинг антиқа ёзувларига диққатни жалб этаман; лилипутлар европаликлар сингари чапдан ўнгга қараб ҳам:

Платибулемен. Инсомпраблемен

араблар сингари ўнгдан чапга қараб ҳам:

لَو سَلِمَ الْأَنْذِنْ كَنْدِيَا حَنْ لَا تَكْفُونَ عَنْ وَجْهِهِمُ النَّارُ وَلَا عَنْ
ظُهُورِهِمْ وَلَا مِنْ بَعْدِهِمْ

хитойларга ўхшаб:

ئ	西
內	城
屬	司
史	文
嗣	志

пастга қаратиб ҳам әмас, балки инглиз хонимлари дай, саҳифа-нинг бир бурчагидан бошқа бурчагига қаратиб ёзишади.

Лилипутлар ўлганларни бошини пастга қилиб кўмишади. Улар ўн бир минг қамар йил ўтгандан кейин марҳумларнинг қайта тирилишига қаттиқ ишонишади, чунки бунгача лилипутлар теп-текис деб ўйлаган ер тўнтарилади, шунда ўлганлар оёқда тик турган ҳолда тирилишади. Олимлар бу ақиданинг бемаънилигини эътироф этишмоқда. Лекин оддий халқ орасида бу урф-одат ҳозиргacha сақланиб келмоқда.

Бу империяда ўта ўзига хос қонун ва урф-одатлар бор. Агар улар менинг севикли ватаним қонун-қоидалари ва урф-одатларига зид келмагандан эди, уларни ҳимоя қилишга тайёр эдим. Ишда уларга қатъий амал қилинса айни муддао бўларди. Энг аввало чақимчилар ҳақидаги қонунни гапирай. Давлатга қарши барча жиноятлар одатдан ташқари қаттиқ жазоланади; борди-ю, айбланувчи судда ўзининг айбсиз эканлигини исбот қила олса, айбловчини дарҳол шармандали жазога маҳкум этилади, ундан айбсиз одам фойдасига жарима ундириб берилади. Бу жарима йўқотилган вақт, хавф-хатарга мубтало бўлгани, қамоқда ётган пайтида ҳамма нарсадан маҳрум бўлгани, ўзини ҳимоя қилишга сарфланган ҳаражатлар учун ундирилали. Жарима тўрт баравар ортиғи билан олинади. Борди-ю, даъвогарнинг мол-мулки жарима тўлаш учун етмаса, етмай қолган суммани давлат хазинасидан берилади. Бундан ташқари, император озод бўлган кишини тумонат одам олдида ўз марҳаматидан баҳраманд этади, бутун мамлакат бўйича унинг айбсиз эканлиги эълон қилинади.

Лилипутлар ўғриликдан кўра қаллобликни кўпроқ таъқиб қилишади. Шунинг учун баъзи ҳоллардагина қаллобликка ўлим жазоси берилмайди. Киши эҳтиёткор, ҳушёр, озми-кўпми — бир чимдим ақли бўлса, деб фикр юритишади улар, ўз мол-мулкини ўғридан қўриқлаб олиши мумкин. Лекин эпчил қаллобдан қутулиб бўлмайди. Бунинг устига савдо савдо қилувчиларнинг ўзаро ишончига асосланган. Шунинг учун ҳам қонун алдамчилик ва савдо ишларидаги ҳар қандай қаллобликни таъқиб қилиши керак. Акс ҳолда ҳалол савдогар ҳамиша зарар кўради, қаллоб билан товламачи эса фойдани уриб кетади.

Бир куни ҳукмдордан бир жиноятчининг гуноҳидан ўтишини сўрадим. У хўжайинидан ишонч қофози орқали каттагина пул олиб, уни ўзлаштиришда ва қочиб кетишда айбланаарди. Унинг қисматини юмшатишни сўрай туриб, императорга бу ўринда фақат ишонч сунистеъмол қилинганини кўрсатиб ўтдим. Император, ишончни йўқотишдек ўта оғир жиноят содир бўлиб турган бир пайтда айбдорни ҳимоя қилишимни ақлга сиғмас нарса деб билди. Иқрор бўлишим керак, бунга қарши ҳеч қандай эътиroz билдира олмадим, турли халқларда турлича урф-одатлар бор, дейиш билан кифояландим, холос. Шундай дедим-у, жуда хиколат тортдим.

Гарчи биз оддий мукофотлаш ва жазолашни ҳукумат машинасини ҳаракатга келтирувчи асосий куч десак-да, бу нарса фақат Лилипутиядагина қатъий амалга оширилади. Қимки етти қамар йил мобайнида мамлакат қонунларини аниқ бажарганигини исбот қила олса, у маълум имтиёзларга эга бўлади. Давлат маблағларидан унга пул мукофоти тўланади. Бунинг устига си ниль пе ла, яъни қонунлар нозири унвонини олади. Бу унвон унинг фамилиясиغا қўшиб айтилади, лекин авлод-аждодига ўтмайди. Мен лилипутларга бизда гражданлар томонидан қонунлар фақат жазо олиш хавфи туфайлигина бажарилишини, қонунларга қатъий риоя қилганлик учун мукофот берилмаслигини айтганимда, улар буни бизнинг давлатни идора қилиш усулимиздаги жуда катта нуқсон деб аташди. Шунинг учун ҳам бу ердаги суд муассасаларида адолатли судни олти кўзли аёл сифатида тасвирлашади: аёлнинг икки кўзи олдида, иккитаси орқасида ва икки чеккасида биттадан. Унинг ўнг қўлида олтин тўла оғзи очиқ қоп, чап қўлида эса қинли қилич — бу жазолашдан кўра мукофотлаш мақбулроқ деган маъниони билдиради*.

Ҳар қандай лавозимга номзод кўрсатишда ақлий истеъоддан кўра кўпроқ ахлоқ сифатларига эътибор берилади. Ўртacha ақлий ривожланишга эга бўлган кишилар, деб таъкидлайди лилипутлар, у ёки бу лавозимга лаёқатли бўлишади. Ахир олдиндан кўра билиш жамият ишларини бошқаришни, қандайдир, ҳар асрда нари борса учтагина туғиладиган доҳиларнингги на ақли етувчи ўта теран ва мураккаб бир сирга аллантиришини

назарда тутмайди. Аксинча, лилипутларнинг фикрича, тўғрилик, бир меъёрда иш кўриш ва бошқа оддий саҳоватликлар тажриба ҳамда яхши ниятлар билан қўшилиб, ҳар бир кишини ўз ватани учун хизмат этицига яроқли қилиб қўяди. Бундай одам, махсус билимларни билишни тақозо этадиган лавозимдан ташқари истаган лавозимини эгаллаши мумкин. Уларнинг фикрича, энг юксак ақлий истеъдодлар ҳам ахлоқий фазилатлар ўринини бо-са олмайди. «Муҳим лавозимларни истеъдодли одамларга ишониб топширишдан ҳам хавфлироқ нарса йўқ,— дейишади улар.— Яхши ниятларни амалга ошириш учун нодонлик қилиб, хатога йўл қўйилса, уни ҳамма вақт тўғрилаш мумкин. Лекин ёмон одатлари бор, ўз қусурларини яшира оладиган ҳамда уларга ҳирс қўядиган кишилар жамият фаровонлиги учун жуда катта хавф-хатар туғдиради».

Ушбу баёнимда ўта қадимий, азалдан яшаб келаётган урф-одатлар ва мамлакат қонунларини назарда тутяпман. Уларнинг кўпчилиги ҳозирги пайтда унуптилган. Бошқа кўпгина давлатлардаги каби Лилипутияда ҳам ҳозирги пайтда урф-одатлар айнаб кетяпти — бу эса, ахлоқий томондан тубанлашув нишонасидир. Масалан, дор устида моҳирлик билан рақс тушадиган кишиларни энг юқори давлат лавозимларига кўтариш ёки ёғоч устидан чаққонлик билан сакрайдиган, ёнки унинг остидан ўтадиганларга орденлар берил каби шармандали одатларни олайлик, бу урф-одатларни ҳозир ҳукмдорлик қилиб турган императорнинг бобоси жорий этган.

Лилипутлар ношукурчиликни ҳаётга ва мол-мулкка нисбатан қилинган жиноят деб билишади. Лилипутлар: «Ҳатто яхшилик қилган кишига ёмонликни раво кўрадиган одам, ўзига илтифот кўрсатмаган бошқа одамларни душманим деб билади. Шунинг учун ўндай одам ўлимга маҳкум»,— дейишади.

Уларнинг оиласа, ота-она ва болалар ўртасидаги муносабатларга нисбатан қарашлари, ҳам бизникидан тубдан фарқ қиласди. Лилипутлар бола тарбияси жамият ва давлат зиммасига юклатилиши лозим, деб ҳисоблашади. Шунинг учун ҳар бир шаҳарда алоҳида тарбияхоналар қурилган, ҳамма ҳам, болалиси йигирма қамар ёшига етиши биланоқ шу ерга бериши керак.

Бу мактабларда тарбия ва ўқитишиш ишлари ўқувчилар составига қараб турлича олиб борилади. Болалар ва қизлар мактаби бор, бой-бадавлат одамларнинг болалари учун ҳамда ҳунарманд ва камбағал шаҳарликлар болалари учун мактаблар бор. Мактабларга тажрибали ва маълумотли кишилар мудирлик қилишади. Улар болаларни уларнинг ота-оналари жамиятда эгаллаб турган мавқеига ҳамда болаларнинг ўз қобилияти ва мойиллигига яраша фаолиятга тайёрлашади.

Аввало мен ўғил болалар тарбияхоналари, кейин қизлар тарбияхоналари ҳақида бир неча оғиз гапираман.

Зодагон ва насл-насабли кишилар боласи ўқийдиган ўғил болалар тарбияхоналарига нуфузли ҳамда маълумотли педагоглар раҳбарлик қилишади. Болаларнинг кийими ва овқати камтароналиги билан ажратиб түради. Улар ор-номусли, адолатли, ботир қилиб тарбияланади; уларда камтарлик, шафқатлилик, илоҳий сезгилар ва ватанга муҳаббат түйгулари ривожлантирилади. Улар ҳамиша банд бўлишади: овқатланиш ва ухлаш учун уларга жуда оз вақт ажратилади; дам олиш ва бадан тарбия учун бир кунда атиги икки соат вақт берилади. Қолган вақт фақат ўқишга сарфланади. Тўрт ёшгача болаларни кийинтириш ва ечинтириш хизматкорлар зиммасида, шу ёшдан бошлиб бу ишларни уларнинг ўзлари бажаришади. Дам олиш пайтларида улар ҳамиша тарбиячи ёки унинг ёрдамчиси назоратида бўлишади. Шундай қилиб, улар ҳар қандай гийбат, аҳмоқона ўйдирмалар, бемаъни таъсир кўрсатишлардан ажратиб қўйилган. Ота-оналарга бир йилда бир марта ўз болаларини кўришга рухсат берилади; ҳар бир учрашув бир соатдан ошмайди. Болаларни ўпишга учрашганда ва хайрлашгандагина рухсат этилади. Учрашув пайтида тарбиячи ҳозир бўлади. Улар ота-оналарнинг болалар билан шивирлашмаслигини, уларга ширин-шакар сўзларни айтмаслигини, ўйинчоқлар, ширинилклар ва бошқа нарсалар бермаслигини назорат қилиб туришади.

Ўрта дворянлар, савдогар ва ҳунармандларнинг болалари учун очилган тарбияхоналарда ҳам иш юритиш юқоридагидай тартибда. Фарқ шундаки, ҳунарманд бўлиши лозим бўлган болаларга ўн ёшидан бошлиб ҳунар ўргатилади, зодагонларнинг болалари эса умуний маълумот эгаллашни ўн беш ёшга кир-

гунча давом эттираверади. Шуни таъкидлаш керакки, катта ёшдаги тарбияланувчиларга қаттиқ мактаб режими бир оз юмшатилади.

Насл-насабли одамларнинг қизлари учун очилган тарбияхоналарда ҳам тарбия ўғил болалар тарбияхоналаридағи сингари олиб борилади, фақат уларни хизматкорлар эмас, балки хуш ахлоқли энагалар кийинтиришади ва ечинтиришади. Бундай пайтда тарбиячи аёл ёки унинг ёрдамчиси албатта бўлади. Қизларга қандайдир ваҳимали ёки бемаъни эртаклар айтиб бериш, ё уларни аҳмоқона қилиқлар билан эркалатиш энагаларга қатъий ман этилган. Ана шу ман этилган қоидани кимда-ким бузса, у кўпчилик олдида уч марта қамчи билан саваланади, бир йил қамаб қўйилади, кейин мамлакатнинг кимсасиз жойига сургун қилинади. Мана шундай тарбия системаси шарофати билан Лилипутиядаги ёш хонимлар эркаклар қатори қўрқоқлик ва бемаънилик қилишдан уялишади, ҳар қандай безакларга нафрат билан қарашади, лекин одобилик ва покизаликка қаттиқ амал қилишади. Мен ўғил болалар ва қизлар тарбияси ўртасида ҳеч қандай фарқ йўқлигини фаҳмладим. Фақат қизлар учун бадан тарбия машқлари анча енгилроқ, билим эгаллаш курси ҳам унча кенг эмас, бироқ уларга уй-рўзгор ишлари ўргатилади. Чунки Лилипутияда, олий табақадаги аёл эркак кишининг доно ва ёқимли умр йўлдоши бўлиши керак, дейишади. Қизлар ўн икки ёшга кирганда, ўша ерликларнинг ҳисобига кўра, у куёвга чиқиши ёшига етади, ота-оналари ёки васийлар уни уйга олиб кетишади, ёш қиз дугоналари билан хайрлашаётгандага кўз ёши тўкилмайди.

Куйи табақа қизлари учун очилган тарбияхоналарда қизларни турли ишларга ўргатилади. Ҳунар билан шугулланадиган қизлар етти ёшгача, қолганлари эса ўн бир ёшгача тарбияхонада сақланади.

Дехқонлар ва қишлоқ ишчилари ўз болаларини уйда тарбиялашади. Улар ерга ишлов беришга машғул бўлганликларни учун давлат уларнинг маълумот олишларига унча эътибор бермайди. Бемор ва қариялар худойихоналарда яшашади, гадойлар империяда йўқ.

Менинг бу мамлакатда қандай яшаганим, нима билан шу-

гулланганимга, эҳтимол, китобхон қизиқар. Ахир бу ерда тўққиз ойю ўн уч кун бўлдим-да.

Мен ҳамиша қўёл меҳнатига меҳр қўйдим. Дурадгорлик соҳасидаги кўнилмаларим эндиликда хизматни катталаштириб юборди: қирол хиёбонидаги улкан дараҳтлардан ўзимга қулайгина стол ва стуллар ясаб олдим.

Икки юз чевар мамлакатдаги энг пишиқ ва дағал матодан менга кўйлак, кўрпа-ёстиқ тикиб бериш учун буюртма олди. Бироқ бу мато энг юпқа докадан ҳам юпқа бўлиб чиқди. Шу сабабли, чеварлар зарур матони ҳосил қилиш учун улардан бир қанчасини бир-бирига улаб тикишди. Матонинг энг катта парчаси узунлиги уч фут, эни эса уч дюйм келарди. Чеварлар мендан ўлчов олиши учун ерга ётдйм. Тарап тортилган арқон учини ушлаб, чеварлардан бири бўйним олдида, бошқаси тиззам устида турди; учинчи чевар эса бир дюйм келадиган жазвар билан арқонни ўлчади. Кейин улар ўнг қўлимнинг бош бармоғини ўлчашди. Қўл панжаси айланаси бош бармоқ айланасидан икки марта катталигини билган ҳолда, улар бўйимга яраша кўйлак-лозим тикишди. Ерга яхшилаб ёйиб қўйилган эски кўйлагим андаза вазифасини ўтади.

Шундан кейин уч юз чевар мен учун костюм тикишга бўйруқ олди. Мен чўккаласб турдим. Чеварлар танамга нарвон қўйишиди; улардан бири нарвон орқали елкамга чиқди ва ёқамдан этагимга режа туширди, кафтанимнинг узунлигини аниқламоқчи бўлди. Енг ва белларимни ўзим ўлчаб бердим. Шаҳарда костюмим лахтаги ёзилса бўладиган бирорта ҳам уй топилмади. Шунинг учун ҳам чеварлар мен яшаётган қасрда ишлайдиган бўлишиди. Костюм ташқи кўринишидан инглиз хонимлари қуроқлардан тайёрлайдиган кўрпага ўхшарди. Лекин бу ерда қуроқлар ранги бир хил эди.

Менга уч юз ошпаз овқат пиширади. Улар оила аъзолари билан уйим рўпарасига қурилган кичкинагина, қулай баракларда истиқомат қилишар ва нонуштам, тушлигим ҳамда кечки овқатим учун икки хил таом пишириб беришга мажбур эдилар. Мен йигирмата малайни кўтариб, стол устига қўярдим; уларнинг юзлаб ўртоғи пастда хизмат қиласди; бири таом, бошқаси

елкасида вино тўла бочка ва бошқа ичимликларни ташиб келтиради. Стол устидаги малайлар буларнинг ҳаммасини, Европада пақирни қудуқдан чиқаргандай, эпчиллик билан юқорига тортиб олишарди; ҳар бир таомни оғзимга бир марта олиб ютардим, ҳар бочка винони бир ҳўплашда тамомлар эдим. Бу ердаги қўй гўшти бизничиалик мазали эмас, лекин мол гўштининг таърифи бекиёс. Бир сафар жудаям катта биқин гўшти рўпара келиб қолди, уни уч бўлакка ажратиб едим, аммо бу камдан-кам учрайдиган ҳодиса эди. Мулозимлар мол гўштини, тўргай гўштини егандай, суягига қўшиб ейишими кўриб ҳайратга тушишарди. Бу ернинг гози ва куркасини бир ямлаб ютиб юбораверардим. Шунисига тан бериш керакки, бу ернинг қушлари бизницидан анча мазалироқ. Майда қушларнинг йигирма-ўттизистасини пичофимнинг учига саншиб олаверардим.

Император ҳазратлари менинг ҳаёт кечиришимни эшитиб, бир куни ўзи, хотини, шаҳзода ва маликалар билан биргаликда тушлик овқатни баҳам кўрса беҳад бахтиёр (шундай дейиш унга анча қулай эди) бўлажагини айтди. Келишганда уларни рўпарамга — ҳашаматли курсиларга ўтқаздим, ён томонларига соқчиларини қўйдим. Мехмонлар орасида қўлига оқ ҳасса ушлаган хазинахона лорд-канцлери¹ Флимнап ҳам бор эди. У менга ёв қараш қилди, лекин мен буни сезмагандай ўтиравердим, жонажон юртим шуҳрати ҳамда сарой аҳлини ҳайратга солиш учун одатдагидек бемалол овқатлана бердим. Олий ҳазратлари нинг бу ташрифи Флимнапга императорнинг кўз олдида менинг обрўйимни тўкишга баҳона бўлди, деб ўйлашга асосим бор. Флимнапдан ҳар балони кутиш мумкин эди, аммо у, гарчи доимий душманим бўлса-да, мен билан муомаласи яхши эди. У давлат хазинасида аҳвол танглигини императорга яққол кўрсатиб қўйди. «Биз,—деди у,— катта процентлар эвазига қарз олишга мажбур бўлмоқдамиз. Бизнинг банкнотларимиз жуда арzon баҳоланяпти. Улкан одамни боқиш олий ҳазратларига бир ярим миллион спругтга (лилипутлардаги энг йирик ол-

¹ Хазинахона лорд-канцлери — молия министри.

тин танга — кичкина пистондай келади) тушди». У сўзининг охирида, агар қулай фурсат туғилиши билан, император мени империядан ташқарига чиқариб юборса анча оқилона иш қилган бўларди, деб қўшиб қўйди.

Зиммамда мен туфайли азобга мубтало бўлган тамомила бегуноҳ муҳтарам бир хонимнинг шаънини оқлаш вазифаси турди. Хазинахона канцлери миясига ўз хотинини мендан рашк қилишдек хом хаёл келиб қолди. Извогарлар унинг гўзал муҳтарамаси мени ақлдан бегона бўлгудай даражада яхши кўриб қолганлиги ҳақида гап тарқатишди. Аёлнинг ҳузуримга яширинча келиб-кетиши ҳақидаги миш-мисаройда катта шовшувга сабаб бўлди. Лекин бу учига чиққан ифбо эканлигини тантанали равишда маълум қиласман. Чиндан ҳам у муҳтарам аёлнинг менга илтифоти зўр эди, бир неча бор ҳузуримга ҳам келган. Лекин у ошкора келиб-кетган, каретада — унинг ёнида учта хоним: синглиси, қизи ва дугонаси бўлган. Бошқа сарой хонимлари ҳам менинг ҳузуримга ана шундай ташриф буюришган. Бунга ўз хизматкорларим ҳам гувоҳ: майли, улардан бирортаси эшигим олдида ичиди ким борлиги номаълум бўлган каретани кўрдими-йўқми, айтсин. Карета мен яшаётган уйга яқинлашганда хизматкорим ким келганлигини дарҳол менга маълум қиласми. Мен ўша заҳоти ташқарига чиқардим. Келган одам билан унинг иззат-ҳурматини жойига қўйиб сўрашар, қўш отли каретани стол устига қўярдим. Борди-ю, каретага олти от қўшилган бўлса, форейтор ундан тўртта отни чиқаради. Бахтсиз ҳодиса юз бермаслиги учун дарҳол стол четларига баландлиги беш дюймли кўчма панжаралар ўрнатардим. Кўпинча столим устида башанг кийинган хонимлар ўтирган тўртта карета турарди. Ўзим креслога ўтириб, уларга энгашардим. Бир каретада ўтирган хонимлар билан суҳбатлашаётганимда бошқа кареталар столим устида айланиб юради. Тушлик овқатдан кейинги вақтни хонимлар билан ширин суҳбатда ўтказардим. Флимнап ҳам, унинг иккита айғоқчиси Клестриль ва Дренлолар ҳам (қўлларидан келганини қилишсин, уларнинг номини айтавераман) ҳеч ким ҳузуримга инкогнито келганлигини исбот этиша олмайди.Faқат бир марта давлат секретари Рельдересеъ ҳузуримга яширинча ташриф буюрган. Лекин, юқорида

баён этганимдек, у император олий ҳазратларининг маҳсус топшириғи бўйича ҳаракат қилган.

Эҳтимол, бу беҳуда эпизод устида эзилиб ўтиришнинг ҳожати йўқ эди. Лекин бу ишга олий наسابли бир хонимнинг номуси масаласи аралашиб қолди. Бунинг устига, яхши номимни пок тутиш ҳам азиз нарса. Ахир, мен ҳатто хазинахона канцлери ҳам эга бўлмаган нардак унвонига эгаман. Ҳаммага маълумки, у фақат глюм-глюм; маркиз унвони герцог унвонидан қанча паст бўлса, бу унвон ҳам меникidan шунча паст. Аммолекин у эгаллаган лавозим уни мендан анча юқори қўйишини тан оламан. Нима бўлса ҳам, бу иғволарнинг ҳаммаси Флимнапнинг қулоғига бориб етди, вақтинча эр хотин ўртасида гап қочди, менга нисбатан бўлган ундаги адоват кучайди. У кўп ўтмай хотини билан ярашиб кетди, чунки миш-мишларнинг ёлғонлигига ишонч ҳосил қилди, лекин мен унинг илтифотидан бутунлай маҳрум бўлдим. Кўп ўтмай, императорнинг ҳам менга муносабати жуда ёмонлашганлигини сездим. Бунинг ажабланадиган жойи йўқ эди, чунки олий ҳазратлари ўз арзандасининг таъсирига жуда берилиб кетганди.

ЕТТИНЧИ БОБ

АВТОР УЗИННИ ДАВЛАТГА ХИЁНАТ ҚИЛИШДА АЙБЛАШГА ШАЙЛАНАЁТГАНЛАРИНИ БИЛАДИ. У БЛЕФУСКУГА ҚОЧИБ КЕТАДИ. У ЕҚДА УНИНГ КУТИБ ОЛИНИШИ.

Энди бу мамлакатни қандай тарк этганимни ҳикоя қиласман. Лекин мен, аввало, икки ой мобайнинда менга қарши олиб борилган маҳфий фитналарни ўқувчига маълум қилишни ўринли деб ҳисоблайман.

Лилипутияга келиб қолмасимдан илгари мендай камтарин, фақир бир киши қироллар саройида ҳеч қачон бўлмаган. Тўғри, улуғ ҳукмдорларнинг феъл-атворлари ҳақида кўп эшитганман, ўқиганман. Бунинг устига, мана шундай йироқ бир мамлакатда ҳукмдорлар феъл-атвори давлат ишларининг боришига бунчалик зўр таъсири кўрсатади, деб ўйламагандим. Назар

римда, мамлакатда Европадагига мутлақо ўхшамаган бошқа-риш усуллари ҳокимдай эди.

Мен Блефуску императори ҳузурига жүнашга ҳозирлик күрардим. Тұсатдан оқшом пайтида саройдаги әътиборли амалдорлардан бири келиб қолди. Бир вақтлар император ҳузурида унинг ёнини олиб, унга катта яхшилик қылғандым. У ёпиқ портшезда¹ яширин келиб, номини айтмасдан, ўзини қабул қилишимни илтимос қылди. Мен замбил күтариб келгандарни қайтариб юбордим, портшезни олий жаноблари билан бирга чүнтағимга солдим, садоқатли хизматкорларимдан бирига тобим қочиб қолғанини ҳаммага маълум қилишини тайинладим. Сүнг эшикни маҳкам беркитдим, портшезни стол устига қўйдим-да, ўзим унинг рўпарасидаги стулга ўтирдим. Олий жаноблари портшезни очди, биз салом-алик қилишдик. Мундоқ қарасам, меҳмонимнинг жуда ҳам таъби тирриқ, дарҳол бунинг сабабини сўрадим. Олий жаноблари сабр қилишимни, нима гапирса диққат билан қулоқ солишимни илтимос қылди. Унинг гапларига қараганда, гап менинг ор-номусим, ҳаётим ҳақида бораракан. Ўз-ўзидан маълумки, мен у гапириб бўлгунча лом-мим демадим, у ҳузуримдан кетиши биланоқ, гапларини ён дафтаримга ёзиб қўйдим. У шундай деганди:

«Шуни сизга айтиб қўйишим керак,— деб гап бошлади у,— кейинги кунларда советнинг маҳсус комиссиялари ўта маҳфий кенгашлар ўтказди*, уларда сизнинг тақдирингиз масаласи муҳокама қилинди. Бундан икки кун муқаддам олий ҳазратлари узил-кесил қарорга келди. Бу ерга келган дастлабки кунларингиздаёқ гальберт Скайрещ Болголам ашаддий душманингизга айланганлиги сизга маълум бўлса керак. Бу душманлик қандай, нега пайдо бўлганлигини билмайман, лекин Блефуску устидан қозонган улкан ғалабангиздан кейин ундаги нафрат янада кучайиб кетганлигини биламан. Ўз жасоратингиз билан адмиралнинг шуҳратини сўндиридингиз. Бу амалдор хотини туфайли Сизга нисбатан хусумати бор хазинахона канцлери Флимнап, генерал Лимток, обергофмestre Лелькин ва олий

¹ Портшез — зодагонларни күтариб юриладиган ёпиқ замбил.

судья Бельмаф билан биргаликда сизни давлатга хиёнат қи-
лишда ва бошқа оғир жиноятларда айблайдиган доклад тайёр-
лади...»

Бу гаплар мени ҳаяжонга солди. Мен түлиқ айбсизлигимни,
хизматларимни чукур ҳис этардим. Камоли ғазабланганимдан
унинг гапини бўлиб қўйишимга сал қолди. Лекин у жим ўтири-
шимни илтимос қилди ва гапда давом этди:

«Менга кўп яхшиликлар қилдингиз, шу сабабли ҳаётимни
таҳлика остида қолдириб бўлса-да, айбноманинг иккинчи нус-
хасини қўлга киритишни ўз бурчим деб билдим. Уни сизга топ-
шираман».

КУИНБУС ФЛЕСТРИНГА — УЛКАН ОДАМГА ҚЎЙИЛГАН АЙБНОМА

§ I.

Юқорида номи зикр қилинган Куинбус Флестрин Блефус-
ку императори флотини асирга олиб, император портига ет-
казиб келгач, олий ҳазратларидан мазкур Блефуску империя-
сининг қолган кемаларини ҳам эгаллаш ҳақида фармойиш
олди. Фармойиш олий даражадаги давлат манфаат-мақсад-
ларини, яъни: бу империяни бизнинг ҳоқимимиз идора қила-
диган вилоятга айлантиришни, яшириниб юрган пойнакчи-
ларни жазолашни, умуман пойнакчилар бидъатини тамомила
йўқ қилишни назарда тутарди. Бироқ юқорида номи зикр
этилган Флестрин, ашаддий хоин сингари, марҳаматли ва
шавкатли император олий ҳазратларидан мазкур фармойи-
шини бажаришдан уни — Флестринни халос этишни илтимос
қилди. Виждонга зид ўлароқ зўравонлик қилиш ва гуноҳсиз
халқ эркини поймол этишни истамаслигини айтди.

§ 2.

Блефуску саройидан олий ҳазратларининг саройига сулҳ сўраб элчихона келганида юқорида номи зикр этилган Флестрин, ашаддий хоин сингари, улар яқиндагина олий ҳазратларининг ошкора душмани бўлганини ва шу империя билан ошкора уруш олиб борганини била-кўра туриб, мазкур элчиларга ёрдамлашди, уларни қўллаб-қувватлади, руҳлантириди, кўнглини кўтарди.

§ 3.

Эндиликда юқорида номи зикр этилган Куинбус Флестрин ўзининг содиқ фуқаролик бурчига зид ўлароқ, Блефуску империяси ва унинг саройига саёҳат қилишга ҳозирлик кўрмоқда. Ана шу саёҳатга у император олий ҳазратларининг факат оғзаки рухсатини олган, холос. Лекин Флестрин, олий ҳазратларининг рухсатини пеш қилиб, яқиндагина император ҳазратларининг собиқ душмани бўлган ва у билан ошкора уруш олиб борган Блефуску императорини руҳлантириш ва қўллаб-қувватлаш учун дарҳол йўлга равона бўлиш ниятида.

Мен айбномадаги энг асосий моддаларни келтирдим, холос. Унда яна кўпгина муҳим нарсалар бор эди*.

«Шуни эътироф этиш керакки,— деб гапини давом эттириди амалдор,— мана шу айбнома хусусида бошланган узундан-узоқ музокараларда олий ҳазратлари сизга нисбатан катта мурувват кўрсатди. У хизматларингизни кўп марта тилга олди ва жиноятингизни енгиллаштиришга интилди. Хазинахона канцлери билан адмирал сизни шармандаларча қийнаб ўлдириши фикрига ёпишиб олишди. Улар кечаси уйингизни ёндириб юбориши, қўшинлар қўмондонига уй атрофини йигирма минг кишилик қўшин билан қуршаб олиб, қўлингиз ва юзингизга заҳарли ўқлар узишга бўйруқ беришни таклиф қилишди. Бошқача таклиф ҳам бўлди: кўйлак ва чойшабларингизни сизга сездирмай заҳарли шира билан намлаб қўйишни хизматкорларингизга буюришмоқчи бўлишди. Ана шу заҳар таъсирида сиз

ўз танангизни азоблаб, шилиб, даҳшатли азоб-уқубатда ўлиб кетган бўлардингиз.

Қўшинлар қўмондони бу таклифга қўшилди.

Кенгашдагилар анчагача сизга қарши туришди. Лекин олий ҳазратлари иложи борича ҳаётингизни сақлаб қолишга интилди. Ниҳоят у ўз томонига обер-гормейстрни оғдириб олди.

Музокаралар авжига чиққан бир пайтда, ўзини сизга ҳақиқий дўст деб билиб юрган маҳфий ишлар бўйича бош котиб Рельдресель ўз нуқтаи назарини баён қилиш учун император ҳазратларидан изн сўради. Рельдресель олий ҳазратлари ҳақидаги яхши фикрларингизни исботлаб берди. У жиноятларингиз жуда оғирлигини эътироф этди. Лекин улар ҳукмдорлар марҳамати ва саховатидан бебаҳра қолдиришни тақозо этмаслигини, бу фазилат эса олий ҳазратларига ҳусн бўлиб тушишини айтди. «Флестрин билан дўстлигим,— деди у,— ҳаммага маълум: шунинг учун ҳам олий мартабали анжуман бу фикримни, эҳтимол, тарафкашлик деб билар. Бироқ мен, олий ҳазратларининг фармойишларига итоат этган ҳолда, ўз фикримни ошкора айтишни ўз бурчим деб биламан. Агар олий ҳазратлари маъқул деб топса, Куинбус Флестриннинг хизматларини инобатга олиб, ўзига хос юмшоқ кўнгиллик билан унинг ҳаётини сақлаб қолади ва унинг ҳар иккала кўзини ўйишга фармон бериш билан кифояланади,— деди Рельдресель,— менимча, бундай жазодан озми-кўпми одил суд ҳам қаноат ҳосил қиласди. Шундай қилинса бутун олам қойил қолади. Ҳамма ҳукмдоримизнинг меҳру шафқатлилигини, унинг ёнидаги маслаҳатчиларнинг олижаноблигини зўр хурсандлик билан таъриф-тавсиф қиласди». Шуни ҳам эътиборга олиш керакки, кўздан маҳрум бўлиш жисмоний кучингизга — олий ҳазратларига яна даркор бўлишингиз мумкин — ҳеч қандай халал етказмайди; кўр кишига хавф-хатар кўринмайди, ботирлигингизга ботирлик қўшилади; душман флотини эгаллаб олишингизда ҳам кўздан маҳрум бўлиб қолиш хавфи асосий тўсиқ бўлди; кейин ҳамма нарсага министрлар кўзи билан қарасангиз ҳам бўлаверади, чунки, ҳатто энг улуғ ҳукмдорлар ҳам бу билан кифояланади-ку.

Бу таклиф олий мартабали анжуманга мутлоқ мақбул бўлмади. Адмирал Болголам совуққонлигини сақлай олмади. У

қутуриб, ўрнидан иргиб турди, котибнинг хоин ҳаётини сақлаб қолиш ҳақида дам урганлигидан ҳайрон эканлигини, сиз томонингиздан кўрсатилган хизматлар жиноятингизни янада қўрқинчли ва хавфли қилиб юборишини айтди. Ахир, душман флотини эгаллаб олишга имкон берган ўша куч-қудрат, ўзингизни озор чеккан ёки ҳўрланган деб ҳис этишингиз биланоқ, шу флотни орқага қайтариб олиб кетишга имкон беради-да. Бунинг устига, сиз юрак-юрагингиздан пойнакчисиз — шундай дейишга асос бор. Хоинлик амалда қилингунига қадар кишининг кўнглида пайдо бўлади, шу важдан, Болголам сизни хоинлика айблади ва қатл этилишингизни қаттиқ талаб қилди.

Хазинахона канцлери ҳам шу фикрда бўлди. У йигилганларга сизни боқиши хазинага жуда қимматга тушаётганини, ҳа демай хазина бўшаб қолишини маълум қилди. Котибнинг кўзингизни ўйиб олиш ҳақидаги таклифи олий ҳазратларини бу балодан сақлаб қололмайди, балки буни баттар газак олдиради. Тажрибадан маълумки, баъзи уй қушлари кўр бўлиб қолгач, кўп овқат ейди ва дарҳол семириб кетади.

Шундай қилиб, агар олий ҳазратлари ва кенгаш аъзолари ўз виждонларига назар ташлаб, сизни айбдор деб топишадиган бўлса, бас, шунинг ўзи етарли — қонун талаб этгандай, расмий далилларни ахтариб, қийналиб ўтирмай сизни ўлимга ҳукм қилиш мумкин.

Бироқ император олий ҳазратлари ўлим жазосига қатъиян қарши чиқди. У ўта назокат билан, агар кенгашнинг фикрича кўз ўйиш жуда енгил жазо бўлса, ҳамма вақт бошига оғирроқ ҳукм чиқаришга ҳам фурсат бўлади, деб гап қистирди. Шунда котиб дўстингиз одоб билан императордан хазина канцлерининг сизни боқиши учун ҳаддан зиёд кўп харажат қилинаётгани ҳақидаги эътиrozларига жавоб беришга ижозат сўради. У олий ҳазратларининг даромадлари бутунлай канцлер ихтиёрида эканлигини айтди. Шу туфайли, у сизни боқиши учун харажатларни секин-аста камайтириш тадбирларини кўриши мумкин. Овқатни оз олган сарингиз дармонсизланиб, озасиз, иштаҳангиз бўғилади, бир неча ой ичида тарашадек қотиб қоласиз. Бундай ўйл тутишнинг яна бир нафи бор, жасадингизнинг сасиши унчалик хавфли бўлмайди, чунки гавдангиз икки баравар кич-

райиб кетади. Шу туфайли, сиз ўлишингиз биланоқ, олий ҳазратларининг беш ёки олти минг фуқароси икки ё уч кун ичидагизни суягингиздан ажратишади, уни араваларга юклаб, шаҳардан ташқарига олиб чиқишида ва касаллик тарқалмаслиги учун кўмиб ташлашади, скелетингиз эса авлодларни ҳайратга солиш учун сақлаб қўйилади.

Шундай қилиб, ҳар икки томонни мамнун этадиган фикр топилгани учун, котибнинг дўстона илтифоти олдида қарздорсиз. Сизни секин-аста оч қолдириб ўлдириш режасини сир тутиш буюрилган; кўзингизни ўйиш ҳақидаги ҳукм эса аллақачон китобга қайд этилган. Бу қарор бир овоздан қабул қилинди. Фақат маликанинг гумаштаси адмирал Болголамгина ўз фикрида қолди. Ҳазрати олияларининг астойдил қутқуси таъсири остида у, сизни ўлдирилсин, деб оёғини тираб туриб олди. Ҳазрати олиялари эса саройда тарқалган ҳар хил фийбатлар важидан сизни ёмон кўриб қолган: сарой хонимларидан баъзи бирлари, уларга нисбатан эътиборли бўлмаганингиз учун, аллақачон маликага сизни ёмонлашган.

Яна уч кундан кейин, олий ҳазратларининг буйруғига биноан, айномани ўқиб бериш учун котиб дўстингиз келади. У олий ҳазратлари ва давлат кенгашининг сизга илтифот ва марҳамати қанчалик зўрлигини уқтиради. Бор-йўғи сизни кўр қилишга аҳд қилинган, холос. Шунинг учун ҳам олий ҳазратларининг бу ҳукмга сизнинг ғоят итоаткорлик, мамнуният билан бўйсунишингизга ишончи комил. Олий ҳазратларининг йигирмата хирурги бу операциянинг ижро этилишини кузатиб туради. Сиз ерга ётасиз, энг моҳир мерганлар кўз косангизга ёйлардан жудаям ингичка ўқлар отишади.

Шу билан маълумотим тамом. Айни пайтда, қандай йўл тутишни ўзингизга ҳавола қиласман. Мен эса, шубҳа туғдирмаслик учун, дарҳол кетишим керак».

Шу гапларни айтди-ю, олий жаноблари ҳузуримдан кетди, мен эса азоб берувчи шубҳа ва иккиланишлар ичидагизни ўлдишади.

Менга айтишларича, ҳозирги император ва унинг министрлари лилипутлар орасида илгари ҳеч қачон бўлмаган урф-одатларни жорий этишибди. Ҳар сафар, севиклисининг ғазабига уч-

раган кишини кекчи ҳукмдор ёки суд қаттиқ жазога ҳукм қиласа, император давлат кенгаши йигилишида албатта нутқ сўзлайди. Ана шу нутқда олий ҳазратларининг илтифот ва марҳамати бўрттириб кўрсатилади. Нутқ дарҳол бутун империя бўйича эълон қилинади. Ҳеч нарса ҳалқни император марҳаматини мақтаб сўзланган нутқчалик даҳшатга сололмайди, чунки у қанчалик узун ва дабдабали бўлса, жазо ҳам шунчалик ваҳшиёна ва қурбон шунчалик бегуноҳ бўлади*. Бу хусусда ўта хом судья эканлигимни тан оламан. Туғилишда ҳам, тарбия олишда ҳам сарой амалдори ролини бажариш пешанамга ёзилмаган. Шунинг учун ҳам менга чиқарилган ҳукмдан ҳеч қандай шафқат ва марҳамат нишонасини кўрмадим. Масалан, мен (гарчи адолатсиз бўлса ҳам) бу жазони юмшоқ эмас, балки шафқатсиз жазо деб ҳисоблайман. Миямга судга бориб, ўзимни ҳимоя қилиш фикри ҳам келди. Тўғри, айномада баён қилинган факларни рад этолмайман, лекин улар мен учун анча фойдали изоҳ беришса керак, деб умид қиласдим. Аммо мен жуда кўп сиёсий суд процесслари таърифини ўқиганман, уларнинг ҳаммаси ҳам судьялар қандай хоҳласа шундай ҳал қилинган. Шу сабабли ўз қисматимни мана шундай қудратли душманлар қўлига ишониб топширишга журъат этолмадим. Қаршилик кўрсатиш нияти ҳам юрагимни бир жизиллатиб қўйди. Озодликда эканман, империянинг бутун куч-қудрати мени енга олмаслигини яхши тушунардим. Мен пойтахтни тошбўрон қилиб, вайронага айлантиришим жуда осон. Бироқ императоргага қасамёд қилганимни, унинг менга илтифот кўрсатиб, нардак унвонини берганини хотирлаб, бу ниятимдан жирканиб, ундан воз кечдим.

Миннатдорчиликка сарой аҳлига хос қараш менга ёт эди, олий ҳазратларининг ҳозирги шафқатсизлиги мени унга нисбатан ҳар қандай мажбуриятдан озод этади, деган фикрга ҳеч ўзимни ишонтира олмасдим.

Ва ниҳоят, мени ҳамма қоралашга арзийдиган бир тўхтамга келдим. Ҳақ гапни айтиб қўя қолай: кўзимни, озодлигимни сақлаб қолганлигим учун шошма-шошарлигим ва тажрибасизлигимдан миннатдор бўлишим керак. Чиндан ҳам, агар ўшанда мен, бошқа давлатлар ҳаётини кейинчалик кузатиб билиб олганимдек, ҳукмдор ва министрлар одатини яхши билганимда

эди, бундай енгил жазога зўр хурсандлик билан, бажону дил кўнган бўлардим. Лекин мен ёш, қизиққон эдим. Олий ҳазратлари Блефуску императори ҳузурига бориб келишга рухсат ҳам берган эди. Шунинг учун уч кунлик муҳлатни кутиб ўтирамай, дўстим бўлмиш котибга мактуб йўлладим: хатимда императорнинг рухсати билан Блефускуга жўнаётганимни маълум қилдим.

Жавоб келишини кутмай, ўша тонгдаёқ, флотимиз лангар ташлаб турган денгиз соҳилига жўнадим. У ерда катта бир ҳарбий кемани эгаллаб, тумшуғига арқон боғладим, лангарни кўтардим. Сўнг ечиниб кўйлагимни, орқалаб олган кўрпа-ёстиғимни кемага юкладим-да, уни судраганимча йўлга равона бўлдим. Гоҳида сузиб, гоҳида сув кечиб, аҳоли аллақачонлардан бери мени орзиқиб кутаётган жойга*— Блефускунинг қирол портига етиб келдим. Менга иккита йўл бошловчи қўшиб беришди ва Блефуску пойтахтига йўллашди, пойтахт ҳам давлатноми билан аталар экан. Йўлбошчиларни қўлимда кўтариб кетдим. Шаҳар дарвозасига икки юз ярд қолганда уларни ерга қўйдим, келганимни маълум қилишни ва унинг фармойишини муштоқ бўлиб кутаётганимни олий ҳазратларига айтишни давлат секретарларидан бирига илтимос қилдим.

Орадан бир соат ўтгач, олий ҳазратлари гўзал муҳтарамаси ва олий насабли сарой амалдорлари билан ҳузуримга пешвоз чиқиш учун отлангани ҳақида хабар келди. Мен юз ярдга яқин ерга яқинлашиб бордим. Император ва унинг аркони давлати отлардан сакраб тушишди, малика ва сарой хонимлари кареталардан чиқишли, уларда қўрқиш ёки саросимага тушишдан заррача нишон йўқ эди. Мен император ва маликанинг қўлини ўпиш учун ерга ётдим. Мен олий ҳазратларига ваъдамга биноан ҳамда ҳукмдорим императорнинг рухсати билан, қудрати оламга машҳур император билан дийдор кўришгани, унга ўз хизматимни — агар у Лилипутияга садоқатли бўлишдек бурчимга зид бўлмаса — таклиф қилгани келганимни айтдим. Менга нисбатан кўрсатилган шафқатсизлик ҳақида лом-мим демадим. Қенгаш қарори ҳақида билдириш қофози олмасдан туриб, менга қарши қандай ғаразли ният борлигини билмайман-да. Иккинчи томондан, император унинг фуқаролигидан чиқиб кет-

ғанлигимни эшитиб, менинг жазоланишимни ошкора қилмайди, деган ўйда әдим. Бироқ кўп ўтмай тахминларим мутлақо хато эканлигига ишондим.

Блефуску императори саройида қандай кутиб олинганимни барча тафсилоти билан баён қилиб, китобхонни толиқтирмайман. Қабул маросими бу қудратли ҳукмдорнинг сахийлигига яраша бўлди. Ўзимга муносаб бино ва кўрпа-ёстиқ бўлмаганиги туфайли, ноқулай аҳволда қолганлигим хусусида ҳам гапириб ўтирумайман: кўрпамни ёпинганча қуруқ ерга ётиб ухладим.

САҚКИЗИНЧИ БОБ

**АВТОР ҚУЛАЙ ФУРСАТ ШАРОФАТИ БИЛАН БЛЕФУСКУНИ ТАРК ЭТИШ ИМ-
КОНИГА ЭГА БҮЛАДИ ВА БИР ҚАНЧА ҚИИНЧИЛИКЛАРДАН КЕЯИН ЭСОН-
МОН УЗ ВАТАНИГА ҚАЙТИБ КЕЛАДИ.**

Блефускуга келганимнинг учинчи куни оролнинг шимолишарқ томонини томоша қилишга жўнадим. Саёз жойларда сайр қилиб юриб, ярим лига¹ наридаги тўнтарилган қайиқقا ўхшаш нарсага кўзим тушиб қолди. Мен ковуш ва пайпоқларимни ечиб, икки ёки уч юз ярд масофани кечиб ўтдим, қарасам, кўтарилган сув ҳалиги нарсани соҳил томонга суриб келяпти. Орадан бир неча дақиқа ўтгач, у довул пайтида аллақандай кемадан узилиб қолган каттагина эшкакли қайиқ эканлигига ишонч ҳосил қилдим.

Мен ўша заҳоти шаҳарга қайтиб келдим, император олий ҳазратларидан менга энг катта кемалардан йигирмата, шунингдек, уч минг матрос ва жуда кўп миқдорда арқонлар беришни илтимос қилдим. Арқонлар пишиқ бўлсин учун утасини битта қилиб эшдим. Флот орол айланаси билан йўлга чиқди, мен эса қайиқ турган жойга ошиқдим.

Кўтарилган сув қайиқни соҳилга яқин келтириб қўйибди. Кемалар яқинлашгач, ечиниб, қайиқ томон бордим. Олдин сувни кечиб бордим, юз ярдча масофани эса сузисб ўтдим. Кемалардан биридаги матрослар менга арқон ташлашди. Мен уни

¹ Лига — 4,83 километрга тенг узунлик ўлчови.

қайиқнинг тумшуқ томонидаги ҳалқага боғладим; арқоннинг бошқа учи кеманинг қўйруғига боғланганди, у қайиқни қирғоқ томон судрай бошлади. Лекин бундан унча иш чиқмади. Шундан кейин қайиқнинг қўйруқ томонига ўтиб, уни бир қўлим билан итара бошладим. Сув кўтарилиши анча қўл келди, роса чарчаб, ниҳоят оёқда тикка турадиган саёз жойга етиб олдим. Сув томоғимдан келарди. Бир неча дақиқа нафасимни ростлаб олгач, сув қўлтиғимга тушгунча яна қайиқни итара бошладим.

Ишнинг энг қийин қисми тугалланди. Кемалардан бирига тахлаб қўйилган бошқа арқонларни ҳам олдим, уларни қайиқнинг тумшуғига боғлаб, бошқа учини кузатиб келётган тўққизта кемага уладим. Ҳамроҳ шамол эса бошлади, матрослар қайиқни судрашибди, мен орқасидан итардим, кўп ўтмай қирғоққа қирқ ярд яқинлашиб келдик. Худди шу ерда сув камайишини кутиб тўхтадим. Сув орқага қайтганда, қайиқ соҳилнинг саёз жойида туради. Арқон ва чиғириқлар билан қуролланган икки минг киши ёрдамида қайиқни тўнтириб, унинг сув ости қисмини кўздан кечирдим. Унчалиқ зиён-заҳмат етмабди.

Энг дастлабки ишим эшкак ясаш бўлди. Бу ишга ўн кун вақтим кетди. Кейин қайиқни эшкаклар ёрдамида Блефускунинг император портига келтириш ҳам анча қийин бўлди. Бу ерда эса, умрида кўрмаган бунақа баҳайбат кемани томоша қилиш учун тумонат одам йифилди. Мен императорга ватанимга қайтиш учун бу кемани тасодифий омад юборганини айтдим. Олий ҳазратларидан кемани ускуналаш учун менга зарур материаллар беришни ҳамда юртимга кетишга рухсат этишини илтимос қилдим. Аввалига император, шу ерда қол деб мени роса қистади, лекин бу уринишидан ҳеч нарса чиқмаслигини билиб, охири жавоб берди.

Мени ҳайратга солган нарса шу бўлдики, шу ўтган муддат ичида Блефуску саройига бизнинг императоримиздан мени сўроқлаган ҳеч қандай хат-хабар келмади. Нега шундай бўлганигини кейинроқ тушунтириб беришди. Император олий ҳазратлари ўзининг нияти менга маълум эканлигига заррача шакшубҳа қилмаган экан, шунинг учун ҳам Блефускуга жўнашимни элчиларга берган ваъдамни бажариш, деб тушунибди. Қабул қилиб олишга алоқадор иззат-икромлар тугагач, уйга қай-

тишимга унинг ишончи комил экан. Хуллас, узоқ бедарак кетганим уни ташвишга сола бошлабди. Хазинахона канцлери ва менга душман бўлган тўда аъзолари билан кенгашиб, Блефуску саройига амалдорлардан бирини айбноманинг иккинчи нусхаси билан юборибди. Бу элчи Блефуску ҳукмдорига ўз подшосининг менга кўрсатган улуғ илтифотини, оғир жиноятим учун енгил жазога ҳукм этилганимни маълум қилиш ҳақида буйруқ олган экан. Бундан ташқари, унга мен адолатли суддан қочиб кетганилимни, агар икки соат ичидагайтиб бормасам нардак унвонидан маҳрум этилишимни ва хоин деб эълон қилинишимни айтиш ҳам топширилган экан. Олий ҳазратлари, деб гапини давом эттирипти элчи, оғаси — Блефуску императори — хоинлигим эвазига жазога маҳкум этиш учун қўл-оёғимни боғлаб, мени Лилипутияга юборишга буйруқ беради, деб умид билдиради.

Блефуску императори уч кун кенгашгандан кейин, сонсаноқсиз узрлар сўраб, чиройликкина жавоб мактуби йўллади. Мактубда менинг қўл-оёғимни боғлаб Лилипутияга юборишнинг ҳеч иложи йўқлигини; бунинг устига сулҳ тузиш музокараларида унга анча нафим текканлигини писанда қилди. Хатда ҳа демай иккала ҳукмдорнинг эркин нафас олиши — соҳилда улкан бир кемани топиб олганим, унда ўз юртимга жўнашим хусусида, у ўз фуқароларига кемани жиҳозлашга буйруқ берганлиги, бир неча ҳафтадан кейин ҳар иккала империя ҳам ниҳоят бундай оғир кулфатдан^{*} халос бўлиши ҳақида ҳам ёзилди.

Элчи ана шу хат билан Лилипутияга қайтди, Блефуску подшоси бу ҳақда менга маълум қилди. У ниҳоятда махфий рашида, агар унинг хизматида қолсан, зўр ҳомийлик ва илтифот кўрсатишини айтди. Гарчи императорнинг таклифи сидқидидан эканлигини ҳис этсам-да, подшоларга ортиқ ишонмасликка аҳд қилдим, ахир уларсиз ҳам кун кўриш мумкин-ку. Шу важдан менга кўрсатган илтифоти учун миннатдорчилик билдирам, олий ҳазратлари мени афв этишини илтимос қилдим. Сўнг баҳтимгами ё шўр пешаналигим учунми тақдир менга анови кемани насиб этганини, икки қудратли подшо ўртасидаги низога сабабчи бўлгандан кўра, ўзимни океан ихтиёрига топширганим маъқул эканлигини айтдим. Назаримда, жавобимдан им-

ператорнинг ҳафсаласи пир бўлмади, аксинча, ўзининг бошқа кўпчилик министрлари сингари менинг азму қароримдан мамнун бўлди; буни тасодифан фаҳмлаб қолдим.

Бу ҳол мени тезроқ жўнашга уннади. Мамлакатларини тезроқ тарқ этишим учун сарой аҳли қайиқни тузатишга ҳар томонлама кўмаклашишди. Беш юз одам менинг раҳбарлигимда пишиқ-пухта матоларни ўттиз қават қилиб тикиб, иккита елкан тайёрлади. Турли ускуна ва арқонлар тайёрлашни ўз зиммамга олдим. Энг йўғон, пишиқ арқонларнинг ўнта, йигирмата ва ўттизтасини бир қилиб эшдим. Соҳилдан топиб олган каттакон тош лангар вазифасини ўтади. Қайиқни ёғлаш ва бошқа мақсадлар учун менга уч юз сигирнинг ёғини беришди. Мачта ясаш учун, зўр қийинчилик билан, бир нечта баланд, қурилишбон дарахтларни кесдим; мачта ясашда олий ҳазратларининг кемасоз усталари катта ёрдам беришди, улар мен сал-пал текислаб кетган ходаларни рандалаб, силлиқлашди.

Бир ой муддат ичида ҳамма ишлар битди. Шунда олий ҳазратларининг буйругини олиш ва хайрлашиш учун пойтактга жўнадим. Император гўзал муҳтарамаси билан саройдан чиқди; унинг назокат билан узатилган қўлини ўпиш учун ерга ётдим; малика ва шаҳзодалар ҳам қўлларини тутишди. Олий ҳазратлари ҳар бирига икки юз спругдан солинган элликта ҳамён ҳамда ўзининг бўйи баравар тушган портретини совға қилиди; мен портретни эҳтиётлаб асраш учун ўша заҳотиёқ қўл копим ичига яшириб қўйдим.

Қайиққа юзта ҳўқиз ва уч юзта қўй гўшти, тегишли миқдорда нон, ичимлик ҳамда тўрт юзта ошпаз қовуришга улгурган гўштларни юкладим. Бундан ташқари, юртимга келтириш ва кўпайтириш учун ўзим билан бирга олтига тирик сигир, иккита буқа ҳамда шунча қўй ва қўчқорларни олдим. Ҳайвонларни боқиши учун анча-мунча хашак, бир қоп дон олдим. Ўзим билан бирга бир неча ўнлаб маҳаллий аҳолидан ҳам олиб кетгим бор эди-ю, лекин бунга император рози бўлмади. Чўнтакларимни яхшилаб кўриб чиқиши билан ҳам кифояланмай, олий ҳазратлари, гарчи фуқаролари рози бўлган тақдирда ҳам, уларни олиб кетмаслик учун мендан чин ваъда олди.

Шундай қилиб, саёҳатга ҳозирлик кўрдим ва 1701 йил 24

сентябрь куни эрталаб соат 6 да йўлга чиқдим. Жануби-шарқий шамол билан тўрт лигага яқин йўл юрганимдан кейин, кечқурун соат олтиларда шимоли-ғарб томонда, ярим лига масофа нарида, унча катта бўлмаган оролга кўзим тушди. Орол томон йўл олдим, шамол эсадиган томонга лангар ташладим. У, киши оёғи етмаган орол экан. Озгина овқатланиб, дам олиш учун ёнбошладим. Ўз тахминий ҳисобимга кўра, олти соат ширингина ухладим, чунки уйқудан турганимда тонг отишига икки соат қолган экан. Тун ёп-ёргуф эди. Нонушта қилдим, тонг отмасдан лангарни кўтардим, чўнтақ компасимдан фойдаланган ҳолда, кечаги йўлим бўйича равона бўлдим. Ҳамроҳ шамол эсиб турарди. Ниятим, ўз тахминим бўйича, Вандимен Ерининг шимоли-шарқ томонига жойлашган ороллардан бирига чиқиб олиш эди. Шу куни диққатга сазовор ҳеч қандай воқеа рўй бермади. Бироқ эртаси куни пешинларда — соат учларга яқин жануби-шарқ томон кетаётган елканни кўриб қолдим. Мен эса тўғри шарқ томонга кетаётган ва, ўз ҳисобимга кўра, Блефускудан йигирма тўрт миля узоқда эдим. Мен кемага қараб бор овозим билан қичқирдим, аммо жавоб эшиитмадим. Кўп ўтмай шамол тинди, қарасам, кемага етиб олишнинг иложи бор. Ҳамма елканларни кўтардим, орадан ярим соат ўтгач, кемадагилар мени кўришди, байроқ кўтаришиб, тўплардан ўқ узишди.

Кутилмаганда жонажон юртим ва юрагимга яқин қадрдонларим билан яна дийдор кўришиш умиди туғилганидан қанчалиқ теримга сифмай севинганимни таърифлаш амри маҳол. Кема елканларини камайтирди, 26 сентябрь куни кеч соат олтида кемага етиб олдим. Инглиз байробини кўриб, севинчдан юрагим тарс ёрилай деди. Сигир ва қўйларни чўнтакларимга солиб, унча катта бўлмаган юкларим билан кемага чиқдим.

Бу инглиз савдо кемаси эди. У Япониядан қайтиб келаётганди. Унинг капитани мистер Жон Бидл Дептфорддан бўлиб, ўта илтифотли ва ажойиб денгизчи экан. Бу пайтда биз жанубий кенгликтининг 30° да эдик. Кема экипажи эллик кишидан иборат экан. Уларнинг орасида эски қадрёним Питер Вильямсни учратиб қолдим, у капитанга мен ҳақимда яхши гапларни айтди. Капитан менга зўр илтифот кўрсатди ва қаердан келаётганим, қаёққа кетаётганимни сўради.

Мен саргузаштларимни қисқача ҳикоя қилиб берганимда у, бошига тушған күлфатлар туфайли бу одам ақлдан озиб қолған бўлса керак, деб ўйлади. Шунда чўнтағимдан сигир ва қўйларни олдим. Уларни кўриб жуда ҳайрон қолди, гапларимнинг ростлигига ишонди. Кейин унга Блефуску императори берган олтинларни, олий ҳазратларининг портретини ва бошқа антиқа нарсаларни кўрсатдим. Мен ҳар бирига икки юз спруг солинган иккита ҳамённи капитанга бердим, Англияга етиб борганимиздан кейин унга биттадан бўғоз сигир ва қўй беришга ваъда қилдим.

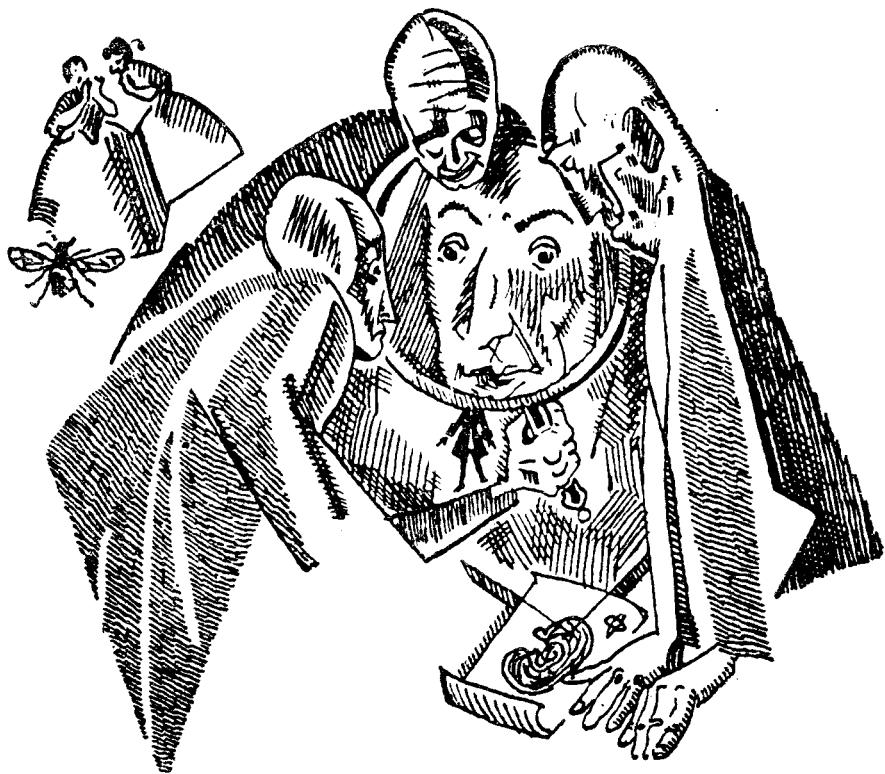
Саёҳат тафсилотини баён қилиб, китобхонни толиқтириб ўтирамайман, сафар яхши ўтди. Биз 1702 йил 13 апрель куни Даунсга етиб келдик. Йўлда мен учун битта кўнгилсиз ҳодиса юз берди: кема каламушлари қўйлардан бирини еб қўйди. Мен каламуш инини, кемирилган қўй суюкларини ўз кўзим билан кўрдим. Қолган ҳайвонларни соғ-саломат қирғоқча етказиб келдим, уларни Гринвичда ўтлоққа қўйиб юбордим: майин майса мен кутгандан ҳам яхшироқ озуқа бўлди. Агар капитан узоқ сафар пайтида менга қотган нонларни бермаганида, уларни сақлаб қололмасдим. Мен бу қотган нонларни талқон қилиб, сувга ивитиб, ўз ҳайвонларимни боқдим. Англияда бўлган қисқа муддатлик пайтимда ана шу ҳайвонларни одамларга кўрсатиб анчагина пул ишлаб олдим. Иккинчи саёҳатим олдидан ана шу жажжи ҳайвонларни олти фунтга сотдим. Кейинги сафардан Англияга қайтиб келсам, улар анча кўпайиб кетишибди: айниқса қўйлар жуда кўпайибди, умид қиласманки, улар ўзларининг майин жунлари билан* мовут саноатига катта наф келтиради.

Мен хотиним ва бола-чақаларим билан икки ойча бирга яшадим. Кейин ортиқ уйда ўтиrolмай қолдим: ўзга мамлакатларни кўришга бўлган ҳавас-орзум менга тинчлик бермасди. Хотинимга бир ярим минг фунт пул қолдирдим, Редриф шаҳридан унга яхшигина бир уйни ижарага олиб бердим. Қолган мол-мулкимни бир қисмини пул, бошқа қисмини мол сифатида, ўз бойлигимни ортириш мақсадида олиб кетдим. Катта тоғам Жон ҳар йили ўттиз фунт даромад берадиган Уоппинг яқинидаги мулкини менга васият қилиб қолдирди, узоқ муддатга

ижарага олган Феттер — Лейндаги собиқ «Қ о р а б у қ а» номли ошхонамдан ҳам шунча даромад қилардим. Шундай қилиб, оиласм даромад важидан қийналишидан унча қўрқмасдим. Ўғлим Жон — унга тогамнинг номини қўйғанмиз — грамматика мактабига қатнар, у энг яхши ўқувчилардан бири ҳисобланарди. Қизим Бетти (ҳозир у куёвга чиққан, бола-чақаси бор) чеварлик ҳунарини ўрганарди. Хотиним, қизим, ўғлим билан хайлардим, иккала томон озгинадан кўз ёши ҳам қилиб олдик; уч юз тонна юк кўтарадиган «А д в е н ч е р» савдо кемасига ўтирадим. Кема Сурат томон йўл олди, унинг капитани Жон Николес Ливерпуль шаҳридан. Бу саёҳатнинг тафсилоти китобнинг иккинчи қисмидаги ёзишмаларимда.



ИККИНЧИ ҚИСМ БРОБДИНГНЕГГА САЁХАТ



БИРИНЧИ БОБ

КУЧЛИ ДОВУЛ ТАФСИЛОТИ. ИЧИМЛИК СУВ КЕЛТИРИШ УЧУН КАТТА ҚАЙИК-НИНГ ЖУНАТИЛИШИ. АВТОР АНА ШУ ҚАЙИҚДА МАМЛАКАТНИ ТЕКШИРИШ УЧУН ЖУНАЙДИ. УНИ СОХИЛДА ҚОЛДИРИБ КЕТИШАДИ; УНИ УША ЕРЛИК БИР ОДАМ ОЛИБ КЕТАДИ ВА ФЕРМЕРГА ЭЛТИБ БЕРАДИ. АВТОРНИНГ ФЕРМАДА ҚАБУЛ ҚИЛИНИШИ ВА У ЕРДА ЮЗ БЕРГАН ТУРЛИ ҲОДИСАЛАР. МАҲАЛЛИЙ АҲОЛИНИНГ ТАЪРИФИ.

Шундай қилиб, табиатан ва тақдири азалдан тиниб-тинчи-мас, бесаранжом ҳаёт кечиришга одатланганимдан, яқин қадр-донларимни қолдириб, яна денгиз сафарига отландим.

Яхши Умид бурунигача ҳамроҳ шамол билан бордик. Бу ерда тоза сув ғамлаб олиш учун лангар ташладик. Бироқ кемамиз тешилиб қолди. Юкларни тушириб, кеманинг тешик-ёриқларини ямашға тўғри келди. Бу орада капитан безгакка мубтало бўлди. Яхши Умид бурунида қишилаб қолдик. Фақат март ойининг охирларида елканларни кўтариб, Мадагаскар бўғозидан¹ эсон-омон ўтдик. Биз шимолга йўл олдик, тахминан жанубий кенгликтининг 5° да бир меъёрдаги шимол ва фарб шамоллари бизга ҳамроҳ бўлди, одатда бундай шамоллар дебабринг охиридан, май ойининг бошларигача эсади. Лекин 19 апрелда ҳаво айниди: фарб томондан ҳаддан ташқари кучли, довулсимон шамол эсади, у йигирма кунгача тинмади. Бу муддат ичидаги шамол бизни Молукк оролларидан шарқ томонга ва экватордан уч градус шимолга сурисб кетди. 2 май куни даги капитаннинг ҳисоб-китоби ана шундай эди. Ўша куни шамол тинди ва мени ниҳоятда хурсанд қилган тўлиқ сукунат бошланди. Бироқ бу денгиэларда сузиб, иссиқ-совуқни бошидан кечирган капитан ҳаммани бўронга шай бўлиб туришга буюрди. Чиндан ҳам эртаси куни муссон деб номланадиган жудаям кучли жануб шамоли кўтарилиди. Бора-бора у довулга айланди.

Шамол кучаяётганини кўриб, дарҳол блиндни йиғиштиридик, гит фок-зейлга олишга ҳозирландик. Бироқ ҳаво баттарлашгандан баттарлашди. Замбаракларнинг яхшигина боғлаб қўйилганини кўздан кечириб, бизанни ҳам олиб қўйдик. Кема шамол остида қолди, биз ҳамма елканларни йиғиштириб дрейфда тургандан кўра, шамол кучи билан йўлда давом этишини маъқул кўрдик. Биз фок елканларини кичрайтиридик ва кўтариб қўйдик; фокашкотни кема тумшуғига маҳкамлаб боғладик. Руль шамолга тўғрилаб қўйилди. Кема руль бошқарувчига юввошгина бўйсунди. Фоканиралдаги рифни тортидик, бари бир елканлар йиртилди. Шунда реяни тўшириб, ундан елканларни ва бошқа асбоб-ускуналарни олдик. Бўрон жуда даҳшатли бўлиб, тўлқинлар терак бўйича кўтарилади. Руль бошқарувчига осон бўлсин учун румпелни таля билан маҳкамладик. Стенъгани туширмай, ҳамма ускуналарни қолдирдик, чунки кема шамол

¹ Мадагаскар бўғози — Мадагаскар оролини Африканинг жануби-шимол соҳилидан ажратиб турадиган Мозамбек бўғози.

билан ҳаракат қилар, қаршимида эса очиқ денгиз ястланиб ётарди. Бўрон пасая бошлаганда грот ва фокларни кўтардик, кема дрейфга тушди. Сал фурсат ўтгач, бизанни, катта ва кичик марселларни кўтардик. Биз шимоли-шарқ томон борардик; шамол жануби-гарбдан эсарди. Галсларни штиrbort бўйича чўктиридик, шамол ураётган томондаги брас ва тоненантларни бўшатдик, шамолга тескари томондагиларни эса тортиб қўйдик. Бу линяни тортиб, маҳкамладик. Кемани ҳаракат қилдириш бизань ёрдамида бўлди; ҳамма вақт шамолни сақлаб туришга ва кема мачталари қанча елканга бардош берса*, ўшанча елканни ушлашга интилдик.

Менинг ҳисобимга кўра, ана шу бўрон пайтида кемамиз ҳеч бўлмаганда шарққа беш юз лига силжиди. Энг кекса ва тажрибали денгизчилар ҳам дунёning қаерида эканлигимизни айтиб беришолмади. Озиқ-овқатимиз мўл-кўл, кемамиз бинойидек, экипаж соғ-саломат эди. Фақат ичимлик сувнинг танқислиги бизни ташвишлантиради. Биз эски йўлинидан боришни ва шимолга бурилмасликни маъқул кўрдик. Агар шимолга юрадиган бўлсанк Буюк Татариянинг¹ шимоли-гарбий вилоятларига ёки Муз денгизига бориб қолардик.

1703 йил 16 июнь куни кемада навбатчилик қилиб турган ёш матрос ерни кўриб қолди. 17 июнда унга яқинлашдик. Бу ернинг оролми, қитъами эканлигини билмадик. Жануб томондан денгизга тил чиққан бўлиб, қўлтиқ ҳам кўриниб турарди, бироқ у жуда кичкина эди, унга юз тонна юк кўтарадиган кема аранг сиғарди. Биз ана шу қўлтиқдан бир лига берироқда лангар ташладик, капитан соҳилга ўнта яхши қуролланган одам билан катта қайиқ юборди. Улар сув топилса олиб келармиз, деган умидда бочка ҳам олишди. Капитандан улар билан бирга боришга ижозат сўрадим. Мен ҳозиргacha нотаниш бўлган ана шу ерни имкони борича текширгим келди.

Қиргоқча чиққан жойимиз яқинида дарё ҳам, булоқ ҳам учратмадик. Ўлка саҳрого ўхшарди; тирик жондан ном-нишон йўқ эди. Матрослар ичимлик сув топиш илинжида соҳил бўйлаб тарқалишди, ёлғиз ўзим бошқа томонга йўл олдим. Бир

¹ Буюк Татария — Осиё қитъасининг Мўғулистан ва Хитой жойлашган қисмининг қадимий номи.

миляча юриб, қизиқтирадиган ҳеч нарсани кўрмадим. Чор атроф ҳамон гиёҳсиз, нуқул тошлардан иборат саҳро эди.

Чарчаганимни сезиб, орқага қайтдим, аста-секин қўлтиқ томон юра бошладим. Қаршимда бепоён дengiz намоён бўлди. Tўsatdan матросларимиз қайиқда ўтиришиб, жон-жаҳдлари билан кема томонга эшкак эшиб кетишаётганини кўриб қолдим. Уларни чақирмоқчи бўлган ҳам эдимки, бирдан уларни жудаям баҳайбат, ҳаддан ташқари баланд бўйли бир одам қувоётганини пайқадим. Dengiz суви унинг тиззасидан аранг келарди, у жуда катта қадам ташларди. Аммо қайиқ ундан яrim лига узоқлашиб кетганди. Dengiz катта-катта ўткир қояларга тўла бўлганлиги учун, улкан маҳлуқ қайиқни қувиб етолмади. Бунинг ҳаммасини менга кейин айтиб беришди. Бу таъқиб-нинг охири нима билан тугашини кўришга менда юрак йўқ эди. Мен ҳозиргина кўрфазга қайтаётган йўлимдан, жонимни ҳовучлаб, орқамга қочдим. Нафасим тиқилиб, атрофни кузатса бўладиган бир тепалик устига тармашиб чиқдим. Атрофдаги ҳамма ерлар ҳайдалганди, аммо мени ўт-ўланларнинг баландлиги ҳайратга солди: уларнинг бўйи йигирма футча келарди.

Арпазорнинг ўртасидан кесиб ўтган катта йўлга чиқдим, эҳтимол, бу йўл шу ерликлар учун сўқмоқдир. Анча вақтгача икки томонимдан ҳеч нарса кўрмадим, чунки ўрим вақти яқинлашиб қолганидан арпаларнинг бўйи қирқ футча ўсиб кетганди. Орадан бир соат ўтгач, шу даланинг четига чиқдим, у баландлиги юз йигирма фут келадиган девор билан ўралганди. Дараҳтлар шунақаям улканки, уларнинг баландлигини аниқлай олмадим. Бир даладан бошқасига ўтиш учун тўртта зинадан кўтарилиб, яна жуда катта тошдан ҳам ҳатлаб ўтиш керак эди. Бунга қурбим етмасди. Ҳар бир зинанинг баландлиги олти, ҳалиги катта тошнинг баландлиги йигирма фут келарди.

Нариги далага ўтиш учун бирор ерда тешик-мешик йўқмикан деб излаб юриб, қайифимизни қувлаган одамга ўхшаш яна бир улкан кишининг зинага яқинлашаётганини кўриб қолдим. Унинг бўйи бутхона баландлигича, ҳар қадами, тахминимча, ўн ярдга teng келарди*. Мен ҳайрат ва қўрқув ичида ўзимни арпазорга урдим. Яшириниб ётган жойимдан улкан одамнинг

зинадан тепадаги тош устига чиққанини, атрофга назар ташлағанини, рупордан чиққан овоздан ҳам ваҳималироқ, баландроқ товуш билан аллакимни чақирганини кузатдим. Товуш шунчалик баланддан эшитилдики, аввалига бу момақалдироқмикаң, деб ўйладим. Үнинг чақиришига шу заҳотиёқ, қўлига бизникига қараганда олти баравар катта ўроқ ушлаган, ўзиға ўхшаш етти улкан одам пайдо бўлди. Бу одамлар олдингисига қараганда фақирона кийинган эди; чамаси улар бунинг хизматкорлари ёки ходимлари бўлса керак. Хўжайин уларга бир нима деган эди, мен яшириниб олган дала арпасини ўришга тушиди.

Мен улардан узоқроққа қочишга интилдим, бироқ олдинга юриш минг мاشаққат эди, арпа жуда қалин бўлиб, уларнинг пояси орасидан зўрға қисилиб ўтардим. Даланинг шамол ва ёмғир арпани ағанатиб юборган қисмига бориб қолиб тўхташга мажбур бўлдим: арпапоялар бир-бирига шундай киришиб кетиптики, уларнинг орасидан ўтишининг ҳеч иложи йўқ, йиқилган бошоқларнинг қилириғи шунақаям қаттиқ ва ўткир эдики, кийимимни тешиб ўтиб, баданимга санчиларди.

Бутунлай ҳолдан тойиб, умидсизликка тушиб, эгат ичиға ётдим, бутун вужудим билан ҳаётдан кўз юмгим келди. Тул қолган хотиним, етим болаларимни ўйлаб йиғладим. Қариндош-урӯғ ва дўстларимнинг маслаҳатига зид ўлароқ мени иккинчи марта саёҳат қилишга ундан ақлсизлигимдан аччиқ-аччиқ нолидим.

Юрагимни ғам босди. Беихтиёр Лилипутияни хотирладим. Ӯша мамлакат аҳолиси менга дунёнинг мўъжизаси деб қаради. У ерда бир қўлим билан бутун император флотини судрашим, бошқа бир қанча қаҳрамонликлар кўрсатишм мумкин эди. Жасоратларим ўша империя йилномаларида абадийлаштирилган бўлур эди. Шу лаҳзадаёқ, бу ерлик ҳалқ ўртасида кўрадиган хўрлик-зорликларимни тасаввур қилдим. Орамизга тушиб қолган ҳар қандай лилипут қанчалик ожиз ва аҳамиятсиз бўлса, бу ерда мен ҳам ана шундай бўламан-да. Ҳозирги баҳтсизлик ҳолва бўлиб, энг даҳшатли кўргиликлар ҳали олдинда эканлигига шубҳаланмасдим. Кузатишлар шундан далолат берадики, кишининг бўйи ўсиши билан ундаги шафқатсизлик ва қўрслик ортиб боради. Бўйи теракдан ҳам баланд бу ваҳшийлар-

дан нима ҳам кутардим? Кимки мени биринчи бўлиб тутиб олса, ўша заҳоти еб қўйса керак. Файласуфлар, улкан одам билан кичик одам тушунчаси — нисбий тушунча, деб ҳақ гапни айтишади. Эҳтимол, менга нисбатан лилипутлар қанча кичкина бўлса, улар ҳам ўзларидан шунча кичкина одамни учратсалар тақдир тўғри иш қилган бўларди. Қим билсин, балки дунёнинг бирор бир бурчагида анови улканлардан ҳам баланд одамлар бордир.

Мен ана шу ўй-хаёлларга берилиб ўтиарканман, ўроқчилар бора-бора менга яқинлашиб келишарди. Тўсатдан улардан бири мен ётган эгатга ўн ярд яқинлашди. Яна бир қадам юрса ё ўроқ солса, мени босиб олиши ёки ўроқ билан иккига бўлиб юбориши турган гап эди. Мен даҳшат ичида, жон-жаҳдим билан бақириб юбордим. Улкан одам тўхтади, эгилиб, оёғининг тагига узоқ тикилди ва ниҳоят мени кўрди. Нотаниш йиртқиҷи кўриб қолиб, тимдалаб ёки тишлаб олмасин, деб ҳадиксираган пайтимизда қандай қиёфага тушсақ, у ҳам худди шундай журъатсизлик билан бир дақиқа менга тикилиб қолди. Ниҳоят, улкан одам дадилланиб, мени орқа томонимдан бош ва кўрсаткич бармоғи билан ушлади. Мени яхшироқ кўриш учун кўзига яқинроқ олиб борди. Қўлидан сирғаниб тушиб кетишимдан қўрқиб, қовурғаларимни қаттиқ оғритиб, маҳкам ушлаб олди. Бахтимга, унинг ниятини дарҳол фаҳмладим, фаросатимни ишлатдим, мени ердан олтмиш фут юқорида ушлаб турганида ҳам ҳеч қандай қаршилик кўрсатмадим. Мен журъат этган нарса қуёшга боқиши, қўлимни ялинганинамо қовуштириб, жиддий ва гамгин оҳангда бир неча сўз айтиш бўлди.

Жирканч майда жониворни оёғимиз билан эзғилаб ташлашга чоғланиб, уни ерга ташлагандай, улкан одам ҳам мени ёёқ остига улоқтириб юборармикан, деб жуда қўрқдим. Бироқ,— бахтимдан ўргилай — чамаси овозим, имо-ишораларим улкан одамга ёқиб қолди. У менга диққат билан тикилди, маъноси тушунарли бўлмаса-да, аниқ гапларимдан ҳайратга тушди. Лекин, унинг бармоқлари менга чидаб бўлмас даражада азоб берарди, инграш ва йиглашдан ўзимни тия олмадим. Қобирғаларимни жуда қисиб юборганини турли имо-ишоралар билан уқтиридим. У буни тушунди шекилли, камзулининг этагини қа-

йириб, унга мени авайлаб қўйди-да, далада биринчи кўрган кишим — хўжайини — фермернинг олдига чопиб кетди.

Фермер ходимидан мени қаердан топиб олганини батафсил сўраб олгач, бизнинг қамиш йўғонлигидаги сомон чўпи билан кафтаним этакларини кўтара бошлади: у кийим-кечагим табиат инъом қилган жунли тери бўлса керак, деб ўйлади шекилли. Кейин юзимни дурустроқ кўриш учун соchlаримни пуфлади. У батракларини чақириб, далада менга ўхшаган бошқа жониворчаларни кўрган-кўрмаганликларини суриштирди — буни кейинроқ билиб олдим. Кейин у мени ерга икки қўл, икки тиззам билан авайлабгина қўйди. Мен ўша заҳоти ўрнимдан туриб кетдим, заррача бўлсин қочиш ниятим йўқлигини бу одамларга кўрсатиш учун у ёқ-бу ёққа юра бошладим.

Хатти-ҳаракатларимни дурустроқ кўриш учун улар давра қуриб ўтиришди. Мен шляпамни олиб, фермерга тавозе билан таъзим қилдим. Кейин тиз чўкиб туриб, осмонга қарадим, қўлимни оғзимга карнай қилиб, имкони борича баланд товуш чиқариб, бир неча сўз айтдим. Чўнтағимдан олтин тўла ҳамённи чиқариб, итоаткорлик билан хўжайинга узатдим. У ҳамённи кафтига қўйиб қўзига яқин олиб борди. Кейин ёнидан тўғнағич олиб, ҳамёнга бир неча марта суқди. Лекин бундан ҳеч нарса чиқмади: бари бир у бунинг нима эканлигини билмади. Шунда ундан кафтини ерга қўйишни имо билан илтимос қилдим, ҳамённи олиб очиб, унинг кафтига ҳамма олтин тангаларни тўқдим. Ҳамёнда ҳар бири тўрт пистолли олтига испан тилласи, йигирма ё ўттиста майда тангалар бор эди. У жимжилогининг учини ҳўллаб, катта тангалардан бирини, кейин бошқасини кўтарди, бари бир буларнинг нима эканлигини билолмади. У имо-ишора билан тангаларни ҳамёнга, ҳамённи эса чўнтақка солишини буюрди. Ҳамённи унга совға қилаётганимни уқтириш учун бир қанча муваффақиятсиз уринишлар қилиб, охири унинг буйругини бажаришга мажбур бўлдим.

Бора-бора фермер ақли расо жониворча билан муомала қилаётганига ишонди. У мен билан тез-тез мулоқотда бўлди, лекин унинг овози, гарчи минғиллаб гапирса-да, сув тегирмоннинг шовқинидан ҳам ўтиб тушар, қулоғимни батангга келтирарди. Мен унга турли тилларда иложи борича баланд товуш

билин жавоб қайтаардим, у кўпинча мени қулоғига икки ярдга яқин келтирап, аммо бундан ҳеч иш чиқмасди: биз бир-бири мизни мутлоқ тушунмасдик. Ниҳоят фермер ходимларини ишга тушишга буюрди, ўзи эса ўтириб, кафтини тепага қилиб чап қўлини ерга қўйди, кафтига рўмолчасини тахлаб, устига чиқишга имо қилди. Чиқиш унча қийин эмасди. Чунки бармогининг йўғонлиги бир футдан ошмасди. Бўйсунишни оқилона иш деб билдим, йиқилиб кетмаслик учун рўмолча устига ётдим. Фермер эҳтиёт юзасидан мени кўрпага ўрагандай рўмолчага ўради, шу алфозда уйига олиб кетди. Уйга келгач, хотинини чақирди ва мени унга кўрсатди. У бўлса, бақа ёки ўргимчакни кўриб қолган инглиз хонимларидаи чинқириб, ўзини орқага ташлади. Бироқ менинг одобим, фермернинг ҳамма имо-ишораларига тўлиқ итоат этишим кўп ўтмай уй бекасига таскин берди, менга меҳрибончиликлар кўрсата бошлади.

Туш пайти эди; хизматкор тушлик овқат келтирди: у диаметри йигирма тўрт фут келадиган идишдаги каттагина мол гўшти бўлаги эди. Дастурхон атрофига фермер, унинг хотини, учта боласи ва кампир бувиси ўтириди. Фермер мени ўз олдига — баландлиги ердан ўттиз фут баланд стол устига қўйди. Шунчалик баланд жойдан йиқилиб тушмай деб, ўртароққа сурилдим. Фермернинг хотини бир кесим гўшт кесди, ликопга нон майдаб, олдимга қўйди. Мен унга таъзим қилдим, ёнимдан вилка ва пичноқ чиқариб, овқатни тушира кетдим, бундан улар жудаям мамнун бўлишиди. Уй бекаси хизматкор хотинга икки галлон¹ сифадиган ликёр рюмкаси келтиришни буюрди, унга аллақандай ичимлик қўйди. Мен рюмкани икки қўллаб аранг олдим, уни уй бекасининг саломатлиги учун назокат билан ичдим. Бу қилиғим ўтирганларнинг шунақаям завқини келтирдики, қаҳқаҳ уриб кулиб қулоғимни кар қилиб қўйишларига сал қолди. Ичимлик олма виносига ўхшаган бўлиб, мазаси жуда ширин эди.

Хўжайнин мени ўз тарелкаси томон имлаб чақирди. Стол устида кетаётиб нон увоғига қоқилиб, йиқилиб тушдим. Бахтимга ҳеч қаерим лат емади. Мен дарҳол ўрнимдан турдим;

¹ Галлон — 4,5 литрга тенг.

йиқилиб тушганим бу саҳоватли одамларни ташвишга солганини кўриб, шляпамни қўлимга олдим (тарбияли одамларга хос бўлгандек, шляпамни қўлтиғимга қисиб юрардим) уни бошим узра силкитиб, ҳамма иш жойида деган маънони билдириш учун уч марта «ура» деб қичқирдим. Лекин хўжайинга (бундан бу ёғига уни шундай деб атайман) яқинлашганимда унинг ёнида ўтирган ўн ёшли шўхи жафо ўғли шартта оёғимдан ушлаб, баландга кўтарди, қўрқувдан юрагим орқамга тортиб кетди. Бахтимга отаси мени ўғлининг қўлидан тортиб олди ва унга шунақаям тарсаки туширдики, бу тарсаки Европанинг бутун бир кавалерия эскадронини отдан қулатган бўларди. Унинг жуда жаҳли чиқиб кетди, ўғлини дастурхон ёнидан туришга буюрди. Лекин мен боланинг дили оғримаслигининг, менга нисбатан кек сақламаслигининг тарафдори эдим. Шу пайт болаларимизнинг кўпинча чумчуқ, қуён, мушук ва кучук болаларни қандай қийнашларини хотирладим. Мен тиз чўқдим, бармоғим билан болани кўрсатиб, ўғлини авф этишини сўраётганимни тушунтира бошладим. Отанинг кўнгли юмшади, бола яна ўз жойига келиб ўтирди. Мен унга яқинлашиб, қўлидан ўпдим. Хўжайн кулиб, ўғлининг қўлини ушлади ва у билан мени силяй бошлади.

Тушлик овқат пайтида уй бекасининг тиззасига унинг яхши кўрган мушуги иргиб чиқди. Орқамда станокларда ўнларча тўқувчилар ишлаётганга ўҳшаган шовқин эшитдим. Орқамга ўтирилиб, уй бекаси қорнини тўйғазиб, орқасини силаб ўтирган — хуриллаётган мушукка кўзим тушди. Калласи ва панжаларига қараганда мушук бизнинг хўқизларимиздан уч марта катта эди. Мен столнинг нариги четида, мушукдан эллик фут йироқда эдим. Уй бекаси мушук менга ташланиб қолишидан қўрқиб, уни маҳкам ушлаб ўтиради. Ҳар ҳолда бу йиртқич махлуқни кўрган заҳоти ўзимни бутунлай йўқотиб қўйдим. Лекин ҳадиксиашларим ўринсиз эди: хўжайн мени мушукка уч ярд яқин олиб борди, у менга заррача бўлсин эътибор бермади. Саёҳатларим пайтида, йиртқич ҳайвондан қочиш ёки унинг олдидаги қўрқувдан титраб-қақшаб туриш унинг ҳужумга ташланишига йўл очиб беришини кўп марта бошимдан кечирганди. Шу важдан миқ этмай туравердим. Мен беш-олти марта

мушукнинг нақ тумшуғи олдига келдим, у ўзини орқага ташлади, чамаси, мендан кўра ортиқроқ қўрқди, шекилли. Тушлик овқат охирлаб қолганда хона ичига учтами-тўртта ит чопиб кирди. Лекин улардан унчалик қўрқмадим. Уларнинг бири овчи ит бўлиб, катталиги бизнинг тўртта филимизга тенг келарди, яна бири този бўлиб, олдингисидан бўйи баландроқ, ингичкароқ эди.

Бир оздан кейин бир яшар болани кўтариб энага кирди. Гўдак мени кўриши биланоқ, болаларга хос нотиқлик қоидасини ишлатиб, шунақаям осмонни бошига кўтариб йиғладики, агар у Чеслида бўлганида Лондон кўпригида турганлар ҳам унинг овозини эшитарди; у мени ўйинчоқ деб ўйлади. Уй бекаси онага хос меҳрибонлик билан мени қўлига олди ва боланинг олдига қўйди. У эса шартта белимдан чанглаб, бошимни оғзига олиб борди. Мен жон аччиғида додладим, бола эса қўрққанидан мени ташлаб юборди. Бахтимга уй бекаси фартуғини тутишга улгурди. Бўлмаса пачогим чиқиб, ўлишим ҳеч гап эмасди.

Болани юпатиш учун энага шиқилдоқни шиқиллата бошлиди. Бу шиқилдоқ ичига тош солинган бочкани эслатарди, унинг белига арқон билан боғлаб қўйилганди. Энага болани юпаторкан, менга яқинроқдаги пастаккина курсига ўтириди, унинг юзини bemalol кузатиш имконига эга бўлдим. Унинг юзи ниҳоятда хунук эди. Териси қандайдир ғадир-будир, ўйдим-чуқурларга, доғ ва йўғон-йўғон жунларга тўла эди. Лекин у узоқдан кўзимга анча истараси иссиқ кўринганди. Бу ўринда инглиз хонимлари юзининг силлиқлиги ва тиниқлиги хусусида ўй-хаёлларга берилиб кетдим. Улар кўзимизга, бўй-бастимиз тенг бўлгани учун ҳам чиройли кўринади, уларнинг юзидаги майда нуқсонларни пайқамаймиз. Ҳар қандай мулойим, тиниқ юздаги нуқсонни, унга қалин қилиб упа-элик суркалганлигини лупа кўрсатиб беради, холос.

Лилипутияда бўлган пайтларимда, менга мана шу митти одамлар юзи рангини табиат ниҳоятда чиройли қилиб яратгандай туюларди. Мен мана шу мавзуда энг яқин дўстим бўлмиш лилипут олимига гап очгандим, у юзим унга узоқдан анча чиройли кўринишини айтганди. Уни даставват қўлимга олиб,

юзимга яқинлаштирганимда жуда қўрқиб кетганини очиқ ошкора тан олганди. Унинг гапларига қараганда, юзимдаги ғадир-будирларни бемалол кўриш мумкин эмиш; ранги бошқа ранглар билан аралаш-қуралаш бўлиб кўримсиз кўринармиш, соқол толаларим эса тўнғизнинг жунидан ўн баравар йўғонмиш. Шуни таъкидлашим лозимки, ҳусним ватандошларимни кидан қолишмайди, саёҳатларда кўп юришимга қарамай юзим деярли қорайгани йўқ. Бошқа томондан эса, олим суҳбатни давом эттириб, анови хонимнинг юзи сепкилли, анависининг эса оғзи ҳаддан ташқари катта, бошқасининг бурни бесўнақай дерди, лекин мен бунинг биронтасини пайқамасдим. Албатта, бу мулоҳазалар янгилик эмас. Мен бу гапларни шунинг учун ҳам эслатиб ўтяпманки, китобхонлар улкан одамларни жуда бадбашара деб ўйлашмасин. Аксинча, ҳақ гапни айтганда, улар жуда чиройли ирқдан экан.

Тушликдан кейин хўжайн ишчилар ёнига жўнади, кетаёттиб хотинига алланарсаларни уқтириди, унинг гапи ва қўл ҳаракатлари менга ғамхўрлик кўрсатилиши лозимлигидан далолат бериб турарди. Мен жуда чарчагандим, уйқум келаётганди. Буни пайқаган уй бекаси мени ўз ўрнига ётқизди ва устимга топ-тоза рўмолчасини ёпиб қўйди, у ҳарбий кема елканидан ҳам катта ва қалин эди.

Мен икки соатча ухладим; тушимда уйимда, оила аъзоларим орасида юрганмишман. Уйқудан уйғонгач, ўзимни эни икки ё уч юз фут, баландлиги икки юз фут келадиган ҳайҳотдай хона ичиди, эни йигирма ярд келадиган каравотда ётган ҳолда кўриб, кўнглим баттар вайрон бўлиб кетди. Хўжайнинимнинг хотини иш билан бир ёққа кетибди, ўзимни ёлғиз қамаб қўйибди. Каравот ердан саккиз ярд баланд эди. Ҳожат чиқариш илинжида пастга тушмоқчи бўлдим. Одам чақиргани истиҳола қилдим. Бари бир, бунинг фойдаси йўқ эди: ошхонада ўтирган оила аъзолари менинг ожиз овозимни қаёқдан эшитишсан! Нима қилсам экан, деб тургандим, пардага тармашиб, кўрпа устига иккита каламуш чиқди, улар мени исказ бошлишди. Улардан бири тумшуғимга яқин келди. Мен даҳшат ичиди ўрнимдан сапчиб турдим ва ханжаримни яланғочладим. Бу ярамас ҳайвонлар менга икки томондан ҳужумга ўтишди. Бири

олдинги оёқлари билан ёқамга тармашди. Яхшиямки, у менга зиён-заҳмат етказмай туриб, унинг қорнини чавоқлаб ташладим. У оёғим остига йиқилди, бошқаси эса шеригининг аҳволивойлигини кўриб, жуфтакни ростлаб қолди. Кетаётганида унинг елкасига ханжар суқишга улгурдим, у орқасидан қонли из қолдириб қочиб кетди. Ана шу жасоратдан кейин, қафасимни ростлаб олиш учун, каравот устида у ёқ-бу ёққа юра бошладим. Каламушлар кўпнак итдай келарди-ю, аммо улар ўта эпчил ва баттарин эди. Борди-ю, ётиш олдидан ханжаримни ечиб ётганимда эди, улар мени чавақлаб еб қўйишарди. Мен ўлдирилган каламушнинг думини ўлчадим, у бир дюйми кам икки ярд экан. Бироқ каламушни кўрпа устидан пастга улоқтиргани юрагим бетламади.

Кўп ўтмай хонага уй бекаси кирди. Мендаги қон доғларини кўриб, шоша-пиша мени қўлига олди. Мен ўлиб ётган каламушга ишора қилиб, ўзим ярадор эмаслигимни уқтиришга интилдим. Уй бекаси бу ишимдан жуда севиниб кетди. У хизматкор чақириб, каламушни оташкурак билан қисиб, деразадан улоқтириб юборишини буюрди, ўзи эса мени стол устига қўйди. Шунда қонга бўялган ханжарни унга кўрсатдим, кафтаним пешига қонни артиб, ханжарни қиннига солдим. Ҳожат чиқариш зарурати мени қийнай бошлади. Шунинг учун ҳам уй бекасига пастга тушишим жуда зарурлигини турли йўллар билан уқтиридим. Истагим бажо келтирилгандан кейин эса, пастга тушишим сабабини тушунтиришга уят йўл қўймади, эшик томонни қўлим билан кўрсатиб, бир неча бор таъзим қилиш билан кифояландим. Аёл гап нимадалигини аранг тушунди. У мени қўлига олди, боқقا элтиб, ерга қўйиб юборди. Икки юз ярдча нарига боргач, мен томонга қараманг деган матьнода ишора қилдим, икки дона шовил япроги орасига кириб, ҳожатимни чиқардим.

Ана шу хилдаги тафсилотларга берилиб кетганим учун илтифотли китобхонлар мени авф этишади, деган умиддаман. Ақли норасо кишиларгина буни ўринисиз ва арзимас нарса деб билишади. Лекин ҳақиқий файласуф бундан жамият равнақи ҳақида ўйлаш учун анча озиқ топади. Ҳозирги ва бундан кейинги саёҳатларимни чоп этишдан бирдан-бир мақсадим, ана шу

равнаққа ғамхұрлік әтишнинг бир намунасидир. Мен ё маълумотим, ё ғапга чечанлигимни күрсатишига әмас, ҳақ ғапни күп-роқ айтишига интилдім. Ушбу саёҳат пайтидаги саргузаштларим менда шунчалик чуқур таассурот, хотирамда шунчалик ўчмас из қолдирдикі, бұлған воқеаларни қоғозга қайд қиласа-канман, бирорта тафсилотни ҳам қолдириб кетолмадим. Лекин құләзмамни диққат билан күздан кечираётганимда, китоб зерикарли ва бачкана бўлиб қолишидан қўрқиб, ундағи кўпгина майда-чуйда нарсаларни ўчириб ташладим. Ана шу майда-чуйдалар учун ҳам китобхонлар сайёҳларни кўпинча асоссиз айбласалар керак.

ИККИНЧИ БОБ

ФЕРМЕРНИНГ ҚИЗИ. АВТОРНИ ҚҰШНИ ШАҲАРГА, СҮНГ ПОЙТАХТГА ОЛИВ КЕТИШАДИ. САЁҲАТ ТАФСИЛОТИ.

Бекамнинг тўққиз яшар қизи бор эди. Қизча бичиш-тикиш ишларига эпчил бўлиб, қўғирчоини жуда безаб ташлаганди. У кун сайин улғайиб, камолга етиб борарди. У ҳар куни ётар пайтда онаси билан биргаликда менга қўғирчоқнинг бешигига ўрин солиб берарди. Бешикни қутича ичига солишар, қутичани эса, мени каламушлардан ҳимоя қилиш мақсадида, шипга илиб қўйишарди. Фермерникода яшаган пайтларимда нуқул шу қути ичида ухладим. Лекин уларнинг тилини тушуниб, менга нима зарурлигини тушунтира олганим сайин, ётадиган ўрним тобора қулайлашиб борди. Қизча жуда топқир, доно чиқиб қолди, ечинәётганимни бир-икки марта кузатибоқ, мени ўзи кийинтириб, ўзи ечинтирадиган бўлди. Бироқ мен ҳеч қачон унинг хизматига қараб қолмадим, ҳамма ишни ўзим қилишни афзал кўрдим, бунга қизчани ҳам кўндиридим. У энг юпқа матолардан — муболагасиз айтганда, улар бизнинг энг дағал методан ҳам қалин эди — менга кўйлаклар ва бошқа нарсалар тикиб берди, у ҳамиша бу кийимларни ўз қўли билан ювиб берарди. Қизча менинг муаллимим ҳам эди, у менга ўз тилини ўргатди. Мен қўлим билан бирор нарсани кўрсатардим, у эса унинг но-

мини айтарди, орадан бир неча кун ўтгач, ўзимга керак нарсаларни сўрай оладиган бўлиб қолдим. У ажойиб феъл-автор эгаси эди, ўз ёшига қараганда бўйи унчалик баланд эмасди — бўйи аранг қирқ, фут келарди. У менга Грильдриг деб ном қўйди. Бу «одамча», «пакана» маъносини билдирарди.

Ушбу мамлакатда бошимга тушган синовлар туфайли ўлиб қолмаганим учун ана шу қизчадан миннатдорман. Мен ўша ерда бўлганимда ундан ҳеч ажралмадим. Мен уни ўзимнинг Глюмдаль кличим, яъни энагам деб атадим, Глюмдаль-кличнинг менга кўрсатган ғамхўрликларини ҳамда менга жуда суяниб қолганлигини бу ерда эслаб ўтмасам нонкўрлик бўлур эди. Мен унинг хизматлари учун яхшилиқ қайтаришни юрак-юрагимдан истардим. Бунинг ўрнига, уни қирол газабига дучор қилишда беихтиёр айбдор бўлиб қолдим.

Мен пайдо бўлганимдан кейин кўп ўтмай қўни-қўшнилар орасида хўжайним даладан катталиги сплекнок (узунлиги олти фут келадиган шу ернинг чиройликкина ҳайвончаси) дай келадиган, бироқ одамга жуда ўхшаб кетадиган ғалати ҳайвонча топиб олгани ҳақида миш-мишлар тарқалди. Уларнинг айтишича, бу ҳайвонча одамларнинг ҳамма қилиқларига тақлид қиласмиш, ҳатто ўз тилига ҳам эгамиш, маҳаллий тилдан ҳам бир неча сўзни ўрганиб олганмиш. У икки оёқда юармиш, қўлга ўргатилганмиш, унга нима буюришса ҳаммасини бажармиш, итоаткормиш. Чақирса югуриб борармиш, унинг тана тузилиши жуда нозикмиш, юзи бўлса уч яшар дворян қизчаникidan ҳам мулойиммиш.

Хўжайнимнинг энг яқин қўшниси ва қадрдонларидан бири бўлмиш фермер миш-мишларнинг рост-ёлғонлигини билиш учун келди. Мени дарҳол олиб чиқишиб, стол устига қўйиши; мен олдинга, орқага юрдим, команда бўйича ханжаримни ялангочладим ва яна қинига жойладим, хўжайнимнинг меҳмонига таъзим қилдим, ундан ҳол-аҳвол сўрадим, уни кўрганимдан бешад хурсанд эканлигимни айтдим, хуллас, энагам нималарни ўргатган бўлса, ҳаммасини бажо келтирдим.

Мени яхшироқ кўриш учун, кексайиб, кўзи ожизланиб қолган фермер кўзойнагини тақди. Унга қараб туриб, ўзимни кулгидан тия олмадим, чунки унинг кўзойнак орасидан боқиб тур-

ган кўзлари тунда иккита дeraзадан хонага нур тарататётган тўлин ойга ўхшарди. Уй ичидагилар нега кулаётганимни пайқаб, жилмайишди. Чол эса шу қадар бефаросат эканки, уларнинг кулганидан анча ранжиди.

У донг таратган хасис экан; баҳтга қарши, бу ном унинг исми-жисмига лойиқ экан. У ўша заҳоти хўжайнимга мени яқинроқдаги шаҳар одамларига антиқа бир нарса сифатида кўрсатишдек ўларча бемаъни маслаҳатни берди. Биз турган уйдан ўша шаҳаргача ярим соатлик, яъни йигирма икки миляга яқин йўл экан. Чол мени кўрсатиб, хўжайнимга алланарсаларни шивирлай бошлагандা, унинг ёмон бир нияти борлигини фаҳмлаб қолдим. Шунчалик даҳшатга тушдимки, ҳатто бир неча сўзнинг маъносини ҳам уққандай бўлдим. Энагам Глюм дальклич онасидан гап ўғирлабди, эртаси куни эрталаб нима гап ўтганини менга айтиб берди. Бечора қизча мени бағрига босганича уят ва аламдан йиғлаб юборди. У қўпол, тўнкамижоз одамлар менга зиён-заҳмат етказишидан қўрқарди. Ахир, улар мени қўлларига олиб, бўғиб қўйишлари ё майиб қилишлари ҳеч гап эмас-да. Бошқа томондан, қизча мендаги табиий камтарликни ҳамда ор-номус бобида ўта нозик табиатлилигимни биларди, одамларни кулдириш учун мени пулга кўрсатишсалар, буни ўзим учун ор деб билишимдан ҳадиксирарди.

«Ойим билан дадам,— деди қиз,— Грильдригни менга совға қилишга ваъда беришганди, энди билсан, ўтган йилдаги сингари йўл тутишяпти, ўшанда менга қўзичноқ ҳадя қилишганди, у семириши биланоқ қассобга сотиб юборишган».

Тўғрисини айтсан, бу хабарни энагам сингари кўнглимга унча яқин олмадим. Бир кун эмас бир куни озодликка чиқишга умидим зўр эди, ана шу умид ҳамиша менга ҳамроҳ бўлди. Албатта, ҳаммага кўз-кўз қилиб кўрсатиладиган антиқа бир нарсанинг ролини бажариш анча эриш туюлади. Лекин мен бу мамлакатда ўзимни мутлоқ бегона деб билдим, борди-ю Англияга қайтиб боргундай бўлсан, бошимга тушган бу баҳтсизлик учун ҳеч кимнинг менга таъна қилишга ҳаққи йўқ, деб ўйладим. Ҳатто Буюк Британиянинг қироли ҳам менинг ўрнимда бўлса, мана шундай таҳқиrlанишга мажбур бўларди.

Ўз дўстининг маслаҳатига амал қилган хўжайним бозор

кунларининг бирида мени қутига солиб, қўшни шаҳарга олиб борди. У энагамни ҳам эгарнинг орқасига ўтқазиб, ўзи билан олиб кетди. Қутининг ҳамма томони берк әди; унда менинг кириб-чиқишим учун унча катта бўлмаган эшик, ҳаво кирадиган тешиклар бор әди. Қизча шунчалик меҳрибон әдикси, қути ичига чўзилиб ётсан бўладиган қилиб, қўғирчоги каравотидан олинган қавилган кўрпачани ҳам тўшаб қўйибди. Сафаримиз ярим соатга чўзилса-да, силкинишлар энка-тинкамни қуритди. Отнинг ҳар бир қадами тахминан қирқ футга тенг әди. У йўрғалаб бораради, унинг ҳаракати довул пайтида гоҳ тепага кўтарилиб, гоҳ пастига шўнғиб тебранаётган кема ҳаракатига ўхшарди. Биз босиб ўтган йўл Лондон билан Сент-Ольбанс оралиғидаги масофага тенг келарди. Хўжайн ҳар сафар тўхтайдиган жойида — меҳмонхона олдидা отдан тушди. У меҳмонхона эгаси билан маслаҳатлашиб, груль труд, яъни жарчи ёллади. Бу жарчи барча шаҳар аҳлига меҳмонхонада: «Сплекнок одамга жуда ўхшайди, бир неча сўзни талафуз эта олади ва турли эрмаклар кўрсатади», — деган вивеска остида одатдан ташқари ғалати жонивор кўрсатилишини эълон қилиши керак әди.

Мени меҳмонхонадаги энг катта — катталиги уч юз квадрат фут келадиган хона ичидаги стол устига қўйишиди. Энагам мени қўриқлаш ва менга турли кўрсатмалар бериш учун стол ёнидаги курси устида турди. Тиқилинч бўлмаслиги учун хўжайн хона ичига ўттизистадан ортиқ одам қўймади. Қизчанинг командасига кўра мен стол устида олдинга, орқага юриб турдим; у менга саволлар берар, мен эса баланд овоз билан жавоб қайтардим. Мен гоҳ иззат-икром кўрсатиб, гоҳ уларни яна қўриш иштиёқини билдириб, тўпланганларга бир неча бор мурожаат қилдим. Мен Глюм达尔ъклич узатган, ичига вино тўлдирилган, қадаҳ хизматини ўтаган ангишвонани олдим, тўпланганларнинг саломатлиги учун ичдим. Қўлимга ханжаримни олиб, уни Англиядаги қиличбозлар устози сингари силкитдим. Энагам қўлимга сомон чўпи берди, мен у билан найзабозлардек машқ қилдим. Ёшлигимда мени найзабозликка дурустгина ўргатишганди. Ҳар куни ҳузуримга ўн икки тўп одамлар томошага киришиди, ҳар сафар олдинги эрмакларни такрорлашга тўғри кел-

ди. Бу ишлар ниҳоятда меъдамга тегди ва ўларча ҳолдан той-дирди. Томошани кўриб чиққанлар мен ҳақимда шунақаям ажойиб нарсаларни тўқишиди, халойиқ меҳмонхонага дарёдай оқиб кела бошлади. Хўжайниним ўз нафини кўзлаб, қизидан бошқа ҳеч кимнинг менга қўл тегизишига йўл қўймади; эҳтиёт шартдан мен турган стол томошабинлардан анча узоққа қўйилганди. Шундай бўлса ҳам мактаб ўқувчиларидан бири менга ёнгоқ отди. Ёнгоқ бизнинг ошқовоқдай келарди. Бахтимга, бола мўлжални тўғри ололмади, бўлмаса нақ бошимни мажақларди. Шўх болани дўппослашиб, залдан ҳайдаб чиқаришди, хўб кўнглимдагидай ишни қилишиди.

Хўжайниним келгуси бозор куни мени яна кўрсатажагини бутун шаҳарга эълон қилди. Бу орада у мен учун анча қулай сафарбоп уйча тайёрлади. Мен ана шунақа уйга жуда муҳтоҷ эдим. Дастребки саёҳат ва саккиз соатлик томоша кўрсатиш мени ўлгудай чарчатди. Мен оёғимда аранг турардим, бир оғиз гап айтишга ҳам дармоним етмасди. Дам олиб, ўзимга келиш учун уч кун вақт керак бўлди, бунинг устига уйда ҳам бир лаҳза ором нималигини билмадим. Менинг дарагимни эшигтан қўшни дворянлар, хўжайнинимнинг ҳузурига антиқа жониворни кўриш учун бетўхтов келиб туришди. Ҳар куни камида ўттиз киши хотин ва бола-чақаси билан ҳузуримда бўлди. Хўжайниним шу йўл билан анча пул ишлаб олди, гарчи мени бир оила томоша қўлса ҳам, хўжайниним улардан бир зал одамнинг томоша ҳақини талаб қиласарди. Шундай қилиб, кейинги бир неча ҳафта ичида (уларнинг якшанбаси-чоршанбадан ташқари) мени шаҳарга олиб боришмаса ҳам ҳордиқ нималигини билмадим.

Хўжайниним унга катта наф келтиришимни кўргач, мени қиролликнинг энг йирик шаҳарларига олиб боришга жазм этди. Узоқ сафар учун керакли барча нарсани ҳозирлаб, ўз хўжалигидагиларга баъзи топшириқларни бериб, хотини билан хайрлашди. 1703 йилнинг 17 август куни, яъни мен бу ерга келганимдан икки ой ўтгач, уйимиздан уч минг миля наридаги — мамлакатнинг деярли қоқ ўртасига жойлашган пойтахт сари йўл олдик. Хўжайнин қизи Глюм达尔ъкличини орқасига мингаштирди. Қиз мени тиззасига ўрнаштириб, ушлаб кетди. Мен қути ичига жойланган эдим, қути эса қизнинг белига боғлаб қўйил-

ганди. Қизча қути деворларига иложи борича юмшоқ матоларни қоплади, тагига кигиз солди, унинг устига мен учун мўлжалланган қўғирчоғининг каравотини қўйди, мени зарур чойшаб, кўрпа-тўшақлар билан таъминлади, ишқилиб, менга қулай бўлиши учун жон куйдирди. Бизни отига лаш-лушлар ортган бир ходим кузатиб борди.

Хўжайним мени йўлимиздаги барча шаҳар аҳолисига кўрсатди. Баъзан у асосий йўлдан эллик, ҳатто юз миля четдаги қандайдир қишлоққа ёки кўпроқ пул ишлаб олиш имкони бўладиган бирор зодагон одамнинг мулкига ҳам бурилиб кетаверди. Биз ҳар куни бир юз қирқ ё бир юз олтмиш милядан йўл босдик, чунки Глюмдаљклич, менга ғамхўрлик қилиб, ҳа деб отлиқ юраверсак чарчаб қолишимни пеш қилиб зорланди. У истагимга кўра, мени соф ҳаводан нафас олдириш учун қутидан ташқарига олар ва атрофни томоша қилдиради. Бундай пайтларда у елкамдан оширилган тасмадан маҳкам ушлаб оларди. Биз Нил ва Ганг дарёларидан ҳам бир неча баробар кенг ва чуқур беш ё олтида дарёдан кечиб ўтдик. Йўлда Лондон кўприги остидан ўтадиган Темзачалик бирорта дарёчани учратмадик. Йўлда ўн ҳафта бўлдик. Шу муддат ичида сон-саноқсиз қишлоқлар ва хусусий уйлардан ташқари, ўн саккизта катта шаҳарга ташриф буюрдик.

25-октябрь куни Лорбрюльгруд ёки Жаҳоннинг Фахри деб номланадиган пойтахтга етиб келдик. Хўжайним қирол саройидан унча узоқ бўлмаган катта кўчада тўхтади ва менинг таъриф-тавсифим ҳамда истеъодидимни ўзида аниқ акс эттирувчи афишалар тарқатди. У эни уч юз ёки тўрт юз фут келадиган катта зални ижарага олди, залга диаметри олтмиш футли стол қўйди; столнинг атрофини, мени қулашдан сақлаш мақсадида, баландлиги уч футли панжара билан ўради. Мен стол устида турили машқларни намойиш қилишим керак эди. Қишилар мамнун бўлиши ҳамда қойил қолиши учун мени ҳар куни ўн мартадан кўрсатишди. Бу муддат ичида уларнинг тилида анча дуруст гапирадиган ва берилаётган саволларни яхши тушунадиган бўлиб қолдим. Бунинг устига алифбени ҳам ўрганиб, унча-мунча жумлаларни ўқийдиган бўлдим. Бунинг учун Глюмдаљкличдан ўта миннатдорман, у ўйда, сафарда менга савод ўргатди. У ўзи би-

лан қизлар учун христиан диний ақидалари савол-жавоб тарзида қисқа баён қилинганди китобчани ҳам олиб олган эди. У ана шу китоб бўйича менга алифбени ва ўқишини ўргатди.

УЧИНЧИ БОБ

АВТОРНИ САРОЙГА ТАЛАБ ҚИЛИШАДИ. МАЛИКА УНИ ФЕРМЕРДАН СОТИБ ОЛАДИ ВА ҚИРОЛГА КУРСАТАДИ. АВТОР ОЛИИ ҲАЗРАТЛАРИНИНГ ЭНГ МАШХУР ОЛИМЛАРИ БИЛАН МУНОЗАРА ҚИЛАДИ. УНИ САРОЙДАГИ БИР ХОНАГА ЖОЙЛАШТИРИШАДИ. У МАЛИКАНИНГ ЖУДА КАТТА ИЛТИФОТИГА САЗОВОР БУЛАДИ. У ЎЗ ВАТАНИНИНГ ШАРАФИНИ ҲИМОЯ ҚИЛАДИ. УНИНГ МАЛИКАНИНГ ПАКАНАСИ БИЛАН ЖАНЖАЛЛАШУВИ.

Қаторасига бир неча ҳафтага чўзиладиган, ҳар куни намоиш қилинадиган томошалар саломатлигимга путур етказди. Хўжайним фойдани кўп кўрган сари хасислиги ошиб борди. Иштаҳам бўғилиб, этим суягимга ёпишиб кетди. Кўп ўтмай ўлиб қолишимга ақли етган фермер мендан имкони борича фойдаланиб қолишга аҳд қилди. Худди шу кунларда бизникуга слард қирол адъютанти келиб, малика ҳамда сарой хонимларини хурсанд қилиш учун мени дарҳол саройга етказиб боришини талаб қилди. Сарой хонимларидан баъзилари мени кўришга мұяссар бўлишган ва менинг ғоят гўзаллигим, чиройли муомалаларим ва зийраклигим ҳақида ажойиб миш-мишлар тарқатишга улгуришган эди. Саройга келишим ҳазрати олиялари ва унинг мулозимларининг зўр хурсандчилигига сабаб бўлди. Мен тиз чўкиб, маликанинг оёқларидан ўпишга изн сўрадим, лекин у илтифот билан жимжилогини узатди, мен уни иккала қўлим билан қучоқлаб, тавозе билан лабимга олиб бордим. Малика менга ўз мамлакатим ва саёҳатимга тааллуқли бир неча саволлар берди. Саволларга аниқ ва қисқа жавоб қайтардим. Кейин у, саройда олиб қолсак хурсанд бўласанми, деб сўради. Мен маликага таъзим қилиб туриб, одоб билан, ўз хўжайнимнинг қули эканлигимни, ўз тақдиримни ўзим ҳал қиладиган эркин одам бўлганимда бутун умримни ҳазрати олиялари хизматига сарфлашга бажону дил рози бўлишимни айтдим. Шунда малика хўжайнимдан, мени мўмайгина пулга сотишга рози бўлиш-

бўлмаслигини сўради. Хўжайним мендан қутулишига имкон түғилганидан жуда севиниб кетди. Чунки у, мени бир ой ҳам умр кўрмайди, деб қўрқарди. У менинг учун минг тилла сўради, бу пулни ўша заҳоти унга тўлашди. Буни инглиз пулига чаққанимизда, у бир минг гинейга тенг келади. Битим тузилгач, маликага илтимос билан мурожаат қилдим.

«Эндиликда,— дедим,— сиз ҳазрати олияларининг содиқ вассалингиз сифатида, менга алоҳида илтифот кўрсатилишини сиздан илтимос қилишга журъат этаман. Энагам Глюм达尔ъклиҳ ҳамиша менга раҳмдил, ғамхўр эди. У феъл-авторимни яхши билади, мени яхши парвариш қиласиди. Шунинг учун ҳам сиз ҳазрати олияларидан уни саройга хизматга олишингизни илтимос қиласман, у аввалгида менинг энагам ҳамда мураббиям бўлиб қолаверсин».

Малика илтимосимга рози бўлди. Қизчанинг отаси фарзандининг саройга ишга жойлашганидан мамнун бўлди, Глюм达尔ъкличининг эса севинчи ичига сифмай кетди. Шундан сўнг, аввалги хўжайним менга муваффақият тилаб жўнаб қолди. У мени ажойиб хизматга қолдираётганини ҳам айтди. Мен унга жавобланган лом-мим демадим, фақат салгина таъзим билан кифояландим.

Малика муносабатимдаги совуқликни пайқади, фермер ҳашаматли уйни тарк этгандан кейин, бунинг сабабини сўради. Ҳазрати олияларига батафсил жавоб қайтаришга юрагим дов берди.

«Мендай ожиз маҳлуқни далада топиб олишганда бошимни янчиб ташлашмаганлиги учун бу одам олдида умрбод қарздорман,— дедим.— Лекин фермер бу хайрли иши учун роса ишлаб олди. У мен туфайли шунақаям кўп пул топдики, жуда бой одам бўлиб кетди. Аммо унинг қўлида жуда ҳароб яшадим. Бундай ҳаёт кечиришга ҳар қандай ҳайвон ҳам бардош беролмасди. У эрта тонгдан то қоронғи тунгача мени бекорчиларга томоша кўрсатишга мажбур қиласди. Бундан саломатлигимнинг мазаси шунақаям қочдики, фермер соғ қолишимга шубҳа билан қарай бошлади. Шунинг учун ҳам мени арzon-гаровга сотиб юборди. Бироқ, мен ишонаманки, унинг шубҳалари ўринисиз. Сиздай улуғ ва марҳаматли, табиатнинг безаги, жаҳон-оламнинг меҳру му-

ҳаббати, ўз фуқароларининг ҳузур-ҳаловати, феникс* мўъжизаси бўлмиш хонимнинг раҳнамолигида ҳеч ким менга ёмон муносабатда бўлмайди, ҳа демай тузалиб кетишимиға эса шубҳа қилмайман. Ҳазрати олияларини кўрибоқ, ўзимни анча бардам ва яхши ҳис этяпман».

Гапимнинг мазмуни, умуман, ана шундай эди. Нутқим анча тўмтоқ эди, уни анча дудуқлана-дудуқлана изҳор этдим. Сўзимнинг охирида бу ердаги муҳтарама хонимларга айтиладиган бир неча гапларни ҳам қистириб ўтдим. Буларни менга Глюм达尔ъклич ўргатган эди.

Малика тил билмаслигимни кечирди. Мендан кичкина бир маҳлуқда шунчалик ақл, соғлом фикр борлигига жуда ҳайрон қолди. У мени қўлида кўтарганича, қирол кабинетига олиб кетди. Подшо олий ҳазратлари анча қатъиятли, виқорли экан, у менга кўз қирини ташлаб, маликадан совуққина қилиб, қачондан бери спленкокларга кўнгил қўйиб қолганлигини сўради. Мен маликанинг ўнг қўлида мукка тушиб ётардим, назаримда, у мени бирорта жонивор деб ўйлади. Ақл-заковатли ва ҳушчақчақ табиатли малика мени ёзув столи устига қўйди-да, саргузаштларимни олий ҳазратларига айтиб беришимни буюрди. Мен юз берган воқеаларни қисқача баён қилдим. Ичкарига киришга ижозат олган Глюм达尔ъклич ҳам гапларимни тасдиқлади.

Қирол мамлакатдаги пешқадам олимлардан бири бўлиб, фалсафани, айниқса математика фанини чуқур эгаллаганди. У мени диққат билан кўздан кечирди. Икки оёқда тик юришимни кўриб, аввалига мени аллақандай кашфиётчи уста томонидан ясалган, соат механизмлари билан ҳаракат қиласидиган қўғирчоқ одам, деб ўйлади. Лекин гапларимни эшитиб, сўзларим мантиқан тўғрилигига ишонч ҳосил қилгач, ҳайратини яшира олмади. У ҳикоямнинг ҳеч бир сўзига ишонмади. Чамаси, бу ҳикояларни Глюм达尔ъклич ва унинг отаси мени каттароқ пулга сотиш учун мажбуран ўргатган, деб ўйлади. Шу муносабат билан у менга бир неча саволлар берди, саволларига оқилона жавоблар олди. Нутқимдаги бирдан-бир нуқсон ғализ талафуз, тил билмаганликдан далолат берувчи ноўрин жумлалар тузишим эди. Бундан ташқари, мен саройда фермер оиласида эшитиб юрган бир неча ўринсиз ҳалқ ибораларини ҳам айтиб юбордим.

Бу мамлакат удумига кўра, саройда ҳамиша олимлар навбатчилик қилишар, ҳар ҳафтада бир-бирларини алмаштиришар экан. Олий ҳазратлари дарҳол уларни ўз ҳузурига чақирди.

Бу жаноблар ташқи қиёфамни узоқ ва синчиклаб ўрганишди, бир-бирига зид хulosаларга келишди. Улар фақат бир хусусда ҳамфирк эдилар. Уларнинг фикрича, мендай бир маҳлуқ табиатнинг оддий қонунларига кўра дунёга келмаслигим керак, чунки мен ўз-ўзимни ҳимоя қилиш қобилиятидан маҳрумман: тез чопа олмайман, дарахтга чиқолмайман ё ер ковлаб ин қуролмайман. Олимлар тишларимни роса текшириб, мени гўштхўр ҳайвон деган хulosага келишди. Лекин ўзимга қандай қилиб овқат то-пишимга тушуниб етишмади, чунки тўрт оёқлиларнинг кўпчилиги мендан анча кучлироқ, дала сичқони ва бошқа жоноворлар ўзларининг эпчил-чақонлиги билан ажralиб туришади. Аввалига улар мени шиллиқ қурт, турли ҳашаротларни ейди деган фикрда бўлишди, лекин жуда кўп олимона мулоҳазалар ва тортишувлардан кейин бу тахминлар бутунлай рад этилди.

Донишмандлардан бири, мени эндиғина пайдо бўлаётган ёки чала пушт, деган фикрни айтди. Лекин қолган икки олим танамдаги барча аъзолар яхши тараққий қилганлигини, кўп йиллардан берি яшаётганлигимни, бунга лупа орқали кўришаётган соқолларим гувоҳлик берәётганлигини рўйач қилиб, бу фикрни рад этди. Улар мени оддий пакана одамлар тоифасига ҳам қўшиша олмасди, чунки жуссам жуда кичкина эди. Мамлакатнинг энг кичкина одами, маликанинг эркатой паканасининг бўйи ҳам ўттиз фут келарди.

Кўпгина тортишувлардан кейин мени рель плюм сколь-катс, яъни *Iusu naturae* (табиат ўйини) деган хulosага келишди. Бу таъриф ҳозирги замон Европа фалсафасига жуда мос тушади. Маълумки, файласуфларимиз табиатда учрайдиган қиинчиликларни ҳал этишда ана шу ажойиб, бироқ мужмал ҳодисага кўпроқ таянишади. Бунда, шубҳасиз, инсоният билимининг улуғ тараққиёти ўз ифодасини топган*.

Ана шу оқилона хulosани эшилтгач, бир неча оғиз гапиришга ижозат сўрадим. Мен қиролга мурожаат қилиб, олий ҳазратларига миллионларча бўйи бўйимга тенг одамлар яшайдиган мамлакатдан келганлигимини, ундаги ҳайвонлар, дарахтлар, бинолар

бу ердагига қараганда анча кичик эканлигини айтдим. Шунинг учун, олий ҳазратлари фуқаролари сингари, ўз юртимда мен ҳам ўзимни ҳимоя қилишга ва овқат топишга қодир эканлигимни ҳам писанда қилдим. Шу важдан олимларнинг фикри асоссиз, дедим.

Бу фикримга қарши улар заҳархандалик билан: фермер уни роса ўқитибди-да, дейиши. Бу олимлардан анча билимдон бўлган қирол уларнинг кетишига рухсат берди ва фермерни айтиб келишга одам юборди. Бахтимга у ҳали шаҳардан жўнаб кетмаган экан. Олий ҳазратлари аввало ёлғиз гаплашиб, ундан у-бу нарсани сўради, кейин мени фермер ва унинг қизи билан юзлаштирди, мен гапирган гапларнинг ҳаммаси ҳақиқатга, тўғри эканлигига ишонч ҳосил қила бошлади. У маликанинг менга алоҳида ғамхўрлик кўрсатишини истади. Глюмдалькличининг ҳам саройда қолишига розилик билдириди, чунки ҳар иккаламизнинг ўртамиздаги яқинликни дарҳол фаҳмлади.

Саройда қиз учун алоҳида уй ажратиши; унга, фақат уни тарбия қилиш билан шуғулланадиган иккита мураббия, уни кийинтирадиган оқсоч хотин, бошқа хизматларни бажарадиган яна иккита чўри тайинлашди. Менга қараш эса бутунлай Глюмдалькличининг зиммасига юкланди.

Малика сарой дурадгорига менга ётоқхона вазифасини ўтайдиган қути ясашни буюрди. Дурадгор қўли гул уста эди: у уч ҳафта ичида менинг кўрсатмаларим бўйича узунлиги ўн олти фут, эни ва баландлиги ўн икки фут келадиган, пастга тушириладиган деразали, эшик ва иккита шкафли ёғоч уй қуриб берди. У нақ Англиядаги ётоқхоналарнинг ўзи бўлди-қолди. Ўнинг шинини ҳам очиб-ёпиладиган қилиб қурилди. Бу Глюмдалькличга ҳар куни хонани шамоллатиш ва йиғишириш имконини берарди.

Қиролнинг мебель қопловчиси менга ажойиб каравот ясад берди, энагам ҳар куни эрталаб уни ташқарига олиб чиқар, кўрпа-ёстиқларни йиғишириар, кечқурун яна ўз жойига қўйиб қўярди. Майда-чуйда бежиirim безаклар ясайдиган бошқа бир уста фил сугигига ўхшаган нарсадан орқа ва ён суюнчиғи бор иккита кресло, иккита стол ва пастаккина жавон ясади. Хонамнинг деворлари, шипи, поли кигиз билан қопланди. Буларнинг ҳаммаси уйимни бошқа ёққа кўчирганда баҳтсиз ҳодиса юз

бермаслиги, файтонда кетаётганды силкиниш қувватини пасайтириши учун қилинди.

Мен хонамга каламуш ва сичқонлар кирмаслиги учун эшикка құлф ясаб беришни илтимос қилдим. Слесарь анча урингандан кейин, бу ерда әңг кичкина деб ҳисобланған, аммо мен Англиядаги зодагонларнинг бири дарвозасида бир мартагина күрган улкан құлфдай келадиган жажжигина құлфча ясади. Глюмдальклич калитни йүқотиб қўйишидан чўчиб, уни ҳамиша ўзимнинг ёнимда олиб юрдим.

Малика, иложи борича әңг юпқа ва нафис ипак матодан менга костюм тикишга буюрди. Лекин бу материал инглиз адёлидан қалинроқ чиқиб қолди, то қўникунимга қадар костюм мени анча безовта қилди. Костюм ҳам эрон, ҳам хитой кийимига ўхшаган маҳаллий модада тикилди: у анча одми ва чиройли эди.

Малика мен билан бўлишини шунақаям ёқтириб қолдики, мансиз томоғидан ҳеч луқма ўтмасди. Ҳазрати олиялари столга ўтирганда, унинг чап тирсаги ёнига менинг стол ва стулимни қўйишарди. Глюмдальклич эса ёнгинамда курси устида тик турарди: у овқатланишимга кўмаклашар, овқатдан кейин столими ни йиғиширади.

Менинг товоқ, ликоп ва бошқа идишлардан тўла-тўқис кумуш серvizim бор эди; маликанинг идиш-товоқларига таққослаганда, меникини бемалол Лондоннинг ўйинчоқ магазинларидағи болаларнинг қўғирчоқ сервизи дейиш мумкин эди. Энагам сервизимни кумуш қутичага жойлаб, чўнтағида олиб юрарди; тушлик овқат пайтида нима лозим бўлса, шуни стол устига қўяр, тушлиқдан кейин эса уларни юваб, тозаларди.

Маликадан ташқари, унинг столи ёнида иккита қизи—ёш маликалар ўтиришиб, овқатланишарди; уларнинг тўнғичи ўн олти ёшда, кенжаси эса ўн уч ёшу бир ойлик эди. Ҳазрати олиялари мол гўшти бўлакларини идишимга солиб қўярди; уларни ўзим кесиб, майдалардим. Овқат ейишм ҳамда зиғирдай овқат улушимни томоша қилиб ўтириш унга беҳад хурсандчилик баҳш этарди. Малика оғзига бир марта солган гўшт парчасига инглиз фермерларидан бир тўдаси bemalol тўяди.

Дастлабки пайтларда унинг овқатланишидан жирканиб юрдим. У катталиги бизнинг куркамиздай келадиган турна гўшти-

ни суягию қанотлари билан бирга ямламай ютарди, унинг бир тишилам нони бизнинг ҳар бири ўн икки пени келадиган иккита катта думалоқ нонимиздай келарди. Бизнинг бочкамиздай кела-диган олтин қадаҳдаги винони эса бир кўтаришда сипқорарди. Овқат маҳалида ишлатадиган пичоги, чалғи ўроғимизни тўғри-ласак, ўшандан икки баробар узун эди. Қошиқ ва вилкалар ҳам шунга яраша катталиқда эди. Бир куни Глюмдальклич, ана шундай қошиқ ва вилкалардан ўн-ўн иккитасини кўрсатиш учун мени ошхонага олиб борди. Назаримда мен бундай ваҳимали ман-зарани ҳеч қачон кўрмаганман.

Ҳар чоршанба куни (бу ерда чоршанба байрам куни ҳисобланаркан) қирол, малика ва уларнинг болалари—ҳаммалари жам бўлиб, олий ҳазратларининг хонасида овқатланишарди. Бундай зиёфатларда менинг стол ва стулимни олий ҳазратларининг чап қўл томонига қўйишарди, чунки мен у кишининг ар-зандасига айланиб қолгандим.

Подшо мен билан бажону дил суҳбат қуради. У мендан Ев-ропа, маҳаллий қонун-қоидалар, дин, таниш-бишлилар, маориф ва бошқа нарсалар ҳақида сўради, мен эса қўлимдан келганича бу хусусда батафсил маълумот берардим. Қирол ақл-заковатининг равшанлиги, мушоҳадасининг аниқ ва теранлиги билан аж-ралиб туради, мен айтган маълумотлар хусусида ўта оқилона, чуқур маъноли эътиrozларни ҳам билдирарди. Бир сафар қирол ўзини тута олмади. Мен ўзимнинг жонажон юртим, савдо-соти-гимиз, қуруқлик ва денгизда олиб бориладиган урушлар, диний парокандалик ва сиёсий партиялар ҳақида тўлиб-тошиб узоқ гапирдим. Қирол диққат билан қулоқ солди, ниҳоят ундаги тарбияга оид бидъат уйғонди. У мени ўнг қўлига олди, чап қўли билан силаб-сийпаб, хандон ташлаб кулганича, мендан кимсан, вигмисан ё тори, деб сўради. Кейин қирол шу ерда турган, узун-лиги инглиз кемаси «Монарх»нинг грот мачтасидай келадиган оқ ҳасса ушлаган биринчи министрига мурожаат қилиб, мен сингари майда ҳашаротлар унга тақлид қилиб ўрганадиган бўлса, инсон улуғворлиги нақадар бачканалашиб кетишини айтди. «Гаров бойлаб айтаманки,— деб давом этди у,— бу мавжудот-ларининг уивон ва орденлари ҳам бор, улар кийим-кечаклари, сафарлари билан керилишади, уяча ҳамда инларни қуриб оли-

шиб, уни уй ва шаҳар деб айтишдан ҳам тап тортишмайди; улар ҳам севишади, жанг қилишади, мунозаралар олиб боришади, ифво тарқатишади, хоинлик қилишади».

У ана шу мавзуда анча гапирди, юзларим ғазабланганимдан жуда қизариб кетди. Илм ва санъат макони бўлган, жангларда фолиб, Европадаги ҳакамлар судида Франциянинг офати, саҳоват ва покдомонлик, шараф ва ҳақиқат кони, жаҳоннинг фахри ва орзу-умиди бўлмиш олижаноб ватаним ҳақида айтилган ана шу жирканч гапларни эшитиб, аламдан ўзимни қўярга жой тополмай қолдим.

Бироқ дурустроқ мулоҳаза юритиб, ўзимни хафа бўлган деб ҳисоблаш тўғрими, деб шубҳалана бошладим, ҳозирги аҳволимда эса хафа қилишга хафа қилиш билан жавоб беролмайман. Бу мамлакатда бир неча ой бўлиб, уларнинг ташқи кўринишлари ва суҳбатларига кўникиб қолдим. Бунинг устига атрофдаги ҳамма нарса уларнинг улкан бўй-бастига мос тушарди. Бора-бора улар менда даҳшат туғдирмайдиган бўлиб қолди. Назаримда, ўзимни байрам кийимларига бурканган инглиз лордлари ва хонимлари, уларнинг виқорли юриш-туришлари, таъзим бажо келтиришлари ва бемаъни сафсатабозликлари орасида юргандай ҳис эта бошладим. Гапнинг тўғриси баъзан қирол ва унинг амалдорлари менга қараб туриб қандай кулишса, мен ҳам улардан шундай кулгим келиб кетарди. Малика мени тик тош ойна олдига олиб бориб, унда икковимиз бор бўйимиз билан кўринганимизда ҳам ўзимни кулгидан тия олмасдим. Баъзан эса, гўё улар улкан одамлар эмас, балки ўзим бир неча бараварга кичрайиб кетган бўлсан керак деб ўйлардим.

Бошқалардан кўра маликанинг паканаси мени кўпроқ хўрлар ва азоблар эди. Унинг бўйи ўттиз футга ҳам етмасди. Мен бу ерда пайдо бўлмасимдан илгари бутун мамлакатда энг кичкина одам шу эди. Ўзининг бўйидан бир неча баробар паст жониворни кўриб, унинг виқор билан гердайишига ҳамда малика олдида мен билан учрашганда сурбетларча бақрайиб туришига ажабланмаса ҳам бўлади.

Стол устида тик туриб, сарой мулозимлари билан суҳбатлашаётганимда пакана кўпинча бўйим ва ташқи кўринишмдан кулиб, албатта, ҳазил билан чандиб оларди. Ундан ўч олиш мақ-

садида уни ўзимнинг акам деб атардим ёки уни яккама-якка баҳлашувга ундардим; хуллас, сарой маҳрамлари орасидаги барча ҳийла-найрангларни ишлатардим.

Бир куни тушлик овқат маҳалида ана шу ёвуз итвачча менинг қандайдир танбеҳимга шунақаям аччиқландики, асти қўяверинг, олий ҳазратлари креслосининг оёғидан тармашиб юқорига чиқди ва белимдан ушлаб, қаймоқ тўла кумуш коса ичига ташлаб юборди. Қаймоққа бошим билан шўнгиги тушдим. Яхши-ямки, сузишни дуруст биламан. Бўлмасам ҳолимгавой эди. Бу пайт Глюм达尔ъклич хонанинг нариги бурчагида эди, малика ўзини шунчалик йўқотиб қўйдики, менга ёрдам ҳам беролмади. Ниҳоят, энагам чопиб келиб, мени коса ичидан олди. Лекин мен икки пинтча қаймоқни ютишга улгурган эдим. Мени ўринга ётқизиши. Бахтимга ҳамма иш бехатар бўлди. Аммо кийим-кечагим ишдан чиқди, уни ташлаб юборишга тўғри келди. Паканани роса савалашди, боз устига уни мен чўмилиб чиқсан косадаги ҳамма қаймоқни ичишга мажбур қилиши. Ушандан бошлаб пакана маликанинг илтифотидан бутунлай маҳрум бўлди. Орадан бир оз вақт ўтгач, малика уни аслзода хонимлардан бирига ҳадя қилиб юборди, у билан бошқа дийдор қўришмадим. Бунга бениҳоя суюндим. Бу ёвуз махлуқ яна нималарни ўйлаб чиқардийкан, буни айтиш қийин.

Илгари ҳам у менга қўпол ҳазил қилган эди. Кунларнинг бирида, тушлик овқат пайтида ҳазрати олиялари суяқдаги иликни қоқиб олдида, уни яна товоққа қўйди. Глюм达尔ъклич буфетга кетиши биланоқ пакана пайт пойлаб туриб, энагам менинг овқатланишимни тик туриб кузатадиган курси устига иргиб чиқди-да, мени иккала қўли билан маҳкам ушлади, оёқларимни қисиб, ярим белимгача илиги қоқилган суяқ ичига тиқди. Бирорни ёрдамга чақиришни ўзим учун ор деб билдим, бу бемаънигарчилик юз берганидан кейин ҳеч қанча вақт ўтмай буни пайқаб қолишиди ва мени асирикдан озод қилиши. Чамаси, жуда кулгили аҳволга тушиб қолган бўлсам керак. Саройда иссиқ таомларни камдан-кам тортилади. Шу важдан суяқ ичига тиқилган оёқларим куймай қолди, лекин пайпоқларим ва шимим расво бўлди. Гарчи малика аҳволимни кўриб, ўзини кулгидан тия олмаган бўлса-да, пакананинг бу қилиғидан қаттиқ аччиқланди. Фа-

қат менинг ҳомийлигим шарофати билангина пакана саройдан қувилмай қолди.

Малика кўпинча қўрқоқлигимдан кулар ва ватандошларинг ҳам шунаقا қўрқоқми, деб сўради. Маликанинг кулишларига мана бу воқеа сабаб бўлган эди. Ёзда бу ерда пашша жуда кўпайиб кетади. Бу лаънати ҳашаротларнинг ҳар бири энг йирик турнадай келади, овқат маҳалида улар менга ҳеч тинчлик беришмас эди. Улар кўпинча овқатимга қўнишар, ўзларининг жирканч нажаслари ё тухумларини қолдиришар, буларни мен ўз кўзим билан bemalol кўрар эдим. Баъзан эса пашшалар бурним ё пешонамга қўниб, қон чиққунча сўришарди. Улардан кўнгил айнатувчи ҳид келиб турарди. Уларнинг оёқларида, натуралистларимиз айтгандек, ҳашаротларнинг шип бўйлаб bemalol ўйнаб юришларига имкон берадиган ёпишқоқ модданинг изларини кўрдим. Бу ярамас маҳлуқлардан ўзимни ҳимоя қилиш анча қийин эди. Пакананинг энг севган эрмаги, мактаб ўқувчилари қилганидек, ҳовучига бир неча пашшани қамаб олиш ва уларни бехосдан тумшуғим тагидан қўйиб юбориб, мени қўрқитиш эди. Пашшалардан ўзимни ҳимоя қиладиган бирдан-бир қуролим узун ханжарим эди, пашшалар мен томон учиб келганида уларни ханжар билан бўлиб ташлайверадим. Чаққон ҳаракатим билан ҳамманинг завқини келтирадим.

Ҳаво очиқ кунларда Глюм达尔клич ҳар куни эрталаб соф ҳаводан нафас олишим учун қутимни дераза токчасига қўярди. Шуни таъкидлаб ўтишим керакки, мен қутимни Англиядаги қуш қафаслари сингари дераза ташқарисига осиб қўйишларига ҳеч қачон рози бўлмадим. Бир куни эрталаб у қутини қўйиб, ўзи бир ёққа кетгани ҳамон эсимда. Мен деразани очиб, столга ўтирдим, ширин пирог билан нонушта қила бошладим. Тўсатдан шира ҳидини сезган йигирматача ари хона ичига ёпирилиб учиб кирди. Хона ичи, бирваракайига йигирмата волинка чалингандай, ғўнғиллаган овозга тўлиб кетди. Ариларнинг баъзилари пирогимга ташланиб, уни уқалаб ташлай бошлашди, бошқалари эса қулогимни қоматга келтирадиган даражада ғўнғиллаб чарх урар, найзалари билан менга даҳшат соларди. Мен ханжаримни яланғочлаб, уларга қарши дадил жангга киришдим. Уларнинг тўрттасини ўлдирдим, қолганлари учиб кетишди, мен дарҳол

деразани ёпиб олдим. Ўлдирилган ариларнинг найзасини сугурдим. Уларнинг узунлиги нақ бир ярим дюйм бўлиб, игнадай ўткир эди. Ҳар тўрттала найзани эҳтиётлаб сақладим ва кейинроқ Европада бошқа нодир нарсалар билан бирга уларни одамларга кўрсатдим. Англияга қайтганимдан кейин найзаларнинг учтасини Грешэм-коллежга бердим, биттасини ўзимда олиб қолдим.

ТЎРТИНЧИ БОБ

**МАМЛАКАТ ТАЪРИФИ. АВТОР ТАКЛИФИ БУЙИЧА ГЕОГРАФИЯ ХАРИТАСИГА
ТУЗАТИШ КИРИТИШ. ҚИРОЛ САРОИИ. ПОЙТАХТ ҲАҚИДА БИР-ИККИ ОФИЗ
СУЗ. АВТОРНИНГ ҚАНДАЙ САЕҲАТ ҚИЛГАНИ. БОШ ИБОДАТХОНА
ТАЪРИФИ.**

Энди мен мамлакатнинг, тўғрироғи, ўз сафарларим пайтида кўришга мұяссар бўлган қироллик пойтахти Лорбронльгруд атродидаги икки минг миля масофани эгаллаган қисмининг таърифини баён этмоқчиман. Бу сафарлар маликанинг ҳамроҳлигига ўтди, чунки у пойтахтдан узоқроққа ҳеч қачон қадам ранжида қилмаган; ҳатто қирол саёҳатга чиққанда ҳам уни кузатиб бориб, у билан узоқроққа кетмаган, ўша жойда тўхтаб, олий ҳазратларининг қайтишини кутган. Бу ҳукмдор мамлакатининг узунлиги олти минг миля, эни эса уч мингдан беш минг миляча келади. Шу важдан, менимча, географларимиз Япония билан Калифорния ўрталиғида океан бор*, деган тахминни айтишиб катта хато қилишади. Мен ҳамиша, бу ерда улкан Татария қитъасига қарама-қарши турган ер бор, деган фикрда бўлганиман. Менимча, улар ўз хариталарига ўзгартиш киритишлари ва унда мана шу улкан мамлакатни кўрсатишлари лозим. Мен эса уларга бажону дил кўмаклашаман.

Мен таъриф қилаётган мамлакат шимоли-шарқ томонидан баландлиги ўттиз миля келадиган тоғ тизмалари билан қуршалган ярим оролдан иборат. Бу тизмалардан мутлақо ўтиб бўлмайди, чунки унинг ҳамма чўққилари ёниб турган вулқоннинг ўзи. Тоғнинг нариги томонида кимлар яшашини ва яшаш мумкин ё мумкин эмаслигини энг машҳур олимлар ҳам билмайди. Мамлакатнинг бошқа уч томони океан билан қуршалган. Лекин

мамлакатнинг ҳеч қаерида порт учун қулай жой йўқ. Дарёлар денгизга қўйиладиган жойлардаги соҳилларда ўткир қоялар сероб. Қоялар оралиғида ҳамиша тўлқинлар ўкириб қутуради. Хуллас, дengiz соҳилига энг кичкина қайиқнинг яқинлашуви ҳам амри маҳол. Аммо дарёлар сон-саноқсиз кемаларга ва балиқларга бой. Улар дengiz балифини камдан-кам тутишади, чунки уларнинг катталиги Європадаги балиқлардай келади, шунинг учун ҳам бу балиқлар уларга кичиклик қиласди.

Табият ҳайвонлар ва ўсимликларни шунчалик катта қилиб яратгани билан, уларнинг фақат шу қитъада ёйилишинигина таъминланганини китобхон кўриб турибди. Бу ҳодисанинг сабабини излаб топишни файласуфларимизга ҳавола қиласман. Баъзизда довуллар ҳам китларни соҳил қояларига улоқтириб туради; бу ерликлар кит овлаб, уларнинг гўштини жон-жон деб ейишади. Бир куни бир одам елкасида аранг кўтариб кетаётган китни ҳам кўрдим, Баъзизда китларни антиқа нарсадек саватга солишиб, Лорбрюльгрудга ҳам олиб келишади. Бир кун қирол дастурхони устида баҳайбат бир китни кўриб қолдим; уни нодир таом сифатида тортишди, лекин унинг қиролга ёққанини сезмадим. Назаримда, кит авлодидан бўлган бу улкан нарсага у жирканиб қаради.

Мамлакат аҳолиси зич. Мамлакатда эллик битта катта шашар, тошдан қурилган юзга яқин қалъа, жуда кўп миқдорда қишлоқлар бор. Шаҳарлари қанақа бўларкан деган китобхонларнинг қизиқсинишиларига Лорбрюльгруд шаҳрини таърифлаб ўтиш билан кифояланаман. Шаҳар уни тенг иккига бўлиб турган дарёнинг икки соҳилига жойлашган. Шаҳарда саксон мингдан ортиқ уй ва олти юз мингга яқин аҳоли бор. Узунлиги уч глюнга (беш юз инглиз милясига яқин), эни эса икки ярим глюнглюнга. Буни мен қиролнинг фаромойишига биноан тузилган, эллик квадрат фут келадиган пландан ўлчаб билдим. Планни мен учун атайлаб ерга ёйишиди. Мен ковушимни ечиб, план ичига кирдим, унинг диаметри ва айланасини бир неча бор қадамлаб ўлчадим. Шундан кейин масштаб бўйича шаҳарнинг аниқ ҳажмини осонликча аниқлаб олдим.

Қирол саройи тартибсиз қурилган, айланаси етти миля масофани эгаллаган бинолар группасидан иборат. Кўча томондан

кириладиган залларнинг баландлиги икки юз қирқ фут, узунлиги ва эни ҳам бўйига яраша.

Мен ва энагам учун карета берилганди. Глюмдальклич мураббия кузатувида тез-тез шаҳар айлангани ёки харид қилгани борарди. Ана шу сайд-томошаларда мен ҳам бирга бўлардим, қутимда ўтирадим. Илтимосимга кўра, қиз кўпинча мени қути ичидан олар, кўчалардан ўтиб бораётганимизда уйлар ва одамларни яхшироқ кўришим учун қўлида ушлаб кетарди. Назаримда, каретамиз Вестминстер Голлдай¹ келар, лекин унчалик баланд эмас эди. Бир куни мураббия каретани дўкон олдида тўхтатишни буюрди. Бундан фойдаланган гадойлар каретанинг икки томонини қуршаб олишди. Бу ўрганмаган европаликларга хос кўзим учун даҳшатли манзара эди. Гадойлар орасида кўкрагига яра тошган бир аёл ҳам бўлиб яралари кўзи шу қадар катта эдик, унинг ичига форга киргандай бемалол сифиш ва яшириниш мумкин эди. Бошқа бир гадойнинг катталиги бешта жун тойдай келадиган буқофи бор эди. Яна бири баландлиги йигирма фут келадиган қўлтиқ таёққа суяниб туради. Бироқ энг жиркантирадиган нарса уларда ўрмалаб юрган битлар эди. Бу битларни ўз кўзим билан Европа битларини микроскопда кўрганимиздан ҳам кўра яхшироқ кўрдим. Ҳатто бечораларнинг териларини чўчқалардай ковлаштираётган тумшуқларини ҳам равшан кўрдим. Бунаقا антиқа жоноворларни умрим бино бўлиб энди кўришим эди. Гарчи кўнглимни жуда айнитса ҳам, улардан бирини зўр ҳафсала билан ёриб кўргим келди. Бироқ менда жарроҳлик асబоблари йўқ эди: бахтга қарши, улар кемада қолганди.

Мен истиқомат қилаётган катта қути сафар учун анча ноқулай эди, у Глюмдалькличининг тиззасига аранг жойлашар, каретанинг анча жойини эгалларди. Шунинг учун ҳам малика олдингисидан кичикроқ, узунлиги ўн икки фут келадиган маҳсус сафар қути ясашга заказ берди. Кейинги—иккинчи қути менинг кўрсатмаж бўйича, олдинги уста томонидан ясалди. У квадрат шаклида бўлиб, уч томондаги деворларига биттадан дераза қўйилганди; сафар вақтидаги ҳар хил кўнгилсиз ҳодисалардан

¹ Вестминстер-Голл—олий суд мажлис ўtkazadigani Londondagи бино.

сақланиш учун деразаларга ичкаридан темир сим тутилганди. Тўртинчи томонга эса иккита мустаҳкам ҳалқа ўрнатилганди; борди-ю, отда сайд қилмоқчи бўлсам, от минганди киши ҳалқалардан қайиш ўтказиб, қутини белига боғлаб оларди. Бунаقا сайдларда тез-тез бўлиб турардим. Баъзан қирол билан маликани сафарга кузатиб қўярдим, баъзида эса хиёбон ва боғларни айланниб келгани борардим, ҳатто сарой хонимлари ва министрлар ҳузурига ҳам ташриф буюрардим. Шуни таъкидлаш лозимки, қисқа вақт ичидаги энг олий мартабали амалдорлар билан танишиб олдим. Уларнинг ҳаммаси менга зўр иззат-эҳтиром билан муносабатда бўлишарди, албатта, бу эҳтиромлар менинг шахсий фазилатим учун эмас, балки, олий ҳазратларининг илтифотига мушарраф бўлганим учун ҳам кўрсатиларди.

Агар узоқ саёҳатларда каратада юриш мени толиқтириб қўйса, от миниб кетаётган мулозим қутимни белига қайиш билан боғлаб олар ва уни олд томонидаги ёстиқ устига қўярди. Шундай қилиб, деразадан ташқарини томоша қилиб бориш имконига эга бўлардим. Қутида менинг сафарбоп кўрпа-ёстиқларим, ашёларим — шипга илинган беланчагим, полга маҳкамлаб қўйилган стол ва стулим бор эди, от ёки карета ҳаракат қилаётганда улар қимирламасди. Мендек кекса денгизчини йўлдаги силкитишлар—баъзан булар жуда кучли бўлади—унчалик қаттиқ бозвта қилмасди.

Қачон менда шаҳарни кўриш истаги туғилса, сафар кабинетимга кирадим, Глюмдальклич уйимни тиззасига қўяр, ўзи очиқ портшезга ўтирас ва бизни, шу мамлакат урф-одатига биноан, тўрт киши маликанинг икки камер-малайи кузатувида кўтариб кетишарди. Менинг дарагимни эшигтан халойиқ ҳамиша портшез атрофида куймаланишарди. Шунда қизча бизни кўтариб бораётганларга тўхташни буюрас ва қизиқсинувчилар яхшироқ кўрсин учун мени қўлига оларди.

Мен бош ибодатхонани, айниқса, қиролликда энг баланд ҳисобланган унинг устидаги минорани бориб кўргим келди. Қунларнинг бирида энагам билан бирга энг юқорига кўтарилдик. Лекин шуни очиқ эътироф этишим керакки, уйга ҳафсалам пир бўлиб қайтдим. Минора пойдеворидан то учигача аранг уч минг фут келарди. Борди-ю, Европадаги ва шу ердаги минораларни

таққослайдиган бўлсак, унинг баландлигига ажабланмаса ҳам бўлади. Қамтарона қилиб айтганда, бу минора Солсберидаги собор қўнфироқхонасидан ҳам паст эди*— албатта, бу ерда у ёки бу бинонинг баландлиги қурувчилар бўйига мутаносиб эканлигини назарда тутилади. Бироқ мен ўзим ўта миннатдор бўлган миллат истеъдодини камситишни истамайман. Шунинг учун ҳам қувонч билан айта оламанки, бу миноранинг пастаклигини унинг гоят чиройлилиги ва мустаҳкамлиги ювиб кетади. Унинг деворлари тарошланган тошлардан урилган, қалинлиги юз футга етади. Деворларда токчалар бор, токчаларга эса худолар ва императорларнинг ҳайкаллари қўйилган. Минора олдида уюлган ахлат ичидан ҳайкаллардан бирининг синиб тушган жимжилогини топиб олдим. Уни ўлчаб кўрсан узунлиги тўрт фут-у бир дюйм экан. Глюмдальклиж жимжилоқни рўмолчасига ўраб, чўнтағига солиб қўйди. Бошқа болалар сингари у ҳам ҳар хил майди-чўйда безакларни яхши кўрар ва ҳавас билан тўплар эди.

Қирол ошхонаси—гумбазининг баландлиги олти юз футча келадиган баҳайбат бино эди. Катта ўчоғининг узунлиги авлиё Павел гумбази* энидан ўн қадам кам холос, буни Англияга қайтаётганимда атайлаб ўлчаб кўрдим. Бироқ мен рашпер¹ларни, баҳайбат кўза ва қозонларни, бошқа улкан ошхона ашёларини таъриф-тавсиф қўйсам ҳеч ким менга ишонмаса керак, деб ўйлайман. Талабчан танқидчилар мени бошқа саёҳатчилардай кўп нарсаларни кўпиртиряпти, дейишлари мумкин. Шунинг билан бирга, кўпиртиришдан қочиб, бошқа бир мушкул аҳволга тушиб қолмасам, деб қўрқаман. Эҳтимол, бу ёзётган китобим қачонлардир бробдингнег (Бробдингнег шу қиролликнинг номи) тилига таржима қилинар, мен қирол ва унинг фуқаролари ўз мамлакатлари ҳақида ёлғон ва камайтириб кўрсатилган тасаввурлар берганим учун мендан хафа бўлишларини асло истамайман.

Олий ҳазратлари ўз отхоналарида олти юздан ортиқ отни камдан-кам ушлаб туради. Отларнинг бўйи эллик тўрт футдан олтмиш футча. Тантанали юриш пайтларида қиролни олти юз чавандоздан иборат гвардия кузатиб боради. Анча вақтгача, ма-на шу тантанали юришдан ҳам улуғвор ва ҳашаматли нарса

¹ Рашпер — гўшт пишириладиган оташдон.

бўлмаса керак, деб юрдим. Бироқ қирол армиясини тўлиқ жанговар ҳолда кўрганимда, олдинги фикрларим пучлигига ишонч ҳосил қилдим.

БЕШИНЧИ БОБ

АВТОРНИНГ ТУРЛИ САРГУЗАШТЛАРИ. АВТОР УЗИҮННИНГ ДЕНГИЗДА СУЗИШ БҮЙИЧА МАҲОРАТИНИ НАМОИШ ҚИЛАДИ.

Агар бўйим туфайли турли кулгили аҳволга тушмасам ва алам қиладиган саргузаштларни бошимдан кечирмасам, ўта баҳтиёр ҳаёт кечирган бўлур эдим. Ана шу саргузаштлардан баъзиларини китобхонга ҳикоя қилишни ўзимга эп қўраман.

Глюм达尔ълич сафар қутисида мени тез-тез боқقا олиб чиқарди. Баъзан у мени қутидан олиб, қўлида ушлаб турар ёки ерга қўйиб юборар эди. Ҳали пакана саройда яшайдиган пайтларда сайрга чиққанимизда, у орқамиздан изма-из борарди. Энагам мени пастаккина олма дарахти олдида ерга қўйди. Шу ерда пакана ҳам тўхтади. Буни пайқадим-у, унга дарахт билан унинг бўйи тенг эканлигини писанди қилиб, ҳазил гап отишдан ўзимни тия олмадим. Ёвуз масхарабоз мендан ўч олиш мақсадида пойлаб туриб, олма дарахти тагидан ўтиб кетаётганимда уни силкитиб юборди. Ҳар бири бочкадай келадиган ўнларча олма устимга тўкилди; олмалардан бири елкамга келиб тушди ва мени ерга қулатди. Ерга чалпак бўлиб ётиб қолдим. Яхшияники, ҳеч қандай лат емадим. Пакананинг бу шўхлиги жазосиз қолди. Мен биринчи бўлиб унинг жигига тегдим, шунинг учун ҳам уни авф этишларини илтимос қилдим.

Бошқа бир сафар Глюм达尔ълич мураббияси билан қаёққадир кетди, мени эса боғдаги ўтлоқда қолдирди. Шунда тўсатдан қаттиқ дўл ёғиб қолди. Мен ўша заҳоти ерга йиқилиб тушдим, чунки ҳар бири тухумдай келадиган дўл мени саваларди. Мен эмаклаб юриб, аранг зира экилган эгатга етиб олдим ва бошпана топдим. Лекин, дўлда шунақаям дабдалам чиққан эдики, ўн кунгача кўрпа-ёстиқ қилиб ётдим, бунга ажабланмаса ҳам бўлади. Ахир, бу ердаги ҳар бир дона дўл Европадагига қараганда бир минг саккиз юз марта катта-да. Буни ўзим ўтказган тажри-

бага асосланиб тасдиқлайман, чунки қизиқсиниб дўл доналаридан бирини тарозида тортиб кўргаиман.

Худди шу боғда бундан ҳам даҳшатлироқ саргузашт бўлиб ўтди. Кўпинча, ўз ўйларим ва хотираларимга бемалол берилиб, ёлғиз юришини ёқтириб қолдим. Шундай пайтларда энагамдан мени боғнинг тинч, бехатар жойида ёлғиз қолдиришини илтимос қиласадим. Бир куни Глюмдаљклич мени боққа олиб чиқди, менга тўлиқ эркинлик бериб, мураббияси ва бошқа таниш хонимлар билан боғнинг овозим етмайдиган бошқа бир бурчагига қараб кетди. У йўқлигига боғбонлардан бирига қарашли оқ спанель¹ тўсатдан боққа югуриб кирди ва мен ётган жой яқинидан ўтиб қолди. Ҳидимни билиб, ит мен томон яқинлашди, мени тишлаб, эгасининг олдига олиб борди, думини ликиллатиб, авайлаб ерга қўйди. Яхшики, ит ўргатилган бўлиб, мени жуда эҳтиётлаб олиб кетди, этимга тиши ўтиш у ёқда турсин, ҳатто кийимларимни ҳам йиртмади. Бечора боғбон мени яхши танирди, аҳволни кўриб, қўрқувдан ўтакаси ёрилиб кетди. У мени авайлаб қўлига олди, мендан ҳол-аҳвол сўради. Бироқ, кутилмаган ҳодисадан нафасим ичимга тушиб кетганидан, бир оғиз ҳам гапиролмадим. Орадан бир неча дақиқа ўтгач, ўзимга келдим, боғбон мени соғ-саломат энагамга элтиб берди. Энагам бўлса ҳалиги жойга қайтиб келиб, зўр ташвишда мени ахтараётган ва ҳа деб чақираётган экан. У ит боққани учун боғбонни роса койиди. Лекин бу воқеа ҳақида ҳеч кимга индамадик. Глюмдаљклич маликанинг ғазабидан қўрқди, мен бўлса, очиғини айтсан, саройда анча шов-шувга сабабчи бўладиган ҳодисани ёйгим келмади.

Ана шу воқеадан кейин Глюмдаљклич мени сайр пайтларида бир лаҳза ҳам ёлғиз қолдирмасликка қаттиқ аҳд қилди. Мен, у шундай қилса керак, деб анчадан бери ҳадиксираб юрардим, шу важдан у йўқлигига юз берган баъзи арзимас саргузаштларимни ундан яширардим. Бир куни боғ устида учиб юрган калхат менга ташланиб қолди. У мени чангалағанича олиб кетиши мумкин эди. Бироқ ханжаримни дадил суғуриб, ўзимни мудофана қилганча, қуюқ ўсган дараҳтлар остига кириб олдим. Бош-

¹ Спанель — овчи ит зотларидан бири.

қа бир сафар кўрсичқон уйган тупроқ устига чиқиб, унинг инига йиқилиб тушдим. Қийимимнинг нега бир ҳолатда эканлигини уқтириш учун, ҳозир такрорлашга арзимайдиган бир баҳонани айтдим. Бир куни боғ йўлкасида шўрлик Англиямни ўйлаб кетаётib, шиллиқ қурт чифаноfiga қоқилиб кетдим ва ўнг оёғимни синдириб олдим.

Боғ ичидаги ёлғиз сайр қилиб юрган пайтларимда қаноат ҳосил қилдимми ё таҳқирландимми—буни айттолмайман. Ҳатто энг митти қушчалар ҳам мени кўрганда қўрқиш нималигини билишмасди. Улар мендан бир ярдча нарида бемалол ўйноқлаб, яқинларида ҳеч ким йўқдай; қурт-қумурсқаларни териб еб юришаверарди. Бир сафар сайроқи ўрмон қушчаси жудаям инсофсизлик қилди. Глюмдаљклич нонушта ўринида қўлимга берган пирогни тортиб олди. Бирорта қушни ушламоқчи бўлсан, улар дадил менга ўгирилишар ва бармоқларимни чўқишига ҳозирланишар эди, кейин эса ҳеч нарса бўлмагандай қурт-қумурсқа териб ейишда давом этишарди. Бироқ кунларнинг бирида қўлимга катта таёқни олдим-да, бор кучим билан тоб чумчуққа қараб отдим. Мўлжал яхши олинганди, қуш ўша заҳоти тил тортмай ўлди. Шунда иккала қўлим билан унинг бўйнидан ушладим-да, тантанавор суратда энагам томон чопдим. Аммо қуш ўлмаган, балки ҳушидан кетган экан, у ўзига келиб, қўлимда жон-жаҳди билан ти-пирчилай бошлади. У бошим ва танамга қанотлари билан шунакаям қаттиқ урдики, уни қўлимдан чиқариб юборишимга сал қолди. Бир хизматкор ёрдамга етиб келди ва қушнинг бўйнини қайирди. Эртаси куни маликанинг буйруғи билан ана шу тоб чумчуқни менга тушиликка пишириб беришди. Агар хотирам хато қилмаса, у бизнинг оққушдан каттароқ эди.

Малика, ватанини жуда соғиниб қолмадимикан, деган ўйда ташвиш тортиб, ҳар бир қулай пайтда бирор эрмак топиб, мени юпатарди. Денгиз саёҳатлари ҳақидаги ҳикояларимни эшитган малика бир куни мендан елкан ва эшкаклар билан муомала қилишни билиш-бильмаслигимни, эшкак эшиш саломатлигимга зиён келтириш-келтирмаслигини сўраб қолди. Мен елканларни боплаб бошқара оламан, яхши эшкак эшаман, деб жавоб қайтардим. Яна, энг хатарли дақиқаларда кемада кибрланиш ярамайди, гарчи касбим врач бўлса-да, оддий матрос бурчини ҳам

ўтаганман, дедим. Лекин маликанинг истаги қандай бажарилар экаи, деб жуда ҳайратда әдим. Бу мамлакатдаги энг кичик қайиқ ҳам бизнинг биринчи класс кемамиздан каттароқ. Бунақа қайиқни бошқариш мен учун мушкул, бу ердаги ҳар қандай дарё уни оқим кучи билан оқизиб кетади. Бироқ, ҳазрати олиялари, менинг раҳбарлигимда сарой дурадгори менбоп қайиқ ясад бериши мумкинлигини, қайиқ сузиши учун эса алоҳида ҳовуз қурдиражагини айтди. Қўли гул дурадгор, менинг кўрсатмаларимга биноан, ўн кун ичida барча асбоб-анжомлари билан митти қайиқ ясади. Бу қайиққа европаликлардан саккиз киши бемалол сигиши мумкин эди. Қайиқ битгач, маликанинг севинчига чек бўлмади, ўша заҳотиёқ қайиқни қиролга кўрсатгани олиб кетди. Қирол синаш учун уни тогора тўла сувга туширди. Бироқ тогора сал торлик қилди, эшкак эшишим қийин бўлди. Лекин маликанинг миясида бошқача ўй бор эди. У дурадгорга узунлиги уч юз, эни эллик ва чуқурлиги саккиз фут келадиган тогора ясашни буюрди. Ундан сув сизиб чиқмаслиги учун тубига яхшилаб сақич суртишди ва уни саройдаги хоналардан бирининг девори ёнига қўйиши. Тогоранинг тубида туриб қолган сувни оқизиб юбориш учун жўмрак ҳам қўйилди, икки хизматкор яrim соат ичida уни яна тўлдириши мумкин эди. Ана шу тогора ичida ҳам ўзимни овутиб, ҳам қобилиятим ва эпчиллигимга тасанно ўқиётган малика ҳамда бошқа хонимларни хушнуд этиб сузиб юравердим. Баъзан елканни кўтарардим, хонимлар эса елпигичларини елпиб, шамол ҳосил қилишарди. Улар чарчаб қолишганда елканларни маҳрамлар пуфлашарди, мен ҳақиқий денгизчилардай шамолга қарши юрардим ёки ён шамол билан ҳаракат қилардим. Сайр-томушадан кейин Глюм达尔ълич қайиқни хонасига олиб кетар ва қуритиш учун уни қозиққа илиб қўярди.

Ана шундай машқлардан бирида ҳаётимни таҳлика остида қолдирган бир ҳодиса юз берди. Маҳрам қайиқни тогорага туширганда, Глюм达尔ъличнинг мураббияси мени қайиқقا ўтқазиш учун назокат билан авайлаб кўтарди. Лекин мен унинг бармоқларидан негадир сирғаниб кетдим; қирқ фут баландликдан ерга шалоплаб тушардим-у, аммо омадим юришиб, тирик қолдим. Тепадан қулаётиб, ана шу хонимнинг корсажига қадалган тўғнағичга илиниб қолдим. Тўғнағичнинг учи қўйлагим ва ши-

мимнинг камарини тешиб ўтди, мен осмонда осилиб қолдим. Шу заҳотиёғ Глюмдаљклич менга ёрдамга етиб келди.

Бошқа бир сафар, ҳар уч кунда тогора сувини алмаштириб турадиган хизматкор пақирдаги сув билан каттагина бир бақа тогорага тушиб қолганини сезмабди. Бақа тогоранинг тубига яшириниб олибди. Мен қайигим билан сувнинг ўртасига боришим биланоқ у қайиққа тармашиб чиқди, қайиқ бир томонга қийшайиб кетди. Қайиқ тўнтарилиб кетмаслиги учун бақанинг қарши томонидаги бортга оғирлигимни солдим. Бақа бошим узра у скамейкадан бу скамейкага сакраб, юз ва кийимларимга сассиқ шиллиқ зарраларни сачратади. У кўзимга дунёдаги энг бадбашара махлуққа ўхшаб кўриниб кетди. Уни бир ёқлик қилишни ўзимга қўйиб беришни Глюмдаљкличдан илтимос қилдим. Уни эшкак билан бир неча марта яхшигина туширган эдим, қайиқдан қуллади.

Қиролликда энг даҳшатли саргузаштларимдан бири қирол ошхонасига қарашли маймун билан ўтган саргузашт бўлди.

Глюмдаљклич мени ўз хонасида қолдириб, меҳмонга ё бошқа иш билан бирор ёққа кетганди. Кун ниҳоятда иссиқ эди, катта уй-қутимнинг эшик ва деразалари каби хонанинг ҳам деразалари очиқ эди. Мен ўйга толганимча столда ўтирадим, кимдир дераза орқали Глюмдаљкличининг хонасига шипиллаганича кириб олганини пайқаб қолдим. Жуда қўрқиб кетдим лекин деразам орқали қарашга журъат этдим.

Маймунга кўзим тушди: у хона ичидаги иргишлаб, шўхлик қилиб, айланиб юрарди. У қутим олдига келди-да, унинг эшик ва деразаларини зўр қизиқиши билан кўздан кечира бошлади. Бу қўрқинчлик махлуққа кўзим тушгач, қўрқанимдан хонамнинг энг узоқ бурчагига қисилиб олдим. Ўзимни шу қадар йўқотиб қўйибманки, ҳатто каравот остига яшириниб олиш ҳам хаёлимга келмабди. Ҳа демай маймун мени пайқаб қолди. У афтини бужмайтириб, хур-хур овоз чиқариб, қўлинини эшикка тиқди ва мени ушлаб олмоқчи бўлди. Мен ундан қутулиш учун у бурчакдан-бу бурчакка беҳуда қочардим. У пишиқ ипак матодан тикилган кафтанимдан дарровгина ушлаб, мени ташқарига олди. У ўнг қўли билан энага сингари мени бағрига босди. Ўз юртимда маймунлар мушукларни худди шундай алфозда бағрига босганини

кўрганман. Мен қаршилик кўрсата бошлаган эдим, шунақаям маҳкам қисдики, итоат этиш энг оқилона иш эканлигига фахмим етиб қолди. У мени маймун боласи деб ўйлади шекилли, шу важдан бўш қўли билан юзларимни силай бошлади. Эшикнинг шарақлаб очилиши бу меҳрибончиликка барҳам берди. Маймун ўзини дарҳол деразага урди, у ердан тарновга тармашиб, қўшни бино томига чиқиб олди. Маймун мени олиб кетаётган пайтда Глюмалькличининг бақирганини эшитиб қолдим. Бечора қизнинг ақлдан озишига сал қолди; бутун сарой оёққа турди, хизматкорлар нарвон олиб келиш учун чопиб кетишли. Бу ерга ҳар томондан юзларча одамлар келиши, томнинг қирғогига ўтириб олган маймунни томоша қила бошлаши. Маймун бир қўлида худди болани ушлагандай, мени ушлаб турар, бўш қўли билан қоплардан турли таомларни олиб оғзимга тиқарди. Борди-ю, овқатни емасам, у мени боплаб тарсакларди. Пастдагилар эса буни кўриб, ичаклари узилгундай кулишарди. Менимча, уларнинг кулганига хафа бўлиш ўринсиз. Бу томоша мендан бошқа ҳаммани чиндан ҳам кулдирадиган томоша эди. Оломон ичидан баъзилар маймунни томдан ҳайдаш мақсадида унга тош ота бошлаши. Бироқ сарой полицияси тошлардан бирортаси менга тегиб кетишидан ҳадиксираб, бунга йўл қўймади.

Томга нарвонлар қўйилди, бир неча одам юқорига чиқа бошлади. Маймун ўзининг қуршаб олишганини кўриб, мени том четига зийнат учун қўйилгаш отчага миндириб, ўзи жуфтакни ростлаб қолди. Мен ҳар лаҳзада ўзимни шамол учириб кетишини ёки отча устидан ўмбалоқ ошиб қулагаш тушинимни кутиб, ердан уч юз ярд тепада муаллақ туриб қолдим.

Бахтимга энагамнинг қўрқмас бир хизматкори томга чиқди, мени шимининг чўнтагига солиб, эсон-омон пастга олиб тушди.

Маймун оғзимга тиқиб юборган ҳар хил ҳаром-хариш нарсалардан ўлар ҳолатга келдим. Энагам игна билан оғзимни тозалаб ташлади, қайд қилиб ташлаганимдан кейингина ўзимни анча енгил ҳис қилдим. Аммо жирканч ҳайвон мени шунчалик эзғилаган эдики, ўн беш кунгача кўрпа-ёстиқ қилиб касал бўлиб ётдим.

Қирол, малика ва сарой аҳли ҳар куни саломатлигимдан бояхабар бўлиб туришди. Қасал ётган кунларим олий ҳазратлари

мени бир неча бор кўриб кетди. Маймунни ўлдиришди, саройда ана шундай ҳайвонларни боқиши ман этиб фармойиш берилди.

Тузалишим биланоқ қирол ҳузурига келиб, зўр илтифот кўрсатганлиги учун миннатдорчилик билдиридим. Олий ҳазратлари бошимга тушган саргузаштни пеш қилиб, кўп ҳазиллашди. У мендан маймуннинг қўлига тушиб қолганимда миямга қандай фикрлар келганини, маймуннинг таомлари ва меҳмон қилиши ёқкан-ёқмаганлигини, томдаги соф ҳаво иштаҳамга қандай таъсир қилганини сўради. Олий ҳазратлари, борди-ю, ўз юртимда ҳам бошимга шундай кулфат тушса қандай йўл тутишимни ҳам сўради. Олий ҳазратларининг бу саволларига: маймунлар Европада бўлмайди, уларни антиқа нарса сифатида бошқа мамлакатлардан олиб келинади, улар жуда майда бўлишади, мабодо улар менга ҳужум қилгудай бўлишса, бир тўдасини ҳам саранжом қилишга қурбим етади, деб жавоб бердим. Агар даҳшатга тушмаганимда ва ўзимни йўқотмаганимда яқинда менга ҳужум қилган маҳлуқни (маймун филдек келарди) ҳам бир ёқлик қиласдим. Бу даҳшатли нарса қўлини хонам ичига суққанда ханжар билан шундай яралар эдимки, у тезроқ қочиб қолганига хурсанд бўларди. Мен ана шу гапларни айтиб бўлгач, ҳарбийлардай ғоз турдим ва мардлик кўрсатишига шубҳа туғдирмайдиган киши ҳолатига кириб, ханжаримнинг сопидан тутдим. Бу гапларим саройдагиларнинг гуррос кулгусига сабаб бўлди. Олий ҳазратларини чуқур ҳурматлашса-да, улар ўзларини тута олмадилар. Бу ҳол менда, ўзимиздан анча юқори турган одамлар олдида ҳурмат орттиришга бўлган ҳамма интилишлар беҳуда, деган ғамгин фикрни туғдирди. Бироқ, Англияга қайтганимдан кейин, хулқ-атвори улканлар мамлакатида юрган пайтимдаги феъл-атворимга ўхшаб кетадиган одамларни кўплаб учратдим. Ҳеч қандай хизмат кўрсатмаган, на ақли ва на равшан фикри бўлмаган қандайдир бачкана, муттаҳам одамлар бурниларини кўтаришади, ўзларини давлатнинг улуғ одамлари билан тенглаширадилар.

Ҳар куни саройдагиларни кулдириб турдим. Глюм达尔ъклич менга жуда ҳам суюниб қолнишига қарамай, олий ҳазратларини кулдирадиган бирорта қилиқ қиласдиган бўлсан дарҳол бу ҳақда маликага маълум қиласдим. Бир куни қизчанинг тоби қочиб

қолди, мураббияси уни саройдан ўттиз миля наридаги жойга соф ҳаводан нафас олсин учун олиб кетди. Карета далани кесиб ўтган сўқмоқда тўхтади. Глюм达尔ъклич сафар уйчамни ерга қўйиб, саир қилгани кетди. Йўл ўртасида сигир тезаги турган экан, мен ўзимнинг эпчил ва чаққонлигимни намойиш қилиш учун ундан ирғиб ўтмоқчи бўлдим. Югуриб келиб сакрадим, аммо баҳтга қарши бу қисқа сакраш бўлганидан тезакнинг ўртасига тушиб, тиззамгача ботиб қолдим. У ердан аранг чиқиб олдим. Малайлардан бири рўмолчаси билан кийимларимни яхшилаб тозалади, Глюм达尔ъклич то уйга қайтгунимизга қадар мени уйчамдан чиқармади.

Малика дарҳол бу ҳодисадан хабардор қилинди, малайлар эса сарой бўйича гап тарқатишиди, бир неча кунгача ҳаммага кулги бўлиб юрдим.

ОЛТИНЧИ БОБ

ҚИРОЛ ВА МАЛИКАНИНГ КУНГЛИНИ ХУШНУД ЭТИШ УЧУН АВТОРНИНГ ТУРЛИ ЭРМАКЛАРНИ ҲИЛЛАБ ТОПИШИ. У УЗИННИНГ МУЗИКА ЧАЛИШДАГИ ҚОБИЛИЯТИНИ НАМОЙИШ ЭТАДИ. ҚИРОЛ ЕВРОПАНИНГ ИНТИМОИИ ТУЗИЛИШИ БИЛАН ҚИЗИҚАДИ. АВТОРНИНГ АЙТГАНЛАРИГА ҚИРОЛНИНГ ЭЪТИРОЗЛАРИ.

Қиролнинг ўзига оро беришини ва сартарош унинг соч-соқолларини қандай қиришини ҳафтада бир ёки икки марта томоша қиласдим. Аввалига бу менда катта қўрқув түғдирди, чунки унинг устарасининг узунлиги бизнинг ўроқларга қараганда икки марта катта эди. Бир куни сартарошдан совун кўпикларини тўплаб беришни илтимос қилдим, кўпик ичидан қирқ-элликта энг ўйғон мўйларни тортиб олдим. Кейин юпқагина пайраха топдим, Глюм达尔ъкличдан олган энг ингичка игна билан унинг бир неча жойидан тешдим. Мўй толаларининг учларини қаламтарашим билан қирқиб, тарошлаб, ингичкалаштириб ҳалиги тешикларга ўрнаштирудим. Қарабсизки, ажойиб, пишиқ-пухта тароқ тайёр бўлди. Бу кашфиётим иш бериб қолди, чунки тарофимнинг тишлиари тўкилиб кетганди, бу ердаги усталарнинг қўлидан эса тароқ ясад бериш келмасди.

Шу муносабат билан миямга ажойиб бир фикр келди. Уни

рўёбга чиқариш учун кўп меҳнат ва вақтим кетди. Мен малика-нинг оқсоидан олий ҳазратларининг мўйларини сақлаб қўйишини илтимос қилдим. Бора-бора менда анчагина мўй тўпланиб қолди. Шунда менинг ҳар қандай майдада буюртмаларимни сўзсиз бажариш тайинланган дурадгор оғайнимдан ётоқхонамда турган стулларимдай келадиган иккита стул ясаб, суянчири ҳамда ўтирадиган жойларидан ингичка бигиз билан тешикчалар очиб беришишини илтимос қилдим. Ана шу тешикчалардан энг йўғон мўйларни ўтказдим, қамиш стулларни ясагандаги сингари уларни эшдим. Ишни тугаллаб, стулларни маликага ҳадя қилдим. Малика уларни будуари устига қўйди ва уни ҳаммага нодир нарса сифатида кўрсата бошлади. Малика стуллардан бирида ўтиришимни илтимос қилиб қолди, бироқ мен бу илтимосни қатъий рад этдим. Үлсам ўламанки, аммо бир вақтлар олий ҳазратларининг муборак бошининг кўрк-чироий бўлиб турган қимматбаҳо соchlарга ўтирмаёнан, дедим. Худди ана шу соchlардан узунлиги беш футга яқин ва ҳазрати олияларининг вензели олтин ҳарфлар билан тикилган кичкина, чироийликкина ҳамён ҳам тўқидим. Маликанинг розилиги билан уни Глюмдаљкличга совға қилдим. Ростини айтсан, ҳамён хўжа кўрсинга ясалган эди. Уни ишлатиб бўлмасди, чунки у таңгаларнинг оғирлигига чидаш беролмасди. Шуниш учун Глюмдаљклич унинг ичига фақат қизчаларга ёқадиган майдада бўлиб турган соларди.

Кирол музикани яхши кўтарди, саройда тез-тез концертлар ҳам бўлиб турарди. Қути уйчамни концерт залига келтириб, стол устига қўйишарди. Бироқ оркестр шунақаям қулоқни қоматга келтириб гумбурлардики, куйни аранг фарқлаб олардим. Мен шунга аминманки, борди-ю, Англия армиясидаги ҳамма нонгорачилар ва карнайчилар бараварига музика чалганда ҳам бунчалик шовқин ҳосил қила олмайдилар. Концерт маҳалида ижрочилардан анча нарига жойлашишга интилардим, уйимнинг дераза ва эшикларини ёпиб, дераза пардаларини туширадим. Ана шундагина уларнинг музикасидан бир оз баҳра олардим.

Ёшлигимда спинет чалишши ўргангандим. Худди шунга ўхшаш музика асбоби Глюмдаљкличининг хонасида ҳам турарди.

Ҳафтада икки марта, музика ўргатиш учун, унинг ҳузурига ўқитувчи келарди. Бу музика асбоби худди спинетни чалгандек

чалинади, шунинг учун ҳам уни спинет деб номлаяпман. Миямга ана шу музика асбобида инглиз кўйларидан чалиб, қирол ва маликани хурсанд қилиш фикри келди. Бироқ бу жуда оғир ва қийин бўлди. Музика асбобининг узунлиги олтмиш фут, ҳар бир клавишининг эни бир фут келарди. Ҳар иккала қўлимни ёйганимда ҳам аранг бешта клавишини қамраб олардим, клавишини босиш учун эса уни жон-жаҳдим билан муштлашим кепрак эди. Бундай шароитда ниҳоятда чарчашдан бошқа ҳеч қандай натижага эриша олмаслигим равшан. Шунга ақл югуртириб, учлари йўғон иккита таёқ тайёрладим; клавишларга текканди чақадиган таёқ овозини йўқотиш ва клавишларга зиён етказмаслик мақсадида уларнинг учларига сичқон терисини қопладим. Спинет олдига клавиатурадан тўрт фут пастроқ скамейка қўйиб беришди. Мен ана шу скамейка устида у ёққа-бу ёққа югуртириб, клавишларга таёқ билан урадим. Шундай қилиб, олий ҳазратларини ниҳоятда хушнуд этиб, жигани¹ чалиб бердим. Бироқ бу бошимга тушган энг толиқтирувчи жисмоний машқлардан бири эди. Ҳар қанча чирансан ҳам аранг ўн олтита клавишини чалолдим, холос. Бир вақтнинг ўзида ҳар иккала сарпардада, бас ва дискантда ўйнаш анча мушкул эди, бу ҳол музикани қоиллатиб ижро этишимга халақит берарди.

Илгари қайд этиб ўтганимдек, қирол ўта ақлли, билимга қизиқувчи киши эди. У мени тез-тез ҳузурига йўқлаб турарди. Қеини у менга уччамдан стул олишини буюарди, ўзидан уч ярд наридаги бўйи тенгги комод устига ўтқизарди ва мен билан суҳбатлашарди. Бир куни олий ҳазратларига, унинг Европа ва бошқа оламдагиларга нафрат билан қараши қиролнинг олижаноб ақлига соя ташлайди, дейишга ҳам юрагим дов берди. Ахир, ақлий қобилият тана ҳажмига қараб мутаносиб ривожланмайди-да. Аксинча, бизнинг мамлакатимизда энг новча одамлар бошқалардан унча ақлли эмас, дедим. Сўзимда давом этиб, асалари ва чумолилар кашфиётчиликлари, моҳир ва зийракликлари билан машҳур. Ваҳоланки, улар унча йирик мавжудотлар эмас. Менга келганда эса, қиролнинг назарида қанчалик кичик ё ожиз бўлсан ҳам, эртами ё кечми олий ҳазратларига муҳимроқ бир

¹ Жига — инглиз матрослари рақси.

хизмат кўрсатаман деган умиддаман, деб айтдим. Қирол гапларимни эътибор билан тинглади. Умуман, ана шундай суҳбатлардан кейин олий ҳазратларининг мен ҳақимдаги фикри яхши томонга ўзгарди. Қунларнинг бирида у, Англия қандай қонулар асосида бошқарилишини батафсилоқ айтиб беришимни илтимос қилиб қолди. «Гарчи подшолар ўз мамлакатларининг урфодатларига қаттиқ амал қилса-да,— деб давом этди у,— бошқа давлатлардан тақлид қилишга арзийдиган нарсаларни топиб олсан ўзимни баҳтиёр деб биламан».

О, шу пайтда менга азиз, қадрдон бўлган ватанимни, унинг ўзига хос улуғворлигини ва қудратини улуғлаш учун Демосфен ёки Цицерон* сингари гапга уста нотиқ бўлгим келиб кетди!

Аввало олий ҳазратларига давлатимиз иккита оролга жойлашганини, у битта қиролга бўйсунадиган учта қудратли қиролликдан¹ иборат эканлигини, бунинг устига Америкада мустаммалакаримиз ҳам борлигини айтдим. Мен ерларимизнинг серунумлилиги ва иқлинимиз мўътадил эканлиги ҳақида узоқ гапирдим. Кейин икки палатадан иборат парламентимиз тузилиши борасида батафсил тўхталиб ўтдим.

Шавкатли пэрлар палатасида* келиб чиқиши олий насабдан бўлган шахслар, қадимий ва бепоён ота мерос мулк эгалари кенгашади. Қирол ва қиролликнинг туғма маслаҳатчилари бўлмиш бўлғуси пэрларни, қонун чиқаришда қатнашувчиларни, ҳукми устидан ариза берилмайдиган олий суд аъзоларини, ўз подшоси ҳамда ватани ҳимояси учун биринчи бўлиб отилиб чиқадиган олижаноб ва садоқатли ҳарбийларни тарбиялаш ҳамда ўқитишига жуда зўр эътибор берилишини тавсифладим.

Бу одамлар, деб давом этдим, қиролликнинг безаги ва таянчи. Улар ўз ота-боболарининг муносиб меросхўрлари, ота-боболари ўз жасоратлари билан қандай ҳурмат ва эҳтиромга эга бўлишган бўлса, булар ҳам бундан баҳраманддирлар. Ана шу олий кенгаш составига епископ унвонидаги руҳоний зотлар ҳам киради. Уларнинг вазифаси динга путур етказмаслик ва халиқа динни тарғиб қилувчилар ишини кузатишдан иборат. Қирол ва унинг маслаҳатчилари епископликка авлиёликда танилган, ўта

¹ Англия, Шотландия ва Ирландия.

олим руҳоний шахсларни сайлашади: шунинг учун ҳам улар ҳамма руҳонийлар ва халқнинг падари бузруквори ҳисобланishi шади.

Парламентни бошқа бир қисми,— деб давом этди,— вакиллар палатаси деб аталадиган мажлисни ташкил этади. Бу биринчи дараражали жентельменлар мажлиси бўлиб, улар халқ томонидан ана шу эътиборли ва бадавлат табақадан эркин равишда сайланади.

Халқ уларни катта қобилиятлари ва жонажон юртларига меҳри бекёслиги учун ўзларида бутун миллатнинг донишмандлигини намоён этади, деган умидда сайлаши ўз-ўзидан маълум. Шунинг учун ҳам ҳар иккала палата Европада энг улуғ мажлис ҳисобланади. Уларга қирол билан биргаликда қонун чиқариш иши топширилган.

Кейин ҳақиқий донишманд ва қонунларни тушунирувчи, зиммаларига мушкул ишларни ҳал этиш, иллатларни бартараф қилиб, айбиззликни ҳимоя қилиш вазифаси юкланган муҳтарам судъяларимиз раҳбарлик қилаётган суд палаталаримиз ишини тушуниришга ўтдим. Мен молиявий маблағларни тежаб-тергаб сарфлаш ва қўшинларимизнинг ҳам денгизда, ҳам қуруқликдаги жасоратлари ҳақида ҳикоя қилдим. Ҳар бир диний мазҳабда ва ҳар бир сиёсий партияда неча миллиондан одам борлигини эслаб туриб, мамлакатимиз умумий аҳолиси сонини ҳам ҳисоблаб чиқдим. Шунингдек, инглизларнинг ўйинлари, кўнгил очишлиари ҳақида ҳам эслатиб ўтдим, умуман, ватанимнинг обрўйини кўтарадиган бирор нарсани эътибордан қочирмай гапириб бердим. Ўз ҳикоямни кейинги юз йил ичдаги Англия тарихини қисқача обзор қилиб бериш билан якунладим.

Ушбу ҳикояларимни олий ҳазратларига бешта суҳбатда айтиб тугатдим, ҳар бир суҳбат бир неча соатга чўзилди. Қирол гапларимга диққат билан қулоқ солди, кўп нарсаларни ёзив олди. Менга бермоқчи бўлган саволларини белгилаб қўйди.

Узундан-узоқ ҳикоямни тугаллаганимдан кейин, олий ҳазратлари олтинчи суҳбатимизда мен тилга олиб ўтган мавзулар бўйича ўзининг айрим нарсаларга ишончсизлик билан қараганини айтди ва бир қанча саволлар берди. Улар қўйидагилар: аслзода ёшларни ҳам жисмоний, ҳам маънавий томондан камолга етка-

зиш учун нималар қилинади, ёшлар мактабда ўқиган йилларини қандай ўтказишади, турли таъсир ва ўгитларга кишилар қачон осонроқ берилади? Аслзода наслаблар вакилидан охиргиси ва-фот этса лордлар палатасида унинг ўрни қандай тўлдирилади? Кимларга ва қандай хизматлари учун лорд унвони берилади? Лорд унвонини беришда қирол инжиқлик қилганми ёки қандайдир сарой министрлари ва хонимларига ўз вақтида эпчиллик билан пул қистирилганми, ва ниҳоят, умумдавлат зарарини кўзлаб маълум бир партия манфаатларини кучайтиришга интилиш бўлганми? Ана шу лордларнинг ўз мамлакати қонунларини яхши билишлари ва муҳим давлат ишларини бажариш қобилиятига эга бўлишлари ростми? Уларнинг ҳаммаси ҳам пора, хушомад, тор партиявий мулоҳазалар олдида ўзини тутиб туришда мустақилми, холисми ва беғаразми? Лорд-епископлар олий мартабага эришганлари учун диний таълимотни чуқур билишларидан ва руҳонийчасига ҳаёт кечиришдан доимо мамнунми? Нашотки улар орасидан бирорта ҳам, айтайлик, оддий руҳонийлик пайтида, осойишта умр кечирувчи аслзодаларнинг бекорчи ҳаёти манфаатлари йўлида иш тутмаган киши бўлмаса?

Сўнг қирол, мен вакиллар палатаси аъзолари, деб номлаган депутатларни сайлашда қандай система қўлланишини билгиси келди. Маҳаллий манфаатларга бефарқ бўлган келгинди бир одам пул тўла ҳамён ёрдамида ўша ерлик аҳолидан муносиб номзод ўрнига ўзини сайлашга ишонтира олмайдими? Бу унвон шунчалик катта харажатларни талаб қилиб, бутунлай хонавайрон бўлишга олиб келса, на мояна, на пенсия билан тақдирланмаса, нима учун парламент аъзоси бўлишга жон-жаҳдолари билан интилишади? Бундай холисоналик кишидан жуда катта гражданлик жасорати талаб қилишини назарда тутиб, олий ҳазратлари бунинг самимийлигига шубҳа билан қаради. У қуйидаги нарсаларни аниқлаб олмоқчи бўлди: халқ вакили бўлишнинг ана шу ашаддий муҳлислари бўлган кишиларда тортган ташвишлари ва сарфлаган харажатлари учун жамият манфаатларига зидлигини била-кўра туриб, бўшанг ва ярамас ҳукмдорнинг ҳамда унинг разолатга ботган министрларининг хоҳишига қараб, ўзини мукофотлаш умиди йўқми? Қирол ана шу саволларни менга бераркан, йўл-йўлакай бир қатор танбеҳлар ҳам

берди, бу танбехларни такрорлашни ўринсиз ҳамда номақбул деб ҳисоблайман*.

Шундан кейин олий ҳазратлари судларимиз фаолияти ҳақида түлиқ маълумот олмоқчи бўлди. Бу масалада унинг қизиқишини қондириш мен учун унча қийин эмасди. Бир вақтлар олий суд мажлисининг чўзилиб кетиши туфайли хонавайрон бўлишимга сал қолган. Яхшиямки, ўшанда ютиб чиққанман, суд пайтидаги харажатлар менга қайтарилган. Қирол қўйидагиларни сўради: ким ҳақ, ким айбдорлигини аниқлаш учун судга қанча вақт керак бўлади, у қанақа харажатларни талаб қиласди? Адолатсиз ҳамда қонунсиз ишлар бўйича адвокатга ва рўзғор ишларини олиб борувчи ходимга ҳимоячи бўлиш учун йўл қўйиладими? Судланувчиларнинг диний мазҳаб ва сиёсий партияларга мансублиги суд қарорларига таъсир кўрсатадими? Адвокатларнинг маҳсус юридик билим олиши шартми ёки уларнинг ўша ернинг провинциал ва миллий урф-одатлари билан танишуви етарлими? Ана шу адвокатлар, шунингдек судьялар, ўзлари изоҳлайдиган, шарҳлаб бериш ўзларига топширилган қонунларни тузишга қатнашадиларми? Бир иш процессининг ўзида, аввал қораловчи бўлиб қатнашган шахсларнинг кейин ҳимоячи бўлиш ҳоллари ҳам юз берганми? Улар берган маслаҳатлари ва судда олиб борган ишлари учун қандай тақдирланадилар? Ана шу одамлар қўйи палата аъзолари бўла оладими?*

Кейин қирол молиявий ишларимизга эътиборини қаратди. Давлат даромадлари ва харажатлари бўйича тилга олган рақамларимни хато деб топди. Чунки мен даромад йилига беш ё олти миллион бўлади дегандим, унинг фикрича, менинг гапимга кўра, даромад икки баравардан ҳам зиёд ошиб кетармиш. Қирол молиявий ишларимиз бўйича айтганларимни ҳафсала билан ёзиб олди, чунки у молия системамиз билан танишиб, ўз фойдасига бирор нарса чиқариб олмоқчи бўлди. Шунинг учун ёзиб бораётган нарсаларининг ноаниқ бўлишига йўл қўймади. Лекин, модомики, айтган рақамларим тўғри экан, давлатнинг хусусий одамдай ортиқча харажатларга бунчалик кўп йўл қўйишига қирол ҳеч тушунолмасди. У, қўшимча маблағлар ва қарзларни тўлаш учун пулни қаердан олинади, деб сўради. У узлуксиз ҳамда жуда қимматга тушадиган урушлар ҳақидаги ҳикояларимни

тинглаб, жуда ҳайрон қолди. Унинг назаридаги биз ё ўзи жанжал-каш, ё атрофимизни бемаъни қўшнилар қуршаб олган одамлардай эдик. У, генералларинг қиролдан ҳам бой бўлса керак, деди. У оролларимиздан ташқарида савдодан, дипломатик алоқа ва соҳилларимизни флот ёрдамида ҳимоя қилишдан ташқари яна қандай ишлар борлигини сўради. Айниқса, биздай эркин халқ учун кураш бўлмаган тинч пайтларда ёлланма армиянинг зарур бўлиши қиролни ҳайратга солди. Қирол, сизларда ўз-ўзини идора қилиш бор экан, яна кимлардан қўрқасиз ва ким билан жанг қиласиз, деб ҳайрон бўлди. У мендан: хўжайин бола-чақалари ва уй иchlари билан ўз уйини кўчадан ёлланган бир тўда товламачилардан кўра яхшироқ ҳимоя қилолмайдими?— деб сўради.

Биздаги мавжуд диний мазҳаблар ва сиёсий партияларга эргашувчилар миқдорини жамлаб туриб, аҳолининг миқдорини ҳисоблаб чиқарсан, бу ғалати арифметика (шундай дейиш унга қулавироқ бўлди) устидан роса кулди.

Зодагонларимиз ва дворянларимизнинг кўнгил очадиган ўйинларидан бири қимор эканлиги қиролни ажаблантириди. Бу машғулот қайси ўётдан бошланиб, қачонгача давом этишини у жуда билгиси келди. Ўта қизиқиб қимор ўйнаш мол-мулкдан ажralишга олиб келмайдими, деб сўради. Унингча инсофисиз одамлар бу ўйинларнинг энг нозик томонларини билиб олиб, бунинг ёрдамида кўп бойлик тўплайдилар ва жамиятда нуфузли ўринга эга бўладилар. Зодагон ва эътиборли одамлар эса қиморбозлар орасига кириб, аста-секин ёмон йўлга киришади ва ютқизиқларини қоплаш ёки ютиб олиш учун турли хил алдамчилик йўлига ўтишади.

Мамлакатимизнинг кейинги юз йиллик тарихий очерки ҳақида айтганларим қиролни жуда ҳайратда қолдирди. Унинг фикрича, бу тарих очкўзлик, иккюзламачилик, ваҳшийлик, зулм, қутуриш, тентаклик, нафрат, ҳasad туғдирган фитна-фасод, ғалаён, қотиллик, калтаклашлар, қўрслик ва шуҳратпарастлик йифиндисидан бошқа нарса эмас.

Олий ҳазратлари гапининг охирида мендан эшитганларининг ҳаммасини қисқача ифодалаб ўтди. Кейин мени қўлига олди, аста эркаталиб туриб, менга қуйидагиларни айтди, мен бу гапларни ҳеч қачон унумтмайман:

«Жажжи дўстим Грильдриг, ўз ватанингизни хўб мақтади-
нгиз. Жоҳиллик, ялқовлик ва иллатлар қонун чиқарувчилар
учун наф келтирувчи фазилат эканлигини очиқ-ошкор исбот эт-
дингиз; кимки қонунларни бузиш, чалкаштириш ва четлаб ўтиш
қобилиятига эга ва ундан манфаатдор бўлса, қонунларни яхши-
роқ тушуниради, маънисини айтиб беради ва амалда қўллай
олади. Сизларнинг урф одат ва қонунларингиздаги баъзи нар-
саларни озми-кўпми оқилона ва мақсадга мувофиқ дейиш мум-
кин. Бироқ буларнинг ҳаммаси шунақаям бузилган, булғанган,
ва ниҳоят кишини ғазабини келтирувчи тушунириш ва уйдирма-
лар билан ифлосланганки, ундан ҳатто ном-нишон ҳам қолма-
ган. Айтганларингиздан шу нарса маълумки, юқори мартабага
эришувингиз учун қандайдир обрўнинг бўлиши шарт эмас. Ки-
шилар ўз қобилиятлари ва жасоратлари учун юксак унвонга эга
бўлганликларидан шикоят қилишгани сезилмайди, шунингдек,
руҳонийлар тақводорлиги ва олимлиги учун ҳарбийлар мардлиги
ва олижаноб хулқ-атворлари учун, судъялар порага учмаслиги
сенаторлар ватанига садоқати учун, давлат маслаҳатчилари эса
донишмандлиги учун юқори мартабага эришгани ҳам кўринмай-
ди. Ўзингизга келсак,— деб давом этди қирол,— сиз умрингиз-
нинг анчасини саёҳатларда ўтказгансиз. Менимча, сиз мамлака-
tingиздаги анчагина иллатлардан нарида юрибсиз. Сиз айтган-
лардан ҳамда сиздан аранг суғуриб олинган жавоблардан аниқ-
лаган фактларим, ватандошларингизнинг кўпчилиги қачонлар-
дир ерда ўрмалаб юрган, энг зарарлилардан ҳам зарарли бўлган
жудаям майда, жирканч қабиҳ туркумга киради, деган холоса-
га олиб келади».

ЕТТИНЧИ БОБ

**АВТОРНИНГ ЎЗ ВАТАНИГА БЎЛГАН МЕХРИ. У ҚИРОЛГА ФОЙДАЛИ БИР ТАК-
ЛИФНИ ҚИЛАДИ, ЛЕКИН ҚИРОЛ УНИ РАД ЭТАДИ, ҚИРОЛНИНГ СИЁСАТ СО-
ҲАСИДАН МУТЛАҚО ХАБАРСИЗЛIGИ. БУ МАМЛАКАТДАГИ ИЛМ-МАЪРИФАТ.
УНИНГ ҚОНУNLARI, ХАРБИЙ ТАЪЛИМ ВА ПАРТИЯЛАР.**

Ҳақиқатга бўлган қизғин муҳаббатимгина ҳаётимдаги ана
шу воқеани яширишимга халақит берди. Фазабланиш ва қаҳр-
ланиш ўринсиз эди: менинг ғазабланишим фақат уларнинг кул-

тисини қистатарди, холос. Шунинг учун ҳам олижаноб, буюк муҳаббат билан севган ватаним ҳақида таҳқирловчи гапларни хотиржамлик, сабр-қаноат билан эшитишга мажбур бўлдим. Бошимга ана шундай ролни бажариш тушганига чинакамига ачинаман. Бироқ бу ҳукмдор шунақаям ҳар нарсага қизиқувчан эдики, давлатимиз ҳаётига доир тафсилотларни мендан билиб олишга чунонан интилардики, миннатдорчилигим ҳам, одобилигим ҳам унинг қизиқувчанлигини қондиришдан бош тортишга имкон бермасди. Ўзимни оқлаш учун шу нарсани эътироф этишм керакки, қиролнинг кўпгина саволларини усталик билан жавобсиз қолдирдим, ҳар ҳолда, ўз жавобларимда ҳақиқат талабларига тўғри келишига қараб, оламдаги ҳамма нарсани анча фойдали деб кўрсатишга интилдим. Мен ҳамиша ўз юртимни шавқ-завқ билан таърифладим. Ватаним ҳаётидаги салбий ва ярамас ҳодисаларни яширгим, унинг гўзаллиги ва саховотини оламда ҳамма нарсадан чиройли қилиб кўрсатгим келарди. Худди ана шу ният бу қудратли ҳукмдор билан қилган сұҳбатларимда ҳар доим ҳамроҳ, мададкор бўлди, аммо интилишларимнинг зое кетганлиги менинг айбим эмас.

Хўш, бошқа оламлардан бутунлай узилган, бошқа халқларнинг урф-одатлари ҳақида ҳеч қандай тасаввурга эга бўлмаган қиролдан нимани ҳам умид қилиш мумкин? Ана шундай бехабарлик ҳамиша фикр доирасининг торлигига олиб келади, анчагина бидъатларни туғдиради, маърифатга эришган биз европаликлар эса бундан мутлоқ холисмиз. Мана шундай қолоқ ҳукмдорнинг яхшилик ва ёмонлик ҳаётидаги тушунчаларини инсониятга намуна қилиб кўрсатсак бемаъни иш бўлур эди.

Айтганларимни тасдиқлаш ҳамда маълумотнинг етарли бўлмаслиги нималарга олиб келишини кўрсатиш учун бир воқеани эслатиб ўтаман. Қиролнинг миннатдорчилигига сазовор бўлиш умидида, бундан уч ё тўрт аср муқаддам ихтиро қилинган махсус порошок (порох) ҳақида ҳикоя қилдим. Қиролга шундай деб баён қилдим: бу порошок сал-пал учқундан ҳам бир зумда аланга олади, момақалдироқ сингари гулдураб, ҳамма ёқни ларзага келтиради. Агар мис ёки темир труба ичига ана шу порошокдан солинса, ўт олиш жараёнида у трубадан темир ёки қўрғошин шарларни ҳам улоқтиришга қодир. Бу шар шунақаям тез

ва куч билан учадики, ҳеч нарса унинг зарбасига бардош бера олмайди. Ана шунақа шарлардан энг катталари бир саф аскарни ҳалок қиласди, энг мустаҳкам деворларни ҳам пойдевори билан кўтариб ташлайди, минглаб киши тушган кемаларни сув тубига чўктиради, мачта ва ускуналарни пачоқлайди, киши та-насининг дабдаласини чиқаради, ҳамма ёқни қийратиб, вайрон қиласди. Баъзида биз ана шу порошок билан улкан темир шарлар ичини тўлдирамиз, махсус асбоблар воситасида мазкур шарларни қамал қилинган шаҳарларга отамиз. Шарлар шаҳарни вайрон қиласди, кўприкларни бузади, уйларнинг кулини кўка совуради, ёндиради, портлатиб, ҳар ёққа парчаларини улоқтиради, бу парчалар яқинроқда турган одамларнинг пешанасини ҳам пачоқлаши мумкин. Гапимда давом этиб, менга ана шу по-рошонинг состави маълум, уни тайёрлаш учун зарур моддалар унча қиммат эмас, уларни ҳамма ёқдан топса бўлади, дедим. Олий ҳазратларининг усталарини шар улоқтирадиган металл трубалар ясашга ўргатишни таклиф қилдим. Ана шундай трубалардан йигирма ёки ўттизтаси бир неча соат ичида, агар аҳолиси қаршилик кўрсатса, унинг мамлакатидаги энг катта шаҳарнинг қалъа деворларини яксон қилиш ва пойтахтни харобазорга айлантириш қудратига эга. Мен олий ҳазратларининг кўрсатган беҳад илтифот ва марҳаматлари эвазига унга бу соҳадаги ўз арзимас хизматимни аямаслигимни айтдим.

Қирол гапларимни эшитиб даҳшатга тушди. У мендай ожиз ва кичкина ҳашарот (у мени шундай деб атарди) ўзида бу қадар инсонга хос бўлмаган фикрларни яшириб қолмасдан, балки уларни оқилона ва табиий деб ҳисоблаганидан жуда ҳайрон қолди. Мана шу яксон қилувчи машина воситасида юз берадиган қон тўкиш ва вайронгарчиликларнинг даҳшатли манзарасини бамайлихотир тасвирлаб беришимдан у қаттиқ газабланди. Қирол, бундай нарсаларни инсон зотининг душмани бўлгай ёвуз бир доҳий кашф этиши мумкин, деди. У яна илмий кашфиётлардан ўта мамнун бўлишини айтиб, сен айтган кашфиётни билгандан кўра қироллигимнинг ярмидан воз кечганим маъқул, деди. Гапининг охирида, агар ҳаётингдан умидинг бўлса, минбайъд бу ҳақда гап очма, деб маслаҳат берди.

Калтафаҳмиллик ва маълумотнинг чегараланган бўлишининг

таъсири ана шунаقا бўлади! Бу ҳукмдор ўз фуқароларининг меҳрини, ҳурмат ва эътиборини қозониш учун барча фазилатларга эга. У ғоят ақл-заковатли, олим, давлатни бошқаришда зўр истеъдодга эга. Аммо европаликларга маълум бўлмаган ҳаддан ташқари инжиқлиги туфайли, бу донишманд ҳукмдор ўз халқининг ҳаёти, эркинлиги ва мол-мулки устидан тўлиқ ҳуқуқли хўжайин бўлиш имкониятини қўлдан бой беряпти. Шундай дейиш билан, бу ажойиб қиролнинг саховатлилигини ерга урмоқчи эмасман, бироқ мазкур ҳикоям инглиз китобхони назарида унинг қадрини анча пастга тушириб юборишини сезиб турибман. Мен бу хилдаги ожизлик сиёsat биздаги сингари фандаражасига кўтарилмаган мамлакатдаги халқнинг жоҳиллиги туфайли бўлса керак, деб ҳисоблайман.

Бир куни қирол билан суҳбатлашиб ўтириб, мамлакатни бошқариш тўғрисида мингларча китоблар ёзилганини айтдим. Бироқ мен кутган натижага зид ўлароқ, бу айтганим қиролда бизнинг ақлий қобилиятимиз ҳақида бўлмағур фикрлар уйғотди. У сиёsatчиларимизнинг барча усталиклари ва ҳийла-найрангларидан ҳам, давлат ишларидаги махфийлик ва фитналардан ҳам қаттиқ нафратланди. Давлат сири душман ёки душман миллатга тааллуқли бўлмаган нарса эканлигини у ҳеч ҳам тушуниб етмади. Унинг фикрича, давлатни дурустроқ бошқариш учун соғлом ақл, адолат, беғаразлиқ ва яхшилик кифоя қиласмиш. У кимки бир далада битта бошоқ ёки битта поя ўрнига иккита бошоқ ё поя етиштира олса, ундан одам сиёsatдонларга қараганда инсониятга ва ўз ватанига катта хизмат қилган бўлади, деб ҳисоблайди.

Бу халқнинг ақлий талаблари анча чегараланган. Бу ерда фақат ахлоқ, тарих, шеърият ва математикани ўрганишади. Аммо шу фанлар соҳасида катта камолотга эришганликларини тан оламан. Бу ерда математика чинакам амалий характерга эга. Унинг асосий вазифаси деҳқончилик ҳамда техниканинг турли тармоқларини такомиллаштиришдан иборат. У бизда юксак баҳо олмаслиги ўз-ўзидан аён. Мавхум ғоялар ва турли фалсафий нозик фикрларга келсак, булар ҳақида сал-пал маълумот беришга бўлган интилишим ҳам беҳудага кетди.

Бу мамлакатда ҳар бир қонун алфавитдаги ҳарфлар сони-

дан ортиқ сўзга эга бўлмайди, алвафитларида эса атиги йигирма иккита ҳарф бор, холос. Бироқ бунчалик узундан-узун қонунларни камдан-кам учратасиз. Ҳар бир қонун энг аниқ ва содда иборалардан тузилган. Яна шуни ҳам айтишим керакки, бу одамлар қонундан бир қанча маънолар чиқариш каби ўткир ақлга ҳам эга эмас, қонунни изоҳлаш уларда жиноят ҳисобланади.

Китоб босиш бу ерда, хитойлардаги сингари, азалдан бор экан. Аммо уларнинг кутубхоналари унчалик катта эмас. Масалан, мамлакатда энг катта ҳисобланган қирол кутубхонасида узунлиги бир юз йигирма фут келадиган галереяга жойлашган минг томдан ортиқроқ китоб бор. Менга ана шу кутубхона китобларидан bemalol фойдаланиш ҳуқуқи берилди. Маликанинг дурадгори Глюм达尔ъкличининг хоналаридан бирида баландлиги йигирма беш фут келадиган ёғоч станок ясаб берди. Бу станок ҳар бир зинасининг узунлиги эллик фут келадиган нарвонга ўхшарди. Станок шундай ўрнаштирилардики, унинг қўйи зинаси хона деворидан ўн фут нарида туарди. Ўқимоқчи бўлган китобимни деворга суюб қўйишарди; мен нарвоннинг энг юқори поғонасига чиқиб китобга қараганча, зинанинг ўнг томонидан чап томонига сурилиб, тепадан пастгача ўқиб тушардим. Кўзим рўпарасидаги сатргача ўқиб келгач бир зина пастга тушардим, саҳифани ўқиб тутатгунимча шундай қиласверардим. Сўнг нарвондан яна юқорига кўтарилиб, навбатдаги саҳифани ўқишга бошлардим. Китоб варақаларини иккала қўлим билан очардим. Бу унчалик қийин эмасди, чунки унинг қофози бизнинг картсидан қалин эмасди, энг катта китобнинг узунлиги ўн саккиз футдан йигирма футгача борарди.

Бу одамларнинг гап услуби аниқлиги, дадиллиги ва оддийлиги билан алоҳида ажralиб туради. Улар ортиқча ибора ва дабдбали сўзлардан қочишади. Мен тарих ва ахлоққа оид кўпгина китобларни ўқиб чиқдим. Айниқса менга ахлоқий ва диний мавзуларда кўп китоб ўқиган, ёши бир жойга бориб қолган муррабия хонимнинг Глюм达尔ъкличининг ётоқхонасидаги қадимий жажжигина трактати жуда ёқиб қолди. Олимлар бу китобни унча қадрлашмайди. Бироқ инсон зотининг камолга етмаганлиги ҳақидаги бу китоб аёллар ва оддий халқ ўртасида катта шуҳрат қозонган. Ана шу мавзу хусусида маҳаллий ёзувчи қандай фикр-

далиги мени қизиқтириб қолди. У европалик одоб ўргатувчилар-нинг одатдаги фикрларини тақорлади, инсон ўз табиати билан жирканч, ожиз ҳайвон эканлигини, у шафқатсиз иқлимнинг таъсири ҳамда йиртқич ҳайвонларнинг ҳужумидан ўзини ҳимоя қилиш қобилиятидан маҳрумлиги; бу ҳайвонларнинг ўндан бирлари кучлилиги билан, бошқалари эпчиллиги, учинчилари эҳтиёткорлиги, тўрттинчилари заҳматкашлиги билан устун туришини кўрсатиб ўтди. У кейинги юз йил ичida табиат қадими замонларда яшаган одамларга нисбатан чала, ноетук мавжудотларни етишириши мумкинлигини исботлайди. Унинг фикрича, қадим замонларда улкан одамлар яшаган, деб ўйлашга асос бор. Бу ҳақда тарих ҳам, халқ афсоналари ҳам гувоҳлик бериб турибди; буни қиролликнинг турли ерларидан топилаётган жуда улкан суюклар ва бош суюклари ҳам тасдиқлаб турибди: улар ўз ҳажми бўйича ҳозирги ўта майдалашиб кетган одамлардан анча катта. Автор ана шу фикрлардан кундалик ҳаётда нағи тегадиган бир неча ахлоқий қоидаларни чиқаради, уларни бу ерда тақорлаш арзимайди.

Ана шу китобни ўқиб чиққач, нега одамлар ахлоқий мавзуларда ўгитномалар ёзишга берилиб кетган, стихия билан курашишда нега ўз ожизлигидан зорланади ва шикоят қиласди, деган фикрлар устида беихтиёр ўйланиб қолдим. Менимча, бу масалани чуқур ўрганиш ўзимиздаги сингари мазкур халқ шикоятлари ҳам бутунлай хато эканлигини исбот этади.

Бу ерликлар қирол армиясининг миқдори билан фахрланишади, қирол армиясида бир юз етмиш олти минг пиёда аскар ва ўттиз икки минг отлиқ аскар бор эди. Шаҳарларда савдогарлардан, қишлоқларда эса фермерлардан тузилган халқ лашкарларини ҳам армия дейиш керакми-йўқми — билмадим. Бу лашкарларга амалдорлар ёки майда дворянлар қўмондонлик қиласди. Лекин қирол армияси етарли даражада яхши таълим олган, ўта интизомлилиги билан ажralиб туради. Бунга ажабланмаса ҳам бўлади. Шуни эътиборга олиш керакки, ҳар бир фермер ўз по-мешчиги, ҳар бир шаҳарлик эса шаҳардаги энг бообру одам қўмондонлиги остида. Бунинг устига ҳамма бошлиқлар, Венециядаги сингари, овозга қўйиш орқали сайланади.

Мен шаҳардан унча узоқ бўлмаган, катталиги йигирма миля

квадрат келадиган майдонда ҳарбийларнинг машқ ўтказишини бир неча марта томоша қилдим. Гарчи майдонда йигирма беш минг пиёда аскар ва олти минг суворий машқ қилса-да, мен уларни ҳеч санай олмадим, ахир армия ҳаддан ташқари кенг масофани эгаллаганди-да. От устида ўтирган ҳар бир суворий баландлиги юз футга яқин келадиган колоннани эслатарди. Суворийларнинг бир вақтнинг ўзида қилич яланғочлашганини ва ҳавода ўйнатишганини кўп кўрдим. Бундан ҳам улуғвор, кишини ҳайратга соладиган тасаввурни ўйлаб топиш қийин. Назаримда, бу пайтда осмон чеккасида бирданига ўн мингта яшин чақнагандай бўларди.

Подшо қандай қилиб армия ташкил этгани ва ўз халқини ҳарбий интизомга ўргатгани мени қизиқтириб қолди. Ахир, унинг мамлакати бошқа ҳеч қандай давлат билан чегарадош эмас-ку. Бирорларнинг ҳикояларидан, тарихий китоблардан эса қўйидагиларни билиб олдим.

Мамлакат бир неча асрлардан бўён бошқа кўпгина давлатлар мубтало бўлган касалликка дучор экан. Дворянлар ҳокимиятни қўлга олиш учун интилган, халқ эса ўз озодлигини ҳимоя қилган, қирол эса мутлоқ ҳокимлик учун курашган. Ана шу заминда юз берган бош-бошдоқликлар граждан урушини келтириб чиқарган. Ана шундай урушлардан сўнгиси ҳозир подшолик қилаётган ҳукмдорнинг бобоси замонида силлиқина тамомланган, ҳамма партияларнинг бир битимга ва ўзаро бир-бирларига йўл беришига олиб келган. Шунда ҳамманинг розилиги билан ҳамиша тартиботни сақлаб турадиган халқ лашкарлари тузилган.

САҚКИЗИНЧИ БОБ

**ҚИРОЛ БИЛАН МАЛИКА ДАВЛАТ ЧЕГАРАСИ ТОМОН САЕҲАТГА ОТЛANIШАДИ.
АВТОР УЛАРНИ КУЗАТИБ БОРАДИ. АВТОР МАМЛАКАТНИ ҚАНДАЙ ТАРК ЭТГАНИНИНГ БАТАФСИЛ БАЁНИ, У АНГЛИЯГА ҚАЙТИБ КЕЛАДИ.**

Эртами-кечми озодликка чиқишимни олдиндан кўнглим сезиб юрарди. Бироқ бу қандай рўй беришини ҳам, ўзимни озод этишнинг дурустроқ режасини тузишни ҳам билмасдим. Мени

бу ерларга келтириб ташлаган кема шу соҳилларда кўринган энг дастлабки кема эди. Қирол қўриқчиларга яна бирор кема пайдо бўлгундай бўлса уни албатта эгаллаб олиш ва бутун экипажи билан бирга аравага солиб, Лорбрульгрудга келтиришни қаттиқ тайинлаган эди. Қирол менга мос келадиган бирорта аёл топишни жуда-жуда истарди. У биздан бола-чақалар тарқалишини орзу қиласди. Бироқ мен болаларим канарейка сингари қафасларда сақланишини, вақти келиб уларни олий табақа одамларнинг кўнглини хушлаш учун нодир жонворлардай сотилишини кўз олдимга келтирганимда ғазабдан титраб кетардим. Тўғри, менга катта илтифот кўрсатишарди: мен қудратли қирол ва маликанинг арзандаси, бутун сарой аҳлининг назарида эдим, бироқ уларнинг менга нисбатан муомаласида инсонлик қадр-қимматимни ерга урадиган қандайдир нарса бор эди. Мен ўз юртимда қолган оила аъзоларимни унута олмасдим. Ўз тенгим бўлган одамлар билан бирга ўлишга ташна эдим. Мен бақа ёки кичкина кучук бола сингари оёқ остида топталишдан қўрқмай кўча ва далаларда кезиб юргим келарди.

Менинг озодликка чиқишим эса, ўзим кутганимдан анча эртароқ одатдан ташқари бир вазиятда юз берди. Мен бу ажойиб воқеани бутун тафсилоти билан баён қиласман.

Бу мамлакатга келиб қолганимдан бери икки йил ўтди. Учинчи йилнинг бошларида Глюм达尔ъклич билан биргаликда қирол ҳамда маликани қиролликнинг жанубий соҳилларига саёҳатга кузатиб боришга тўғри келди. Мени ҳар сафаргидек сафар қутисида олиб юришди. Қути мен учун жуда ҳам қулай хона бўлиб, эни ўн икки фут қўларди. Хона ичига пишиқ-пухта ипак арқондан ўзимга каттагина беланчак осишни буюргандим. Беланчак мени силкинишлардан сақлар, саёҳат пайтларида эса мен анчагина мизғиб олардим. Қутининг томидан, беланчакнинг қоқ тепасидан, менинг хоҳишимга кўра, дурадгор жазира-ма кунларда тоза ҳаво кирсин учун бир фут квадрат кенгликда қопқоқ очиб берган эди. Мен истаган пайтимда тирқиши бўйлаб ҳаракат қиласидаган тахта воситасида қопқоқни очиб-ёпиб қўярдим.

Саёҳат қиласидаган жойга етганимизда, қирол денгиз соҳилидан ўн саккиз инглиз миляси берида жойлашган Фленфласник

шахри яқинидаги ўзига қарашли қалъада бир неча кун турмокчи бўлди. Глюмдальклич икковимиз узоқ саёҳат туфайли анча толиқдик. Мен сал тумовга чалиндим, бечора қизча эса қаттиқ бетоб бўлиб қолганидан ўз хонасидан чиқолмасди. Мен океанин жудаям кўргим келди. Қачонлардир әркинликка чиқиши менга насиб қилса, бу әркинликни фақат океангина бериши мумкин эди. Мен ўзимни олдингидан ҳам баттарроқ касалликка солдим, мусаффо денгиз ҳавосидан нафас олишим учун мени маҳрам билан ташқарига чиқаришларини илтимос қилдим. Маҳрамни жуда яхши кўрардим, мени у билан бир неча марта сайд қилиб келишга чиқаришган. Лекин Глюмдальклич бунга истар-истамас рози бўлганлигини ҳеч қачон унутмайман. У нима юз беришини олдиндан билгандай кўз ёши қилиб, маҳрамдан мени кўз қорачиғидай эҳтиётлашни узоқ илтимос қилди.

Мен ичидаги беланчакда ётган қутини маҳрам кўтариб олди, ярим соатлардан кейин қояли денгиз соҳилига етдик. Унга қутини шу ерга қўйишни буюрдим, деразамни очиб океан сувларига қайфу билан тикилдим. Ўзимни нохуш сездим, маҳрамга бир оз ухлаб олмоқчи эканлигимни айтдим. Шундай қилсан енгил тортаман, деб ўйладим. Мен ётдим, маҳрам шамол кирмасин учун деразаларни зичлаб ёпди. Кўп ўтмай уйқуга кетдим. Кейин нима бўлганини билмайман. Маҳрам мени узоқ вақт пойлаб ўтиргмаган бўлса керак. Эҳтимол, ухлаб ётганимда менга ҳеч нарса бўлмайди деб, қуш уяларини излаб топиш учун қоялар томонга кетган бўлса керак. Унинг қоя ёриқларидан қуш уяларини топиб, тухумларини олганини дераза орқали кўп марта кузатганман. Нима бўлган бўлса ҳам, мен тўсатдан қаттиқ силкинишдан уйғониб кетдим, кимдир қутим қопқоғига қоқиб қўйилган ҳалқани куч билан тортди. Қутим осмону фалакка кўтарилганини, юракни орзиқтирувчи тезликда учиб бораётганини пайқадим. Дастлабки силкинишда беланчакдан тушиб кетишимга сал қолди, бироқ кейинчалик ҳаракат анча силлиқлашди. Мен бор овозим билан бир неча бор бақирдим, лекин фойдаси бўлмади. Деразадан қараб, булут ва осмондан бошқа ҳеч нарсани кўрмадим. Бошим устида қуш қанотининг шовқинига ўхшаш товуш эшидим, бора-бора авҳолимнинг нақадар хавфли эканлигини тушуна бошладим. Афтидан, бургут қутим

ҳалқасидан тумшуғи билан тишлаб олиб осмонга кўтарилигана, у ердан мени қояларга ташлаб, тахталар орасидан жасадимни олмоқчига ўхшайди. Бу зийрак қушлар тошақаларнинг косасини синдириш, сўнг уларнинг гўштини ейиш учун ана шундай йўл тутишади.

Орадан бир неча дақиқа ўтди, шовқин зўрайганини, қанот қоқиши тезлашганини сезиб қолдим. Бирдан қутим, шамол ку чайганда симёғочдаги вивеска қандай чайқалса, худди шундай чайқала бошлади. Бошим узра даҳшатли қур-қурлаш ва қандайдир зарба овозларини эшитдим. Тўсатдан шувиллаганимча пастга қулаётганлигимни билиб қолдим, юрагим орзиқиб кетди. Ваҳимали шовиллаш юз берди. Шовиллаш овози Ниагар шалоласининг шовиллашидан ҳам кучли бўлиб, қулоғимни батангга келтирди. Бир зум қоронғи ўпқонга чўкиб кетдим; сўнг қутим аста-секин юқорига кўтарила бошлади, деразанинг юқори томонидан нур тушди. Шунда ўзимнинг денгиздада эканлигими ни пайқадим. Чамаси, мени олиб кетаётган бургутга унинг ўлжасини тортиб олиш учун икки-учта бургут ташланган. Олишув пайтида бургут қутимни тушириб юборган. Қути тубига қоқилган вазмин темир тахталар у пастга қулаётганда мувозанатни ҳам, уни сув устида пачоқланиб кетишдан ҳам сақлаб қолди. Қутининг деворлари тахаси бир-бирига зич киритилган, эшиклари эса ошиқ-мошиқли бўлмай, балки кўтарма деразалар сингари кўтариilar ва туширилар эди. Хуллас, хонам зич беркитилганди, ундан сув сал-пал сизиб ўтарди. Мен беланчакдан зўрға тушиб, тоза ҳаво кирсин учун томдаги қопқоқни озгини силжитишга жазм этдим, чунки ҳаво етишмаётганидан на фасим бўғилаётган эди.

Худди шу лаҳзаларда азизим Глюм达尔клич ёнида бўлиш хоҳиши бир неча бор түфён қилди! Ундан жудо бўлганимга атиги бир соат бўлди, аммо орамизда гўё катта жарлик пайдо бўлгандай эди. Ҳар томондан менга таҳдид қилаётган хавф-хатар бутун диққат-эътиборимни қамраб олди. Шундай бўлса-да, бечора энагамни, бу жудолик туфайли унинг бошига тушадиган гам-гуссани, орзуларининг чипакка чиқишини, маликанинг норозилигини ўйлаганимда кўз ёшларимни тия олмадим. Саёҳатчилардан ҳеч ким мен сингари қийин ва умидсиз аҳволга

тushmanadir. Ҳар лаҳзада қутимнинг пачоқ бўлишини ҳамда уни шамол ағдариб юборишини кутиш мумкин эди. Дераза ойналаридан бири синиб қолса ҳам ўлишим муқаррар эди. Дераза ойналари эса енгил-елти темир панжаралар билан тўсиб қўйилган, холос. Кичик тирқишлардан сув сизиб кираётганини кўриб, қўлимдан келганича ўша жойларни беркитдим. Қутим қопқоғини кўтаришга кучим етмасди, бўлмаса очиб, ташқарига чиқиб олган бўлур эдим. Ташқарида мана бу кема тубида (агар шундай дейиш жоиз бўлса) ўтиргандан кўра бир неча соат қўпроқ жон сақлардим. Барibir қутим денгизда бир-иккни кун шикастланмай юрганда ҳам, очликдан ва совуқдан ўлишим муқаррар эди. Ҳар дақиқада ҳалокатни кутиб, ҳатто хоҳлаб, тўрт соатча вақтни ўтказдим.

Илгари айтганимдек, қутимнинг яланг деворига иккита мустаҳкам ҳалқа ўрнатилганди, мени отда қўтариб юрадиган хизматкор ана шу ҳалқалардан қайиш ўтказиб, белига боғлаб оларди. Қўққисдан ана шу ҳалқалар атрофида қитир-қитир овоз эшишилди, шундан кейин қутим денгиз бўйлаб судраб кетилаётгандай бўлди. Гоҳ-гоҳ қутини силтаб тортилганини ҳам пайқадим. У сув тубига ботиб кетди, хонам ичига қоронғилик тушди. Буларнинг ҳаммаси, ёрдам қаердан келишини билмасам ҳам, юрагимда қутулиш умидини туғдирди. Полга маҳкамланган стулларимдан бирини чиқариб олишга жазм этдим, уни яқиндагина сал силжитилган тепадаги қопқоқ остига бир амаллаб ўрнатдим. Стул устига чиқиб, бор овозим билан ёрдамга чақириша бошладим. Кейин ёғоч учига рўмолчамни боғладим, уни қопқоқдан чиқардим-да, кема ёки қайиқлар шу ўртада бўлса, уларнинг диққатини жалб этиш, матросларга эса шу қути ичидаги бир бечора одам қамалиб ётганини билдириш учун рўмолчани ҳилпирата бошладим.

Аммо бу сигналларга ҳеч қандай жавоб ололмадим. Қутимнинг эса ҳамои олдинга кетаётганини сезиб турардим. Орадан бир соатча ўтди. Бирдан қутининг ҳалқа ўрнатилган девори қаттиқ бир нарсага урилди. Мен бу қоя әмасмикан, деб қўрқиб кетдим, чунки қути олдингидан анча қаттиқ чайқаларди. Хонам томида тепадан туширилган арқон ва енгилгина ғижиллаш овози эшишилди, ҳалқадан арқон ўтказилгандай бўлди. Шундан ке-

йин қутини тепага кўтаришаётганини сезиб қолдим. Мен учига рўмолча боғланган таёқни яна кўтардим, то овозим хириллаб қолгунча бақиравердим. Бунга жавобан уч марта баланд хитоб овозини эшитдим. Бошидан меникидай мудҳиш саргузаштни кечирган одамгина ўша пайтдаги севинчимни тушуна олади. Бошим узра оёқ товушларини, кимнингдир инглиз тилида: «Пастда ким бўлса, бирор нарса десин!» деганини эшитдим. Мен ўзимнинг инглиз эканимни, ёвуз тақдир бошимга зўр мусибатларни солганини, бундай кулфатлар ҳеч бир тирик зоҳ бошига тушмаганини айтиб, зиндан хонамдан мени қутқариб олишларини ялиниб сўрадим. Бунга жавобан, мен хавфсизлик да эканлигимни, қутим кемага боғлаб қўйилганини, ҳа демай дурадгор қутим томидан мени суғуриб оладиган каттагина тешик очишини айтишди. Мен эса, бу беҳудага вақт ўтказиш, холос, экипаж аъзоларидан бирортаси қути ҳалқасига бармоғини солиб, сувдан кўтариб олсин ҳамда капитан каютасига қўйисин, дедим. Бу гапларимни эшитган баъзи бир матрослар мени жинни деб ўйлашди, бошқалари эса хандон ташлаб кула бошлишди. Мен бўлса кучда ва бўйда ўзим билан тенг одамлар орасида эканлигимни бутунлай унугиб қўйибман, Дурадгор келиб бир неча дақиқада тўрт квадрат фут келадиган тешик очди; хонам ичига унча катта бўлмаган нарвои тушришиди, ундан юқорига чиқдим. Чиқдим-у, бутун вужудим бўшашиб кетди, палубага мени қўлларида кўтариб боришиди.

Ҳайратга тушган матрослар менга савол ёғдиришди, лекин уларга жавоб қайтаришга жуда қийналдим. Мен бир тўда митти одамларни кўриб, ўзимни бутунлай йўқотиб қўйгандим. Чунки мен улкан одамлар ва буюмлар орасида юришга ўрганиб қолганимдан жуссаси пакана одамлар кўзимга аллақандай кўримсиз маҳлуқларга ўхшаб кўринарди.

Ниҳоят кема капитани, пропширлик, муҳтарам мистер Томас Вилькокс ҳушдан кетадиган аҳволда эканлигимни кўриб, мени ўз каютасига олиб кирди, менга қувватлантирувчи дори ичкизиб, ётиб дам олишни маслаҳат берди. Бу мен учун жуда зарур эди. Уйқуга ётишдан олдин капитангага қутимда йўқотиш алам қиласидиган қимматбаҳо буюмлар борлигини айтдим. Уерда ажойиб беланчак, сафар кўрпа-тўшаги, иккита стул, сгол

ва комод бор эди. Хона ичидаги деворлар ипак ва қофоз газламалар билан қопланганди. Капитандан қутини матрослардан биронтаси унинг каютасига олиб кириб қўйишини илтимос қилдим. Шу ерда қутини очиб, ўз бисотимни унга кўрсатажагимни айтдим. Бу бемаъни гапни эшитган капитан мени алаҳляяпти, деб ўйлади. Лекин у мени овунтириш учун айтганларимни бажаришга ваъда берди. Шундан сўнг у палубага чиқиб, бир неча матросга хонам ичига тушишни буюрди. Улар у ердан буюмларимни олиб чиқишиди, деворлардаги газламаларни сидириб олишиди. Афсуски, стуллар, комод ва кўрпа-ёстиқ — тўшагимга анча зиён етилти: улар полга қадалганини пайқаб, матрослар уларни суғуриб олишибди. Қутидан ўзларини қизиқтирган ҳамма нарсани олишиб, кемада иш берадиган бир қанча тахталарни суғуришиб, унинг таг қисмини денгизга улоқтиришибди. Қути бир зумда сувга тўлиб, чўкиб кетипти. Бу воқеа юз берган пайтда ўзим бўлмаганимдан жуда мамнунман. Чунки, бу манзара таъбимни тирриқ қилишига ишончим комил эди, кейинги йилларда тортган азобларимни эсимга соларди.

Мен бир неча соат ухладим. Бироқ уйқум бесаранжом бўлди: тушимга яқинда бўлган воқеалар ва хавф-хатарлар кирди. Ҳар ҳолда дамимни олиб, ўзимни анча бардам сездим. Кеч соаг саккизлар эди. Капитан мени анчадан бери оч бўлса керак деб ўйлаб, дарҳол кечки овқатни келтиришни буюрди. Кўзимда маъносиз ифодадан из ҳам қолмаганига ва гапларим ҳам маънолилигига ишонч ҳосил қилгач, мени завқ билан сийлай бошлиди. Ёлғиз қолганимизда саргузаштларимни ва қандай қилиб анови антиқа қутига тушиб қолганимни айтиб беришни илтимос қилди. У қутини туш пайтида дурбин орқали кўрибди. Аввалига, бу елкан бўлса керак, деб ўйлабди. Елкан кемаси юриб бораётган ўйл томонда бўлгани учун бир оз сухари сотиб олиш умидида унга яқинлашибди. Чунки ўзларида сухари оз қолган экан. Яқинлашгандан кейин, адашганлигини сезибди ва бу нима экан деб, унга қайиқ юборибди. Матрослар қўрқиб орқага қайтишибди, сузувчи уйни кўрдик, деб онт ичишибди. Капитан улардан кулиб, қайиққа ўзи тушибди, матросларга иккита бақувват арқон олишни буюрибди.

Денгиз осойишта бўлганлигидан қути атрофини бир неча

марта айланибди, ундаги төмөр панжарали деразаларни күрибди. Қутининг яланг деворидаги иккита мустаҳкам ҳалқага кўзи тушибди. Қапитан ана шу ҳалқалардан арқон ўтказиб, сандигимни (уйимни шундай деб атабди) кема томонга судраб боришни буюрибди. Бу иш бажо келтирилгандан кейин қапитан бошқа арқонни қутининг томидаги ҳалқадан ўтказишни ва сандиқни палубага олишни буюрибди, аммо сандиқ вазмин бўлганидан бутун команда уни икки-уч фут юқорига кўтарибди, холос. Қапитан мен тешикдан чиқарган таёқ ва рўмолчани кўрганлигини ҳам айтди, сандиқ ичига бирорта одам қамаб қўйилган деб ўйлашибди.

Мен қапитандан қутим кўринган жойда бирорта улкан қушни кўрдингизми, деб сўрадим. Бу саволимга у матрослардан бири шимол томонга учб кетаётган, ўзимизнидан унча катта бўлмаган учта бургутни кўрганлигини айтди; қушлар жуда баландда учганлигидан шундай кўрингандир. Мен нега бунаقا савол берганимни қапитан тушунмади. Кейин, ерга ҳали узоқми, деб сўрадим. У бўлса, энг яқин соҳилгача юз лигадан мўлроқ йўл бор, деди. Мен адашяпсиз деб, уни бунга ишонтирмоқчи бўлдим, чунки сувга тушмасимдан икки соатгина илгари ўзим яшаган мамлакатни тарк этгандим-да.

Шунда қапитан жиддий қиёфага кирди, мени ўзимга ажратилган каютага бориб, яхшигина ухлаб олишимни маслаҳат берди. Кейин, тортган кулфатларим миямни айнитиб қўйганини писанда қилди. Хўжайнинимни, мени зўр илтифот билан қарши олганлиги туфайли ўзимни яхши ҳис қиласяпман, деб ишонтиридим.

Шунда у очиқ-ошкора гапиришни илтимос қилди. Мен бунга розилик билдиридим, албатта. Қапитан бир оз ўй суриб туриб, мана шу сандиққа тушишимга себабчи бўлган даҳшатли жиноят виждонимни азоблашидан ақлим ўтмаслашиб қолган-қолмаганлигини сўради. Баъзи мамлакатларда энг ашаддий жиноятчиларни шарти кетиб, парти қолган эски кемаларга ўтказиб, денгизга қўйиб юборишлари унга маълум экан. Қапитан ўзи билан ҳеч нарсани яширмасдан, ошкора гаплашаверишим лозимлигини қўшиб қўйди. Кемага мендай жиноятчини олганидан ўзини ҳеч қачон кечирмасмиш, лекин бўлар иш бўлганмиш, мени яқинроқдаги портга соғ-саломат етказиб борармиш.

Мен ўз навбатида капитандан сабр-қаноат билан ҳикоямни эшишишни илтимос қилдим. Мен Англиядан чиққанимдан бошлаб, то у менинг қутимни кўргунга қадар бўлган ҳамма саргузаштларимни, тортган кулфатларимни вижданан айтиб бердим. Ҳақиқат ҳамиша ақлли ва мулоҳазали одамнинг онгига йўл топади. Зўр ақл ва маълумот эгаси бўлган бу эътиборли жентельменнинг айтганларимнинг ҳаммаси самимий ва тўғрилигига ишониши табиий эди. Ундаги сўнгги шубҳаларни ҳам тарқатиб юбориш истагида, капитандан комодимни олиб келишларини илтимос қилдим, унинг калити чўнтағимда эди. Комодни очиб, ўзим ғалати усулда тарк этган мамлакатда тўплаган — унча катта бўлмаган нодир коллекциямни олдим. Бу ерда қирол соқолидан ясалган тароқ, олий ҳазратлари бошмадоғининг тирноғидан ясалган стул суюнчиғи бор эди. Шунингдек, узунлиги бир футдан ярим ярдгача келадиган игна ва тўғнағичлар коллекцияси; малика соч тараганда мен йиғишириб олган бир тутам соч; малика жимжилогидан олиб, менга ҳадя қилган ва маржон ўрнида бўйнимга тақиб қўйган олтин узук ҳам бор эди. Мен капитандан менга кўрсатган хизмати учун миннатдорчилик белгиси ўрнида шу узукни қабул этишини илтимос қилдим, бироқ у илтимосимни бутунлай рад этди. Мен унга бир фрейлиннинг оёғи панжасидан ўзим кесиб олган қадоқни ҳам кўрсатдим; қадоқнинг катталиги росмана олмадай келарди, у шу қадар қаттиқ эдикӣ, Англияга қайтганимдан кейин унинг ўртасини ўйиб, усти ёпиқ идиш ясадим, уни кумуш гардиш билан ўрадим. Ниҳоят, капитандан сичқон терисидан тикилган шимимга назар солишини сўрадим.

Капитан зўр қизиқиш билан томоша қилаётган сарой малайнинг тишини мендан совға тариқасида қабул этишга уни аранг кўндиридим. Капитан арзимаган ушбу совғани зўр мамнуният билан қабул қилди. Унча тажрибаси йўқ жарроҳ бу тишини Глюмдалькличининг тиш оғриғидан азоб чекаётган хизматкорларидан бирининг оғзидан адашиб сууриб олган эди. Тиш мутлақо соппа-соғ эди. Мен уни тозалаб, антиқа нарса сифатида комод ичига беркитиб қўйгандим. Унинг узунлиги бир футга яқин, диаметри тўрт дюйм келарди.

Капитан ўта табиий ҳикоямни эшитиб роса ҳузур қилди.

Англияга қайтганимдан кейин буларнинг ҳаммасини ёзма равишда баён этишимга, китоб қилиб бостиришимга катта умид билдириди. Унинг фикрича, бу ишим билан инсониятга жуда катта хизмат кўрсатармишман. Саргузаштларим эътиборга сазовор бўлармиди¹ деб, капитанга эътиroz билдиридим. Ҳозирги пайтда китобхонни ажаблантириш анча қийин, дедим. Чунки кўпгина авторлар ҳақиқат учун эмас, балки ўзларининг шуҳратларини ёйиш учун жон куйдирishади, нодон китобхонларни ғалати уйдирмалари билан овутмоқчи, хушнуд этмоқчи бўлишади. Уларнинг ривоятлари олдида менинг китобим зерикарли, суюқ бўлиб қолиши, бирор унга эътибор ҳам бермаслиги мумкин. Ҳар ҳолда, мен капитаннинг бу ҳақдаги мақтовли фикри ва маслаҳати учун унга миннатдорчилик билдиридим.

Капитан нима учун бунчалик бақириб гапиришимга қизиқиб қолди, сиз истиқомат қилган ўша мамлакатнинг қироли ва маликаси кар эмасмиди, деб сўради. Бу — улканлар мамлакатида кўп вақт бўлганимнинг касри, деб тушунтиридим. Улар билан гаплашиш учун қўнғироқхона устида турган одам билан гаплашгандай гаплашиш керак, дедим.

Ўз навбатида унинг гапларига қулоқ солиб ўтириб, гўё ушивирлаб гапираётгандай бўлганини ҳам эътироф этдим. Мен унга бошқа бир таассуротимни ҳам гапириб бердим: кемага чиққанимдан кейин матрослар атрофимни қуршаб олгач, улар бўй-бастлари жуда кўримсиз маҳлуқлар бўлиб кўринди. Кўзим ниҳоятда баҳайбат нарсаларни кўришга ўрганиб қолганидан ўзимни ойнага солиб қаролмасдим, чунки бу нарса ҳам менинг кўримсизлигим ҳақида кўнгилсиз фикр туғдириши мумкин эди.

Капитан, кечки овқат пайтида ҳар бир буюмга ажабланиб қараганимни, кулгидан ўзимни зўрға тийиб ўтирганимни пайқаганини айтди. Бу ғалати қилиғимнинг сабабини тушуна олмай бечоранинг ақли сал-пал кирди-чиқди бўлиб қолибди-да, деб ўйлабди.

Мен унинг кузатувлари мутлақо тўғри эканлигини тан олдим, ахир унинг ўзи ҳам бир ўйлаб кўрсин, уч пенс катталиктаги идиш-оёқларни, бир мартада тушириш мумкин бўлган сон гўштини, ёнғоқ пўчоғидай келадиган қадаҳларни ва бошқаларни кўрганда кулмай бўладими.

Капитан ҳазилимни яхши тушунди, бунга: кўзингиз ошқозонингиздан катта,— деган инглиз мақоли билан жавоб қилди, кун бўйи туз тотмаганинг қарамай иштаҳамнинг мазаси йўқлигини ҳам сезибди. У кулишда давом этиб, бургут қутими тумшуғида кўтариб борганини ва шундай баландликдан пастга ташлаб юборганини бир мириқиб кўрса юз фунт беришга ҳам тайёрлигини айтди. Чамаси, бу келгуси авлодларга ҳам баён қиласа арзигудай антиқа томоша бўлса керак.

Капитан Тонкида¹ бўлди, Англияга қайтишда кема шимоли-шарқ томонга сурилди, у 44 градус шимолий кенглика ва 143 градус шарқий узунликда эди. Мени бортга олишгандан кейин икки кун ўтгач, пассат шамолига дуч келдик ва жануб томонга анча юрдик; Янги Голландиядан ўтиб, ғарб-жануб-ғарб томон, кейин жануби-ғарб томон йўл олдик ва ниҳоят, Яхши Умид бурунини айланиб ўтдик. Сафаримиз бехатар бўлди, уни тавсифлаб китобхоннинг меъдасига тегмайман. Капитан сув ҳамда озиқ-овқат учун бир-икки марта портларда тұхтади. Мен то Даунсга боргунча кемадан бир марта ҳам ташқарига чиқмадим. Бу озод бўлганимдан кейин тўққиз ой ўтгач, яъни 1706 йил 3 июнда юз берди. Мен капитанга кемада келганим учун ўзимдаги ҳамма нарсани бермоқчи бўлдим, лекин у мендан бир фартинг ҳам шилишга унамади. Биз дўстона хайларашдик, ундан меникига — Редрифга ташриф буюриши ҳақидаги ваздасини олдим. Капитандан олган беш шилингга от ва йўл бошловчи ёлладим.

Уйга қайтаётиб, жудаям майда уй ва дарахтларни, одамлар ва ҳайвонларни кўриб, ўзимни Лилиптиядада юргандай тасаввур қилдим. Мен йўлда дуч келган йўловчиларни босиб олишдан қўрқиб, йўл беришларини сўраб, ҳа деб «лўшт-пўшт»лаб бақиравердим. Бу қўполлигим қимматга тушишига сал қолди: тош отиб, пешанамни ёриб қўяй дейишди. Азалдан таниш жойларни зўрга танидим, уйимга борадиган йўлни сўрашга тўғри келди. Хизматкор эшикни очди. Остонадан ҳатлаётиб, бошимни (ғоз дарвоза тагидан ўтаётгандай) пастга эгдим: бошимни кесакига уриб олишдан қўрқдим. Хотиним пешвоз чиқиб,

¹ Тонкин — Ҳинди-Хитойдаги шаҳар.

мени қучоқламоқчи бўлди. Бироқ мен унинг тиззасидан ҳам пасть эгилдим: қучоқлагандага бўйи юзимга етмайди деб шундай қилдим. Қизим дуо қилишимни кутиб тиз чўкди. Лекин улканлар билан гаплашавериб, бошимни юқорига кўтаришга шунчалик ўрганиб қолибманки, унинг тиз чўкканини пайқамабман. Хизматкорга, уйимда бўлган икки-уч танишимга, улкан одам паканага қарагандек тепадан қарадим. Хотинимга, пулни тежаб-тергаб сарфлаганинг учун ўзинг ҳам, қизим ҳам аллақандай нимжон одамларга ўхшаб қолибсизлар, деб таъна қилдим. Хуллас, ўзимни шунақаям ғалати тутдимки, яқинларим бу одам ақлдан озиб қолмадимикан, деб шубҳаланишди. Мен буларни одат ҳамда нотўғри фикрнинг кучи нақадар зўрлигини кўрсатиш учун эслатиб ўтяпман.

Кўп ўтмай оила аъзоларим ва бошқа дўстларим билан ўзим ўртамдаги англашилмовчиликлар барҳам топди, лекин хотиним эндиликда ҳеч ҳам денгиз юзини кўрмаслигимни қатъян айтиб қўйди. Аммо ёвуз тақдир бошқача йўл тутди, ва (китобхон буни ҳа демай билиб олади) ҳатто хотиним ҳам мени ўз юртимда ушлаб қололмади. Шу билан баҳтсизликларга тўла саёҳатимнинг иккинчи қисмини тугаллайман.



Учинчи қисм
ЛАПУТУ, БАЛЬНИБАРБИ,
ЛАГГНЕГГ, ГЛАББДОБРИБ
ВА ЯПОНИЯГА САЁХАТ



БИРИНЧИ БОБ

АВТОР УЧИНЧИ САЁХАТГА ОТЛАНАДИ. У ҚАРОҚЧИЛАР ҚУЛИГА ТУШАДИ.
ЕВУЗ ГОЛЛАНДИЯЛИК. АВТОР ОДАМ ЯШАМАЙДИГАН ОРОЛДА. АВТОРНИ
ЛАПУТУГА ҚАБУЛ ҚИЛИШАДИ.

Үйга қайтганимдан кейин ўн кун ўтгач, уйимга уч юз тонна
юк кўтарадиган «Яхши умид» номли катта кеманинг капитани

корнуэлслик Вильям Робинсон ташриф буюрди. Бир замонлар унинг Левантга қатнайдиган кемасида хирург бўлиб ишлаган эдим. У билан ака-уқадай бўлиб қолгандик, у менга ҳеч қачон ўз қўли остидаги одам деб қарамасди. Унинг бу ташрифи эски қадрдони билағ дийдор кўришиш истаги натижаси бўлса кепрак. Дастлабки учрашувимиизда узоқ айрилиқдан кейин дўстлар ўртасида қанча гап бўлса, шундан ортиқ гаплашмадик. Кейин у бизниги тез-тез келадиган бўлди, мени соғ-саломат кўраёт-ганлигидан хурсанд бўлганини изҳор қилди. Англияни тарк эт-масликка узил-кесил қарор әгтан-этмаганимни сўради, икки ойдан кейин Шарқий Хинди斯顿га жўнаш нияти борлигини айтди. Ниҳоят, жуда кўп афв сўрашлар ва изоҳ-шартлардан кейин мени ўз кемасига хирургликка таклиф қилди. Капитан, ёрдамчим — иккинчи хирург ҳам бўлишини, икки баробар ошиқ маош олишимни айтди. Гапининг охирида, у билан баб-баравар кемага қўмондонлик қилиш қўлимдан келишини қистириб ўтди.

Капитан ширин-шакар сўзларни шунчалик тизиб ташладики, асти қўяверинг, у анча бамаъни одам бўлганидан унинг таклифини рад эта олмадим. Бошимга шунча кулфатлар тушганига қарамай, оламни кўриш иштиёқи олдингидан ҳам баттар зўрайиб кетди. Ўитта мушкул иш қолганди — хотинимни кўндиришим керак эди. Саёҳат бола-чақаларимизга қандай наф келтиришини айтиб; ҳар қалай унинг розилигини олдим.

Биз 1706 йилнинг 5 августида сафарга отланиб, 1707 йилнинг 11 апрелида Сен-Жорж Фортига¹ етиб келдик. У ерда уч ҳафта қолиб кетдик. Матросларимиз орасида беморлар кўп бўлганидан экипажни тўлдиришимиз керак эди. У ердан Тонкинга жўнадик. Тонкинда капитан анча тўхтаб қолди, чунки унга керакли молларни тайёрлаш ва кемага топшириш ишини бир неча ой ичida тугаллаб бўлмасди. Кема тўхтаб тургандаги харражатларни қоплаш учун капитан шлюпка сотиб олди, унга турили бозоргир молларни ортиб, менинг раҳбарлигим остида қўшини оролларга юборди. Менга ў Тонкинда ўз ишларини тугатганига қадар ана шу молларни сотиб келиш топширилди.

Шлюпкада мендан ташқари команданинг ўн тўрт одами

¹ Сен-Жорж Форти — Ҳинди斯顿даги Мадрас шаҳрининг қадимий номи.

бўлиб, уларнинг учтаси ерли, маҳаллий халқдан эди. Йўлга чиққанимизга уч кун бўлгани йўқ эдики, бирдан кучли бўрои кўтарилди. Бешафқат шамол беш кун давомида аввал шимоли шарқ, кейин эса шарқ томонга ҳайдаб борди. Шундан кейин, гарчи кучли гарб шамоли эсиб турса-да, ҳаво очилиб кетди. Ўнинчи куни орқамиздан қароқчиларнинг икки қайиғи қувлай бошлади. Шлюпкамизнингюки оғир бўлганидан тез суза олмасдик, кўп ўтмай улар бизни қувиб етишди.

Қайимиз қароқчилар чангалига тушди, ҳар иккала кема капитанлари ўз одамлари билан бир вақтнинг ичидаги шлюпкага бостириб киришди. Ҳар қандай қаршилик кўрсатиш бефойда эканлигига ақлим етиб, командаға юз тубан ётишга буйруқ бердим. Шунинг шарофати билан қон тўкилмади. Қароқчилар қўл-оёғимизни маҳкам боғлаб, ёнимизга соқчилар қўйган ҳолда кемамизни тинтуб қилиш билан кифояланишди.

Қароқчилар орасида бир голландиялик ҳам борлигини пай-қаб қолдим. Гарчи у командир бўлмаса-да, обрўйи анча яхшига ўхшаб кўринди. У ўша заҳотиёқ бизнинг инглиз эканлигимизни билиб қолди ва роса ҳақоратлаб, бир жуфт, бир жуфт қилиб, орқама-орқа боғлаб дengizga улоқтираман*, деб қасамёд қилди. Мен унга мурожаат қилиб, ҳаммамиз христиан ва протестантлар эканлигимизни, унинг ватанига қўшни бўлган дўст мамлакат фуқаролари эканимизни эътиборга олишини илтимос қилдим. Шунинг учун ҳам бизга дўқ урмасдан, балки, аксинча, командирлари олдида бизни ҳимоя қилиши лозимлигини айтдим. У дўқ уришда давом этди, ўз ўртоқларига бурилиб, чамаси япон тилида, ниманидир куйиб-пишиб уқтира бошлади, гап орасида тез-тез «христианос» сўзини такрорлади.

Каттароқ кеманинг командири япон бўлиб, унча-мунча голландчани биларкан. У менга яқинлашди, саволлар берди, унга одоб билан жавоб қайтардим, у бизни ўлдирмасликка ваъда берди. Мен капитанга эгилиб таъзим бажо келтирдим, голландга мурожаат қилиб, христиан оғамизга қараганда мажусийларда шафқат зўрроқ экан, дедим. Бу бетга чопарлигимдан кўп ўтмай пушаймон едим. Бу ярамас мени дengizga улоқтириш лозимлигини капитанларга ҳа деб уқтиравергач, ниҳоят мени ўлимдан ҳам баттар бир жазога маҳкум этишди. Одамларимни тенг

иккига бўлишиб, ҳар иккала қароқчилар кемасига ўтқизиши. Мени эса унча катта бўлмаган елканли қайиққа ўтқазиб, тўрт кунлик овқат солиб, шамол ва тўлқинлар ихтиёрига топширишга қарор бериши. Япон капитан анча саҳий одам экан, ўз запасидан овқатларни икки баравар кўпайтириди, мени тинтуб қилишни ман этди. Қайиққа тушаётганимда голландиялик палубада туриб олиб, бисотидаги бор сўкиш ва ҳақоратларга мени кўмиб ташлади.

Қароқчилар билан учрашганимиздан кейин бир соатча ўтгач, ҳисоб-китоб қилиб кўриб, 46° шимолий кенглик ва 183° шарқий узунликда эканлигимизни аниқладим. Қароқчилар кўздан ғойиб бўлгач, дурбинимни қўлга олиб, уфқ томонни обдон кўздан кечирдим: жануби-шарқ томонда бир неча оролларни кўрдим. Елканни кўтариб, ўша ёқقا йўл олдим. Ҳамроҳ шамол эсиб турарди, уч соатлардан кейин ороллардан бирига етиб бордим. Қоялардаги сон-саноқсиз қуш уяларига кўзим тушди, ҳаял ўтмай анчагина тухум йиғиштириб олдим. Ёнимда чақмоқтош ва пилик бор эди. Пиликни ўт олдириб, қуруқ арчагул ва йўсинлардан гулхан ёқиб, тухум пиширдим. Кечки овқатим шу бўлди, чунки ёнимдаги овқатларимни имкони борича қора кунга сақлаётган эдим. Кечаси олдинга туртиб чиққан қоя тагида остимга йўсин тўшаб, мириқиб ухладим.

Эртаси куни бошқа оролга, ундан учинчи ва тўртинчисига ўтдим. Фақат бешинчи кун деганда, зерикарли ва толиқтирувчи саёҳатдан кейин, ниҳоят, ана шу оролларнинг энг шарқ томонидагисига етиб бордим. У денгизнинг анча ичкарисида экан, унга ўтиш учун беш соат вақтим кетди. Унинг соҳилларига ҳеч йўлаб бўлмас экан, анча уринишлардан кейин қайиқ тўхтатадиган жойни зўрга топдим. Бу менинг қайигимга ўхшаш қайиқлардан икки-учтаси аранг жойлашадиган кичкинагина кўрфаз эди. Оролнинг тупроғи тошли, гиёҳсиз эди. Фақат унда-бунда қоялар оралифида нимжон буталар ва хушбўй ўсимликлар кўзга ташланарди.

Овқатимдан олиб, оз-моз тамадди қилдим. Қолганини тунамоқчи бўлган жойимдаги — соҳил қоялари оралифидаги форга эҳтиётлаб яшириб қўйдим. Қоялар устидан анчагина тухум йиғиб олдим, сўнг ғор ичига бир-икки боф қуруқ ўт ва йў-

сингларни келтирдим — нонуштамга тухум пишириб емоқчи бўлдим.

Ўт-ўлан ва йўсинлар менга яна кўрпа-тўшак бўлди. Лекин жуда ёмон ухладим. Чарчаганлигимга қарамай, ташвишли ўйлардан уйқум ўчиб кетди. Мен халос бўлишимга умид озлиги ҳақида ўйлаб, қайфули кечишими кўз олдимга келтирдим. Бу мени шунчалик эздики, ўрнимдан туришга асло қурбим етмади.

Фордан ташқарига чиққанимда кун ёришиб кетганди. Қоялар орасида бир оз кезиб юрдим. Осмон мусаффо, қуёш омонсиз олов пуркарди. Бирдан ҳамма ёқ қоронғилашиб кетди, лекин бу қуёш булутлар орасига кирганда бўладиган қоронғиликка ўхшамасди. Тепага қараб, ердан икки миля баландликда орол томон силжиб келаётган каттагина қора жисмни кўрдим. Худди шу нарса қуёш юзини бир неча дақиқага тўсиб қўйди. Лекин мен ҳавонинг совиганини ҳам, осмоннинг қоронғилашганини ҳам пайқамадим. Мен қоя соясида қолгандай эдим. Ана шу жисм яқинлашганда мундоқ қарасам, у қандайдир қаттиқ моддадан иборат экан. Унинг ер томонга қараган ост қисми силлиқ ва текис эди; у қуёш нурида товланган денгиз сингари жилоланаарди. Мен соҳилдан икки юз ярд наридаги баланд қоя устига чиқиб, бу улкан жисм пастга тик оғиб тушаётганини кўрдим. Жисм билан менинг оралиғим бир инглиз милясича келарди. Қўзимга дурбин тутиб, жисмнинг нишаб томонларида тепага чиқиб, пастга тушшиб юрган одамларни кўрдим. Лекин уларнинг нима қилишаётганлигини фарқлай олмадим.

Тўсатдан севинганимдан теримга сиғмай кетдим. Менда бу саргузаштим халос бўлиш ва эркинликка чиқишига имкон беради, деган умид туғилди. Лекин шу билан бирга (китобхон буни осонгина фаҳмлайди) ўзида одамлар яшайдиган, ана шу одамларнинг истаги билан ҳаракат қиласидиган — осмонда учеб юрган оролга таърифга сиғмас бир ҳайрат билан тикилардим. Аммо бу дақиқада ана шу мавзуда файласуфона фикр юритишдан анча йироқ эдим. Мени кўпроқ оролнинг қаёққа қараб силжиётгани қизиқтиарди. У, назаримда, осмонда муаллақ турив қолгандай эди. Лекин бир неча дақиқадан кейин у яна ҳаракатга тушди ва менга шу қадар яқинлашиб келдики, ундаги нарсларни bemalol кўра олдим.

Оролнинг четлари бўйлаб бир-бирининг устига мингашган, пофона бўлиб жойлашган кенг галереялар чўзилганди. Нишаб нарвонлар уларни бир-бири ҳамда орол чўққиси билан туташтириб турибди. Энг қуи галереяда тикка турган ва ўтирган бир неча киши бор эди; уларнинг баъзилари узун қармоқ билан балиқ тутяпти, бошқалари эса буни томоша қилишяпти. Мен тунги қалпоғимни силкита бошладим (шляпам аллақачонлар эскириб кетганди), орол қояга жуда яқинлашиб қолганда эса бор овозим билан бақиришга тушдим. Бир неча минутдан кейин, оролнинг менга қараган томонида одамлар тўпланаётганлигини сездим. Одамлар бармоқлари билан мени кўрсатишар, қўллари билан қизғин имо-ишоралар қилишарди. Гарчи бақиришларимга жавоб қайтаришмаса-да, улар мени қўришганини англадим. Бирдан оломондан тўрт ё беш киши ажralиб чиқди ва шошганча нарвонлар орқали оролнинг юқори томонига қараб кетди. Улар кўзимга кўринмай қолишли. Бу одамлар қандайдир муҳтарам бир зотнинг буйругини олиш учун кетишганига ақлим етди.

Оломон кўпайгандан кўпаяверди. Орадан ярим соат ўтар-ўтмас оролнинг, қуи галареясини мен турган қоя чўққисига юз ярд масофага яқинлаштирилди. Мен ялиниб-ёлворувчи киши ҳолатига кирдим, ёрдам беришларини ўтиниб сўрай бошладим. Аммо ялинишларим оқибатсиз қолди. Бошқаларга нисбатан менга яқинроқ турган одамлар, кийим-бошларига қараганда, зодагонлар эди. Улар мен томонга тез-тез кўз ташлаб, алланарса ҳақида қизғин баҳслашишарди.

Ниҳоят улардан бири оҳангি итальян тилини эслатувчи аниқ, оҳангдор, ёқимли бир тилда алланима деб қичқирди. Мен итальянча жавоб қилдим: назаримда, улар мени тушунишмаган тақдирида ҳам бошқа тилларга қараганда итальянча нутқ уларга ёқиб қоладигандай эди. Лекин нимани талаб қилаётганимни гап-сўзсиз ҳам тушуниш мумкин эди.

Менга қоядан соҳилга тушишни ишора қилишиди. Мен бу таклифга дарҳол бўйсундим. Учар орол нақ тепамга яқинлашди. Бир зумда тепадан ўтирефи чор занжир туширишиди. Мен унга ўтирдим, блоклар ёрдамида мени оролга тортиб олишиди.

ИККИНЧИ БОБ

ЛАПУТУЛИКЛАРНИНГ ХАРАКТЕРИ ВА УРФ-ОДАТЛАРИ. ЛАПУТУ ФАНИ. ҚИРОЛ ВА УНИНГ САРОЙИ. АВТОРНИНГ САРОЙДА ҚАНДАЙ ҶАВУЛ ҚИЛИШГАНИ. ЛАПУТУЛИКЛАРНИНГ ҲАДИК ВА ТАШВИШЛАРИ. ЛАПУТУЛИКЛАРНИНГ ХОТИНЛАРИ.

Оролга чиқишим биланоқ оломон мени қуршаб олди. Менга яқин турган одамлар, чамаси, юқори табақага мансуб эди. Ҳамма мени зўр ҳайрат ичида томоша қиласади. Бироқ, ҳайратлашида мен ҳам улардан қолишмасдим: умрим бино бўлиб гавдаси, кийими, юз ифодалари одамни бунчалик ҳайронликка соладиган кишиларни кўрмаган эдим. Уларнинг боши ё ўнгга, ё чапга қийшайган эди; кўзларининг бири юқорига қараса, бошқаси пастга боқарди, ҳаммалари ғилай эди. Устки кийимларини эса қуёш, ой, юлдузлар билан скрипка, сурнай, арфа, карнай, гитара, клавикорд ва Европада маълум бўлмаган бошқа музика асборлари оралатиб солинган суратлар безаб турарди. Сал нарида хизматкор кийимидағи бир неча кишини кўрдим. Улар кичикроқ таёқча ушлаб олишганди. Таёқлар учига ҳаво тўлдирилган пуфаклар боғланган эди.

Кейин менга айтиб беришларича, пуфакнинг ичига озгина қуриган нўхат ёки майдо тошчалар солинган экан. Вақти-вақти билан хизматкорлар ушбу пуфакларни олдиларида турган хожаларининг лаб ва қулоқларига шапиллатиб уриб туришаркан.

Нима учун шундай қилишларини анчагача билолмай юрдим. Чамаси, бу одамлар чуқур ўйга толиб юришгани сабабли суҳбатдошининг гапини эшитмайди, унга жавоб беришмайди ҳам. Уларни ҳушёр тортириш учун эшитиш ва гапириш аъзоларига қандайдир ташқи жисмоний таъсир этиш лозим. Шунинг учун ҳам бой-бадавлат одамлар ёnlарида шапиллатувчи (уларнинг тилида клаименоле) сақлашар, уларсиз кўчага чиқишимасди. Шапиллатувчининг вазифаси бир неча одам бир-бирига дуч келиб қолганда, ким гапириши лозим бўлса, ўша одамнинг лабига, ким эшитадиган бўлса, унинг қулоғига пуфакни шапиллатиб уриб қўйиш, холос. Сайр пайтларида эса шапиллатувчи вақти-вақти билан хожасининг кўзига уриб қўяди, акс ҳолда у ҳар қадамда ўнқир-чўнқирга тушиб кетиши ёки бошини хода-подага

уреб олиши, бошқа йўловчилар билан тўқнашиб кетиши мумкин.

Китобхонга ушбу тафсилотни тўла баён қилишга мажбурман. Бўлмаса ўзим сингари, уларнинг мени нарвон билан орол тепасига олиб чиқищдаги ва у ердан қирол саройига олиб киришдаги ғайри табиий хатти-ҳаракатларини тушуна олмайди. Нарвондан кўтарилаётуб, улар нима қилишлари лозимлигини унтиб, гоҳида мендан орқада қолиб кетишарди. Шунда шапиллатувчилар хожаларини ҳушёрликка чақиришарди. Чамаси, менинг ташқи қиёфам ҳам, кийим-кечагим ҳам, чуқур ўйга толишдан йироқ бўлган оддий кишининг ҳайратдан хитоб қилишлари ҳам уларга ҳеч қандай таъсири этмади.

Ниҳоят саройга етиб бордик ва қобул-залга кирдик. Бу ерда баланд тахт устида, аркони давлат қуршовида қирол ўтиради. Тахт қаршисида катта стол бўлиб, унинг усти глобуслар, планета доиралари ва турли хил математик асбоблар билан тўла эди. Бизнинг кириб келишимиз сарой аҳлиниң анча шовшувига сабабчи бўлган бўлса-да, олий ҳазратлари бизга заррача эътибор бермади. Қирол қийин масалани ечиш устида бош қотриб ўтиради, то у масалани ечгунча бир соат кутиб турдик. Қиролнинг икки томонида икки шапиллатувчи маҳрам бор эди. Қирол масалани ечиб бўлганини кўрган маҳрамлардан бири, одоб билан, қиролнинг лабига, бошқаси ўнг қулогига пуфак билан урди. Қирол бир сесканиб, назарини менга ва мени кузатиб келган кишиларга қаратди. У бир неча оғиз сўз қотди, шундан кейин пуфак билан қуролланган ёшгина бир йигит дарҳол ёнимга келди ва пуфак билан ўнг қўлтиғимга сал уриб қўйди. Мен имо-ишора билан бунақа эслатишга муҳтож эмаслигими ни айтдим. Кейинроқ билишимча бу нарса олий ҳазратлари ва бутун сарой аҳлида менинг ақл-идроким хусусида яхши фикр туғдирмабди.

Қирол менга бир қанча саволлар берди. Мен ўзим билган ҳамма тилда унга жавоб қайтардим. Бир-биримизни тушунмаётганимиз маълум бўлгач, қирол мени саройдаги ётоқхоналардан бирига олиб боришни буюрди, у ерда менга иккита хизматкор тайинлашди. Илгари мен кўрган подшоларга қараганда, ушбу қирол хорижийларга сермузозиматлилиги билан ажralиб

туради. Тушлик овқат тортишди, таҳт қўйилган залда қирол ёнида кўрган тўртта амалдорим менга зўр иззат-икром кўрса-тишиб, бирга овқатланишди. Тушлик икки бўлиб берилди, ҳар сафар уч хил таом тортилди. Даставвал тенг томонли учбурчак шаклида кесилган қўйнинг курак гўштини, ромб шаклида кесил-ган мол гўшти ва циклоид шаклида кесилган пудинг берилди. Кейинги сафар скрипка шаклида тайёрланган иккита гоз, сур-най шаклидаги колбаса ва сосиска арфа шаклидаги бузоқ гўшти тортилди. Хизматкорлар биз ейдиган нонларни конус, цилиндр, параллелограмм ва бошқа геометрик шаклларга ўх-шатиб кесишид.

Овқат маҳалида баъзи нарсаларни бу ерликлар тилида қан-дай аташларини сўрадим. Шапиллатувчиларнинг ёрдамида амалдорлар илтифот билан жавоб қайтаришид. Айтидан, агар улар билан гаплашиш имконига эга бўлсан уларнинг қобили-ятлилигидан ўта таажжубга тушишимга умид боғлашганди. Кўп ўтмай сув, нон ва ўзимга зарур бўлган бошқа нарсаларни сўрайдиган бўлиб қолдим.

Тушликдан кейин ҳамтовоқларим кетишид, ҳузуримга қирол-нинг буйруғига биноан бир шапиллатувчи қузаатувида бошқа бир амалдор келди. У ўзи билан патқалам, сиёҳ қофоз, ва уч-тўрт китоб келтирди ҳамда менга шу ерликлар тилини ўргатажагини имо билан тушунтирди. Биз тўрт соат машғулот ўтказдик, шу вақт ичида бир неча сўз ёздим ва бир қанча унча катта бўлма-ган жумлаларни ёдлаб олдим. Ўқитувчим хизматкорлардан би-рига бирор нарсани олиб келишни ёки бурилишни, таъзим қи-лишни, ўтиришни, тикка туришни, юришни ва бошқаларни бую-рарди, мен эса унинг буйруқларини такрорлар ва ҳар бир сўзини ёзиб олардим. У менга китоблардаги қуёш, ой, юлдуз, бурж, тро-ник ва қутб доираларини кўрсатди, кўпгина ясси шакллар ва стереометрик жисмларнинг номини айтди. У музика асбоблари номини айтиб ёздирди, уларнинг ҳар бирини чалишда қўллани-ладиган техник терминлар билан танишилди. У кетгандан кейин яна шу сўзларнинг ҳаммасини изоҳи билан алфавит тартибида жойлаштиридим. Хотирамнинг зўрлиги туфайли бир неча кун ичида лапуту тилини анча ўзлаштириб олдим.

Мен Лапута сўзининг қаердан олинганини бари бир билол-

мадим, буни мен учувчи ёки сузувчи орол деб таржима қиласман. Лап қадимий, истеъмолдан чиқиб кетган сўз бўлиб, юксак маъносини билдиради, унту — ҳукмдор демакдир; демак, олимларнинг таъкидлашича, Лапута сўзи бузиб айтилган Лапунту. Аммо мен бунаقا изоҳларга қўшила олмайман, у назаримда бир оз ясамароқ. Ўша ерлик олимларга бу сўзнинг келиб чиқиши ҳақидаги ўз тахминимни айтишга журъат этдим. Менимча, Лапута лапаутедан бошқа нарса эмас: лап қуёш нурларининг денгиз сатҳида жилоланиши, аутед эса қанот маъносини билдиради. Айтмоқчи, мен ўз тахминимнинг тўғрилигига ишонолмайман, шу сабабли уни тўғри фикр юритувчи китобхонлар эътиборига* ҳавола қиласман.

Қирол томонидан менга ғамхўрлик қилиш буюрилган сарой амалдорлари кирчир, тўзиб кетган уст-бошимни кўришиб, дарҳол тикувчини чақиришди ва мендан ўлчов олишни буюришди. Чевар буйруқ олга, европалик тикувчиларга қараганда бутунлай бошқача йўл тутди. У энг аввало квадрант ёрдамида бўйими ни ўлчади, кейин циркуль ва жазвар олиб, қофозда танамнинг ҳажми ва тахлитини ҳисоблаб чиқди. Олти кундан кейин уст-бошим тайёр бўлди. У менинг бўй-бастимга мутлақо номуносиб тикилганди, эгнимга ҳеч ўтиришмасди. Чевар, ўз ҳисоб-китобимда бирорта хатолик кетган бўлса керак, деди. Бироқ мен бунга уччалик ачинмадим. Ўз кийимимни атрофимдаги сарой амалдорлариникига таққослаб, бунаقا хатоликлар бу ерда кўплаб учрашига амин бўлдим.

Бошимга тушган кулфатлардан кейин ўзимни анча бедармон сездим. Бунинг устига кийим-кечагим ҳам дурустроқ эмас эди. Шу важдан бир неча кунни хона ичида ўтказдим, шу муддаг ичида бу ерликлар тилини ўрганишини анча мукаммаллаштиредим. Саройга кейинги сафар ташриф буюрганимда қиролнинг кўпгина саволларига қониқарли жавоб бера олдим. Олий ҳазратлари оролни шимоли-шарқ томонга — қиролликнинг пастда, ер юзасида жойлашган пойттахи Лагадо томон ўналтиришга буйруқ берди. Бунинг учун тўқсон лига йўл босиш керак эди, шунинг учун ҳам саёҳатимиз тўрт ярим кун давом этди. Шуниси қизиқки, оролнинг осмондаги шитобли ҳаракатини ҳеч сезмадим. Эртаси куни соат ўн бирларга яқин қирол, зодагонлар, сарой аҳли

ва амалдорлар қўлларига соз олишиб концерт беришди. Концентрат уч соатгача узлуксиз давом этди. Мен мутлақо карахт бўлиб қолгандим, буларнинг ҳаммаси нима учун қилинаётганини асло тушуниб етмадим. Аммо ўқитувчим учувчи оролда яшовчи аҳоли муҳит музикасини ҳис эта билиш қобилиятига эга эканлигини уқтириди. Бу музика қатъий белгиланган муддатлардагина эшитилар экан. Муддат жуда яқин бўлиб, ҳар бир сарой амалдори ўзи қайси музика асбобида яхши чала олса, шу асбоб билан жаҳон концертида иштирок этиши учун тайёргарлик кўрар экан.

Лагадога учиш пайтимизда олий ҳазратлари ўз фуқароларидан арзнома қабул қилиш учун оролни баъзи шаҳар ва қишлоқлар устида тўхтатишга буюрди. Ана шу мақсадда пастга учиди озгина юки билан узун, ингичка арқонлар тушириларди. Пастдаги аҳоли эса ана шу арқонлар учига арзномаларини боғлаб қўйишарди, улар эса, гўё мактаб ўқувчиларининг варраги думига боғлаб қўйилган қофоз парчасидай, осмонга кўтарилади. Баъзида паст томондан вино ва егулик нарсалар ҳам олардик,— буларнинг ҳаммаси блоклар ёрдамида тортиб олинарди.

Математика бўйича олган билимларим маҳаллий халқ тилини ўрганишимда катта наф келтирди. Бу тилдаги кўпгина ифодалар математика ва музикадан олинган экан. Бу одамларнинг мияси геометрик чизма ва шаклларга лиқ тўла. Масалан, аёл кишининг гўзаллигини ёки бирорта ҳайвонни мақташмоқчи бўлишса, улар албатта ромб, айлана, параллеллограмм, эллипс каби геометрик терминлардан ёки музикавий иборалардан фойдаланишади. Қирол ошхонасида турли-туман математик ҳамда музика асбобларини кўрдим, ошпазлар қирол дастурхонига тортиладиган қовурдоқларни ўшаларга ўхшатиб кесишади.

Лаптуникларнинг уйи нари-бери қурилган. Ўларнинг девори, албатта, бир томонга қийшайган, бирорта хонада ҳам тўғри бурчакни тополмайсиз. Ҳамма гап шундаки, улар амалий геометрияни жинларидан ҳам баттар ёмон қўришарди. Уларнинг фикрича, бу ўта сийқаси чиққан фан эмиш, у билан фақат нўноқ ҳунармандларгина шуғулланармиш. Улар фақат олий даражадаги мавҳум масалалар билан шуғулланишади, ишчиларга берган кўрсатмалари шу қадар мураккаб, амалиётдан узоқки, бу

кўрсатмалар бўйича иш қилинганда кетма-кет хатога йўл қўйи-лади. Улар қофоз устида жазвар, қалам ва циркуль юритишга жуда уста. Лекин мен кундалик ҳаётида бунчалик нўноқ бесў-нақай, ношуд, математика ва музикадан бошқа билимлар соҳа-сида алмғни қалтак дея олмайдиган одамларни ҳеч қачон кўрмагандим. Улар жуда ношуд мутафаккир; уларнинг фикрини рад этиш осон, аммо ҳақиқат улар томонда бўлса бу қийин, бироқ бунақа ҳол камдан-кам учрайди. Бу одамлар тасаввур этиш, хаёлпарамастлик қилиш ва бир нарсани кашф этишдан анча узоқ, ҳатто уларнинг тилида ана шу тушунчаларни ифодалайдиган сўз ҳам йўқ. Математика ва музикадан бошқа ҳеч нарсани билишмайди, билишни исташмайди ҳам.

Астрономия билан шуғулланувчи кўпчилик лапутуликлар, гарчи ошкора тан олишга уялишса ҳам, астрологияга¹ ишонишиади. Лекин ҳаммасидан ҳам мени уларнинг янгиликлар ва сиёсатга ўчлиги ҳайрон қолдирди. Улар ҳамиша сўнгги янгиликларни сўрашади, давлат ишлари ҳақида соатлаб валақлашади, партиялар ўртасидаги арзимаган келишмовчиликлар бўйича жон-жаҳдлари билан мунозара қилишади. Лекин ана шундай сиёсатга мойилликни, гарчи сиёсат билан математика ўртасида ҳеч қандай умумийликни топмасам-да европалик математикларда ҳам сезганман. Менимча, бу мойиллик манбай бизни ҳеч қандай алоқаси бўлмаган нарсалар билан қизиқиш ва шуғулланишга ундайдиган кишилар ўртасида кенг тарқалган ожизлик бўлса керак.

Лапутуликлар доимо ташвишда юришади. Улар ҳеч қачон хотиржамлик роҳатини сурешмайди. Ҳаммасидан қизифи шуки, бошқа одамларни унча ташвишлантирмайдиган нарсалардан хавотирланишади. Ҳаммасидан ҳам осмон жисмларининг ўзгаруви уларни кўпроқ кўрқитади. Улар, Ер Қуёшга тинимсиз яқинлашиб борса, Қуёш уни ютиб юбормасмикан, деб ташвиш тортишади. Уларни қачон бўлмасин Қуёш қаттиқ қатлам билан қопланиши ва ёруғлик бермай қўйиши фикри қаттиқ талvasага солади. Шунингдек, улар Ер сўнгти кометанинг думидан сурғаниб

¹ Астроология — қадим вақтларда кенг тарқалган, юлдузларнинг ўрнашишига қараб кишиларнинг тақдирини олдиндан айтиб бериш билан шуғулланадиган соҳта фан.

қочиб қолса, яна ўттиз бир йилдан кейин пайдо бўладиган комета Ерни яксон қилиш эҳтимоли бор, деб ҳисоблашади. Лекин бу ҳали ҳаммаси эмас. Лапутуликлар фикрича, Қуёш ўринсиз ра-вишда ўз ёруғлигини сарфлай-сарфлай, охири ёниб, йўқ бўлиб кетармиш. Бу ўз навбатида, ундан нур олувчи* Ер ва бошқа сайё-раларни хароб қиласмиш.

Лапутуликлар ана шу ҳалокатларни кутаверишдан шунчалик зада бўлишганки, ўз ўринларида бемалол ухлаша олмайди, ҳаётнинг қувончи ва оддий лаззатларидан баҳраманд бўлишол-майди. Лапутуликлар эрталаб бир-бирлари билан учрашгандা энг аввало шундай саволлар беришади: Қуёшнинг аҳволи қалай, ботганда ва чиққанда кўриниши қанақа бўлди, яқинлашиб кела-ётган кометадан халос бўлишнинг иложи борми? Болалар дев ва ажиналар ҳақидаги ваҳимали эртакларни қандай тинглашса, улар ҳам бунақа суҳбатларни энтикиб эшишишади, эшишишади-ю, кейин қўрқувдан ухлаша олмайди. Орол хотинлари эркакларга мутлақо ўхшамайди. Улар жуда қувноқ, ҳаётнинг нашъу-намо-сини яхши кўришади, эрларидан жирканишади. Улар, гарчи бу ер дунёнинг энг гўзал жойи бўлса ҳам, оролда танҳоликда ҳаёт кечиришдан доимо шикоят қилишади. Орол аёллари пой-тахтда кайф-сафо суришни ёқтиришади, оролдаги мўл-кўлчилик, ҳашамат уларнинг кўнглини тўлдирмайди. Бироқ ҳамма иллат шундаки, ерга тушиш учун қиролнинг маҳсус рухсатномаси бў-лиши керак. Бунақа рухсатнома зўрға берилади. Сабаби, сарой-даги обрўли зотлар аёлларни қитъадан оролга қайтишга мажбур этиш анча машаққатлигини ўз тажрибаларида синааб кўришган, шу важдан уларнинг пойттахтга боришларига ҳар қандай қилиб бўлса ҳам ғов бўлишади.

Орадан бир ой ўтгач, лапуту тилини тузуккина ўрганиб ол-дим, қирол берган кўпгина саволларга бемалол жавоб қиласдиган бўлдим. Олий ҳазратларини мен бўлган мамлакатларнинг қо-нуnlари, бошқарилиш усууллари, тарихи, дини, урф-одатлари зар-рача бўлсин қизиқтирмади. У математиканинг аҳволини сўраш билан кифояланди, лекин жавобларимни шунақаям назар-писанд қилмай бепарволик билан эшиздики, бечора шапиллатувчилар унда диққат-эътиборни ортириш учун роса жон куйдиришди.

УЧИНЧИ БОБ

ҲОЗИРГИ ЗАМОН ФАЛСАФАСИ ВА АСТРОНОМИЯСИ ҲАЛ ЭТГАН МАСАЛА. ЛАПУТУЛИКЛАРНИНГ АСТРОНОМИЯ СОҲАСИДА ЭРИШГАН ЮТУҚЛАРИ. ҚИРҒЛНИНГ ҚУЗГОЛОННИ БОСТИРИШ УСУЛИ.

Мен олий ҳаэрратларидан оролнинг диққатга сазовор жойла-рини томоша қилиш учун рухсат олдим. Устозимга мени кузатиб юриш топширилди. Ҳаммасидан ҳам мени, қанақа механизмлар ёки табиатнинг қандай табиий кучи оролни ҳаракатга келтириши қизиқтириди. Ҳозир шу ҳақда гапирмоқчиман.

Учувчи ёки сузувчи орол диаметри етти минг саккиз юзу ўт-тиз етти ярд ёки тўрт ярим миляга яқин келадиган тўғри доира шаклида экан; демак, унинг юзаси ўн минг акрга тенг келади. Оролнинг баландлиги уч юз ярд. Унинг туб қисми икки юз ярдга яқин келадиган силлиқ олмос плита экан. Ана шу плита устида турли тоғ жинслари бор, уларнинг усти ўн ё ўн икки фут қалинликдаги ҳосилдор қора тупроқ билан қопланган.

Оролнинг қоқ ўртасида астрономлар катта форга тушадиган, диаметри эллик ярда келадиган ўпқон бор. Фор гумбаз шаклида, шунинг учун ҳам Фланدونа Гагноле ёки Астрономик фор деб аталади; у юз ярд пастда, олмос ичida жойлашган. Форда ҳамиша йигирмата чироқ ёниб туради, унинг нури олмос деворларга урилиб, энг ичкари бурчакларни ҳам ёритади. Форнинг ичига турли-туман сектантлар, квадратлар, телескоплар, астролябия ва бошқа астрономик асбоблар қўйилган. Аммо ҳаммасидан ҳам диққатни кўпроқ ўзига тортадигани тўқувчилар мокисига ўхшаган улкан магнит, бор, оролнинг тақдири шунга боғлиқ. Магнитнинг узунлиги олти ярд, энг йўғон жойининг кенглиги уч ярд, магнит ўртасидан кўндаланг тешик очилган бўлиб, ундан жуда мустаҳкам олмос ўқ ўтказилган. Ўқ шунақаям аниқ ўрнатилганки, ҳатто қўлингиз сад тегса ҳам магнит ййлана бошлияди. Магнит ичи ковак олмос цилиндрга осилган. Цилиндр деворларининг қалинлиги тўрт фут, бўйи ҳам тўрт фут; цилиндрнинг диаметри ўн икки фут. Цилиндрнинг шакли улкан олмос узукни эслатади. Цилиндр горизонтал ҳолда ҳар бирининг баландлиги олти ярд келадиган саккизта олмос оёққа ўрнатилган. Унинг ички девори юзасида, ўртада ҳар бирининг чуқурлиги ўн

икки дюйм келадиган иккита чуқурча бор; магнитни айлантирадиган ўқ учи ана шу чуқурчаларга қўйилган.

Ҳеч қандай куч биз таърифлаган магнитни жойидан жилдира олмайди, чунки цилиндр оёқлари билан бирга оролнинг таги ҳисобланган бутун бир олмос плитани ташкил этади.

Ана шу магнит ёрдамида орол кўтарилиши ва пастлаши, бир жойдан бошқа жойга ҳаракат қилиши мумкин, чунки магнит қиролга қарам бўлган ерларга нисбатан бир томондан тортиш, иккинчи томондан итариш кучига эга. Агар магнит тик қўйилса ва унинг мусбат томони ерга қаратилса, орол пасаяди, агар магнитнинг манфий томони пастга қаратилса орол тепага кўтарилади. Борди-ю, магнит қиялатиб қўйилса орол ҳам қия йўналишда ҳаракат қиласи, чунки бу магнитнинг кучи ҳамиша мусбат учи буриб қўйилган томонда бўлади.

Орол ҳаракати қандай бўлишини тушуниш учун, «АБ» чизиги Бальнибарби давлати орқали ўтади, «ВГ»—магнит, «В» нуқтаси унинг манфий қутби, «Г» нуқтаси эса мусбат қутби дейлик. Магнит «ВГ» ҳолатида қўйилган, мусбат қутби пастга йўналтирилган бўлса, унда орол «Г» йўналиши бўйича ҳаракат қиласи. Ана шу нуқтага етганде магнитни шундай бурамизки, унинг мусбат қутби «Д»га қараб қолади, шунда орол «Д» йўналиши бўйича қиялаб ҳаракат қиласи. Агар магнитни «Е» нуқтасига, манфий қутбини пастга қаратиб қўйисак, орол «Е» нуқтаси томон қиялаб кўтарилади, у ердан мусбат қутбини «Ж» нуқтасига йўналтирасак, оролни «Ж» нуқтасига олиб бориш мумкин. Шундай қилиб, магнит ҳолатини ўзгартириш ўйли билан оролни қия чизик бўйича кўтариш ва пастга тушириш мумкин. Ана шундай кўтариш ва тушириш ёрдамида давлатнинг бир четидан бошқа четигача бориш мумкин.

Лекин шуни ҳам айтиш керакки, орол фақат Лапуту ҳукмдорига қарашли ерлар устидангина ҳаракат қиласи. Гап шундаки, катта магнитга таъсир ўтказувчи минераллар фақат ана шу қиролликда бор, холос. Шунинг билан бирга орол ер юзасидан тўрт милядан юқорига кўтарила олмайди, катта баландликда магнит ҳаракати тўхтаб қолади.

Борди-ю, магнитни қатъий горизонтал ҳолатга қўйилса, орол юришдан тўхтайди. Буни тушунтириш унча қийин эмас; магнит-

нинг қутблари ердан баравар узоқликда бўлганлигидан бир хил куч билан ҳаракат қиласди, бири оролни пастга тортади, бошқаси юқорига итади, натижада орол жойидан силжимай туради.

Магнитни бошқариш тажрибали астрономларга топширилган, улар қирол фармойиши билан унинг ҳолатини ўзгартиришади. Бу олимлар умрларининг аксарий қисмини самовий сайёralар ҳаракатини кузатиш билан ўтказишиади. Бу ердаги телескоплар сифат жиҳатидан бизникидан анча устун туради. Энг катта телескопларнинг узунлиги уч футдан узун бўлмаса-да, бизнинг юз футли телескопларимиздан кўра яхшироқ кўрсатади. Ана шу устунлик лапутуликларга бизнинг европалик олимларни кашфиётни соҳасида ортда қолдириб кетиш имконини берган. Масалан, улар ҳаракат қилмайдиган икки юз минг юлдуз катологини тузишган, ваҳоланки, биздаги энг катта каталог бунинг учдан бирича ҳам келмайди. Бундан ташқари, улар Mars яқинида айланувчи иккита кичкина юлдуз ёки йўлдошни ҳам кашф қилишган. Улардан энг яқини Mars марказидан унинг уч диаметрига тенг келадиган, бошқаси эса беш диаметрича келадиган узоқликда.

Лапутуликлар тўқсон учта турли кометаларни кузатилганини, уларнинг қайтишини жуда ҳам аниқ қилиб белгиланганлигини айтишиди. Агар бу рост бўлса, уларнинг кузатув натижаларини ҳаммага маълум қилиш, мақсадга мувофиқ бўлур эди. Бу ҳозир жуда оқсаётган кометалар назариясини анча такомиллашибтиради*.

Учувчи орол соҳиби бўлган Лапуту қироли жаҳоннинг бошқа ҳукмдорларига қараганда жуда катта устунликка эгалигини тушуниш қийин эмас. Агар у министрларини ўзи билан ҳамкорликда иш тутишга кўндира олса, осонгина дунёнинг мутлоқ ҳоқими бўлиб олиши мумкин эди. Бироқ министрлар ҳуқуқи чекланмаган ҳукмдорнинг мавқеи учча мустаҳкам бўлмаслигини яхши тушунишиади. Бунинг устига уларнинг ҳар бири ер қитъасида жуда катта ер-мулкка эга. Шу сабабли юртни қулликка солиш улар учун фойдасиз, улар бунга кўнишмайди ҳам.

Агар пастдаги шаҳарлардан бирортасида қўзғолон қўтарилигундай бўлса, халқ солиқ тўлашдан бўш тортса қирол уларни

икки хил йўл билан итоатга солади. Бунинг биринчиси, энг енгили шуки, қирол қўзғолон кўтарган шаҳар ва унинг атрофлари устида оролни тўхтатади; бу билан у бўйсунмаганларни қуёш нури ва ёмғирдан бебаҳра қиласди, натижада уларнинг мамлакатида очарчилик ва касаллик бошланади. Борди-ю, қиролнинг фикрича шаҳарликлар катта жиноятлар билан ўзларини бадном қилиб қўйишган бўлса, у жазони кучайтириши мумкин: унинг фармойишига биноан шаҳарга катта-катта тошлар ёғдирилади, улардан аҳоли фақат ертўлалардагина жон сақлаши мумкин, иморатлар эса бутунлай яксон бўлади. Агар қўзғолончилар қаршилик кўрсатишида давом этаверишса, қирол олдингисидан ҳам кескинроқ чора кўради: оролни тўппа-тўғри таслим бўлмаётганлар бошига туширади, уларни ўй-пуйлари билан мажақалаб ташлайди. Бироқ қирол бундай жазони камдан-кам қўллайди. Министрлар ҳам бундай йўл тутишни тавсия этишмайди. Улар бир томондан халқ нафрати ва ўч олишидан, иккинчидан, ўз ермулкларининг зарар кўришидан қўрқишиади. Орол қиролнинг хусусий мулки эканлигини унутмаслик керак, амалдорларнинг бутун ер-суви, уйлари, чорбоғлари эса ер қитъасида жойлашган.

Бу давлатнинг қироллари, жуда бўлмай қолган тақдирда, ўщандা ҳам истар-истамас, бундай даҳшатлиchorани қўллашларининг бошқа муҳим сабаби бор.

Агар яксон қилиниши керак бўлган шаҳар баланд қоялар ичига жойлашган бўлса (бу ерда кўплаб шаҳарлар худди шундай жойлашган), бундай шаҳарда қўнғироқхона ёки тош миноралар бўлса, оролнинг пастга тезлик билан тушиши унинг остидаги олмосга зиён етказиши мумкин. Тўғри, илгари айтганимдай, оролнинг таги қалинлиги икки юз ярд келадиган бир бутун олмосдан иборат; лекин, ҳар ҳолда, у қаттиқ урилиш натижасида иккига бўлинниши ёки ҳалокат пайтида ёнаётган бинолар тафтида чатнаши, ёрилиши мумкин. Бу нарса аҳолига маълум, улар ўз озодликлари ва мол-мулкларига ҳужум қилинганда қаршилик кўрсатиш пайтида буни ҳисобга олишади.

Ўз навбатида қирол ҳам қўзғолон кўтарган шаҳарни ер юзидан бутунлай йўқ қилиш учун оролни иложи борича секин ва эҳтиёткорлик билан туширишни буюради. Айни пайтда, раҳм-

шафқат қилажагини эслатиб ўтади, аслида эса оролнинг олмос туви, ер юзаси билан тўқнашиб, синиб кетишидан қўрқади.

Мен лапутуликлар ютига келмасимдан уч йил илгари, оқибати бу давлат учун хунук бўлиб тугайдиган одатдан ташқари воқеа юз берган. Қирол ўзига қарам шаҳарлар устидан учиб юрган. У ташриф буюрган биринчи шаҳар Линдалино — қироллиқдаги энг йирик шаҳар бўлган; шаҳар аҳолиси қиролга губернаторнинг жабр-зулм ўтказаётганидан кўплаб шикоят қилишган. Илгаригидек, бу шикоятлар оқибатсиэ қолдирилган. Қирол жўнаб кетгандан кейин уч кун ўтар-ўтмас шаҳарликлар дарвозаларни беркитишган, губернаторни қамашган, жуда қисқа муддат ичидаги шаҳарнинг тўрт бурчагида, унинг марказидаги сингари, харсанг тошдан баланд, мустаҳкам, уни учли минора қуришган. Минора ва қоялар устига катта-катта магнитлар ўрнатишган, борди-ю, магнитлар оролнинг бошқарилишига таъсир ўтказа олмай қолса деб, ҳар эҳтимолга қарши, кўп миқдорда тез ёнувчи ёнилғи тайёрлашган, олов ёрдамида оролнинг олмос тубига зиён етказишмоқчи бўлишган.

Линдалино қўзғолони ҳақидаги хабар қиролга саккиз ой деганда етиб келади. У оролни Линдалинога йўналтириш учун буйруқ беради. Орадан бир неча кун ўтгач, орол нақ шаҳар тепасида тўхтаган, уни қуёш нури ва ёмғирдан маҳрум қилган. Бу қўрилган чора етарли бўлмаган. Шаҳар ўртасидан катта дарё оқиб ўтарди. Аҳоли озиқ-овқатни фамлаб олган бўлиб, қамал қилинишдан қўрқмайди. Улар охиригача қаршилик кўрсатишига азму қарор қилишади. Қирол оролдан пастга сон-саноқсиз арқонлар туширишни буюради. Аммо камтарона арзномалар ўрнига оролга: келтирилган зарарни тўлаш, шаҳар аҳолиси имтиёзларини қайта тикиш, губернатор сайлаш ҳуқуқи халқ-қа берилиши ва шунга ўхшаш бошқа бемаъни нарсалар ҳақидаги талабномалар ёғилган. Бунга жавобан қирол оролдагиларга шаҳар устига катта-катта тошларни ташлашни буюради. Бироқ шаҳар аҳолиси бу омонсиз жазодан қочиб, ўз миноралири ва ертўлаларига яшириниб олишади.

Шунда, бу ўжарларни бўйсундиришга қаттиқ аҳд қилган қирол оролни минора ва қоялар устидан қирқ ярд пастга туширишни буюради. Қиролнинг буйруғи бажо келтирилади. Бироқ

магнитни айлантирган амалдорлар орол пастга одатдагидан жуда тез тушаётганини пайқаб қолишади. Магнитни горизонтали ҳолатга келтириб, оролнинг пастга тушишини аранг тўхтатиб қолишади, лекин орол ерга кучлироқ тортилаётганини, қулагаб тушиши мумкинлигини ҳам сезишади. Улар дарҳол бу ҳақда олий ҳазратларига хабар беришади, оролни юқорига кўтаришга ижозат сўрашади. Қирол дарров розилик беради. Оролни анча тепага кўтаришади. Шундан кейин катта кенгаш чақирилади, магнит сирларини яхши биладиган амалдорлар ҳам кенгашга таклиф қилинади. Уларнинг ичидан энг тажрибали, энг олими тажриба ўтказишига руҳсат сўрайди. У пишиқ ва узун чилвир олиб, учига таркибида анчагина темир рудаси бўлган бир парча олмосни (худди орол тубидагига ўхшаш олмосни) боғлайди, уни қўйи галерейдан аста-секин миноралардан бири учига тушираверади. Бироқ олмос бир неча ярд пастга тушгач, амалдор унинг зўр куч билан пастга тортилаётганини сезади ва у қўлидаги чилвирни аранг тутиб қолади. Шунда амалдор бир неча олмос парчасини пастга ташлайди, уларни ҳам минора ўзига тортиб олади. Бошқа миноралар устида ҳам ана шундай тажрибалар ўтказилади. Ҳамма жойда натижа бир хил бўлади.

Кўрқиб кетган қирол шаҳарни яксон этишдан воз кечади.

Министрлардан бири менга, агар орол шаҳар тепасига жуда яқин тушганда қайта кўтарила олмасди, шаҳар аҳолиси уни ҳаракат қилмайдиган қилиб қўярди, қирол ва унинг тарафдорларини ўлдиришарди, давлатни бошқаришни бутунлай ўзгартириб юборишарди, деди.

Давлатнинг асосий қонуни қирол ва унинг икки тўнғич ўғлига оролни тарқ этишни ман этади. Бу қонун маликага ҳам тааллуқлидир.

ТЎРТИНЧИ БОБ

АВТОР ЛАПУТУНИ ТАРК ЭТАДИ. УНИ БАЛЬНИБАРБИГА ТУШИРИБ ҚУЙИШАДИ. АВТОРНИНГ ПОЙТАХТГА КЕЛИШИ. ПОЙТАХТ ВА УНГА ЯКИН ЖОЙЛАРНИНГ ТАЪРИФИ. БИР АМАЛДОР УЗ УИИДА АВТОРНИ МЕҲМОНДУСТЛИК БИЛАН ҚАБУЛ ҚИЛАДИ. УНИНГ АНА ШУ АМАЛДОР БИЛАН СУХБАТИ.

Оролда кутиб олинишимдан гарчи зорланмасам ҳам ҳар ҳолда у ерда унча эътибор қозонмаганлигимни тан олишим ке-

рак. Агар қирол ва аҳолининг математика-ю, музикадан бошқа ҳеч нарсага қизиқмаслигини эътиборга олинса, бунинг сабаби тушунарли бўлади. Мен эса бу соҳада улардан анча орқада эдим, шу боисдан катта обрў-этиборга эга бўлолмадим.

Бошқа томондан, оролнинг диққатга сазовор жойларини кўриб бўлгач, уни тарк этгим келиб қолди. Бу одамлар жудаям меъдамга тегди. Улар чиндан ҳам математика ва музика соҳасида ўта билимдон одамлар. Бироқ маълумотли лапутуниклар шунақаям ҳаёли паришон, чуқур ўйга толган одамларки, умримда бунақа совуқ сұхбатдошларни ҳеч учратмаганман. Шунинг учун ҳам оролда юрган пайтларимда имкони борича улар билан сұхбатлашмасликка интилдим, кўпроқ аёллар, савдогарлар, шапиллатувчилар ва маҳрамлар билан гаплашдим. Берган саволларимга оқилона жавоб қайтарадиган бирдан-бир одамлар шулар эди. Лекин маълумотли лапутуниклар менга жирканиш билан қарайдиган бўлиб қолишли.

Зўр бериб шуғулланишим туфайли бу ерликлар тилини мукаммал әгалладим. Менга кам эътибор берилаётган бу оролда жудаям зерикдим, шу сабабли ҳам қулай фурсат келиши биланоқ уни тарк этишга аҳд қилдим.

Мен қиролнинг яқин қариндоши бўлмиш бир амалдор билан саройда доим учрашиб турардим. Сарой аҳли уни бу қадар ҳурматлашининг бирдан-бир сабаби ана шу қариндошлиқ эди. Аслида эса, уни ўта аҳмоқ ва жоҳил одам деб билишарди. У давлатга катта хизматлар кўрсатган, зўр табиий қобилияtlарга эга эди, адолатлилиги ва ҳалоллиги билан ажralиб турарди. Аммо, минг афсуски, унинг қулоги музикага унча сезгир эмасди, уни ёқтировчиларнинг гапига кўра, музика тактини гоҳо бузиб кўярди. Математика соҳасида ҳам аҳвол шу эди: устозлар унга энг оддий математик теоремаларни ечишни ўргатгунча анча хуноб бўлишган. Бу амалдор менга катта марҳамат кўрсатди. У ҳузуримга тез-тез келиб турар, Европа ҳақида мен саёҳатда бўлган мамлакатларнинг қонун ва урф-одатлари, билимлари ҳақида маълумотлар оларди. У гапларимни бутун вужудини қулоқقا айлантириб эшишар, ҳикояларим' хусусида оқилона фикрлар билдираварди. У орқасида икки шапиллатувчини эргаштириб юрарди, лекин уларнинг хизматига муҳтоj эмасди;

шапиллатувчилар фақат сарой тантаналари ва расмий ташриф буюришлар пайтидагина ўз бурчларини бажаришарди. Икковимиз ёлғиз қолган пайтларимизда эса у шапиллатувчиларга жавоб бериб юборарди.

Мен ана шу ҳурматли зотдан оролни тарк этишим учун олий ҳазратларидан ижозат олиб беришини илтимос қилдим. Амалдор, ўзи менга айтганидай, анча афсусланган бўлса-да, илтимосимни бажо келтирди. У мени оролда олиб қолиш учун анчамунча сариф ёғдай ёқадиган таклифлар қилди, бироқ унга чуқур миннатдорчилик изҳор қилиб, рад жавоби бердим.

16 февраль куни олий ҳазратлари ва сарой аҳли билан хайрлашдим. Қирол мени қиммати икки юз инглиз фунтига тенг келадиган совғалар билан мукофотлади, худди ана шундай совғаларни менга ҳомий бўлган қирол қариндошидан ҳам олдим. Бундан ташқари, у қироллик пойтахти Лагадода яшовчи дўсти номига ёзилган тавсия хатни ҳам берди. Бу пайт орол пойтахтдан икки миля узоқликда учиб борарди, мени қуи галерейдан, икки ой олдин оролга кўтариб олишган ўтиргич ёрдамида, пастга туширишди.

Учувчи орол ҳукмдорининг қитъадаги мулки Бальнибарби, пойтахти эса, илгари айтганимдай, Лагадо деб аталади. Мен ёғим остидаги ерни ҳузур-ҳаловат билан ҳис этдим. Эгнимда мамлакат кийими, маҳаллий ҳалқ билан bemalol гаплашлаган даражада тил биламан, шу важдан ҳеч бир қийналмай пойтахтга етиб бордим. Менга ҳомийлик қилган кишининг дўстти яшайдиган уйни дарров топдим, қўлига тавсияномани топширдим, иззат-икром билан кутиб олиндим. Амалдорнинг исми Мъоноди экан, у ўз уйида мен учун алоҳида хона ҳозирлашни буюрди, пойтахтдалигимда доимо ўша жойда яшадим.

Эртаси куни ўй эгаси мени коляскага ўтқазиб, пойтахтни кўрсатгани олиб борди. Бу шаҳар Лондондан икки марта кичик, кўпич ярим ҳароба. Йўловчилар қандайдир ёввойи кўринишга эга. Ҳаммасида жулдур кийим; кўзларини ола-кула қилишиб, тартибсиз ҳолда кўчаларда изғиб юришади. Шаҳар дарвозасидан чиққач, дала йўли билан кетдик. Бу ерда турли-туман асбоблар билан ишлаётган кўпгина дәхқонларни кўрдим. Бироқ уларнинг нима қилаётганларини ҳеч тушуна олмадим, чунки

далада ўт-ўлан ёки буғдой поясидан ному нишон ҳам йўқ, ерлар бўлса ўта унумдор эди. Кўрганларимдан ҳайратга тушиб, бунинг боисини тушунтириб бериши ҳамроҳимдан сўрадим. Йўлда учраган ҳамма одамларнинг юзида ташвиш аломати, қаёққадир шошилишади, шаҳарда ҳам далада ҳам улар нима биландир машғул, аммо бу куйиб-пишиб қилинаётган ҳаракатларнинг ҳеч натижаси кўринмайди. Аксинча, умрим бино бўлиб, бунаقا ёмон ишлов берилган далаларни ҳам, нари-бери қурилган уйларни ҳам, ранги бир ҳолатда ва жулдуру кийинган одамларни ҳам ҳеч учратмаганман.

Мъюноди жаноблари анча эътиборли амалдор эди. У бир неча йил Лагадо губернатори бўлган, аммо кейинроқ, гўё қобилиятсизлиги учун, бу лавозимдан четлаштирилган. Ҳар ҳолда унинг қирол олдида ҳурмати бор, гарчи ақли зўр бўлмаса-да, қирол уни ишончли, мулоҳазали киши деб ҳисоблайди. Мъюноди саволимга сиполик билан қисқа жавоб берди. У менинг бу мамлакатда оз вақт яшаганимни, мамлакат ва унинг аҳолиси ҳақида тўлиқ тасаввурга эга бўлиш учун бу кифоя қилмаслигини, ҳар қандай халқ ўзига хос урф-одатларга эга эканлигини айтиш билан кифояланди ва гапни бошқа ёққа буриб юборди. Уйга қайтганимизда эса у мендан: уйим сизга ёқдими, унинг архитектурасида бирор нуқсон топмадингизми, хизматкорларимниң ташқи қиёфаси ва кийими хусусида қандай фикрдасиз, деб сўради. У бунаقا саволларни бемалол бериши мумкин эди, чунки унинг уйидаги ҳамма нарса батартиб, нозик ва ҳашаматли эди. Мен, жаноби олийлари ақл-заковати, машҳурлиги ва давлати туфайли ўз ватандошлирининг ақлсизлиги ёки ўта қашшоқлиги учун бошларига тушган бемаъниликлардан сақлана олган, деб жавоб қайтардим. Бунга жавобан Мъюноди, бунаقا суҳбатларни шаҳардан йигирма миля узоқда жойлашган чорбогимда олиб борилгани маъқул, деди. Жаноби олийлари эртагаёқ ўша ёққа борамиз, деб таклиф қилди, мен бажону дил рози бўлдим.

Мъюноди йўл-йўлакай эътиборимни фермерларнинг ерга ишлов беришдаги турли-туман усуllibарига қаратди. Бу усуllibарнинг ҳаммаси мен учун номаълум ва мутлақ тушуниб бўлмайдиган даражада эди, чунки далаларда бирорта ҳам бошоқ ёки

ўт-ўланни кўрмадим. Лекин уч соатча йўл босганимиздан кейин манзара тубдан ўзгарди. Чиройли, ҳашаматли фермер уйлари, атрофи девор билан ўралган полизлар, узумзорлар, бошоқлари ни кўтаролмай қолган буғдойзорлар, ям-яшил ўтлоқлар кўзга ташлана бошлади. Анчадан бери бунаقا хушманзарани кўрмаган эдим. Жаноби олийлари чеҳрам очилганини кўриб, худди шу ердан ўзига қарашли мулк бошланишини айтди. Шундай деди-ю, оғир бир хўрсиниб, ватандошлари хўжаликни ёмон юритаётгани ҳамда ёмон ўрнак кўрсатаётгани учун ундан нафратланишаётганини ҳам қўшиб қўйди.

Ниҳоят уйга етиб келдик. Бу кўркам, қадимий архитектура усулида қурилган ҳашаматли бино эди. Фонтанлар, боғлар, хиёбон ва бутазорлар оқилона, дид билан жойлаштирилган. Кўрганларимни мақташдан ўзимни тия олмадим, бироқ жаноби олийлари гапларимга заррача бўлсин эътибор бермади. Кечки овқатдан кейин ёлғиз қолганимизда у чуқур қайгу билан, баъзан кейинги мода талабларига кўра уйларини қайта қуриш ҳамда ўз мулкида экинга ишлов беришнинг янгича усусларини қўллаш ҳақида ўйлаётганигини изҳор қилди. Акс ҳолда у мағур, ўзбошимча, тантик, нодон, ҳаддидан ошган одам, деган маломатга қолиши, оқибат-натижада қирол ҳам унга илончсизлик билан қарashi мумкин экан. Олий ҳазратларининг бусиз ҳам унга ишончи йўқмиш. У саройда эшлиши менга муяссар бўлмаган баъзи тағсилотларини айтгандан кейин мендаги завқланишлар бирдан сўнишини ташвишланиб писанда қилди. Ахир юқоридаги — оролдаги одамларнинг ҳаммаси олижаноб ўй-фиркларга чўмганликлари учун ерда нималар бўлаётганига ҳеч қачон эътибор беришмас экан-да.

Унинг менга айтганларининг мазмуни қўйидагicha:

Бундан қирқ йил муқаддам пойтахт аҳолисидан бир неча киши — баъзилари иш билан, бошқалари кўнгил хуши учун Лапутуга чиқишиган. Улар оролда беш ой яшаб, математикадан юзаки билим олган ва самовий оролда енгилтакликлари анча ошган ҳолда пастга қайтиб тушишган. Улар оролда юришган пайтларида ердаги барча муассасаларга нафрат кўзи билан қараб, фан, санъат, қонунлар, тил ва техникани янгича усуlda қайта қуриш лойиҳаларини тузга бошлашган. Ана шу мақсадда

улар қиролдан Лагадода хаёлпарамастлар Академияси таъсис этиш учун имтиёз олишади. Бу фикр чунонам муваффақият қозонадики, қиролликдаги каттароқ шаҳарларнинг ҳаммасида ана шундай қадемиялар очилади. Ана шу академиялардаги профессорлар ерларга ишлов бериш ва иморат қуришнинг янги-ча усусларини, турли ҳунар-каслар учун янги машина ва асбоб-ускуналарни кашф этишади. Улар ана шу машина ва қуроллар воситаси билан бир киши ўн баравар кўп иш бажариши мумкинлигини таъкидлашади. Уларнинг гапига кўра, кашф этилган қуроллар ёрдами билан қандайдир бирор ҳафта ичидаги жуда мустаҳкам материалдан бағоят катта қаср қуриш мумкин. У ҳеч қандай ремонт талаб қилмай, абадий туради; ердаги мевалар йилнинг истаган фаслида пишаверади, бунинг устига ўша мевалар ҳозиргиларидан юз баравар катта бўлади... Хуллас, инсониятни баҳтиёр қилиш йўлида улар ўйлаб чиқсан лойиҳаларни санаб тутатиш қийин. Афсусланадиган жойи шуки, ана шу лойиҳалардан бирортаси ҳам ниҳоясига етказилмаган, ҳозирча мамлакат бўлғуси фаровонликни кута-кута ташландиқ ҳолга келган, уйлар вайрон бўлмоқда, одамлар эса оч-наҳор жулдур кийимларда юришибди*.

Лекин буларнинг ҳаммаси хаёлпарамастлар иштиёқини заррача ҳам сусайтирмаётди. Аксинча, улар ўз лойиҳаларини турмушга татбиқ қилиш учун катта умид ва жон-жаҳдолари билан интилишаяпти.

Мьюнодининг ўзига келсак, у ўта уддабурро одам, у эскича таомиллар тарафдори; ота-боболари қуриб кетган уйларда яшайди, ҳар борада уларга тақлид қиласди, ҳеч қандай янгиликларни ўйлаб чиқармайди. Олий насаб кишилардан ҳамда ўрта дворянлардан ҳам бир неча киши худди шундай йўл тутяпти. Бироқ уларга ўзларининг ялқовлиги ва ороми йўлида мамлакат муваффақиятини қурбон қилаётган, фаннинг нодон душманлари ва жамиятнинг заараркунанда аъзолари сифатида нафрат ҳамда ишончсизлик билан қаралади.

Жаноби олийлари сўзининг охирида, менга бошқа тафсилотларни баён қилиб ўтираслигини айтди. Мени олиб бормоқчи бўлган Улуғ академияни шахсан кўргач, ундан оладиган ҳузур-ҳаловатимдан мени маҳрум қилмасликни у жуда-жуда хоҳлар-

ди. У фақат биз турган жойдан уч миля наридаги тоғ этагига жойлашган харобазорларга эътибор беришимни илтимос қилди.

Қачонлардир ўз қўргонидан нарироқда катта дарё бўйида унинг сув тегирмони бор экан. Тегирмон унинг ўз хўжалиги учун ҳам, ижарачилар хўжалиги учун ҳам яхши хизмат қиласкан. Бундан етти йил муқаддам унинг ҳузурига хаёлпарастлар компанияси ташриф буюрибди ва ана шу тегирмонни бузиб, тоғ этагига янгисини қуришни таклиф қилибди. Улар тоғ чўққисида сув омбори вазифасини ўтайдиган узун канал қазий бошлишибди. Каналга маҳсус насослар билан пастдан сув чиқаришмоқчи бўлишибди. Уларнинг фикрича, сув тоғ чўққисида кучли шамол ҳамда мусаффо ҳавога дуч келиб, текис жойдан оқаётган дарёга қараганда тезроқ ҳаракат қиласмиш; бундан ташқари, сув тепадан тушаётib икки баравардан зиёд кучга эга бўлармиш, шу важдан тегирмон ҳам олдингидан кўра икки баравар тезроқ ишлармиш. Ўша пайтларда Мьюнодининг сарой билан муносабати бузилганди. Ана шу муносабатни яхшилаш ниятида, дўстларининг қистови билан, компаниянинг таклифи ни қабул қиласди. Юз кишидан ортиқ киши машғул бўлган бу иш икки йил давом этгач, ора йўлда тўхтаб қолади. Хаёлпарастлар ҳамма айни унга тўнкаб, ўзлари қуён бўлишади. Ўшандан буён улар уни ҳамиша мазах қилишади ва бошқаларни ҳам, муваффақиятга эришишга ана шундай кафиллик бериб, юқоридагидай эксперимент ўтказишга даъват қилишади.

Орадан бир неча кун ўтгач, шаҳарга қайтдик.

Жаноби олийларининг академияда унча ҳурмати йўқ экан. Шу важдан мени кузатиб боришини эп кўрмай, бу ишни дўстларидан бирига топширди. Мезбоним дўстига мени қизиқарли ва енгил-елни лойиҳаларга ўта ишқивоз бир киши сифатида гаништирди; айтгандай, унинг шундай дейиши ҳақиқатга яқин эди, чунки ёшлигимда зўр хаёлпараст эдим.

БЕШИНЧИ БОБ

АВТОР ЛАГОДАДАГИ УЛУФ АКАДЕМИЯНИ БОРИБ КУРАДИ. АКАДЕМИЯНИНГ
ТУЛИҚ ТАЪРИФ-ТАВСИФИ. ПРОФЕССОРЛАР ШУҒУЛЛАНАДИГАН ФАН ВА
САНЪАТЛАР.

Академия, унинг ишлаши учун мослаштирилган ва сотиб олинган қўчанинг икки четидаги биноларга жойлашган.

Президент мени жуда хушмуомалалик билан кутиб олди. Мен академияда бир неча кун қолиб кетдим. Ҳар бир хонада бир ёки бир неча хаёлпарааст жойлашганди, агар хотирам хато қилмаса, беш юзтacha хонада бўлдим.

Мен ҳузурига ташриф буюрган биринчи олим эти суягиға ёпишган, юз ва қўллари қорайиб кетган бир киши эди; унинг кийими, қўйлаги, териси ҳам ана шу рангда, тараб турмакланган узун соchlари ва соқолларининг ҳар ери-ҳар ери куйган. У бодрингдан қуёш нури олиш лойиҳаси устида саккиз йил ишлабди. Ана шу олинган нурлари герметик қопқоқ билан зич ёпиладиган идиш ичига тўплаб, ҳаво совиб кетса ёки ёзда ёмғирли кун бўлса, ана шу нур билан ҳавони иситмоқчи бўлибди. У яна саккиз йилдан кейин губернатор боғлари учун ўрта миёна нархда қўёш нурини етказиб беражагини ишонч билан айтди. Лекин у ўз маблагининг озлигидан ҳасрат қилиб, мендан кашфиётини рагбатлантирадиган бирор нарса беришни илтимос қилди, ўша пайтларда эса бодринг жуда қиммат эди. Мен унга хўжайиним эҳтиёт юзасидан берган пуллардан озгина ҳадя этдим. Олимларнинг ташриф буюрувчилардан бирор нарса сўраб олишлари жаноби олийларига аён эди.

Ўша ерда музни шиддатли оловда кўйдириб, уни порохга айлантириш иштиёқида уринаётган бошқа бир олимни ҳам кўрдим. У менга нашрга тайёрлаб қўйган, оловнинг чўзилувчанилиги ҳақида ёзган тадқиқотини кўрсатди.

Академияда уйларни янгича усулда қуришни ўйлаб чиқарган кашфиётчи архитекторни ҳам кўрдим. Унинг фикрича, уйларни қуришни томдан бошлаб, пойдевор билан тугаллаш керак эди. У ўз усулининг тўғрилигини иккита ақлли ҳашарот — асалари ва ўргимчак мисолида исботламоқчи бўлди.

Ўша ерда туфма кўр бор экан. Унинг қўл остида бир неча

кўр шогирдлар тасвирий санъат усталарига бўёқларни аралаштириб беришади. Профессор уларни ҳид билиш ва ушлаб кўриш воситасида рангларни ажратишга ўргатибди. Афсуски, улар ўз вазифаларини мақтанаарли даражада улдалашмаядиги, профессорнинг ўзи ҳам хатога йўл қўяяпти. Олим ўз ҳамкаслари орасида катта обрўга эга экан.

Бошқа бир хонада чўчқа ёрдамида ер ҳайдаш усулини кашф этган хаёлпараст менга катта завқ бағишилади. Бу усул деҳқонларни омоч, иш ҳайвони ва ишчиларга сарфланадиган харажатлардан халос қиласи. Бу кашфиётнинг мазмуни тубандагича. Сиз бир акр ерга чуқурлиги саккиз дюйм, оралиғи олти дюймли чуқурчалар ковлаб, ёнгоқ, хурмо, каштан ва бошқа дюймли суюб ейдиган меваларни кўмасиз, кейин ана шу майдонга олти юз ёки ундан ортиқроқ чўчқаларни ҳайдаб юборасиз. Улар бир неча кунгача ерга кўмилган меваларни излаб, ерни роса ковлаб ташлайди, экин экишга тайёр қилиб қўяди. Тўғри, ўтказилган тажриба шуни кўрсатдики, ерга бунақа усулда ишлов бериш катта оворагарчилик ва харажатларни талаб қиласи; ҳосилнинг қандай бўлиши эса номаълум. Лекин шунга қарамай, ҳамма бу кашфиёт сал такомиллаштирилса жуда катта фойда келтириши турган гап, деган фикрда.

Мен шип ва деворларни ўргимчак уя босган кейинги хонага кирдим. Уйнинг ўртасида кашфиётчи ўтадиган торгина оралиқ бор экан, холос. Мен остононада кўринишм биланоқ, олим эҳтиёт бўлишимни ва ўргимчак уяларни йиртиб юбормаслиғимни сўраб қичқириб юборди. У инсониятининг азалдан адашиб келаётганидан зорланди. Чунки ҳозиргача кишилар ишак қурти ишагидан фойдаланиб келишмоқда. Ваҳоланки, ихтиёримизда шундай ҳашаротлар борки, улар қобилияти жиҳатидан ишак қуртларидан анча устун туради: ишак қуртлари фақат пилла ўраса, булар ҳам ишак чувайди, ҳам тўқийди. Бундан ташқари, деб гапида давом этди у, ишакни ўргимчак уяга алмаштириб, газламани бўяшга сарфланадиган катта харажатлардан қутулагиз. У менга ўргимчакларнинг озиқаси бўлмиш турли рангдаги пашшаларни кўрсатганда унинг фикрига қўшилдим. Унинг гапига қараганда, пашшаларнинг ранги ўргимчаклар тайёрлаётган газламага ўтади. Олим исталган рангдаги пашшага эга бўл-

гани учун ҳар қандай истеъмолчи эҳтиёжини қондира олишидан умидвор эди. Энди унинг пашаларга ёғоч елими ёки бошқа модда тусидаги муносиб озуқа топишигина қолган экан, холос; бу озуқа ўргимчак илининг йўғон ва пишиқ* қиласди.

Ўша жойда қуёш соатини шаҳар маҳкамаси биносидаги катта флюгерга жойламоқчи бўлган астроном ҳам бор экан. Бунинг учун у ернинг суткалик ва бир йиллик ҳаракати ҳамда шамол йўналишидаги тасодифий ўзгаришлар ўртасида қандай мувофиқлик борлигини аниқ ҳисоблаб чиқса бас эмиш.

Мен бошқа хоналарда ҳам бўлдим, лекин у ерларда кўрган ғалати нарсаларимни баён қилиб, китобхонни толиқтириб ўтирамайман. Фақат «универсал доҳий» номини олган машҳур бир олим ҳақида тўхталиб ўтаман, холос. Олимнинг гапига кўра, у ўттиз йилдан бери бутун тафаккурини инсоният ҳаётини яхшилашга бағишилаётганмиш.

Унинг ихтиёрида иккита катта хона бўлиб, уларга антиқа нарсалар уйиб қўйилган; унинг қўл остида элликта ёрдамчи ишлайларти. Бирлари ҳавони қуруқ, зич моддага ўхшатиб қуюлтиришиб, ундан селитра олишмоқда, сув қисмини сузишмоқда*, бошқалари мармарларни ёстиқ ва тўғнағич санчадиган болишличалар учун майдалашяпти; учинчилари тирик отнинг туёғига тошдаи қаттиқлик бериш билан овора. Олимнинг ўзига келсак, у ўша пайтда иккиси буюк кашфиёт устида иш олиб бораётганди. Кашфиётлардан бири — ерларга тўфон билан уруғ сепиш, олимнинг фикрича, бу бош ишлаб чиқариш кучидир. Бу фикрнинг тўғрилигини беҳисоб тажрибалар воситасида исбот этди, лекин, нодонлигим қурсин, уларнинг бирортасини ҳам мутлақо тушунмадим. У иш олиб бораётган иккинчи нарса—таркиби ўта мураккаб малҳам кашф этиш эди. Ана шу малҳам ёрдамида қўзичоқлар жунини ўсишдан тўхтатиб қўйиш мумкин экан. Олим, яқин келажакда қиролликда яйдоқ қўйлар зотини яратаман, деган умидда.

Кўчанинг иккинчи томонидаги биноларга академиянинг бўлимлари жойлашган бўлиб, уларда бутун умрини мавҳум фанларни ўрганишга бағишилаган хаёлпарастлар йиғинлар ўтказишарди.

Бу ерда дастлаб учраган профессорим жудаям катта хонада

қирқ шогирди қуршовида ўтирарди. Салом-алиқдан сўнг хонани кўздан кечира бошладим. Хонанинг бир томонини эгаллаган улкан ром эътиборимни тортди. Буни пайқаган профессор менга ўзининг мавҳум ҳақиқатларни кашф этиш учун мўлжалланган алоҳида механик асбоблар тайёрлаш устида ишлаётганлигини тушунтириди. Аввалига бундай фикрдан ажабланишим мумкинлигини айтди. Лекин унинг ўз лойиҳасини кўп ўтмай бутун жаҳон қадрлашига ишончи комил. Шу вақтгача ҳеч кимнинг калласида бунаقا улуғвор, олижаноб ғоя пайдо бўлмаганмиш. Барча қабул қилган усулда фанларни ва санъатни ўрганиш қийинлиги ҳаммага маълум. Унинг кашфиёти бўйича эса энг нодон ҳамда лаёқатсиз одам ҳам озгинагина маблағ ва куч-ғайрат сарфласа фалсафа, поэзия, сиёsat, ҳуқуқ, математика ва илоҳиёт бўйича китоблар ёзаверади. Шу пайт у мени икки чеккасида шогирдлари саф тортиб турган улкан ром олдига олиб борди. Ромнинг катталиги йигирма квадрат фут бўлиб, у хонанинг ўртасига жойлашган эди. Унинг усти, ҳар бири ўйналадиган суяқ соққадек келадиган — бири катта, бири кичик—кўнгина ёғоч тахтачалардан иборат эди. Уларнинг ҳаммаси ингичка сим билан бир-бирига уланганди. Тахтачаларга қофозлар ёпишлирилган, ҳар қайси қофозга Бальнибарби тилидаги ҳамма сўзлар феъл майлларида, замонда ва келишикда, аммо тартибсиз равишда ёзиб қўйилган эди. Профессор диққат қилишни илтимос қилди, чунки у ўз машинасини ишга туширмоқчи бўлди. Унинг буйруғига биноан шогирдлар ром четларидағи темир тутқиchlарни ушлаб, дарҳол бурашди. Тахтачаларнинг ҳаммаси тўнтирилиб, сўзларнинг жойлашуви бутунлай ўзгариб кетди. Шунда профессор ўттиз олти шогирдига, сўзлар ромда қандай тартибда пайдо бўлган бўлса, уни шу тартибда астагина ўқишига буюрди. Борди-ю, уч ёки тўртта сўздан бир маъно чиқадиган жумла пайдо бўлса, мирзалик вазифасини ўтаетган кейинги тўрт шогирдга уни айтиб ёздиришарди. Ана шундай машқ учтўрт марта такрорланди. Машина шундай қурилган эдики, тахтачалар ҳар тўнтирилганда айланар ва силжир эди, сўзлар ҳам янгича жойлашарди.

Шогирдлар бундай машқ билан ҳар куни олти соат шуғуллашишарди, профессор менга ана шу узуқ-юлуқ жумлалардан

тузилган кўпгина китобларни ҳам кўрсатди. Профессор ана шу бой материал асосида барча фанларга ва санъатга тўлиқ обзор бериш ниятида экан. Борди-ю, у Лагадода ана шундай станоклардан беш юзтасини қуриш учун етарли миқдорда пул тўплай олса ҳамда улардан олинган жумлаларни бир ерга тўплашни раҳбарлар зиммасига юклай олса иши анчагина осон кўчиши турган гап эди. У бу кашфиёт ёшлигидан буён бутун фикри-зикрини банд қилганлигини айтди. Эндиликда унинг тахтачаларида бальнибарби тилининг тўлиқ луғати мажассам бўлибди. Бунинг устига у китобларда қўлланиладиган от, феъл ва бошқа сўз туркумларининг нисбат миқдорини ҳам аниқ ҳисоблаб чиқишига муваффақ бўлибди.

Мен бу улуғ олимга буюк кашфиётининг сирларини айтиб берганлиги учун чуқур миннатдорчилик изҳор қилдим ва агар, насиб қўшилиб, қачонлардир ватанимга қайтиб борсам, мана шундай ажойиб машинанинг ягона кашфиётчисини кўкларга кўтаришга ваъда бердим. Ундан машинанинг суратини чизиб олиш учун рухсат сўрадим. Мен унга, гарчи Европадаги олимлар учун бир-бирларининг кашфиётларини ўғирлаш одат бўлиб қолган бўлса-да, лекин бу кашфиёт ўз-ўзингизники бўлиб қолиши, уни ҳеч ким ўзиники қилиб олмаслиги учун барча чора-тадбирларни кўрамац, дедим.

Шундан кейин тилшунослик мактабига бордик. У ерда уч профессор она тилини такомиллаштиришнинг турли лойиҳаларини муҳокама қилишаётган экан. Биринчи лойиҳада кўп бўғинли сўзларни бир бўғинликка айлантириб, феъл ва сифат дошларни чиқариб ташлаб, сўзлашув тилини соддалаштириш таклиф қилинарди. Автор, фақат отларгина мавжуд предметларга мос келади, деб таъкидлади.

Иккинчи лойиҳада ҳамма сўзларни тўлиқ йўқотиш таклиф қилинарди. Ушбу лойиҳа автори, бунинг саломатлик ва вақтни тежаш учун нафи катталигини асосий далил қилиб кўрсатди. Чунки, сўзларни талаффуз қилиш бўғиз ва ўпкани толиқтиради, демак, умрни ҳам қисқартиради. Сўзлар фақат нарсаларнинг номини билдирадиган бўлгач, кишилар зарур фикр ва истакларини изҳор қилиш учун қўл келадиган нарсаларни кўтариб юришгани маъқул.

Бу кашфиёт саломатлик учун жуда фойдали бир нарса сиғатида кенг ёйилиши мумкин эди-ю, бироқ аёллар жоҳил қора халқ билан тил бириттириб, қўзғолон кўтарамиз, деб дағдаға қилишди, тилимизга тўлиқ эркинлик берилсин, деб қаттиқ оёқ тираб ғлишди. Чиндан ҳам қора халқ — фаннинг муросасиз душмани. Буни қарангки, жуда кўп зўр олимлар ва донишмандлар буюмлар воситасида гаплашишнинг енгил усулидан фойдаланишяпти. Бу усулнинг битта ноқулай томони бор: суҳбатдошлар сўзлашишда зарур бўлиб қоладиган нарсаларни ўzlари билан кўтариб юришлари керак. Мен, ўзимизнинг ҳаммоллар сингари оғир юқдан қадлари икки букилиб, аранг юриб кетаётган икки донишмандни учратдим. Улар кўчада бир-бирлари билан учрашиб қолишиша, орқаларидағи қопни ерга қўйишар ва ундан зарур нарсаларни олиб, суҳбатлаша бошлардилар. Кейин нарсаларни яна қопга жойлаб, бир-бирларига кўтартириб қўйишар, сўнг хайрлашишиб, ўз йўлларига равона бўлишарди.

Айтгандай, қисқа, унча қийин бўлмаган суҳбатлар учун буюмларни чўнтакда ёки қўлтиқда ҳам олиб юрса бўлаверади. Уйда эса бу қийинчиликни осонгина бартараф этиш мумкин. Фақат, ана шу тилда сўзлашадиганлар хонани турли-туман нарсалар билан тўлдириб қўйсалар кифоя.

Бу тилнинг муҳим афзаллиги шуки, у халқаро характерга эга. Маданиятга эришган ҳамма миллатларнинг мебели ва рўзгор анжомлари озми-кўпми бир хил. Ана шунинг шарофати билан бошқа юртдан келганлар бу ернинг тили билан мутлақо таниш бўлмаса-да, нарсалар воситасида чет эл қироллари ёки министрлари билан бемалол гаплашаверади.

Мен математика мактабига ҳам ташриф буюрдим. Бу срда шундай методда ўқитиладики, буни Европада қўллаш амри маҳолмикан, дейман. Ҳар бир теорема исботи билан бош оғриқ дори ўраладиган қофозчага сиёҳда ёзилади. Ўқувчи ана шу қофозчани наҳорда ютиб юборади ва уч кунгача сув ҳамда нондан бошқа ҳеч нарса емайди. Қофоз ҳазм бўлгандан кейин, унинг ичидаги дори ўзи билан теоремани етаклаб, мияга кўтарилади. Бироқ бу методнинг муваффақияти ҳозирча унчалик эмас. Бу қисман дорининг миқдори ёки таркибинӣ белгилашда хатога йўл қўйилишдан, қисман болаларининг шўхлийгидан

бўлса керак — ичаётган дорилари шунчалик аччиқки, улар сал четроққа бориб, ўша заҳотиёқ уни туфлаб ташлашади. Яна шуниси ҳам борки, дорининг таъсир кучини таъминлаш учун уч кун туз totish man этилишига уларни ишонтириб бўлмаябди.

ОЛТИНЧИ БОБ

АКАДЕМИЯ ТАЪРИФИННИГ ДАВОМИ. АВТОР БАЪЗИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШ-ЛАРНИ ТАКЛИФ ҚИЛАДИ, БЎЛАР ЗУР МАМНУНИЯТ БИЛАН ҚАБУЛ ҚИЛИНАДИ.

Сиёсий хаёлпаратлар мактабида мени унчалик илиқ кутиб олишмади. Лекин бу мактабнинг профессорлари, назаримда, мутлақо жиннининг ўзи эди, бунақа манзара мени доимо қайфуга солади. Бу шўрликлар: ҳукмдорларни ўз арзандаларини ақлли, қобилиятли ва саховатли одамлар орасидан танлаб олишга ишонтириш, министрларни умум фаровонлиги ҳақида ғамхўрлик қилишга, фақат жамиятга катта хизмат қилган кишиларнигина мукофотлашга ўргатиш: ҳукмдорларга уларнинг чинакам манфаатлари халқ манфаатлари билан бир хил эканлигини, лавозимларни фақат муносиб одамларгагина бериш кераклигини уқтириш усулларини қидиришаркан. Бамаъни одамлар учун мутлоқ ёт бўлган ажиб ҳамда рўёбга чиқариб бўлмайдиган хаёлларнинг анчаси ана шу хом қовоқларнинг миясида жамулжам бўлган эди*. Уларга қараб туриб, дунёда файласуфлардан ўз ҳимоячиси бўлмаган бирорта ҳам бемаънилик йўқ, деган қадимий ҳикматнинг тўғрилигига яна бир карра ишонч ҳосил қилдим.

Бироқ, тан бериб айтишим керакки, академиянинг бу бўлимида ҳамма олимлар ҳам хаёлпарат эмас экан. Мен у ерда давлатни бошқариш механизми ва табиатини мукаммал ўрганган ўта доно бир доктор билан танишдим. Бу улуғ олим ҳокимият вакиллари кўпроқ мубтало бўладиган ҳам жисмоний, ҳам ахлоқий касалликлар учун дори-дармонлар кашф этишда муваффақиятли иш олиб бормоқда. У, киши организми билан давлат ўртасида тўлиқ ўхшашлик бор, деган фикрга таянган ҳолда,

лавлат тузуми — ҳукмдорларнинг қусурлари ва фуқароларнинг инициомсизлиги — туфайли пайдо бўлган касалликларни жисмоний сабабларга кўра содир бўлган касалликларни даволагандай даволаш керак, деб таъкидлади. Юқори палата сенаторлари ва аъзоларининг, кўпинча, вайсақилик, тажанглик ва бошқа ёмон одатлардан; турли хил мия, айниқса, юрак касалликларидан; чидаб бўлмас азоб берувчи асад томирлари ва ҳар иккала қўл, айниқса ўнг қўл* мускулларининг қисқариши каби кучли конвульсиялардан; сафро ташлаш, бош айланиш, алаҳсирадан; ширинча касалидан шишиш, иштаҳа карнай бўлиш, ошқозоннинг овқат ҳазм қиласлиги ва бошқа санаб адо қилиб бўлмайдиган талай касалликлардан азоб чекишлари ҳаммага маълум. Шунинг учун ҳам олим доктор, ҳар сафар сенат чақирилганда дастлабки уч мажлисга тажрибали врачлардан бир нечтасини командировка қилишни таклиф қиласди. Музокаралар тамом бўлиши биланоқ, ана шу врачлар барча сенаторларнинг қон томирларини ушлаб кўришлари ва уларни текширишлари лозим. Уларнинг ҳар бири қандай касалга чалингалини яхшилаб аниқлаб текширилгач, врачлар тўртинчи куни мажлислар залига барвақт етиб келишлари ҳамда мажлис бошланмасдан олдин ҳар бир сенаторга тинчлантирадиган, тозаловчи, ич сурадиган, кемирадиган, яра тузатадиган, бўшаштирадиган, шунингдек, касалнинг турига қараб, бош, қулоқ оғриқлари, сариқ касалига шифо бўладиган дориларни беришлари зарур. Врачлар ана шу дориларнинг таъсирини текшириб, келгуси мажлисда яна беришлари ёки бошқа дорига алмаштиришлари ё мутлақо бермасликлари керак.

Ана шу лойиҳани турмушга татбиқ этиш унча катта харижатларни талаб қилмайди, менинг камтарона фикрим шуки, бу лойиҳа қопуи чиқаришда сенат иштирок этадиган мамлакатларда анча қўл келади: якдилликни таъминлайди, музокараларни қисқартиради, талқон солинган оғизларни очади, кўнгина очиқ турганларини эса ёпади, ёшлиқ ҳовурини жиловлади ва қарилтика хос тош бағирликни юшшатади, бефаҳмларни сергаклантириб, жирракиларни совитади.

Бу улуғ донишманд олимнинг иккинчи лойиҳаси қўйидагича. Ҳамма ҳам, ҳукмдорлар арзандасининг хотираси заиф ва ўт-

маслигидан шикоят қиласи. Шунинг учун доктор бош министр ҳузурида бўлиш шарафига мусассар бўлган ҳар бир кишига, ишнинг моҳиятини қисқа ва лўнда қилиб баён қилгач, хайрлашиб чиқаётуб, унинг бурнидан тортқилаб қўйишни ёки қорнига келиштириб тенишни, оёғининг қадоқ жойини босиб олишни ё қулоғини ишқалашни, баданига тўғнағич санчишни ё қўлини кўкариб чиққундай чимдиг олишни, шу йўл билан министрнинг хаёлпаришонлигига барҳам беришни маслаҳат беради. Бу операцияни ҳар қабул кунида илтимос бажо келтирилгунча ёки қатъий рад жавоби олингунча тақрорлайвериш керак.

Шунингдек, доктор ҳар бир сенаторга ўз шахсий фикрини айтиб, унга мутлақо зид бўлган фикрга овоз беришни таклиф қиласи, агар шундай йўл тутилса, овоз бериш якунни ҳамиша жамият учун катта наф келтиришига у кафиллик беради.

Борди-ю, партиялар ўртасидаги низо кучайиб кетгундай бўлса, у буни бартараф этишнинг ажойиб воситасини тавсия этади. Бунинг учун ҳар бир партиянинг юзтадан раҳбарини танлаб олиш, жуфт-жуфт қилиб, бошининг катта-кичклиги деярли бир хиллигига қараб, уларни тақсимлаш лозим. Шундан кейин икки хирург бир вақтнинг ўзида уларнинг бош суюгини арралаб, мияларини бир-бирлариникига қўяди. Операция ниҳоятда аниқликни талаб қиласи, бироқ профессорнинг бизни ишонтиришига қараганда, операция моҳирлик билан қилинган бўлса, бу — ўша одамлар тузалди, деган гап: бир-бирига ўларча адватли бўлган партия аъзоларидан олинган ва битта бош суюги ичига жойлаштирилган икки бўлак мия кўп ўтмай бир-бири билан аҳил бўлиб, яхшигина ўсиб кетади. Ана ўшанда операцияга дучор бўлган партия йўлбошчиларининг бошида, бошлиқлар дунёни идора қилиши керак, деб тасаввур қилиб юрган кишилар учун зарур бўлган оқилона меъёр маҳкам ўрнашиб қолади. Тўғри, бу ерда аҳмоқ одамнинг миясини ақлли одамнинг миясига қўйиш билан унисини ҳам жиннинг айлантириб қўй-масмиканмиз, деган шубҳалар ҳам йўқ эмас. Лекин доктор ишонтириб айтадики, ақл ва қобилиятда партия раҳбарлари бир-биридан унча фарқ қилмайди, бундан ҳадиксирамаса ҳам бўлади.

Аҳолига малол келмайдиган тарзда солиқ ундириш хусусида

қизғин баҳслашаётган икки профессор ҳузурида ҳам бўлдим. Биринчи профессор қусур ва бемаънилик учун солиқ солинса адолатли иш бўлади, кимдан қанча солиқ олиш масаласини ўз қўшниларининг қусурига холисона баҳо берадиган маҳаллий аҳолидан ташкил топган махсус комитетга топшириш лозим, дерди. Иккинчиси эса бунга тамомила зид фикрда эди. Унинг фикрича, солиқлар кишилар ўзларида кўпроқ қадрлаётган маънавий ва жисмоний фазилатларга солиниши керак. Солиқ миқдори солиқ тўловчилар томонидан ўзларига ўзлари берган баҳога қараб белгиланмоғи лозим. Қатта миқдорда солиқлар белгилаш топқирлик, жасурлик ва одоблилик тимсоли бўлиши зарур. Лекин ор-номус, адолат, донишмандлик ва билимдонлика солиқ солинмайди, чунки бу фазилатларга баҳо бериш шу қадар субъективки, бундай фазилатларни ўзига яқин қўшнисида борлигини эътироф этадиган ёки ўзидағи шу фазилатларга тўғри баҳо берадиган одам камдан-кам топилса керак.

Бошқа бир профессор менга фитналарни фош этиш усуслари ҳақида ёзилган қалин бир китобни кўрсатди. У давлат арбобла-рига шубҳали кишилар қанақа овқат ейиши, қайси вақтда дастурхонга ўтириши, қайси ёнбоши билан ухлашини билишни ва уларнинг кундалик ҳаётидан шунга ўхшаш маълумотларни тўплашни тавсия этади.

Барча мулоҳазалар ўткир зеҳнлилик билан ёзилган, унда сиёсатдонлар учун қизиқарли ва фойдали кузатувлар ўз ифодасини топган, лекин бу кузатувлар, менинг назаримда, унча етарли эмасдек кўринди. Мен ана шу фикримни айтишга журъат этдим, агар автор истаса, баъзи қўшимчалар киритишни таклиф қилдим. У одатда ёзувчиларда, айниқса лойиҳа тузувчиларда бўлгани каби, таклифимни зўр миннатдорчилик билан қабул қилди ва менинг мулоҳазаларимни инобатга олажагани изҳор этди.

Шунда унга саёҳатларимдан бирида бўлишга тўгри келган—маҳаллий аҳоли Лангден деб атаган* Трибния қироллигида аҳоли нуқул хабарчи, гувоҳ, чақимчи, қораловчи, даъвогар, ҳар нарсага шоҳид одамлардан иборатлигини, суд маслаҳатчилари, уларнинг малай ва шогирдлари министр ва министр ёрдамчиларидан маош олишларини айтдим. Бу қироллиқдаги фитналар

ўткир ва нозик сиёсатчи бўлишга интилаётган, тўкилай деб қолган ҳокимият органидаги янги кучларни руҳлантираётган, жамоатчилик норозилигини бостириётган ёки чалғитаётган, ўз сандигини мусрода қилинган бойликлар эвазига тўлдираётган, ўз манфаатини ўйлаб, давлат куч-қудратига нисбатан ишончни мустаҳкамлаётган ёки барбод этаётган одамларнинг иши эканлигини баён этдим. Энг аввало улар, қайси шубҳали одамни фитнада айблаш хусусида тил бириктириб олишади; кейин ундан барча хат ва қофозларни тортиб олиш, ўзини эса кишанлаб қўйиш учун бор воситаларни ишга солишади. Тортиб олинган хат ва қофозлар мутахассислар қўлига берилади, бу моҳир одамлар эса сўз, бўғин ва ҳарфларнинг сирли маъносини ечишади. *Масалан, бир гала гоз—сенат; чўлоқ ит—сенаторликка даъвогар; сарич—бош министр; бод—архиепископ; дор—давлат секретари; супурги—революционер; сичқон тутадиган қопқон—давлат хизмати; тубсиз қудуқ—хазиначилик; ювинди ўраси—сарой; аҳмоқларнинг қалпоги—қирол арзандаси; синиқ ҳасса—суд палатаси; ичи бўш бочка—генерал; йирингли яра—давлатни идора қилиш системаси эканлигини улар осонгина аниқлаб беришади.*

Профессор ана шу кузатувларим борасида берган маълумотларим учун чуқур мишинадорчилик изҳор қилди ва ўз трактатидан мени камоли эҳтиром билан эслаб ўтажагини айтди.

Бу мамлакатда мени бошқа ҳеч нарса қизиқтирмади, мен Англияга қайтиш ҳақида ўйлай бошладим.

ЕТТИНЧИ БОБ

АВТОР ЛАГОДАНИ ТАРК ЭТАДИ. УНИНГ МАЛЬДОНАДАГА КЕЛИШИ. ЛАГГНЕГГА ЖУНАШ УЧУН КЕМА ЙУҚ. АВТОР ГЛАББЕДОБДРИБГА ҚИСКА МУДДАТЛИ САЕҲАТ ҚИЛАДИ. АНА ШУ ОРОЛ ПОДШОСИ ТОМОНИДАН АВТОРНИНГ КУТИБ ОЛИНИШИ.

Бу қироллик бир қисмини эгаллаган қитъа Американинг Калифорниядан ғарбга қараб чўзилиб кетган ва текширилган жойларидан шарқда жойлашган. Шундай дейишга асосим бор. Унинг шимолий қисми Тинч океанга туташ. Лагадодан салкам

юз эллик миля йироқда гўзал Мальдонада порти бор. У 29° шимолий кенгликтининг шимоли-гарбидаги 140° гарбий узунлигда жойлашган улкан Лагнегг ороли билан қизғин савдо олиб боради. Лагнегг ороли Япониянинг шарқ томонида, ундан юз лига нарида. Япон императори ва Лагнегг қироли иттифоқ тушишган, ана шу ороллар ўртасида мунтазам алоқалар бор. Шу важдан Япония орқали Европага қайтиш умидида Лагнегг томон отланишга аҳд қилдим.

Мальдонадага бориш учун йўл бошловчи ва иккита хачир ёлладим. Сўнг менга ҳомийлик қилган Мьюоноди билан дўстона хайрлашдим, у йўлга мен учун катта тухфа ҳозирлади, мен йўлга равона бўлдим.

Саёҳатим тилга олишга арзийдиган саргузаштларсиз ўтди. Мальдонадага келиб, Лагнегг томонга борадиган бирорта ҳам кемани учратмадим. Портда менга, ушбу оролга бўладиган навбатдаги рейс бирор ойдан кейингина бўлишини айтишди. Кутишга тўғри келди. Мен шаҳар меҳмонхонасига жойлашдим. Ҳа демай, баъзи одамлар билан танишиб ҳам олдим. **Бир муҳтарам** зот менга, бу ерда бирор ой турадиган бўлсангиз, жануби-гарб томонда, бу ердан беш лига нарига жойлашган Глаббодобдриб оролига боришга хоҳиш билдирасиз, деб қолди. У мени дўсти билан кузатиб боражагини, сафар учун қулай катта қайиқ топажагини айтди.

Глаббодобдриб деган сўзининг маъноси менга тушунарли, у жодугар ёки сеҳргарлар ороли демакдир. Бу орол Уайт оролидан уч марта кичкина ва замини ҳосилдор. Бу оролни нуқул сеҳргарлардан ташкил топган қабиланинг бошлиги идора қиласди. Орол аҳолиси фақат бир-бирлари билангина турмуш қуришади. Энг кекса одам оролнинг ҳокими ёки ҳукмдори ҳисобланади. Ҳукмдорнинг атрофи йигирма фут баландликдаги тош девор билан қуршалган, катталиги уч минг акр келадиган бори ва ажониб саройи бор. Боғнинг девор билан яхшилаб ўралган қисми чорва молларини боқиши, деҳқончилик қилиш ва боғдорчилик учун ажратилган.

Ҳукмдорнинг хизматкорлари ва оила аъзоларининг ташқи қиёфалари ваҳимали. Ҳукмдор некромантия* илмини сув қилиб ичиб юборгани учун ўз хоҳиши билан марҳумларни чақириш ва

уларни ўзига хизмат қилдириш кучига әга. Лекин чақирилган марҳумлар устидан унинг ҳукмронлик қилиши йигирма тўрт соатга чўзилади, холос; бундан ташқари, у битта марҳумни бир ой ичидаги ҳуэзурига фақат уч мартагина чақира олади.

Оролга келиб тушганимизда соат эрталабки ўн бирлар атрофида эди. Ҳамроҳларимдан бири, олий ҳазратларининг ҳузурига ташриф буюриш шарафига муяссар бўлиш умидида оролга келган бир хорижий кишини қабул қилиши учун ҳукмдордан ижозат сўрагани унинг қасрига жўнади. Ҳукмдор дарҳол розилик билдирибди.

Сарой дарвозасининг ҳар икки томонида қуролланган ва ўта қадимий модада кийинган соқчилар саф тортиб турарди. Уларнинг ташқи кўриниши ҳаддан ташқари ваҳимали бўлганидан даҳшатга тушдим. Биз мулозимлар икки қатор бўлиб, саф тортиб турган бир неча хонадан ўтдик ва қабулхона-залга етдик. Бу ерда, таомилга кўра, уч марта таъзим бажо келтирдик. Бизга унча аҳамияти бўлмаган бир қанча саволлар беришди ва олий ҳазратлари тахти-равонининг энг пастки поғонасидағи учта курсига ўтиришни таклиф қилишди. Ҳукмдор бальнибарби тилини билар экан, саёҳатларим хусусида гапириб бернишимни илтимос қилди. Ўзимни ўнглаб олишим ва эркин тутишим учун, у ён-атрофидагиларга чиқиб кетишга ишора қилди. Улар, тўсатдан уйғониб кетганимизда тушимиз кўздан ғойиб бўлганидай, бир лаҳзада ғойиб бўлишди. Мен ҳайрат ва даҳшатдан донг қотиб қолдим. Буни фаҳмлаган ҳукмдор хавф-хатардан холи эканлигимга мени ишонтира бошлиди. Бундай ваҳимали манзараларга кўнишиб қолган икки ҳамроҳимнинг хотиржам ўтирганини кўриб, мен ҳам бир оз тинчландим, саргузаштларимдан айримларини олий ҳазратларига айтиб бердим. Бироқ мен ҳамон ўз ҳаяжонимни босолмасдим, тез-тез ҳалиги кўздан ғойиб бўлган мулозим-арвоҳлар турган жойга жавдираб қаардим,

Мен ҳукмдор билан бирга овқатланиш шарафига муяссар бўлдим. Дастурхон атрофида янги арвоҳлар хизмат қилиб туришди, таомлар тортишди. Бироқ улар энди менга эрталабгидек даҳшат солмаётган эди. Мен саройда кун ботгунгача қолиб кетдим. Ҳукмдор мени саройда қолишга қистади. Лекин

мен олий ҳазратларидан мени афв этишини, кечаси уйга кетиши маъқул кўраётганимни тавозе билан илтимос қилдим. Мен ҳамроҳларим билан бирга, шу оролнинг пойтахти ҳисобланган шаҳардаги бир хусусий уйда тунадим. Эртаси куни эрталаб иззат-хурматимизни изҳор этиш ва унинг ихтиёрида бўлиш учун яна ҳукмдор ҳузурига жўнадик.

Биз оролда ўн кун истиқомат қилдик. Кўпгина вақтимизни саройда, ҳукмдор ҳузурида ўтказдик, кечаси шаҳардаги квартирада тунадик. Кўп ўтмай соя ва жинлар муҳитига кўникиб кетдим, учинчи кунга ўтганда улардан ҳайратланмадим, даҳшатга ҳам тушмадим. Эҳтимол, сал қўрқандирман-ку, лекин қизиқиш қўрқувдан устунлик қилди. Буни сезган ҳукмдор яқинда ёки узоқ ўтмишда оламдан ўтганлардан кимни кўриш хоҳишим борлигини сўради. Ушаларни чақириб, улар билан сухбат ўтказишим, улар ҳаёт вақтларида юз берган нарсалар ҳақида гапириши мумкин деди. Ҳукмдор уларнинг оғзидан факат ҳақ гапни эшлишга ишончим комил бўлишини, чунки у дунёдагилар ёлғон гапиришдан ҳеч қандай наф кўрмаслигини ҳам айтиб қўйди.

Бундай олий марҳамат кўрсатгани учун олий ҳазратларига ҳурмат-эҳтиром билан чуқур миннатдорчилик изҳор қилдим. Бу пайтда парк бутун гўзаллиги билан кўриниб турган хонада ўтирадик. Энг аввало тантанавор ва улугвор манзараларни томоша қилгим келди. Мен Буюк Искандарни* Арбела ёнида бўлган жангдан кейин армиясига бошчилик қилаётган ҳолда кўрсатишни илтимос қилдим. Мана, ҳукмдор бармоқлари билан ишора қилган заҳотиёқ Искандар биз турган дераза рўнарасидаги бепоён далада пайдо бўлди. Ҳукмдор уни хона ичига таклиф қилди. Унинг қадимги грек тилида гапирган гапларини аранг уқдим, у ҳам гапимизни яхши тушунолмади. Искандар заҳарланмаганлигини, балки ичкиликбозлик туфайли ўлганлигини менга айтиб, онт ичди.

Кейин Ганнибални* Алъп тоғларидан ўтаётган пайтида кўрдим. Ганнибал менга ўз лагерида бир томчи ҳам сирка бўлмаганлигини айтди.

Мен жангга киришга ҳозирланиб, ўз қўшинларини бошқарив турган Цезарь ва Помпейларни* ҳам кўрдим. Шунингдек,

Цезарни сўнгги зафарли юриши пайтида ҳам кўрдим. Кейин сарой залларидан бирига рим сенати, бошқасига ҳозирги замон парламенти тўпланишини илтимос қилдим. Биринчиси кўзимга қаҳрамонлар ва ярим худолар йиғинига, иккинчиси чақимчилар, чунтак кесарлар, қароқчи ва безорилар йиғинига ўхшаб кўринди.

Ҳукмдор илтимосимни бажо келтириб, Цезарь билан Брутни* бизга яқинроқ келинглар, деб имлади. Брутни кўрганимда унга бўлган иззат-эҳтиромим ортиб кетди. Унинг юзидағи ҳар бир ажинда ўта саховатлилик ва қатъият, ватанга қайноқ муҳаббат ва кишиларга марҳамат намоён бўлиб турибди. Бу ҳар иккала одам ҳам бир-бирларига яхши муносабатда эканлигига зўр қониқиш билан ишонч ҳосил қилдим. Цезарь ўз умрида кўрсатган буюк жасоратлари унинг ҳаётини сўндирган киши шуҳратига ҳеч қачон тенг кела олмаслигини очиқ-ошкора тан олиб, менга айтди. Мен Брут билан ҳам узоқ сухбат қуришга мұяссар бўлдим.

Айтмоқчи, у менга бобокалони Юний, Суқрот, Эпамион, Кичик Катон, сэр Томас Морлар* ҳамда ўзи ҳеч қачон бир-бirlаридан ажралмай юришларини маълум қилди. Бу шундай секстумвиратки*, бутун инсоният тарихи бунга еттинчи бир олами қўшиб қўйишга ожизлик қиласди.

Дунёнинг энг қадимий тарихий даврларини кўришга бўлган чанқоқлигимни қондириш учун ҳукмдор хузуримга чақириб берган улуғ кишиларни санайверсам китобхонни толиқтириб қўйишим мумкин. Айниқса, золимларни ва ҳокимиятни зўрлик билан қўлга олган кишиларни қириб ташлаган, озодликни ҳамда эзилган халқларнинг топталган ҳуқуқларини тиклаган кишилар билан дийдор кўришиб, роса ҳузур қилдим. Бироқ мени тўлқинлантирган туйғуларни китобхонлар қизиқадиган тарзда баён қилишга ожизман.

САККИЗИНЧИ БОБ

ГЛАББДОБДРИБ ТАЪРИФИНинг давоми. ҚАДИМИЙ ВА ЯНГИ ТАРИХГА ТУЗАТИШЛАР.

Мен бутун бир кунни ўтмишнинг улуг донишмандлари Гомер ва Арасту* билан суҳбатда ўтказдим. Миямга ана шу улуг зотлар билан бирга уларнинг шарҳловчиларини ҳам чақириш фикри келиб қолди. Шарҳловчилар шунчалик кўпайиб кетишидик, улардан юзлаб киши саройда ва саройнинг бошқа хоналарида навбат кутишга мажбур бўлишиди. Оломон ичидагарҳол икки даҳони таниб олдим. Гомер чиройлироқ, Арастудан новчароқ бўлиб, ёшига нисбатан қаддини анча бардам тутиб турарди, кўзлари эса одатдан ташқари маънодор ва зийрак боқарди. Арасту эса буқчайиб, ҳасса таяниб юрибди; унинг юзлари олқинидайдай, сийрак соchlари диккайган, овози бўғиқ. Мен ҳар иккала донишманд ҳам ўз шарҳловчиларини кўрмаганлигини ва улар ҳақида эшитмаганлигини дарҳол фаҳмладим. Арвоҳлардан бири қулоғимга, бу шарҳловчилар нариги дунёда ўзларини машҳур донишмандлардан анча йироқда олиб юришади, деб шивирлади. Улар ўз шарҳларида бу муаллифларнинг теран маъноли асарлари мазмунини ҳаддан ташқари бузиб кўрсатишганини тан олишади, шу важдан донишмандларга яқинлашишга уялишади. Мен Арастуга Скот билан Рамусни* таништироқчи бўлдим. Бироқ файласуфга уларнинг дунёқараашларини баён қила бошлишим биланоқ у жуда қаттиқ разабланди ва, наҳотки шарҳловчиларнинг кейинги авлодлари ҳам шулар каби овсарлардан иборат бўлса, деб сўради.

Шундан кейин ҳукмдордан Арастуга ўз системаларини баён қилиб беришлари учун Декарт билан Гассендини* чақиришини илтимос қилдим. Улуг файласуф табиат таълимоти борасидаги хатоларини ошкора тан олди, чунки унинг кўпгина фикрлари тахминларга асосланган экан. У яна, Эпикур* таълимоти кучи билан фалсафани янгилаган Гассенди ва гирдоб назариясини яратган Декарт авлодлар томонидан рад этилади, деган тахминни ҳам айтди. У ҳозирги замон олимлари зўр иштиёқ билан интилаётган тортиш кучи назариясининг қисмати ҳам шундай бўлади, деб башорат қилди. Шунингдек, табиат фалсафасининг

янги системаси янги модага ўхшаб, авлод ўтган сари янгила-ниб боради. Ҳатто математика ёрдамида ўз қарашларини ис-ботлаш ва асослашга интилаётган файласуфлар ҳам унча маш-хур бўлолмайдилар, муддат тақдири белгилаган пайтда мода-дан чиқиб қолишаверди, деди.

Кейинги беш кун ичида кўхна дунёниг бошқа кўпгина олимлари билан сұхбат қурдим. Кўпгина рим императорлари-ни кўрдим. Мен ҳукмдордан бизга овқат пишириб бериш учун Гелиогабал* ошпазларини чақиришни илтимос қилдим, аммо турли зираворлар етишмаганлиги туфайли улар ўз санъатла-рини намойиш этишолмади. Агесилайнинг* илоти¹ бизга спар-такча суюқ ош пишириб берди, лекин бир ҳўплагач, иккинчи қошиқни ичолмадим.

Мени кузатиб юрган икки жентельмен иш билан уч кунга уйларига жўнашди. Шу муддат ичида ватанимда ва Европа-ниг бошқа мамлакатларда яшаб ўтган, кейинги икки-уч асрда дунёга донг таратган улуғ одамлар билан учрашдим. Мен ҳа-миша қадимий машҳур аждодларнинг муҳлиси бўлганимдан, ҳукмдордан бир талай ёки икки қиролни бир неча авлод-аж-додлари билан чақириб беришни илтимос қилдим. Бироқ мен қийин ва тасодифий умидсизликка дучор бўлдим. Бошига тож кийган зотлариниг ҳашаматли сафи ўрнига бир сулолада икки гиҷжакчини, учта учар сарой аҳлини ва битта итальян прела-тини кўрдим; бошқа бир сулолада сартарош, аббат ва карди-нални учратдим. Айтгандай, бу нозик нарсадан узоқроқ туриш ниятида, тожли бошларни ҳурмат қиласман. Граф, маркиз, гер-цог ва шунга ўхшашларга келсак, улар билан унчалик эътибор-эътиқодда бўлмаганман. Шуни эътироф этишим керакки, маш-хур аждодларнинг ташқи кўриниши ва феъл-атворидаги ўзига хос фазилатлар қандай пайдо бўлганлигини аниқлаш менга анча ҳузур бағишлиди. Мен ҳеч бир қийналмай бир авлоднинг нима учун жаги узунлигини, бошқа бир сулоланинг икки авлодида нега товламачилар, ундан кейинги икки авлодида эса аҳмоқлар кўплигини; учинчиси ақлдан озганлар, тўртингиси фирибгар-лар эканлигини билиб олдим; шундай қилиб, золимлик, алдам-

¹ И л о т — қул, крепостной.

чилик, қўрқоқлик баъзи сулолаларнинг асосий белгилари бўлиб қолган, ўз мулизимларининг уқали кийимлари ва кареталарининг эшикларини безаган герблари эса буларнинг олдида бир пақирга қиммат.

Айниқса, янги тарихга жудаям жирканиб қарадим. Мен ўтган асрда қироллар саройида катта шуҳратга эришган қишилар билан яхшилаб танишиб олдим. Энг буюк ҳарбий жасоратларни қўрқоқларга, доно маслаҳатларни аҳмоқларга, самимийликни хушомадгўйларга, Рим жасоратини хоинларга, художўйликни худосизларга, ҳаққониятни чақимчиларга алмаштирувчи сотқин шарҳчи-ҳаттотлар дунёни нақадар лақиллатаётганликларидан ҳайратга тушдим. Мен қанчадан-қанча гуноҳсиз, ажойиб одамлар ўлимга ҳукм этилганлигини ёки қудратли министрларнинг ҳийла-найранги туфайли сургун қилинганлигини билиб олдим. Қанчадан-қанча абллаҳлар олий мартабаларга эришиб, катта ишончга, ҳокимиятга, ҳурмат-эҳтиромга сазовор бўлишибди, мўл-кўлчиликада ҳузур-ҳаловат кўришибди. Буюк воқеалар ва давлат тўнтаришларининг ҳаракатга келтирувчи кучлар ва сабаблар, уларнинг муваффақиятига асос бўлган тасодифлар ҳақидаги ҳаққоний маълумотларни олганимда менинг инсон донишмандлиги ва ҳалоллиги хусусидаги фикрларим нақадар саёз эканлигини билдим. Бир генерал қўрқоқлиги ва аҳмоқона буйруқлар бериши билан, худди шу ерда турган адмирал эса, душман вазиятини дурустроқ билмаганлиги туфайлигина ёў устидан ғалаба қозонишганини эътироф этиб айтишди. Ваҳоланки, адмирал флотни топширишга ҳозирланиб турган экан. Уч қирол эса, неча йил таҳтда ўтириб, бирорта ҳам ақлирасо, муносиб одамни давлат мансабига тайинлашмаганликларини айтишди. Борди-ю, шундай тайинлашлар бўлган бўлса, у ҳам хатолик ёки бирорта министрнинг хоинлиги орқали бўлган экан. Улар, агар яна таҳтга ўтириш насиб қилса бундай хатоларга йўл қўйилмайди, дейишди. Яна улар фаҳш, ахлоқи бузилган одамгина таҳтда узоқ вақт ҳукмронлик қиласи, бенуқсон, дадил, қатъий ва оқил кишилар давлатни идора ишларида халақит бериб қолади, холос деб мени қаттиқ ишонтиришди.

Мени олий унвонлар ва битмас-туганмас бойликларга қан-

дай қилиб эга бўлиш қизиқтириб қолди. Ҳатто хорижийларга ҳам озор етказишдан қўрқиб, ҳозиргача ўз тадқиқотларимда бу масалага тил текизмаганман (ишонаманки, бу хусусда мен нимаки деган бўдсам, уларнинг менинг ватанимга ҳеч қандай алоқаси йўқлигини китобхонга айтиб ўтиришнинг ҳожати бўлмаса керак). Илтимосимга кўра мени қизиқтирган анча одамлар чақирилди. Бир неча енгил-елпи саволлар берилгандан кейин кўз ўнгимда шунақаям расво манзара намоён бўлдики, бу ҳақда бамайлихотир эслай олмайман. Ёвузлик, эзиш, пора бериш, алдамчилик ва шунга ўхшаш ожизликлар бойлик ортиришда қўлланаётган восьталар ичиде афв этиладигани деса бўларкан. Лекин чақирилганларнинг бири машҳур бўлиш ва бойлик ортириш учун ватанига хоинлик қилганини, бошқаси бировларни заҳарлаганини, кўпчилиги айбсиз одамларни ўлдириш мақсадида қонунларни бузганлигини эътироф қилгач, бу кашфиётлар (бу гапим учун китобхон мени кечирсин), барча оддий одамлар каби, мени ҳам олий наسابли зотларга нисбатан бўлган ёҳтиром туйғуларимни бир оз меъёрга солиб олишга мажбур қилди.

Мен подшоларга ва ўз ватанига катта хизматлар қилган кишилар ҳақида кўп ўқиганман, ана шуларни кўриш истагини билдиридим. Бироқ менга, уларнинг номини у дунё архивида тоғиб бўлмайди, дейишди. Тўғри, рўйхатда ўз ватанининг чинакам муруватли одамлари бўлган бир неча кишининг номи турибди, бироқ тарих уларни уччига чиққан муттаҳамлар ва хоинлар сифатида талқин қилган экан. Уларни кўргим келди. Уларнинг ҳаммаси менинг рўпарамда ранг-рўйлари бир аҳволда, жулдур кийимларда ҳозир бўлишиди. Уларнинг кўпчилиги ўз ҳаётларини йўқчилик ва шафқатсизликда, ҳатто жаллод кундасида тугатганликларини менга айтиб беришиди.

У дунёдан чақирилганларнинг ҳаммаси тириклик вақтларидаги ташқи қиёфаларини беками-кўст сақлаб қолишибди. Уларнинг ташқи қиёфаларини замондошларимизники билан таққослаб, кейинги асрларда инсониятнинг зоти айниб бораётганлигидан кўнгилга ғашлик солувчи хулосаларга келдим.

Энг охирида матонатли инглиз деҳқонларини чақиришни илтимос қилдим. Бу одамлар бир вақтлар феъл-атворининг сод-

далиги, адолатлилиги, чинакам эркпарварлиги, жасурлиги ва ўз юртларига қизғин мұхаббатлари билан донг таратишган әди. Мен тирикларны марҳумлар билан таққослаб, бобокалон-ларимизнинг саҳовати оёқ ости қилингандылыгига бефарқ қараб туролмадим. Ҳозирги разил одамлар парламентга ўтказилган сайловларда арзимаган пул учун овоз бериб, саройда ўрганиш мүмкин бўлган ҳамма қусурларга* эга бўлишади.

ТҮҚИЗИНЧИ БОБ

**АВТОР МАЛЬДОНДАГА ҚАЙТАДИ ВА КЕМАДА ЛАГГНЕГГ ҚИРОЛЛИГИГА БО-
РАДИ. АВТОР ҲИБСГА ОЛИНАДИ. УНИ САРОИГА ЧАҚИРИШАДИ. САРОИДА
УНИНГ КУТИБ ОЛИНИШИ. ҚИРОЛНИНГ УЗ ФУҚАРОЛАРИГА МУРУВВАТИ.**

Ниҳоят жўнаб кетадиган кунимиз ҳам келди. Мен Глабб-добрриб ҳукмдори билан хайр-хўшлашиб, иккала ҳамроҳим билан Мальдонадага қайтиб келдим. У ерда бир кема Лаггнегг оролига жўнаш учун шай бўлиб турган экан. Ҳамроҳларим шу қадар яхши одамлар эдики, улар мени йўл озиқлари билан таъминлаб, кемагача кузатиб қўйишиди. Сафаримиз бир ойга чўзилди. Йўлда қаттиқ бўрон кўтарилиди ва биз бу ерларда олтмиш лига кенгликда эсадиган пассат шамолларга етиб олиш учун кема йўлини ғарб томонга буришга мажбур бўлдик. 1708 йилнинг 21 апрелида Лаггнегг оролининг жануби-шарқ четидаги Клюменгниг дарёсига кирдик. Дарёнинг деңгизга қўйиладиган жойида катта порт бор экан. Биз шаҳардан бир лига берида лангар ташладик ва лоцман сўрадик. Ярим соат ўтмай кемага иккита лоцман чиқди ва уни қоя ҳамда чўгир тошлар орасидан ўтадиган хавфли тор йўлдан шаҳар деворларидан икки юз метр беридаги ёпиқ кўрфазга олиб борди; бу ерда лангарда бехатар турса бўларди.

Матросларимиздан бирин, эҳтимол, ёвуз ният биландир, лоцманларга кемамизда машҳур саёҳатчи — чет эллик киши бор, деб айтиб қўйди. Лоцманлар бу ҳақда божхона амалдорига хабар етказишиди, соҳилга чиққанимда у мени роса синчиклаб текширди. Назоратчи мен билан Бальнибарби тилида гаплашиди. Қизғин савдо-сотиқ шарофати билан бу тил шу ерликларнинг

ҳаммасига, айниқса денгизчилар ва божхона хизматчилариға яқын ҳамда таниш әкан. Мен назоратчига саргузаштларимдан баъзиларини иложи борича ҳаққоний ва равон қилиб айтиб бердим. Лекин қайси миллатлигимни яширишни лозим топдим, унга голландман дедим. Менинг Японияга бориш ниятим бор эди, маълумки, у ерда европаликлардан фақат голландларни қўйишиди*, холос. Шунинг учун ҳам божхона амалдорига Бальнибарби соҳиyllарида кема ҳалокатига учраганимни, Лапутуга ёки Учар оролга кўтарилиганимни (бу орол ҳақида у кўп эшигтан әкан), эндиликда ўз юртимга қайтиш ниятида Японияга боришга ошиқаётганимни айтдим. Амалдор саройдан фармойиш бўлгунга қадар мени ушлаб туражагини билдириди. У саройга хат ёзишга ваъда бериб, жавоби икки ҳафтадан кечикмай етиб келишини маълум қилди. Мени шинамгина хонага олиб боришиди, эшик олдига соқчи қўйишиди. Аммо мен катта боғда бемалол сайд қилиб юришим мумкин эди. Мени қирол ҳисобидан боқишиди, менга нисбатан муомалалари яхши бўлди. Ҳар куни ҳузуримга анчагина одам келиб турди, чунки жуда йироқ мамлакатдан саёҳатчи келганлиги ҳақидаги мишиш бутун шаҳарга ёйилиб кетибди.

Ҳузуримга келувчилар билан гаплашиш учун кемада мен билан бирга келган бир йигитни таржимонликка чақирдим. У асли Лаггнеггдан бўлиб, бир неча йил Мальдонада яшаган, ҳар иккала тилни мукаммал згаллагат эди. Бироқ бу ерга келувчилар билан ўтказган суҳбатларим менда ҳеч қандай қизиқиш туғдирмади. Мен фақат саволларга жавоб берардим, холос.

, Саройга юборилган хатга белгилаинган муддатда жавоб келди. Унда ўнтача соқчи кузатувида мени мулозимларим билан, Тральдрегдаб ёки Трильдрогдрибга (тушунишимча, бу сўз икки хил айтилади) олиб боришга фармойиш берилганди. Менинг мулозимим фақат таржимон йигитнинг ўзи эди, уни хизматимга ўтишга аранг кўндиргандим: Тавозе билан қилган илтимосимга биноан икковимизга биттадан хачир беришиди.

Менинг тезда етиб боришмни билдиргани ҳамда қиролнинг марҳамат кўрсатиб, ўз таҳти пойидан тупроқ ялаш шарафига мени муюссар этадиган кун ва соатни белгилашни илтимос қилгани олдиндан чопар кетди. Бу ердаги

саройнинг удуми шунақа экан, бу шунчаки гап әмаслигини ўзим синаб кўрдим. Чиндан ҳам, саройга етиб келганимдан кейин орадан икки кун ўтиб, қирол мени қабул қиласидиган бўлгач, менга тахт олдигача әмаклаб боришни ва тупроқни ялашни* буюришди. Айтгандай, хорижий киши бўлганим учун менга алоҳида иззат-икром кўрсатишибди: полни шунчалик тозалашибди, унда тупроқдан ном-нишон ҳам қолмабди. Бу алоҳида муруват ҳисобланаркан. Бундай марҳаматга олий насабли амалдорларгина лойиқ топиларкан. Борди-ю, қирол томонидан қабул қилинган кишининг саройда кўпгина қудратли душманлари бўлса, баъзида полга атайлаб кўпгина тупроқ сепиб қўйишар экан. Бир куни катта бир амалдорнинг оғзи тупроқقا тўлиб қолганини, тахт ёнига етиб келганида бир оғиз ҳам сўз қота олмаганини ўз қўзим билан кўрдим. Тупроқни бутунлай ютиб юбориш керак, олий ҳазратлари ҳузурида уни тупуриб ташлаш ёки оғизни артиш оғир жиноят ҳисобланади.

Бу ерда яна бир урф-одат бор экан, у менга мутлақо маъқул келмади. Агар қирол ўз амалдорларидан бирортасини қийнамай ва марҳамат кўрсатиб қатл этмоқчи бўлса, ерга жигар ранг тусдаги алоҳида заҳарли порошокни сепишга буюар экан. Ҳукмга маҳкум этилган киши уни ялагач, йигирма тўрт соатдан кейин ўлар экан.

Лекин ушбу подшонинг ўта шафқатли ва ўз фуқароларига меҳрибон (бу борада европалик подшолар ундан ибрат олса ёмон бўлмасди) эканлигига тан бериш керак: қатл бажо келтирилгандан кейин қабулхона — зал полини яхшилаб ювишни буюради. Ана шу буйруқни ҳафсаласизлик билан бажарган хизматкорлар подшонинг қаҳру ғазабига дучор бўлишади. Ўзининг навбатчилик пайтида қатлдан сўнг полни яхшилаб тозалаш ҳақида ғамхўрлик қилмаган бир амалдорни олий ҳазратлари қамчи билан савалашга буюрганини ўз қулогим билан эшитдим. Чунки ана шу бепарволик оқибатида подшо қабулхонасига келган ёш, умидли амалдор заҳарланди. Ваҳоланки, қирол ўшанда уни мутлақо ўлдириш ниятида бўлмаган. Лекин қалби дарё подшо шу қадар шафқатли эдики, у айбдор амалдорни савалаттирмади, ёш амалдорнинг, бундан буён қирол-

нинг алоҳида фармойиши sizиз бундай йўл тутмайман, деб берган ваъдасига қаноат ҳосил қилиб қўя қолди.

Энди ўз ҳикоямизга қайтайлик. Мен тахтга қадар тўрт ярд эмаклаб борганимдан кейин, секин тиззалаб турдим, пешонами ни етти марта полга уриб, яқингинада ёдлаб олган қўйидаги сўзларимни айтдим: «Икплинг глоффэроб сквутсеромм блиоп млушнальт эвин тнодбокеф сли оғед гердлеб ашт!» Бу табрик сўзлари қирол ҳузурига қўйилган ҳар бир киши учун қадими қонунлар томонидан белгиланган. Уни қўйидагича таржима қилиш мумкин: «Олий ҳазратларининг самовий қуёши ўн бир ярим қамар ойидан ҳам узоқ яшасин». Табрикни эшитгач, қирол менга савол берди, лекин мен тушунмадим. Аммо унга менга ўргатганлари бўйича жавоб қилдим. «Флюфт дринялерик дуольдам прастредмирпуш», бу: «Менинг тилим дўстимни ниг оғзида» дегани. Бу сўзларим билан, таржимонимга мурожаат қилинг, деган маънони билдирам. Шунда таржимон йигит ишга тушди. Олий ҳазратлари маъқул кўрган ҳамма саволларга унинг ёрдамида жавоб бердим. Мен бальнибарби тилида гапирдим, таржимон айтганларимни лагнегг тилида тушунириб борди.

Мен қиролга жуда ёқиб қолдим, у ўзининг блиффмарклубига, яъни обер-гофмейстрига мен ва таржимоним учун саройдан алоҳида хона ажратишни ҳамда иссиқ-совуғимдан хабардор бўлиб туришни буюрди. Устига-устак, олий ҳазратлари майдачўйда харажатларим учун бир ҳамён олтин ҳам берди.

Мен бу мамлакатда уч ой яшадим. Қирол менга ҳисобсиз илтифот ва марҳаматлар кўрсатди. У мени шу ерда умрбод қолишга кўндиromoқчи бўлди ва кўп нарсаларни ваъда қилди. Лекин мен умримниң қолган қисмини хотиним, бола-чақала-рим билан ўтказишни энг оқилона ва адолатли иш деб билдим.

ЎНИНЧИ БОБ

ЛАГГНЕГГЛАР МАДХИ. СТРУЛЬДБРУГЛАРНИНГ ТУЛИҚ ТАЪРИФИ. АВТОР-НИНГ БИР НЕЧА ТАНИҚЛИ ОДАМЛАР БИЛАН СТРУЛЬДБРУГЛАР ҲАҚИДА СУҲБАТЛАШУВИ.

Лаггнегглар хушмуомала, олижаноб халқ. Гарчи улар барча шарқ ҳалқларидаи сал мағрур бўлсалар ҳам, хорижий кишиларга жуда илтифотли, борди-ю, уларнинг саройда ҳурмати зўрроқ бўлса, янада илтифотлироқ бўлишади. Мен олий табака орасидан кўпгина танишлар орттиридим, таржимон ёрдамида улар билан ширин суҳбатлар қурдим.

Бир куни там-тamlар орасига тушиб қолдим. Суҳбат давомида кимдир струльдбруглар ёки ўлмайдиганларни кўрганмисиз, деб сўраб қолди. Мен йўқ деб жавоб бердим, бу ғалати сўзининг маъносини айтиб беришни илтимос қилдим.

Суҳбатдошим бу антиқа одамлар ҳақида ҳанузгача ҳеч нарса эшитмаганлигимни билиб жуда ажабланди ва улар ҳақида ҳикоя қилишга ошиқди. Унинг ажойиб ҳикоясининг мазмуни шундай. Жуда камдан-кам бўлса-да, вақти-вақти билан лаггнеггларда пешанасида, нақ чап қошининг устида қизил холи бор бола туғилди. Бу хол — боланинг ҳеч қачон ўлмаслигининг муқаррар нишонаси. Холнинг катталиги аввало уч пенсли кумуш тангадай бўлади, лекин вақт ўтиши билан у катталашади, ранги ҳам ўзгаради. Бола ўн икки ёшга тўлганда хол мовий тусга киради ва йигирма беиш ёшгача шундай қолади; кейин тўқ кўк рангга айланади; қириқ беш ёшга етганда струльдбругларнинг холи кўмирдек қоп-қора бўлади ва инглиз шиллингидай катталашади, сўнг умрбод шундайлигича қолади. Холдор болалар шу қадар кам туғиладики, бутун қиролликда ҳар иккала жинсдан бўлган струльдбруглар бир минг бир юздадан ошмайди. Улардан эллик киши пойттахтда яшайди, шулар орасида уч йил муқаддам туғилган қизча ҳам бор. Струльдбруг ҳар қандай оилада туғилиши мумкин. Унинг туғилиши тасодифий ҳол. Бу струльдбругларнинг боласи бошқаларники сингари қазо қилиши мумкин.

Ошкора эътироф этишим керакки, бу ҳикоя мени беҳад руҳлантириб юборди. Нақадар баҳтиёр миллат! Бу ерда туғила-

диган ҳар бир чақалоқ ўлмайдиган бўлиши мумкин! Кўэ олдида боболар саҳоватининг жонли намунасини ҳамиша кўриб туриш халқ учун нақадар катта баҳт! Илгари яшаб ўтган бир неча авлодлар эришган тажрибалар асосида донишмандликни ўргатишига қодир устозларнинг бўлиши халқ учун нақадар зўр эзгулик! Олижаноб сгрульбругларнинг ўзи эса улардан юз баравар баҳтиёроқ. Табиат ҳар бир кишининг бошига тушадиган ажал қисматидан уларни халос этган. Улар азобловчи ўлим даҳшати нималигини билишмайди; бу ҳақдаги доимий фикр улар ақлига раҳна солмайди ва уларнинг ақли ҳеч қандай тўсиқсиз, эркин ривожланаверади.

Мен саройда ана шундай шавқатли ўлмайдиган одамлардан бирорта ҳам учратолмаганим учун ажабланганлигимни изҳор этдим. Пешанадаги қора хол — дарҳол кўзга ташланадиган нишона, бунга албатта эътибор берган бўлардим. Шунинг билан бирга, ақли теран ҳукмдорлардан бири бўлмиш олий ҳазратлари ўз ёнида ана шундай доно ва тажрибали маслаҳатчиларни сақламаслиги ақлга сифмайдиган иш. Эҳтимол, бу донишмандларнинг фазилатлари саройда ҳукм суроётган ахлоқий бузилишларга тўғри келмас. Ахир, қарияларнинг оқилона маслаҳатларига ўжарлик ва енгилтаклик билан қулоқ солмаётган ёшларни ҳам биламиш-ку. Лекин олий ҳазратлари ўз ҳузурига бемалол ташриф буюришим учун ижозат берди, мен эса дастлабки қулай фурсатдаёқ, бу ҳақдаги ўз фикримни унга батифсил баён этаман.

Ҳар ҳолда, энди олий ҳазратларининг умрбод мамлакатимизда қолинг, деган илтифотли таклифини зўр миннатдорчилик билан қабул қиласман, агар бу улуғ зотлар мени ўз даврларига қўшишни лозим топишса, бутун умримни струльдруглар билан сухбатда ўтказаман.

Мен бу гапларни завқ-шавқ билан айтарканман (мен ўзим яхши билган бальнибарби тилида гапирадим), сухбатдошим соддадил одамга ачингандек бир қиёфада менга жилмайиб боқди. Гапимни тугатганимдан кейин, у мени мамлакатда олиб қолиш учун ҳар қандай таклифга рози эканлигини айтди ва гапларимни шу ерда ўтирганларга таржима қилиб беришга мендан розиллик сўради. Бундан ўта миннатдор бўламан, деб

жавоб қилдим. Унинг ҳикояси ҳамманинг эътиборини ўзига тортди; шундан кейин суҳбат яна қизғин тус олди. Афсуски, бу ерликларнинг тилига тушунмасдим, бунинг устига мен айтган фикрлар қандай таъсир этганлигини уларнинг юз ифодасидан ҳам уқиб ололмадим. Ниҳоят суҳбатдошим яна менга юзланди. У менинг ҳам, ўзининг ҳам дўстлари улуғ баҳт ҳамда ўлмасликнинг афзалликлари ҳақидаги мулоҳазаларимдан ниҳоятда хурсанд бўлишганлигини айтди. Кейин, борди-ю фалакнинг гардиши билан ўзингиз струльдруг бўлиб туғилганингизда қандай йўл тутишингиз буларни жуда қизиқтираяпти, деди.

Уларнинг қизиқишини осонгина қондиришим мумкин, дедим. Мен ўлмаслик ҳақида доим орзу қилганман, мангу ҳаёт кечириш насиб қилгудек бўлса, ўзимни қандай тутишим хусусида кўп ўйлаганман.

Хуллас, ўлмаслигимга қаттиқ ишонганимдан кейин, аввало бойишга интилардим. Тежам ҳамда меъёр билан иш тутиш орқали икки юз йилдан кейин қироллик бўйича энг бадавлат одам бўлиб олишга ақлим етади. Жуда ёшлиқ пайтимдан бошлабоқ илм ва санъатни эгаллашга киришиб, олимликда ҳаммани ортда қолдириб кетган бўлардим. Ва ниҳоят, жамиятдаги муҳим воқеаларнинг йилномасини ёзиб борарадим. Ўз китобимга урф-одат, тил, кийиниш, овқатланиш ва кўнгил очиш борасидаги ҳамма ўзгаришларни қайд этардим. Ўз билимдонлигим ва кузатувларим шарофати билан бора-бора чинакам донишманд бўлардим, халқим учун барча билимлар манбаига айланардим.

Олтмиш ёшдан кейин уйланишни бутунлай хаёлимдан чиқариб ташлардим. Тежамлилигимча қолиб, ошкора ҳаёт кечирадим, ўта меҳмондўст бўлардим. Атрофимга умидли ёшларни тўплаб, ўз тажрибам, кузатув ва хотираларимга таянган ҳолда, жамият ва шахсий ҳаётда ҳиммат ва саховат нақадар яхши эканлигини уларга уқтирадим.

Аммо ўзим каби мангу яшайдиганлар энг яхши, яқин ва ҳамишалик дўстларим ҳамда суҳбатдошларим бўлиб қоларди. Улар орасидан энг кексаси-ю, ўзимга тенг-қур бўлганлардан ўн иккита дўст танлаб олардим. Борди-ю, улар орасида муҳтоҷлар чиқиб қолгундай бўлса, ер-мулким атрофиға уй-жой қуриб

берардим. Дастрхоним атрофида доим струльдбург дўстларим ва оддий одамларнинг энг муносиблари ўтиришарди. Замон ўтиши билан дўстларимнинг оламдан кўз юмишига бефарқ қарайдиган бўлиб қолардим, уларнинг авлод-аждодларига ҳавас билан боқардим. Ўтган кузда сўлиб битган гулларга афсусланмай, бофимизда чаман-чаман очилиб ётган чиннигул ва лолаларга ана шундай ҳавас билан боқамиз-ку, ахир.

Суҳбатларимиз нақадар мазмунли, мароқли бўларди! Биз, струльдруглар, бир неча асрлар мобайнода тўпланган кузатув ҳамда хотираларимизни баҳам кўрардик. Ўз шахсий фазилатларимиз билан одамлар орасида кун сайин ўсиб бораётган қусурларнинг олдини олган бўлардик.

Бунга давлатлардаги ва империялардаги улуғ тўнтаришлардан, жамиятнинг ҳамма қатламларида — пастдан юқоригача юз берадиган ўзгаришлардан олинадиган ҳузур-ҳаловатларни қўшиб қўйинг. Кўз олдингида қадимий шаҳарлар вайроналарга, ҳеч кимга номи маълум бўлмаган қишлоқлар аҳолиси зич пойтактларга айланади. Тошқин дарёларнинг анҳорчаларга айланишини, океанларнинг бир соҳилдан силжиб, бошқа соҳилни сув остида қолдиришини кузатасиз. Кечагина ном-нишони йўқ мамлакатлар харитада пайдо бўлиб қолганини қўрасиз. Сиз маданият чўққисига эришган ҳалқларнинг ёвузлашувини, ёвузларнинг эса цивилизацияга эришувини кузатасиз. regretum mobie* нинг кашф этилиши туфайли яна қанчадан-қанча кашфиётлар бунёдга келарди, барча касалларга даво бўладиган ёки узоқ яшашни аниқлаб берадиган дорилар яратишга имкон туфиларди!

Улмаслик кишига қандай хурсандлик ва ҳузур-ҳаловат баҳш этишини таърифлашда жуда сўзамол бўлиб кетдим. Гапнимни тамомлаганимдан кейин унинг мазмуни шу ердагиларга таржима қилиб берилгач, лагнеглар ўзаро бир-бирлари билан қизгин гаплаша бошлиши, гоҳ-гоҳ менга масхараомуз назар ташлаб қўйишиди.

Нихоят таржимонлик қилаётган жентельмен, ҳамма ундан менга дунёқарашимдаги хатоликларни тушунтириб беришни илтимос қилаётганини айтди.

Мен йўл қўйган камчилик инсон зотига мансуб бўлган

гирт аҳмоқликнинг ўзимиш. Бу хислат мамлакатдаги струльдбруглар зотида айниқса кучлимиш. Бунақа антиқа махлукларни Бальнибарбидаги ҳам, Японияда ҳам топиб бўлмасмиш. Таржимонга бу қундай равshan экан, чунки олий ҳазратлари уни япон императори ҳузурига элчи қилиб юборган экан, у ерда унинг струльдбруглар ҳақидаги гапларига ҳеч ишонишмабди.

Суҳбатдошим юқорида номи зикр қилинган қиролликларда маҳаллий халқ билан узоқ суҳбатлашибди, узоқ умр кўриши ҳамманинг истаги, орзу қилган нияти эканлигини пайқабди. Ҳатто бир оёғи гўрда бўлган қариялар ҳам узоқроқ яшаш илинжизда экан. Жуда мўнкиллаб қолганлар ҳам ҳар бир кунни қадрлаб, ажалга катта бир баҳтсизлик деб қарашармиш. Фақат Лагнегг оролидагина ҳаётга бунчалик ҳирс қўйиш йўқ, чунки ҳамманинг кўз олдида узоқ умр кўриш намунаси — струльдбруглар бор.

Тасаввуримда жонланаётган ўлмас одамларнинг ҳаёт кечириши рўёбга чиқмайдиган нарса. У абадий навқиронликни, саломатлик ва куч-куватни талаб қиласди. Кишининг орзулари қанчалик баландпарвоз бўлмасин унга умид боғлаб бўлмайди. Демак, бу ерда гап умрбод ёшлик ва унинг фароғатларидан баҳраманд бўлиш устида эмас, балки қариллик келтирадиган азоб-уқубатлар билан абадий умрни қандай ўтказиш устида бораляпти. Бундай оғир шарт-шароитда кўпчилик абадий умрга рози бўлмайди. Лекин суҳбатдошим Бальнибарби ва Японияда ҳатто қарилликнинг барча кулфатларига мубтало бўлган қариялар ҳам ажални ўзидан йироқлаштиришга интилаганини пайқабди. У мендан, ана шундай ҳолат сизнинг ватанингизда, шунингдек сиз саёҳатда бўлган мамлакатларда ҳеч учрамадими, деб сўради.

Шундан кейин у ўз ораларида яшаётган струльдбругларни батафсил таърифлаб берди. Унинг гапига кўра, струльдбруглар ўттиз ёшгача бошқа одамлардан фарқ қилмайди. Кейин бора-бора индамас, тунд бўлиб қолишиади.

Струльдбруглар, бу ерда инсон умрининг охирги чегараси деб тан олинган саксон ёшга етишганда оддий одамларга ўхшаб мўнкиллаган қарияларга айланишади. Қарилкда бўла-

диган барча касаллик ва бедармонликлардан ташқари, улар яна, умрбод мана шундай аянчли алфозда ўтар эканмиз, деган ўйдан ҳам азоб чекишиади.

Струльдбруглар фақат ўжар, мижғов, хасис, тунд, кеккайған ва маҳмадона бўлиб қолмай, балки дўстлик ва меҳр-муҳаббатдан ҳам маҳрум. Ўз яқинларига бўлган табиий туйғу набираларидан нарига ўтмайди. Ҳасад, бир нарсадан кўнгли тўлмаслик доим уларни азоблайди. Энг аввало улар ёшларнинг нуқсонлари ва қарияларнинг ўлимига ҳасад билан қарашади. Ёшларнинг кўнгил очишларига қараб туриб, ўзлари учун роҳатланишининг ҳамма йўллари беркилганлигини ўйлаб, алам чекишиади. Кўмиш маросимини кўришганда эса, бошқалар ўлиб эришган осойишталик биз учун насиб этмайди, деб ҳасрат ва шикоят қилишади. Буларнинг ичида хотирадан маҳрум бўлиб, гўдаксифат ҳаёт кечираётганлари энг баҳтиёrlари ҳисобланади. Уларга киши ачинади, ҳамдард бўлгиси келади, чунки улар бошқа ўлмайдиганларга хос қусур ва нуқсонлардан холи.

Борди-ю, струльдбруг ўзига ўхшаган ўлмайдиган хотинга уйланса, эр ё хотиннинг кичик ёшдагиси саксонга кирганда бу никоҳ ўз-ўзидан бекор бўлади.

Струльдбругларнинг саксон ёшга кириши, улар учун гражданик ўлими ҳисобланади. Меросхўрлар дарҳол уларнинг мол-мулкини тортиб олишади. Меросдан уларни боқиш учун озгина маблағ ажратиб қолинади; ўта фақирлари жамоатчилик ҳисобига яшайди. Саксон ёшга етган струльдбруглар лавозим эгаллашга ноқобил деб ҳисобланади. Улар бирор нарсани харид қиломайди, ерни ижарага ололмайди, уларга судда гувоҳликка ўтишга рухсат этилмайди.

Тўқсонга кирганда струльдбругларнинг тиш ва соchlари тўкилиб кетади. Бу ёшда улар овқатнинг мазасини пайқамай қолишади, қўлларига нима тушса, ҳузур-ҳаловат, иштаҳа нималигини билмай еб-ичаверишади. Уларни қариллик азблари тобора кучайиб, тинимсиз азоблайверади. Бора-бора улар хотирадан маҳрум бўлишади. Суҳбат асносида оддий буюмлар ҳамда яқин дўстлари ва қариндошларининг номларини ҳам унутиб қўйишади. Улар ўқишилмайди ҳам: бир жумлани ўқиса,

охирига етгунча бошини эсидан чиқариб қўйишади. Шундай қилиб, улар бирдан-бир қўлларидан келадиган ана шу эрмакдан ҳам маҳрум.

Бу мамлакат тили аста-секин ўзгариб боради. Бир асрда туғилган струльдбруглар бошқа асрда туғилган одамларнинг тилини зўрға тушунишади. Икки юз ёшга тўлишганда эса энг оддий жумлаларни ҳам аранг талаффуз қилишади. Шу муддатдан бошлаб, улар ўз мамлакатларининг хорижий кишиларига ўхшаб қолишади.

Суҳбатдошимнинг таърифига кўра струльдбруглар ана шундай экан. Кейинроқ, турли ёшдаги беш-олти струльдбругни ўз кўзим билан кўрдим. Улардан энг ёши икки юзга кирибди. Уларни ҳузуримга олиб келган дўстларим мени уларга улуғ сайёҳ, бутун оламни кезган киши, деб таништири. Лекин бу гап струльдбругларга заррача бўлсин таъсир қилмади. Улар нималарни кўрганим ва бошимдан кечирганим хусусида бирорта ҳам савол беришмади. Уларни битта нарса—уларга слом ек ўдаск, яъни эсадалик совға бериш-бермаслигим қизиқтириди. Бу—садақа сўрашнинг қулай усули. Жамият ҳисобига яшаётганликлари важидан уларга гадойлик қилиш қатъян ман этилади. Лекин уларга бериладиган овқат жуда оз, шу туфайли улар гоҳида қонунни ҳам четлаб ўтишади.

Струльдбруглардан ҳазар қилишади, уларга нафрат билан қарашади. Уларнинг ҳар бирининг туғилишини ёмон аломат деб билишади ва номлари алоҳида китобга аниқ қилиб ёзиб қўйилади, шунинг учун ҳам ҳар бир струльдбругнинг ёшини давлат архивига қараб билиш мумкин. Айтгандай, архив ёзувларининг минг йилдан нариёғи йўқ. Бунинг устига кўп китоблар замон ўтиши билан чириб кетган ёки халқ қўзғолонлари вақтида йўқ бўлган.

Струльдбругнинг ёши қанчалигини билишнинг энг осон йўли ундан, умрингда қанча қиролни ва буюк воқеаларни кўрдинг, деб сўрашdir.

Струльдбруглар ўзлари саксон ёшга киргунларига қадар таҳтга ўтирган қиролларнингни номини эслай оладилар. Кейин йилномаларни титкилаб, струльдбругнинг тахминий ёшини белгилаш мумкин.

Умрим бино бўлиб шуларчалик жирканч одамларни кўрманман. Аёллари эркакларидан ҳам баттар жирканч кўришига эга. Мункиллаган қарияларга хос бадбашарагида эга бўлиш билан бирга, улар йиллар ўтиши билан аллақандай арвоҳлар қиёфасига кириб қолишади. Уларнинг қиёфаси киши юрагига таърифга сиғаси даражада даҳшат солади.

Струльдбруглар билан яқиндан танишганимдан кейин, мендаги ўлмаслик ҳақидаги кучли ҳавас анча сўниб қолгани китобхонга маълум бўлган бўлса керак.

Қирол дўстларим билан менинг ўртамда бўлиб ўтган суҳбат мазмунини эшишиб, роса кулди. У ватандошларимни ўлим даҳшатидан халос қилиш учун струльдбруглардан иккитасини ўз юртимга олиб кетишими таклиф қилди. Қиролликнинг асосий қонуни струльдбругларнинг ўз ватанларини тарк этишини ман этмаганда эди, уларни юртимга олиб кетишнинг сарф-харажатларини ва ташвишини жон-жон деб зиммамга олардим.

Шуни эътироф этишим керакки, бу ерда струльдбругларга нисбатан жуда оқилона қонун қўлланаркан. Агар ана шу қонунлар бўлмаганда эди, қарилликка хос очкўзлик балосига мубтало бўлган струльдбруглар секин-аста бутун мамлакатни ўз мулкларига айлантириб, гражданлик ҳокимиютини бутунлай өгаллаб олишарди. Бу эса, уларнинг идора қилишдаги нўноқликлари туфайли, давлатни сўзсиз ҳалокатга маҳкум этишининг ўзи бўларди.

ҮН БИРИНЧИ БОБ

АВТОР ЛАГГНЕГГНИ ТАРК ЭТИБ, ЯПОНИЯГА ЖУНАЙДИ. У ЕРДАН ГОЛЛАНД НЕМАСИГА ҮТИРИБ АМСТЕРДАМГА, АМСТЕРДАМДАН АНГЛИЯГА ҚАЙТАДИ.

Ишонаманки, струльдбруглар ҳақидаги ҳикоя ўзининг янгилиги билан китобхонни анча овунтиргандир. Қўнимга тушган саётҳатнома китобларда, сал-пал бўлса ҳам шунга ўхшаш нарсани учратганимни эслолмайман.

Лагнегг қироллиги ҳамда улуф Япония империяси ўтасида доимий савдо алоқалари бор. Эҳтимол, япон ёзувчилари струльдбруглар ҳақида ёзишгандир. Мен Японияда жуда оз вақт бўлдим. Мен япон тилини мутлақо билмайман, бу масала

хусусида бирор нарса ўрганиш имконияти ҳам бўлмади. Лекин ишонаманки, голландлар ҳикояларимни ўқиб, ўлмайдиганларга қизиқишиди ва маълумотларимни тўлатишади.

Олий ҳазратлари саройда бирорта лавозимни эгалланг, деб мени роса қистади. Лекин ватанга қайтишга қаттиқ аҳд қилганимни кўриб, жавоб беришга рози бўлди, ҳатто япон императорига тавсиянома ҳам ёзиб берди. У менга тўрт юз қирқ тўрт дона йирик олтин танга ва қизил олмос ҳадя қилди. Олмосни Англияда бир минг бир юз футга пулладим.

1709 йилнинг 6 май куни олий ҳазратлари ва дўст-ёлларим билан тантанали вазиятда хайрлашдим. Қирол шу қадар марҳамат кўрсатдики, ҳатто ўзининг гвардиячи отрядига мени оролнинг жануби-ғарб тўмонидаги қирол порти Глангвен-стальдгача кузатиб қўйишга фармойиш берди.

Олти кундан кейин Японияга кетаётган кемага ўтиридим, йўлда ўн беш кун бўлдим.

Биз Япониянинг жануби-шарқ қисмига жойлашган, унча катта бўлмаган Қсамоши портида лангар ташладик. Шаҳар чўзинчоқ ерга жойлашган бўлиб, у ердан торгина бўғоз шимолга — узун денгиз тармогига олиб борар экан; унинг шимоли-ғарб қисмига империянинг пойтахти Иеддо жойлашган экан. Соҳилга чиққач, божхона амалдорларига Лаггнегг қиролининг император ҳазрати олийлари номига ёзилган мактубини кўрсатдим. Божхонада менинг шапалогимдай келадиган қирол муҳрини яхши билишаркан. Муҳрда чўлоқ гадойнинг ўрнидан туриб олишига ёрдамлашаётган қирол тасвирланган. Шаҳар магистрати бу мактубдан хабар топиб, мени дўст мамлакат элчиси сифатида қабул қилди. Магистрат менга экипаж ва хизматкорлар берди. Иеддогача олиб бориб қўйиш харажатларини ўз гарданига олди.

У ерга этиб келишим биланоқ император қабулида бўлдим ва мактубни топширдим. Мактуб зўр тантана билан очилди, императорга таржимон ёрдамида ўқиб берилди. Олий ҳазратларининг фармойишига биноан, менга ундан бирор нарса илтимос қилишимни таклиф этишди. Император Лаггнегг қиролини ўзининг подшо оғайниси деб ҳурматлагани важидан илтимосим дарҳол бажарилар экан. Таржимонга голландлар билан

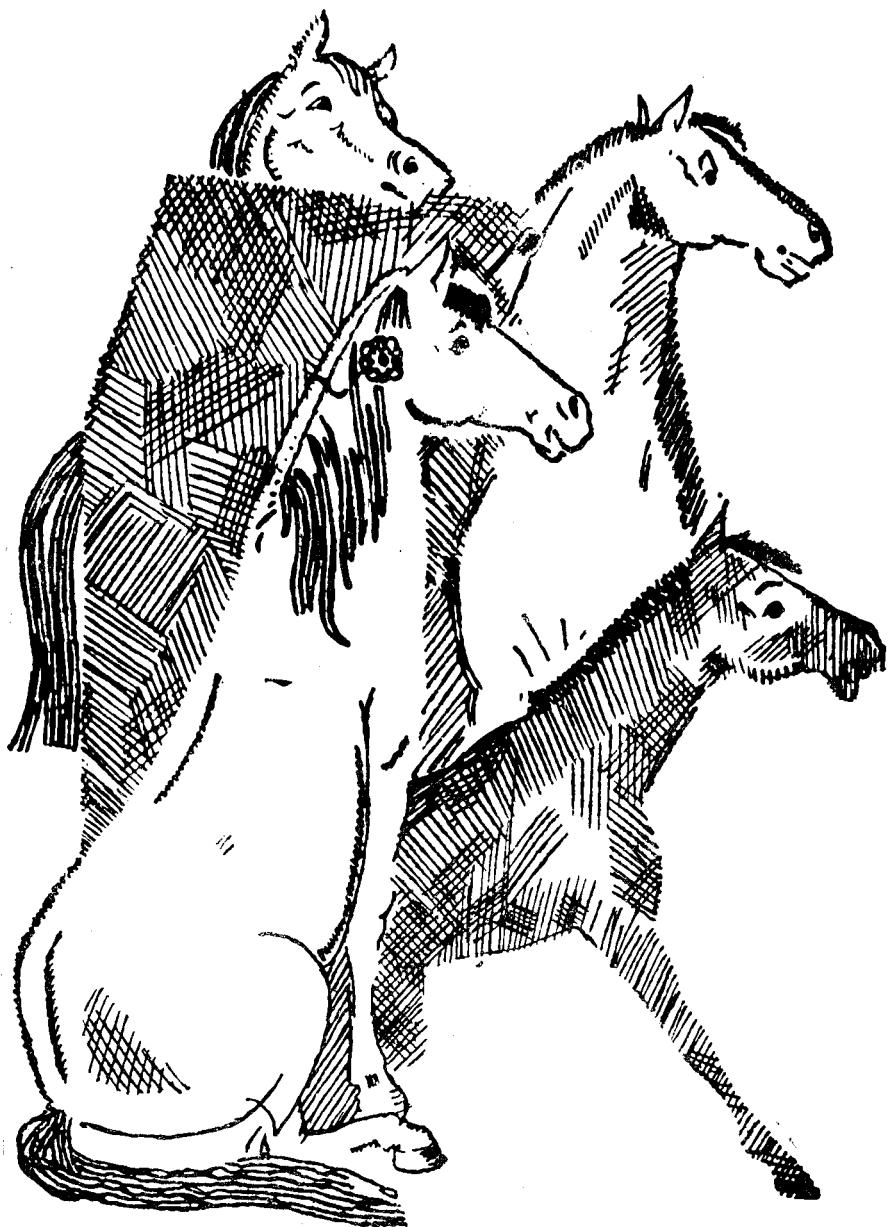
муомала қилиш топширилган экан. Шунинг учун ҳам у ташқи қиёфамга қараб туриб европалик эканимни билиб олди, у император ҳазратларининг сўзларини бир неча бор голланд тилида такрорлади, у, бу тилни мукаммал биларкан. Мен илгариги аҳдимга мувофиқ, ўзимни йироқ мамлакат соҳилида кема ҳалокатига учраган голланд савдогари деб танитдим. У ердан Лаггнегг оролига, Лаггнеггдан кемага ўтириб, ватандошларим савдогарчилик қилаётган Японияга келганлигимни, эндиликда бирор киши билан ватанимга қайтиш имкони туғилганини айтдим. Мен олий ҳазратларидан Европа кемалари кирадиган бирдан-бир порт Нагасакига соқчилар билан бирга жўнашимга рухсат беришини тавозе билан илтимос қилдим. У ерда Европага жўнаш учун қулай фурсатни кутажагимни айтдим. Сўзимнинг охирида олий ҳазратларидан, менга ҳомийлик қилган Лаггнегг қироли ҳурмати туфайли марҳамат кўрсатиб, ватандошларим учун мажбурий бўлган бут топташ маросимидан* мени халос этишни илтимос қилдим ва, баҳтсизлик туфайли бу мамлакатга келиб қолганимни, савдогарчилик ниятим ҳам йўқлигини писанда қилдим.

Таржимон императорга илтимосимни айтганда, олий ҳазратлари бир оз ажаблаанди. У ватандошларимдан биринчи бўлиб менгина шуپчалик нозик табиатлилик қилганимни айтди. У менинг голланд эканлигимга шубҳа билан қаради; гапларимдан ҳақиқий христианлигим сезилиб турарди. Лекин шунга қарамай, Лаггнегг қиролига иззат-икром кўрсатиш истагида менинг инжиқлигимни кўтарди. Бироқ у, бу ишда ниҳоятда эҳтиёт бўлишим зарурлигини айтиб, огоҳлантирди. У ўз амалдорларига, гўё тасодифан, паришонхотирлик билан бут топташ маросимини унугтан бўлиб, мени қўйиб юборишлари ҳақида фармойиш беришини айтди. Чунки ватандошларим — голландлар менинг бу маросимни бажаришдан озод этилганимни билиб қолишиса, императорнинг гапига кўра, улар мени бўғизлаб ташлашармиш. Мен бунчалик катта илтифот кўрсатилганидан ўта миннатдор эканлигимни изҳор қилдим. Шу пайт Нагасакига солдатлар отряди кетаётган экан. Менга отрядга қўшилиб олишни таклиф қилишди, отряд бошлиги йўл-йўлакай мени қўриқлаб бориши, айниқса бут хусусида қатъий буйруқ олди.

Анча узоқ ва толиқтирувчи саёҳатдан кейин, 1709 йил 9 шуюн куни Нагасакига етиб келдик. Бу ерда тўрт юз эллик тоғона юк кўтарадиган Амстердам кемасида хизмат қилаётган голланд денгизчилари компанияси билан танишдим. Мен илгари Голландияда анча истиқомат қилгандим. Лейденда ўқигандим, голланд тилини ҳам яхши билардим. Матрослар қаердан келганлигимни тезда билиб олишди, саёҳатларим ва ҳаётим билан қизиқсинишди. Мен кўпгина воқеаларни яшириб, ҳақиқатга тўғри келадиган қилиб, қисқагина ҳикоя тўқидим. Голландияда кўпгина танишларим бор эди, шунинг учун ҳам ота-оналаримнинг фамилияларини тўқиб-бичиб, улар Гельдерландда яшашларини айтдим. Мен кема капитанидан (Т. Вангрультдан) ҳар қанча пул олиб бўлса ҳам, мени Голландияга элтиб қўйишини илтимос қилдим. Лекин у менинг хирург эканлигимни билгач, киранинг ярим ҳақини олажагини айтди, аммо кемада врачлик вазифасини ўташни шарт қилиб қўйди. Йўлга чиқишдан олдин матрослар мендан бут топташ маросимини бажарган-бажармаганимни бир неча марта сўрашди, мен эса уларга мужмал жавоб бериш билан кифояландим. Бироқ баджаҳл йигит — шкипер мени япон офицерига кўрсатиб, бут топтамаганимни айтди. Лекин мен ҳақимда маҳсус фармойиш олган офицер бу ярамас одамнинг орқасига бамбук таёқ билан йигирма марта туширди. Шундан кейингина бунаقا савол билан мена ҳеч ким тиқилинч қилмайдиган бўлиб қолди.

Саёҳат пайтида эсда қолишга арзийдиган ҳеч қандай воқеа юз бермади. Яхши Ният бурунига қадар ҳамроҳ шамол эсади. Биз ичимлик сув олиш учун у ерда бир неча кун тўхтадик. 1710 йилнинг 10 апрель куни соғ-саломат Амстердам шаҳрига етиб келдик, йўлда тўрт кишини ўқотдик: учтаси касал бўлиб ўлди, тўртинчиси Гвинея соҳилларида бизань-мачтадан денгизга қулаб тушди. Амстердамдан шу шаҳарга қарашли бўлган кичикроқ кемада Англияга жўнадим.

16 апрель куни Даунсда лангар ташладик. Эртаси куни соҳилга чиқдим ва беш ярим йиллик жудоликдан кейин яна ўз ватанимни кўрдим. Мен тўппа-тўғри Редрифга йўл олдим, ўша куни туш пайтида — соат иккиларда уйга етиб бордим, хотиним, бола-чақаларимни соғ-саломат ҳолда кўрдим.



Тўртинчи кисм
ГУИГНГНМЛАР МАМЛАКАТИГА
САЁХАТ



БИРИНЧИ БОБ

АВТОР КЕМА КАПИТАНИ БУЛИБ САЁХАТГА ОТЛАНАДИ. КЕМА КОМАНДАСИ АВТОРГА ҚАРШИ ФИТНА УЮШТИРАДИ. УНИ АНЧА ВАҚТГАЧА КАЮТАДА ҚАМОҚДА САҚЛАШАДИ, КЕЙИН НОМАЪЛУМ МАМЛАКАТ СОҲИЛИГА ТАШЛАБ КЕТИШАДИ. АВТОР МАМЛАКАТ ИЧКАРИСИГА ИУЛ ОЛАДИ. ЕХУ ДЕВ НОМЛАНГАН АЛОҲИДА ҲАЙВОН ЗОТЛАРИНИНГ ТАЪРИФИ. АВТОР ИКИТА ГУИГНГНМНИ УЧРАТАДИ.

Мен уйда хотин ва бола-чақаларим билан беш ойга яқин истиқомат қилдим, агар тинч ва осойишта ҳаёт кечиришнинг

қадрига етганимда, ўзимни энг бахтиёр одам деб ҳисоблашим мумкин эди. Менга ўзим учун ўта фойдали шарт-шароитда, уч юз эллик тонна юк кўтарадиган энг яхши савдо кемаси «Адвенчюрер»га капитанлик лавозимини таклиф қилишди, кўп иккиланиб ўтифмай таклифни қабул қилдим. Денгизда кема бошқаришнинг ипидан игнасигача биламан, хирурглик эса жонга тегди. Шунинг учун ҳам, бу ишни ўрни келиб қолса қилишдан бўйин товламай, кема врачлигига анча билимдон йигит Роберт Пьюрефани таклиф қилдим. Биз 1710 йил 7 сентябрь куни Портсмутдан йўлга чиқдик. 14 сентябрь куни Тенериф ёнида Қампешига сандал дарахти учун кетаётган бристоллик капитан Пококни учратдим. Лекин 16-куни кўтарилган бўрон бизни бир-биrimizдан ажратиб юборди. Англияга қайтиб келганимдан кейин билсам, унинг кемаси чўкиб кетипти, бутун экипаждан фақат битта юнга жон сақлаб қолибди. Бу капитан ажойиб йигит, тенги йўқ денгизчи, лекин ўлардек ўжар эди. Худди ана шу ўжарлиги уни ҳалок этганига шак-шубҳам йўқ.

Сафар даврида кемамдаги бир неча матрос тропик безгакдан ўлди. Уларнинг ўрнини тўлдириш мақсадида Барбадосдан ва кема хўжайнинг топшириғига биноан борилган Антиль оролларидан одам ёлладим. Кўп ўтмай бу қилмишмдан пушаймон едим. Ёлланган матросларимнинг кўпчилиги анча шубҳали эди, кейинроқ улар денгиз қароқчилари бўлиб чиқишиди. Кемада эллик одамим бор эди. Менга Жанубий океан ҳиндулари билан савдо қилиш ҳамда шу кенглиқдаги кам маълум бўлган жойларда текшириш ишлари олиб бориш топширилганди.

Мен кемага ёллаб олган абллаҳлар бошқа матросларни ҳам ўз томонларига оғдириб олишибди. Мени ҳибсга олиш ва кемани эгаллашга аҳд қилишибди. Бу фитнани зудлик билан бажариш керак экан. Бир куни эрталаб фитначилар каютамга бостириб киришди, қўл-оёқларимни боғлашди, қаршилик кўрсатсанг денгизга улоқтирамиз, деб даг-дага қилишди. Қисматимга тан бериб бўйсунишдан ва ўзимни асир деб билишдан бошқа иложим қолмади. Қароқчилар мени бошқа қаршилик кўрсатмаслик учун қасам ичишга мажбур этишди. Уларнинг талабини бажо келтирганимдан сўнг қўл-оёқларимни ечишиди, лекин мени каравотга занжирбанд қилиб, каютам эшиги олдига

қуролли соқчи қўйишиди ва унга, қутулиш учун сал-пал урингудек бўлсам ҳам мени отиб ташлаш топширилди. Улар қаютамга сув, овқат киритиб туришиди, кемани бошқаришни ўз қўлларига олишиди.

Қароқчилар испан кемаларини таъқиб қилиш ва талашга аҳд қилишиди. Лекин бундай қилиш учун улар жуда озчилик эди. Шунинг учун улар кемадаги молларни сотмоқчи ва экипажни тўлдириш учун Мадагаскар оролига бормоқчи бўлишиди. Қароқчилар бир неча кун океанда сузишиди, ҳиндуларга мол сотишиди. Лекин мен уларнинг қайси томонга кетаётганини билмасдим, чунки ҳамиша қаютада қамоқда эдим, минут саёнин жазоланишимни кутиб ўтирадим, чунки улар жазолаяжакларини тез-тез писандা қилиб ўшқиришарди.

1711 йил 9 май куни қаютамга Жемс Уэлч деган кимса кирди ва капитан унга мени соҳилга ташлаб кетиш ҳақида буйруқ берганини айтди. Мен уни инсофга чақиришга уриндим, лекин илтимосларим ерда қолди. Ҳатто у янги капитанларининг номини айтишдан ҳам бош тортди. Қароқчилар энг янги кийимларимни кийишга, ички кийимлар солинган тугунчани олишга руҳсат беришиди; қуроллардан фақат ханжаримни қолдиришиди. Улар шу қадар марҳаматли бўлишдики, ҳатто чўнтакларимни ҳам тинтишмади; чўнтағимда пул ва майдა-чўйда нарсалар бор эди. Кейин мени қайиқка ўтқазиб, кемадан бир лига нарида кўриниб турган соҳил томон йўл олишиди. Қароқчилар мени соҳилнинг саёз жойига тушириб, ўзлари орқага қайтишиди. Мен ҳеч бўлмаса бу ер қайси мамлакат эканлигини айтинглар, деб илтимос қилдим. Лекин мени олиб келган одамлар бу ҳақда мендан қутулишни ният қилиб қўйганини айтишиди. Кейин Улар ўзлари капитан деб атаётган киши кемадаги юклар сотилиб бўлиши ва Мадагаскарга борадиган вақт этиши биланоқ мендан қутилишни ният қилиб қўйганини айтишиди. Кейин қайиқ орқага қайтиди. Улар хайрлашишаркан, омад тилашди, сув кўпаймасдан соҳилга чиқиб олишни маслаҳат беришиди.

Уларнинг маслаҳати оқилона эди, мен саёз жойлардан соҳилга томон юрдим. Қирғоққа етгач, дам олиш учун бир тепаликка ўтиредим, энди нима қилсан экан, деб хаёлга чўмдим. Менда ортиқча овқат ҳам, уни топиш воситаси ҳам йўқ эди.

Мен ёппа-ёлғиз, қуролсиз здим. Ёнимда дастлаб учраган ёввойи одамлар қўлига ўзимни топшириб, уларнинг ҳурмат ва эътиборини қозонадиган бир қанча билагузук, шиша ва бошқа нарсалардан ясалган майд-чуйда безаклар бор зди. Денгизчилар нотаниш мамлакатларга отланаётуб ана шунаقا безакларни ғамлаб олишади. Мен ҳам каютани тарк этаётуб, улардан чўнтағимга солиб олгандим. Худди шу қарорга келиб, ўрнимдан турдим ва мамлакат ичкарисига қараб йўл олдим.

Қаршимда кенгина текислик ястаниб ётарди. Уни узун дараҳтлар сафи кесиб ўтган. Лекин дараҳтлар инсон қўли билан ўтқазилган эмас. Дараҳтлар оралиғидан кўм-кўк ўтлоқлар, сули экилган экинзорлар кўзга ташланади. Мен атрофга аланглаб, ҳадик билан олдинга кетавердим. Доимо, ишқилиб бирор кимса менга қўққисдан ён ёки орқа томондан ҳужум қилиб қолмасин-да, деб қўрқиб бордим.

Бир оздан кейин қатнов йўлга чиқдим. Йўлда жуда кўп одам излари, бир нечта сигир излари кўзга ташланарди. Ҳаммасидан ҳам от изи кўп зди. Ниҳоят далада қандайдир ҳайвонларни қўриб қолдим. Ана шу ҳайвонларнинг бир нечтаси дараҳт тепасида ўтирибди. Уларнинг ғалати ва ажиб кўриниши мени ташвишга солиб қўйди. Уларга дурустроқ тикилиш учун бута ортига ётдим. Улардан баъзилари мен яшириниб ётган жойга яқинлашиб келишди, шунда уларни синчиклаб қўриб олдим. Уларнинг бош ва кўкраклари жун билан қопланган, баъзиларининг жуни жингалак, бошқалариники силлиқ. Кўпларининг соқоли эчкиникига ўхшайди. Елкалари ва қўлларининг устки қисмини ҳам калтагина жун қоплаган. Улар қип-яланоч бўлиб, терилари тўқ жигар ранг тусда. Думлари йўқ. Урғочилари эркакларидан кичикроқ; бошларида узун, силлиқ соч, юзлари сип-силлиқ, таналари майн тук билан қопланган, эркак ва урғочиларининг соchlари ҳар хил рангда: жигар ранг, қора, сариқ. Улар бир жойда тек турмай, киши ҳайрон қоладиган дараҷада чаққонлик билан югуришар, ирғишлашишарди, олд ва орқа оёқларидаги қаттиқ ва ўткир тирноқлари уларнинг олмахон сингари эпчиллик билан энг баланд дараҳтларга ҳам тирмашиб чиқиб кетишларига имкон берарди. Хуллас, саёҳатларим пайтида ҳеч қачон булардан ҳам хунуқ, жирканч

махлуқларни учратмагандим. Шунинг учун ҳам уларга узоқ тикилиб ўтирамдим. Жирканган ва нафратланган ҳолда яширинган жойимдан чиқдим, йўлга равона бўлдим, бирорта ҳиндунинг кулбасига учрарман, деган умидда бўлдим.

Бироқ, эндигина беш-олти қадам қўйган ҳам әдимки, рўпарамда ҳалиги жирканч махлуқлардан бири пайдо бўлди. У мен томонга чопиб келарди. У мени кўриб тўхтади, кўзини даҳшатдан ола-кула қилиб менга боқди. Қейин, яқинроқ келиб, ё қизиқсинибми, ё ёмон ниятдами — буни билолмадим — олдинги оёқларини кўтарди. Мен ҳанжаримни суғуриб, ўтмас томони билан жон-жаҳдим-ла махлуқнинг панжасига урдим. Бу мамлакат одамлари, уларга қарашли ҳайвонларни чавақлаб ташласам, яна мендан аччиқланишмасин, деб ҳадискирадим, шу важдан ҳанжарнинг тиф томонини ишга солишни истамадим. Ҳалиги ҳайвоннинг қўли қаттиқ оғриганидан жуфтакни ростлаб қочиб қолди, ҳамма ёқни бошига кўтариб чинқирди, овозини эшишиб, қўшни даладан худди унинг ўзига ўхшаш махлуқларнинг қирқтаси подага ўхшаб ёпирилиб келди, қийқириб ва афтларини ваҳимали бужмайтириб мени қуршаб олишди. Мен дараҳт тагига қараб қочдим, унинг танасига орқамни қилиб, уларни ўзимга яқинлаштиrmай ҳанжарим билан ҳамла қила бошладим. Лекин аҳволим жуда ночор эди. Бу ҳайвонларнинг бир нечаси дараҳт устига чиқиб, тепадан менга ҳужум қилишга ҳозирланди. Бошқалари эса тобора қуршов ҳалқасини торайтириб кела бошлади.

Қутулиш умиди пучга чиқиб, энди осонликча жон бермасликка ҳозирланиб турган ҳам әдимки, бирдан душманларимнинг қандайдир саросимага тушиб қолганини сезиб қолдим.

Орадан яна бир лаҳза ўтгач, уларнинг ҳаммаси шоша-пиша қочиб қолишиди. Бир оз кутиб тургач, қўрқмай дараҳт тагидан узоқлашдим, йўлимда давом этдим. Уларни бунчалик ваҳимага тушишига сабаб бўлган нарсани ҳеч билолмасдим. Чапга ўгирилиб, дала бўйлаб бамайлихотир қадам ташлаб бораётган отга кўзим тушди. Мени таъқиб қилувчилар уни мендан олдин кўриб, қочиб қолган бўлса керак. От менга яқинлашгач, билинар-билинмас, бир сесканди, сўнг дарҳол ўзини ўнглаб олиб, ниҳоятда ажабланган ҳолда афтиимга тикилиб тураверди. У қўл-оёқла-

римга назар ташлади, атрофимда бир неча бор айланди. Мен юрмоқчи бўлдим, лекин от йўлимни тўсди, менга ювош ва бегараз тикилишида давом этди, унинг ҳулқидан мени хафа қиладиган чоги йўқ эди. Шу алфозда бир-биримизга анча тикилишиб турдик.

Ниҳоят юрак ютиб, уни силаш ниятида қўлимни ёлига қўйдим. Бироқ от менинг илтифотимга нафрат билан қаради, бошини силкитиб, қовоғини солди, олдинги ўнг оёғини аста кўтариб, қўлимни нарига суриб қўйди. Кейин от шунчалик ифодали, маъноли кишнадики, у ўз тилида гапирмаяптимикан, деб ўйлаб қолдим.

Кўп ўтмай унинг ёнига яна бир от келди. Ҳар иккала от бир-бирига такаллуф билан салом берди. Улар олдинги ўнг оёқларини бир-бирлариникига аста тегизишида ва оҳангини тез-тез ўзгартиб кишнай бошлишди. Кейин мендан бир неча қадам нарига бориб, муҳим масалани ҳал қилаётган одамлардай, ёнма-ён сайр қилишга тушишди. Гоҳ-гоҳ, қочиб кетмадимикан деб, мен томонга ҳам кўз қирларини ташлаб туришди. Бу ақлсиз ҳайвонларнинг ҳулқига қараб туриб, борди-ю, бу мамлакатда оддий тўрт оёқли ҳайвонлар шундай бўлса, икки оёқлilари қандай экан, деб ўйлаб қолдим. Эҳтимол, улар ер куррасидаги энг ақлли одамлардир. Бу фикр мени ғоят тетиклантириб юборди, бирорта уйга етиб олмагунимча ёки шу ерликлардан бирортасини учратмагунча йўлда давом этишга аҳд қилдим. Лекин чипордан келган биринчи от кетаётганимни кўриб, орқамдан шундай маъноли кишнадики, унинг нима деяётганини тушунгандай бўлдим. Мен дарҳол орқамга қайтдим ва бошқа фармойишларни кутиб ёнига келиб турдим. Шуни эътироф этишим керакки, гарчи қўрқаётганимни зўр бериб яширсам-да, бу саргузаштнинг оқибатидан ҳадиксирай бошладим. Ҳозирги аҳволим ҳавас қиладиган даражада эмаслигини китобхон тасаввур қилаётган бўлса керак.

Иккала от менга яқинлашиб, юз ва қўлларимни астойдил кўздан кечира бошлишди. Кул ранг от олдинги ўнг оёғининг туёғи билан шляпамни ишқалаганди, у ээзиланиб кетди, уни бошимдан олишга мажбур бўлдим. Шляпамни тўғрилаб, яна кийдим. Хатти-ҳаракатларим кул ранг от ва унинг шериги қора тўриқни анча ҳайратга солди. Қора тўриқ кафтанимнинг этагини ушлади, унинг бемалол ҳиллираб туриши ҳар икковини яна ҳайронликка солди. Қора тўриқ теримнинг ранги ва юмшоқлигидан ажаблан-

ган бўлса керак, ўнг қўлимни силашга тушди. У қўлимни туёқлари ва бақайи билан шундай қисдики, оғриқдан додлаб юбордим. От шу заҳотиёқ қўлимни қўйиб юборди, шундан кейин ҳар иккени мени эҳтиёткорлик билан ушлай бошлишди. Қавуш ва пайпоқларим уларни ҳайратга солди. Улар анчагача пайпоқ ва кавушими ушлашди, уларга кўз узмай тикилишди, ўз ҳайратларини ёёкларини қимирлатишиб, кишнашиб изҳор этишди. Умуман олганда, бу ҳайвонларнинг феъл-атвори ўзининг мантиқийлиги ва мулоҳазакорлиги билан ажралиб турарди, оқибат натижада менда, булар от қиёfasига кириб қолган сеҳргарлар эмасмикан, деган фикр туғилди. Улар йўлда хорижий бир одамни учратиб, уни мазах қилиб, қўрқитишияпти. Эҳтимол, улар чиндан ҳам кийими, юз тузилиши, қадди-қомати бу йироқ мамлакатда яшайдиган одамларга ўхшамаган одамни кўриб ҳайрон қолишаётгандир. Шундай фикрга келдим-да, уларга қўйидагича мурожаат қилдим. «Жентльменлар, сизлар чиндан ҳам мен ўйлагандай сеҳргар бўлсангиз ҳамма тилларни тушунасиз. Шунинг учун сиз мұхтарам зотларга маълум қиласман: мен фақир бир инглизман. Ёвуз тақдир мени мамлакатингиз соҳилларига ташлади. Менинг бирортангизга, ҳақиқий отга мингандай, минишимга рухсат беринглар, бирорта хутор ёки қишлоққа бориб, у ердан ўзимга бошпана топиб олай. Хизматларингиз эвазига ташаккур изҳор этиб, сизларга манови пичоқни ёки билагузукни ҳадя қиласман». Мен ўша заҳоти ҳар иккаласини чўнтағимдан чиқардим.

Мен гапираётганданда ҳар иккала от гапларимни зўр эътибор билан тинглаётгандай жим туришди. Гапимни тамомлагач, улар бир-бирлариға юзланиб, ўзаро гаплашаётгандай бир неча бор кишнашди. Шу пайт уларнинг тили туйфуларни бемалол ифодалай олишини пайқаб қолдим, сўз ва айрим товушларни англатиша хитой тилидан ҳам осон тил өкан.

Ҳар иккала отнинг бир неча бор еҳ у сўзини тақрорлаганини аниқ эшийтдим. Гарчи унинг маъносини тушунмасам-да, ҳар ҳолда, улар гапга овора бўлиб турганда уни ўзлаштириб олишга уриндим. Улар гапларини тугатишлари биланоқ отнинг кишнашига ўхшаган оҳангда бир неча бор «еху», «еху» деб бақирдим. Бу афтидан уларни жуда ҳайрон қолдирди, кейин кул ранг от мени тўғри талаффуз қилишга ўргатмоқчи бўлгандек, ана шу сўзи

икки марта тақрорлади. Мен унга эргашиб, бу сўзни имкони борича аниқ талаффуз қилишга уриндим ва бир оз чала бўлса-да, ҳар қалай муваффақиятга эриша бошладим. Шундан кейин қора тўриқ олдингидан ҳам қийинроқ гуигнгнм деган яна бир сўзни айттиришга уринди. Бу сўзни айтиш олдингисидан анча мушкул бўлди, бироқ икки-уч марта урингач уни аниқ талаффуз эта олдим. Ҳар иккала от, чамаси, менинг идроклигимдан ҳайрон қолишиди.

Дўстлар яна бир оз гаплашиб туришгач, дастлаб учрашган пайтларидағидек, туёқларини тақиллатишида, ажралишди. Шундан кейин кул ранг от менга, олдига тушишимга ишора қилди. Дурустроқ раҳнамо топгунимга қадар унинг таклифига бўйсунишни оқилона иш деб билдим. Қадамимни сал секинлатган эдим, от: «ѓуун, ѓуун» деб кишинай бошлади. Бу кишинаш қандай маънони билдиришини англаб, унга чарчаганимни, тезроқ юришга қурбим етмаслигини иложи борича тушунтиришга уриндим. Шунда от тўхтади, дам олишим учун имкон берди.

ИККИНЧИ БОБ

ГУИГНГНМ АВТОРНИ ҮЗИ ЯШАЙДИГАН УЙГА ОЛИВ КЕЛАДИ. БУ ХОНАДОННИНГ ТАЪРИФИ. АВТОРНИНГ ҖАРШИ ОЛИНИШИ. ГУИГНГНМЛАР ОВҚАТИ. БУ МАМЛАКАТДА НИМА БИЛАН ТИРИКЧИЛИК ҚИЛИШНИНИ БИЛМАЙ АВТОР ГАРАНГ БЎЛАДИ. МУШКУЛ АҲВОЛДАН ҚҮТУЛИШ ЙУЛИ. БУ МАМЛАКАТДА АВТОРНИНГ ЕГАН ОВҚАТЛАРИ.

Уч миляга яқин йўл босганимиздан кейин узун, лекин пастаккина бир уйга етиб келдик. Уйнинг деворлари четан девор бўлиб, томи похол билан ёпилганди. Уйни кўрган заҳотимоқ енгил нафас олдим, чўнтағимдан бир қанча безакларни чиқардим. Мана шу безаклар туфайли уй эгалари мени хушнудлик билан қарши оладилар деган умидда эдим. От уйга киришимга имо қилди, мен тахта поли бўлмаса ҳам текис ва кенггина хонага кирдим; деворнинг бир томонида бир неча охур турарди. Бу ерда учта хачир ва иккита байтал бор экан; шуниси қизиққи, улар охур ғидида тик туриб ем ейишмаяпти, балки итларга ўхшаб чўнқайиб ўтиришибди. Бошқа отлар эса уй-рўзғор ишлари билан банд;

бу ҳол мени баттар ҳайратга солди. Оқибат-натижада, мана шундай ақлсиз ҳайвонларни бунчалик ишга ўргатган халқ ўзининг донишмандлиги билан ер куррасидаги бошқа ҳамма халқлардан шубҳасиз устун турса керак, деган холосага келдим. Бошқа отлар мени бадкорлик билан қарши олмаслиги учун кул ранг от орқамдан ичкарига кирди. Хўжайнин сингари, буйруқ оҳангидга бир неча бор кишинади, бошқа отлар эса дарҳол итоаткорлик билан унга жавоб қайтаришди.

Бу ерда шу хонадан ташқари унга ёпишириб қурилган яна учта хона бор эди. Хоналар ўзаро катта-катта эшиклар орқали туташган эди. Эшиклар деворга бир-бирига қарама-қарши қилиб ўрнатилгани учун биринчи хонадан охиргисигача бемалол ўтиш мумкин эди. Биз иккинчи хонага кирдик. Бу ерда кул ранг от кутиб туришимга ишора қилиб, ўзи учинчи хона томон кетди. Мен иккинчи хонада қолиб, уй эгаси ва унинг хотинига иккита пичоқ, қалбаки гавҳар ўрнатилган учта билагузук, кичкинагина кўзгучва ва бир шода маржонни ҳадя қилиш учун ҳозирлаб турдим. От уч-тўрт марта кишинади, бунга жавобан инсон овозини эшиши умидида, бутун вужудимни қулоққа айлантирдим. Лекин мен яна кишиш овозини эшитдим, бу овоз олдингисидан анча мулоим, нозик эди. Мен беихтиёр: «Эҳтимол, бу уй муҳтарам бир зотга қарашли бўлса керак, чунки мени ичкарига қўйиш учун шунчалик тантана бўляпти»,— деб ўйладим. Наҳотки шундай муҳтарам зотнинг отлардан бошқа хизматкорлари бўлмаса? Бу менинг тушунчамдан анча юқори эди. Тўсатдан, бошимга тушган йўқчилик ва азоб-уқубатлардан ақлдан озис қолмадиммикан, деб қўрқиб кетдим. Ўз-ўзимни мажбур этиб, атрофга эътибор билан назар ташладим: мен турган уй олдингисига ўхшатиб жиззоҳланганди, фақат зеб-зийнатлар анча чиройли эди. Кўзимни бир неча марта ишқаладим — барibir қаршимда ўша нарсалар турарди. Ўйғониш учун қўл ва биқинларимни чимчилаб кўрдим, чунки буларнинг ҳаммасини тушимда кўраётгандек эдим. Бироқ чимчилашлар ҳам фойда бермади: мен ҳамон ўша хонани, ўша полни, ўша охурларни кўрардим. Шунда мен, бу кўраётгандарим жоду ва сеҳр, деган узил-кесил бир фикрга келдим. Худди шу лаҳзада остоноада кул ранг от кўринди ва орқасидан учинчи хонага киришимга имлади; у ерда чиройли бир байтални иккита

тойчоғи билан кўрдим. Улар похолдан ясалган, озода ва покиза бўйра устида орқа оёқларини тагларига босиб ўтиришарди.

Ичкарига кирганимда байтал дарҳол ўрнидан туриб, менга яқинлашди. Қўд ва юзларимга диққат билан тикилди, нафратлангандай юзини ўғирди. Кейин кул ранг отга юзланди, улар ўртасида бўлиб ўтаетган сухбатда, мен ҳали маъносига тушуниб етмаган «еху» сўзи бир неча бор такрорланди. Эвоҳ! Таҳқиравишимни қарангки, бунинг маъносини кейин билиб қолдим.

Кул ранг от менга имо қилиб, йўл-йўлакай кўп марта ундан эшишиб келган — орқамдан юр деган маънони билдирувчи «ггуун», «ггуун» сўзини такрорлай-такрорлай, мени орқа ҳовлига олиб чиқди. Уйдан сал нарида каттагина сарой бор экан. Биз сарой ичига кирдик, у ерда мен дараҳт тагида ўзимни ҳимоя қилган ҳалиги жирканч маҳлуклардан учтасини кўрдим. Улар кўриниши ўта хунук илдиз ва хом гўшtlарни очофатлик билан туширишяпти. Кейин билсам, улар еяётган нарсалар ҳаром ўлган ит, эшак ва сигирларнинг гўшти экан. Ҳар учала маҳлуқ ҳам бурнидан йўғон ходага боғлаб қўйилибди. Улар гўшtlарни олд панжаларида маҳкам ушлаб, тишлаб тортқилашарди.

Үй эгаси бўлмиш от ўз хизматкори тўриқ ҳачирга улардан энг йиригини ечиб, ташқарига олиб чиқишини буюрди. Хўжайин билан хизматкор бизни ёнма-ён қўйиб, диққат билан таққослай бошлишди, сўнг «еху» сўзини бир неча бор такрорлашди. Ёнимда турган мана шу жирканч ҳайвон ташқи кўриниши билан инсонни эслатишини пайқаб, даҳшат ва ҳайратга тушганимни таърифлаш қийин. Тўгри, унинг юзлари кенг ва япалоқ, бурни пучуқ, оғзи катта, лаблари дўрдоқ эди, лекин бу хислатлар кўпроқ ёввойи одамларда учрайди, чунки ёввойи она ўз боласини муккасига ётқизади ва орқасида кўтариб юради, натижада боланинг бурни ҳа деб онасининг орқасига ишқаланаверади. Ехунинг олд панжаси менинг қўлимдан тирноқларининг узунлиги, териси-нинг дағаллиги, кафтларининг жигар ранг тусда бўлиши билан фарқ қиласади, бунинг устига унинг панжасининг орқа томони жун билан қопланган. Шунингдек, ехунинг орқа оёқлари ҳам меникидан унча фарқ қилмасди. Гарчи отлар буни пайқамаган бўйса-да, мен дарҳол фаҳмладим. Чунки оёғимда пайпоқ ва кавшларим бор эди-да.

Ҳаммасидан ҳам, чамаси, ҳар иккала отни кийим-кечагим ҳайронликка солди. Кийим нималиги ҳақида улар ҳеч қандай тасаввурга эга эмасди, кийимларим туфайли эса менинг танам ехуникидан тубдан фарқ қилиб турарди.

Тўриқ хачир туёқлари орасига қандайдир илдизни қисиб менга узатди. Мен илдизни олдим, ҳидлаб кўриб, назокат ва одоб билан қайтариб бердим. Шунда у оғилхонадан бир бўлак эшак гўшти келтирди, гўштдан шунақаям бадбўй ҳид анқирдики, кўнглим айниб, тескари боқдим. Хачир гўшти ехуга ташлади, у зум ўтмай уни еб қўйди. Кейин от менга пичанни кўрсатди, бу менга овқат ўрнига ўтмаслигини билдириб, бош чайқадим. Шу пайт чинакамига қўрқиб кетдим: бу ерда ўзимга ўхшаганларни тополмасам очимдан ўламан, деган фикр ярқ этиб миямга келди. Ўз-ўзидан маълумки, еху менинг тоифамга кирмайди. Бу жирканч ҳайвонларни инсон билан таққослаш ҳақидаги фикр ўшанда қаттиқ ғазабимни қўзғатди. Тирик жонзотлар ичида ҳеч қачон бунаقا жирканч, киши ҳазар қиласиганини учратмаганман; бу мамлакатда улар билан қанчалик яқинроқ танишсан, уларга нисбатан нафратим шу қадар ортиб борди. От менга ўгрилиб, олдинги туёқларини оғзига олиб келди, мен нималар ейишим мумкинлигини билиш мақсадида бир қанча имо-ишоралар қилди. Лекин мен унга тушунадиган қилиб жавоб қайтара олмасдим. Борди-ю, у мени тушунган тақдирда ҳам бундан бирор наф чиқармиди? Дарвоқе, менга мос келадиган овқатни у қаердан тошиб беради?

Шу пайт ёнгинамиздан бир сигир ўтиб қолди. Мен уни баромғим билан кўрсатдим, унга яқинлашиб, сутидан соғиб олиш истагини билдиридим. Мени дарҳол тушунишди, кул ранг от мени яна уйга олиб кирди ва байтал хизматкорга хоналардан бирини очишли буюрди, у ерда кўпгина сопол ва ёғоч идишларда сутлар бор экан. Байтал менга катта косадаги сутни узатди, мен уни ҳур-ҳур қилиб ичдим, ўзимни анча тетик ва бардам ҳис этдим.

Тушга яқин тўртта еху чанасимон аравани сўдраб келди. Аравада кекса бир от ўтиради — у зодагонлардан бўлса керак. У аравадан орқа оёқларида юриб тушди, чунки олд томондаги чап оёғи лат еган экан. Бу от хўжайнинмникига тушликка келибди, хўжайнинм уни иззат-икром билан кутиб олди. Улар энг яхши

жихозланган хонада овқатланишди; овқатнинг иккинчисига сутда қайнатилган сули тортилди; меҳмон овқатни иссиғида еди, бошқа отлар эса совутиб ейишди. Охурлар хона ўртасига доира шаклида қўйилди, ҳар бир охурнинг катаклари бўлиб, бу ердагилар миқдорига тенг эди, отлар бўйра устида жой-жойларини топиб, одоб сақлаб ўтиришди. Ҳар бир от ва ҳар бир байтал ўзинга тегишли хашакни ва сутда пиширилган сули бўтқасини алоҳида еди. Тушлик жуда батартиб, яхши ўтди. Тойчоқлар одоб сақлаб ўтиришди, мезбонлар эса меҳмонга зўр илтифот ва иззат кўрсатишди. Кул ранг от мени ёнига чақирди ва ўз дўсти билан мен ҳақимда узундан-узоқ суҳбатга берилиб кетди. Буни уларнинг тез-тез менга қараб қўйишларидан ҳамда «еху» сўзининг такрорланиб туришидан сездим. Чўнтағимга қўлимни солсам, қўлқопим турибди. Уни кийгим келиб кетди. Кул ранг хўжайиним қўлқоп кийиб олганимни кўриб, ҳайрон қолди ва имо-ишора билан олдинги оёқларингга нима бўлди, деб сўрай бошлади. У бир неча марта қўлқопга туёқларини тегизди, қўлимга олдинги ҳолатга келтиришим кераклигини уқтирди. Мен унга итоат этдим, қўлқопни ечиб, чўнтағимга солиб қўйдим.

Бу қилирим қизғин гап-сўзга сабабчи бўлди, хулқ-одобим билан уларнинг эътиборини қозонганимни пайқадим. Менга ўрганиб олган сўзларимни айтишни буюришди. Суҳбат давомида хўжайин менга сули, сут, олов, сув ва бошқа нарсаларнинг қандай айтилишини ўргатди. Бу сўзларни ўрганиш учча қийин бўлмади. Чунки болалигимдаёқ бошқа тилларни ўрганишда қобиљиятлилигим билан ажаралиб турардим.

Тушлиқдан кейин хўжайиним бўлмиш от мени четга чақириб, имо ҳам сўз билан менинг ҳеч нарса емаётганимдан жуда ташвишда эканлигини айтди. Чунки ҳанузгача сули ейишдан бош тортаётган эдим. Худди шу пайтда миямга сулидан нон тайёрлаш мумкин-ку, деган фикр келиб қолди. То ўзимга ўхшаган одамлар яшайдиган бирор мамлакатга кетиш фурсати етиб келгунча нон билан сутга қилоат қилиб яшаш мумкин. Гуигнгмлар тилида сули глу нг дейилади. Мен ана шу сўзни бир неча марта такрорладим. Хўжайин ўша заҳотиёқ хизматкор — оқ байталга ёғоч идишда сули келтиришни буюрди. Мен сулинини бир амаллаб қовурдим, пўстлоғини чиқариб ташлаш учун ишқаладим. Кейин

донни елпиб, иккита тош воситасида янчдим: сув олиб, хамир қордим, оловда нон пиширдим ҳамда қайнатилган сут билан едим.

Бу овқат Европанинг кўпгина мамлакатларида расм бўлсада, менга ўта мазасиз бўлиб туюлди. Лекин вақт ўтиши билан бунга кўникиб кетдим. Айтмоқчи, саёҳатларим пайтида бундан ҳам баттар овқатларни еганман, мен инсоннинг ҳаёт кечириши учун унча кўп нарса керак бўлмаслигига яна бир карра ишондим.

Баъзан ехунинг сочидан ясалган тузоқда қуён ёки бирорта қушни илинтиридим; баъзан еб бўладиган ўт-ўланларни топиб қайнатдим ва зировар ўрнида нонга қўшиб едим; баъзида эса ўзим учун сутдан ёф олдим, қатиқ ичдим.

Аввалига туз бўлмаганлиги жуда ўтиб кетди, кейин эса усиз ҳам тириклилик ўта бошлади.

Тузни даставвал зиёфат пайтларида иштаҳа очиш учун истеъмол қилишган; кейинроқ эса тузли нарса ейиш одат тусига кириб кетган. Биз тузни суюб ейдиган бирорта ҳам ҳайвонни билмаймиз. Ҳар ҳолда, шуни айтишим керакки, мутлақо туз бўлмаса-да, дағал ва фақирона овқат есам-да, шу мамлакатда яшаб турган пайтимда бирор марта ҳам касал бўлмадим.

Кеч кириши билан хўжайиним бўлмиш от уйдан олти ярд наридан, ехулар турадиган оғилхонадан алоҳида бир уйни менга ажратиб берди. У ерда озгина похол бор экан, кийимимни устимга ёпиб, қатиқ уйқуга кетдим. Кўп ўтмай бундан ҳам яхшироқ жойлашиб олдим, китобхон буни шу мамлакатдаги ҳаётимнинг тўлиқ тафсилотига бағишлиланган кейинги ҳикоямдан билиб олади.

УЧИНЧИ БОБ

АВТОР МАҲАЛЛИЙ ТИЛНИ АСТОЙДИЛ УРГАНАДИ. УНИНГ ХУЖАЙИННИ БУЛМИШ ГУИГНГНМ МАШГУЛОТЛАРДА ҮНГА ЁРДАМЛАШАДИ. ЖУДА КУП ҲУРМАТЛИ ГУИГНГНМЛАР АВТОРНИ КҮРГАНИ КЕЛИШАДИ. У ХУЖАЙИННИГА УЗСАЕҲАТЛАРИ ҲАҚИДА ҚИСҚАЧА СУЗЛАБ БЕРАДИ.

Асосий машғулотим тил ўрганиш бўлди; уйда хўжайин (кул ранг отни бундан буёғига шундай деб атайман) ва унинг бола-

чақаларидан тортиб, то охирги хизматкорғача менинг тил ўрганишимга астойдил ёрдам беришди. Уларга бу қўпол ҳайвон қандайдир мўъжиза шарофати билан ақлли зот хислатларини на-мойиш этаётганга ўхшаб кўринарди. Мен у ёки бу нарсани бар-моғим билан кўрсатар ва номини сўрар эдим. Нарсаларнинг номини ёдлаб олишга интилардим, кейин эса қулай фурсат топиб кундалик дафтаримга ёзиб қўярдим. Талаффузни яхшилаш учун оила аъзоларидан ҳар бир сўзни бир неча марта такор-лашни илтимос қиласардим. Машғулотларимда хўжайнинимнинг тўриқ ҳачири — хизматкори айниқса бажони дил ёрдам берди.

Гуигнгимларнинг талаффузи бурун ва бўғиздан чиқади; гуни-нгим тили менга маълум бўлган европа тиллари ичida кўпроқ юқори голланд ёки немис тилига ўхшаб кетади, лекин бу тил улардан кўра нафисроқ ва бурророқ.

Хўжайним тезроқ шу ернинг тилида гапиришим ва ўз бошимдан ўтган воқеаларни ҳикоя қилиб беришимни тоқатсизлик билан кута бошлади. У ҳар бир куни менга тил ўргатиш учун бир неча соатлаб вақт сарфлади. У менинг еху эканлигимга (буни у кейин айтди) ишончи комил экан. Лекин менинг идроклигим, хушмуомала ва батартиблигим уни ҳайратга солибди, чунки бундай сифатлар бу ҳайвонларга мутлақо хос эмас экан.

Хўжайним қаёқдан келганим, ўз хатти-ҳаракатларимдаги бунчалик фаҳм-фаросатга қаерда эришганимни билишга ошиқарди. У мендан тезроқ саргузаштларим тарихини эшитгиси келарди. Унинг кутиш соатлари оз қолганига ишончи комил эди: гуигнгим тилини ўрганишда ажойиб ютуқларга эришаётгандим. Ўрганиб олган сўзларимни яхшилаб эслаб қолиш учун уларни инглиз алифбоси тартибида тегишли таржимаси билан ёзиб бордим. Бир мунча муддат ўтгач, ана шу ёзувларни хўжайнининг ҳузурида ёза бошладим. Нима қилаётганимни унга уқтириш жуда қийин бўлди, чунки гуигнгимлар китоблар ва адабиёт ҳакида ҳеч қандай тасаввурга эга эмас.

Тахминан ўн ҳафталардан сўнг хўжайнинимнинг берган саволларининг кўпчилигига тушуна бошладим, уч ойдан кейин эса бемалол жавоб қайтарадиган бўлиб қолдим. Хўжайнинимни бу ерга қайси мамлакатдан келиб қолганим, ақлли зотларга тақлид қилишни қандай ўрганганим қизиқтирасди, чунки ехулар

(унинг фикрича, мен уларга жуда ўхшаб кетармишман) қанчалик айёр бўлишса, бирор нарсани ўрганишда бошқа ҳайвонларга нисбатан шунчалик нўноқ.

Мен унга ўзимга ўхшаш кўпгина одамлар билан анча йироқдан келганимни, дараҳт таналаридан ясалган ичи ковак идишида денгизда узоқ сузганимизни, ниҳоят, ҳамроҳларим мени соҳилга ташлаб кетишганини айтдим. Турли имо-ишора ва ҳаракатлар билан хўжайнинг гапларимни аранг тушунтира олдим.

Бир оз ўйлаб тургандан сўнг у менга: ё хато қиляпсан ёки бўлмағур нарсаларни гапиряпсан, деди (Гуигнгим тилида ёлғон ва алдамчилик деган сўзлар бутунлай йўқ). Денгиз ортида ҳам мамлакатларнинг бўлиши, бир тўда ёввойи ҳайвонларнинг ёғоч кемани ўзлари хоҳлаган томонга юргизишлари унга ақлга сифмайдиган нарсадай бўлиб туюлди. Гуигнгимлардан ҳеч ким бунақа кема ясашга қодир эмаслигига, уни бошқаришни эса ехуларга ишониб топшириб бўлмаслигига имони комиллигини айтди. «Гуигнгим» сўзи маҳаллий тилда «ижод тожи» деган маънони билдиради, от халқи ўзинни бу мамлакатда энг ақлли зот ҳисоблади.

Хўжайнинг уларнинг тилини яхши билмаслигимни, ҳамма саволларига жавоб бериш қийинлигини айтиб, яқин келажакда унга жуда кўп мароқли воқеаларни ҳикоя қилиб беришга қодир бўлиш ниятида эканлигимни изҳор этдим.

Кўп ўтмай, гуигнгим сингари гапира оладиган, гапи ва хатти-ҳаракатида ақл-заковат аломатлари зоҳир ажойиб еху пайдо бўлганлиги ҳақида хабар чор атрофга ёйилди. Мени кўргани хўжайнимникуига жуда кўп муҳтарам зот от ва байталлар кела бошлади. Мен билан сўзлашиш уларга битмас-туганмас ҳузур бағишиларди; улар менга саволлар беришар, мен эса қўлимдан келганича жавоб қайтаардим. Бунинг нафи катта бўлди: беш ойдан кейин маҳаллий тилда бемалол гаплашадиган, улар нима деса яхши тушуниб, фикримни ҳам осонгина ифодалайдиган бўлиб қолдим.

Мени кўриш ва гаплашиш учун хўжайнимникуига меҳмон бўлиб келган гуигнгимлар менинг ҳақиқий еху эканлигимга зўрға ишонишли. Ҳаммадан ҳам уларни кийимларим ҳайратга

солди. Кийимлар танамнинг таркибий қисмими ё йўқми — ана шуни билолмай улар ҳайратда эди. Мен эса улардаги англашилмовчиликка барҳам беришга шошилмасдим. Улар мени кийимсиз ҳолда кўриб, чинакам еху тоифасига қўшишлари мумкин, мен эса буни хоҳламасдим. Аммо сиримни узоқ вақт сақлай олмадим. Одатда, уйдагилар ҳаммаси ухлагандан кейин кийимларимни ечардим, ҳеч ким ҳали уйғонмасидан олдин кийиниб олардим.

Бир куни эрталаб хўжайним ҳузуримга ўзининг хизматкори тўриқ хачирни юборибди. У хонамга кирганида кийимларимни ечиб, ухлаб ётгандим. У ўша ерда турган пайтда уйғониб кетдим, қарасам, хачир ниҳоятда ўзини йўқотиб қўйибди. У топшириқни амаллаб бажарди-да, хўжайнини ёнига ошиқди. Хўжайнин мен билан салом-алик қилгандан кейин: хизматкорим ухлаётганингизда бутунлай бошқача бўлиб қолишингизни айтди, буни қандай тушуниш керак, деди.

Мен бундан бўён сир сақлаш беҳуда эканлигини тушундим, бунинг устига кийимларим ва пойафзалим ҳам ишдан чиқиб қолган бўлиб, яқин келажакда уларни еху ёки бошқа ҳайвонларнинг терисидан тикилган нарсалар билан алмаштиришга тўғри келарди. Шунинг учун ҳам хўжайнинга, мен келган мамлакатда кишилар таналарини баъзи ҳайвонларнинг жунидан тўқилган сунъий нарсалар билан ёпиб юриши одат тусига кирганини, бу танани совуқ ёки иссиқдан сақлаш, кўпроқ одоб учун қилиншини айтдим. Сўзимни исботлаш мақсадида хўжайнининг олдида ечиндим; эгнимда кўйлагим қолди, холос.

Хўжайнин барча хатти-ҳаракатларимни зўр қизиқиш ва ҳайрат билан кузатди. У ҳамма кийим-кечакларимни бир-бир олиб, түёғи ва бақайи орасига қисган ҳолда диққат билан кўздан кечирди. Кейин менинг ҳамма ёғимга кўз юргутиб чиқиб, мен ҳақиқий еху эканлигимни айтди — ўз зотимдаги ҳайвон вакилларидан теримнинг юмшоқлиги, оппоқлиги ва силлиқлиги, орқа ва олд оёқларимдаги тирноқларнинг шакли ва узунлиги, ниҳоят, жўрттага орқа оёқда юришим билан фарқ қиласар эмешман. У совуқдан қалтираётнанимни кўриб, кийиниб олишни таклиф қилди.

Кийина туриб, хўжайнинга мени кўпинча еху деб аташи ёқма-

ўтганлигини, чунки бу мурдор ҳайвонлардан ҳазар қилишим ва нафратланишимни айтдим. Бундан буён мени ўзи ҳам, хизматкорлари ҳам еху деб атамаслигини илтимос қилдим.

Бундан ташқари, танамнинг сунъий қобиғини сир тутарсиз, хизматкор хачирга ҳам кўрганларини бировга айтмаслик ҳақида буйруқ берарсиз, деб истак билдиридим.

Хўжайн илтимосимни ерда қолдирмасликка ваъда берди, ўз навбатида, у ҳам менинг тезроқ уларнинг тилини мукаммал эгаллаб олишимни илтимос қилди.

Унинг гапларига қараганда, менинг ташқи қиёфамдан ҳам кўра уларнинг тилида гапира олиш борасидаги қобилиятим ва ақлимга қойил қолаётган экан, мен айтиб беришга ваъда қилган ажойиботларни эшитишга муштоқ экан.

Шу кундан бошлиб хўжайн бир файратига ўн файрат қўшиб, менга тил ўргата бошлади. У тез-тез мени меҳмонга олиб бориб турди. Ҳамма қўшнилардан менга хушмуомалада бўлишни илтимос қилди, чунки бу менинг кайфиятимни яхшиларкан, гапга чечан қилиб қўяркан.

Гуигнгим тилини ўрганишдаги ютуқларимни бирма-бир баён қиласидиган бўлсан анча зерикарли бўлади. Фақат шуни айтиш им керакки, хўжайнининг ғамхўрлиги ва ўзимнинг қобилиятлилигим туфайли, унинг сабр-қаноатга бардош беролмайдиган қизиқувчалигини қондиришга, бу ерга қандай келиб қолганим, ватаним қанақа мамлакат эканлиги ҳақида озми-кўпми ҳикоя қилишга муваффақ бўлдим. Энг аввало, илгари тушунтироқчи бўлган нарсаларимни яна такрорладим.

Мен бу ёққа, деб ўз ҳикоямни бошладим, ўзимга ўхшаган элликта жонивор билан ҳаддан ташқари йироқ мамлакатдан келдим. Биз, сиз муҳтарам зотнинг уйингиздан ҳам каттароқ, ёроҷ идиш ичига тушиб, денгизларда суздик. Шундай деб, унга кема қанақалигини таърифлаб бердим. Рўмолчамни олиб, елкач қанақа нарсалигини, у кемани ҳаракатга келтиришини уқтиредим. Сўнг гапимда давом этдим. Мен ва ҳамроҳларим ўртасида жанжал чиққанлиги туфайли, улар мени соҳилга ташлаб кетишиди. Нима қилишимни билмай мамлакат ичкарисига қараб юравердим, кўп ўтмай жирканч ехулар ҳужумига гирифтор бўлдим. Худди шу ерга келганимда хўжайн гапимни бўлиб: кемани ким

ясади, уни бошқаришни мамлакатингиз гуигнгнмлари нега буна-
қа ёвуз ҳайвонларга топширди, деб савол бериб қолди. Мен:
ҳозир нима эшитсангиз ҳам хафа бўлмасликка ваъда берсангиз
ҳикоямни давом эттираман, деб айтдим. У рози бўлди. Шунда
мен, кема менгә ўхшаган жонзотлар томонидан қурилган; бу
жонзотлар менинг юртимда ҳам, мен бўлган мамлакатларда
ҳам энг ақлли маҳлуқлар ҳисобланади, шунинг учун ҳам қолган
ҳамма ҳайвонлар устидан ҳокимлик қиласи, дедим. Тингловчим-
га, унинг ўзи ва ёр-дўстлари еху деб номлаган маҳлуқда ақл-
заковатни кўриб қанчалик ҳайратга тушишган бўлса, мен ҳам
гуигнгнмларнинг оқилона ҳатти-ҳаракатларидан шунчалик ажаб-
ланганимни эътироф этдим. Мен ўз танамнинг анови ҳайвонлар
танаси билан ўхшаш эканлигини тан оламан, деб давом этдим,
бироқ уларнинг бунчалик зоти айниб, ёввойилашиб кетиши са-
бабига тушуна олмаяпман. Борди-ю, тақдир насиб қилиб, ўз
юртимга қайтиб борсам бу мамлакатга қилган саёҳатимни ай-
тиб бераман, лекин менга ҳеч ким ишонмайди, бўлмаган нарса-
ларни гапираётганимни, саргузаштларимнинг бошдан охиригача
ўзим тўқиб чиқарганимни юзимга солишади. Тингловчимдан
яна мендан гина қилмаслигини, берган ваъдасини унутмаслиги-
ни илтимос қиласман. Бироқ, унга, унинг оила аъзолари ва ёр-
дўстларига ҳурматим қанча зўр бўлмасин, барибир ватандошла-
рим бирон жойда гуигнгнмларнинг ҳоким, ехуларнинг қўпол
ҳайвон бўлганликларига ишонишмайди.

ТЎРТИНЧИ БОБ

**ГУИГНГНМЛАРНИНГ ҲАҚИҚАТ ВА ЁЛГОН ҲАҚИДАГИ ТУШУНЧАЛАРИ. АВТОР-
НИНГ ГАПЛАРИ ХЎЖАЙИННИ ГАЗАБГА МИНДИРАДИ. АВТОРНИНГ ўЗИ ВА
САЁҲАТЛАРИ ҲАҚИДАГИ БАТАФСИЛ ҲИКОЯСИ.**

Хўжайин гапларимни ўта норози қиёфада тинглади. Шубҳа
ва ишонмаслик бу мамлакат учун мутлақо номаълум нарса,
бордию бу ҳол юз бергудек бўлса гуигнгнмлар қандай йўл ту-
тишни билмай қоладилар. Хўжайин билан суҳбатлашганимда
одамлар, уларнинг феъл-авторлари ва расм-руссумлари ҳақида
гапираётиб ёлғон ва алдамчиликлар борлигини ҳам қистириб

ўтгандим, у шу қадар ақлли бўла туриб, нима демоқчи эканлигимни аранг уқди.

У шундай фикр юритарди: бир-бири мизга турли нарсалар ҳақида фойдали маълумотларни билдириш учун фақат бизгагина гапириш қобилияти берилган. Шунинг учун ҳам бирор киши йўқ нарсани бор дейдиган бўлса, суҳбатимизнинг мақсади бутунлай бузилиб кетади. Кимга мурожаат қилинаётган бўлса, у суҳбатдошини тушунмай қолади. У янги маълумотлар ололмай қолгани устига устак, яна энг оғир аҳволга ҳам тушади, чунки уни оқни қора, узунни қисқа деб ишонтироқчи бўладилар. Одамлар ўртасида кенг тарқалган ёлғон гапириш хусусидаги унинг тушунчалари шунинг билангина чегараланади, холос.

Яна ўз ҳикоямизга қайтайлик. У менинг юртимда еху ҳокимликка эга эканлигини эшишиб, мамлакатимизда гуигнгимлар бор-йўқлиги, бор бўлса улар нима билан шуғулланишларини билгиси келиб қолди. Мен унга гуигнгимлар жуда кўп, улар ёз фаслида ўтлоқда, қишида алоҳида уйларда хашак ва сули билан боқилади, қашлагич билан қашланади, ёллари таралади, оёқлари ювилади, ем берилиб, уларнинг дам олиши учун жой ҳозирланади деб жавоб қилдим.

«Гапингизга энди тушундим,— деди хўжайним,— айтгандарингиздан шу нарса равшан бўлдики, гарчи ехуларингиз ўзларини ақлли жонзор ҳисобласалар ҳам, бари бир, ҳокимлар гуигнгимлар экан».

Шундан сўнг ундан ҳикояни давом эттирасликка рухсат беришини илтимос қилдим, борди-ю, у хоҳлагандай батафсил сўзлайдиган бўлсам таъби хира бўлишини айтиб, огоҳлантирдим. Лекин у, яхши бўлса ҳам, ёмон бўлса ҳам ҳамма нарсани билишни хоҳлайман, деб оёқ тираб туриб олди. Менинг эса унга бўйсунишдан бошқа иложим қолмади.

Энг аввало мен, бизда от деб номланган гуигнгимлар барча ҳайвонлар ичиди энг чиройлиги, энг олижаноби ва ақллиси деб, уларнинг кўп таърифини келтирдим. Улар ниҳоятда бақувват, чопқир. Агар отларнинг хўжайнилари зодагон ва бадавлат, одамлар бўлса, уларга жуда меҳрибон ва ғамхўр бўлишади, кўз қорачифидай асрashади; улар номигагина меҳнат қилишади; уларни

пойгага қўйишади, экипажга қўшишади, улардан саёҳат пайтида фойдаланишади. Бироқ отлар кексайиб, кучдан қолиши биланоқ уларни бегона одамларга сотиб юборишади. Улар то бутунлай кучдан қолгунча ҳар хил ифлос ва оғир ишларни бажаришади. Ўлгандан кейин эса терисини шилиб олишади ва арзимаган пулга сотиб юборишади, гўштини итларга ва йиртқич қушларга ташлашади. Хашаки зот отларнинг аҳволи бундан ҳам чатоқ. Бунақа отларнинг кўпчилиги фермерларга, извошчиларга ва бошқаларга қарашли. Улар отларни оғир ишларга солишади ва дурустгина боқишмайди. Мен унга от миниб юриш, юганинг шакли ва уни ишлатиш, эгар, шпор, қамчи, абзал ва ғилдираклар ҳақида батафсил маълумот бердим.

Мен яна отларимиз туёғига тошлоқ йўллардан юрганда ейилмаслиги учун темир деб аталувчи алоҳида қаттиқ моддадан тақалар қоқишимизни ҳам қўшиб қўйдим.

Хўжайн қаҳр-ғазабдан фифони кўкка чиқиб, ҳикоямни бир неча бор бўлди. Ҳаммасидан ҳам у гуигнгимлар устига минишга журъат этилганидан ниҳоятда ажабланди. У: энг кучсиз хизматкорим ҳам энг кучли ехуни улоқтириб ташлашга қодир ёки у билан ерга йиқилиб, орқаси билан юмалаб, ҳайвонни ўлдира олади, бунга шубҳа қилмайман, деди. Бунга жавобан мен, отларни уч ёшдан бошлаб минишга ўргатилиши, то улар бўйсунмагунча кўп марта калтаклаб, қийнашларини батафсил айтиб бердим. Энг муҳими шуки, деб қўшимча қилдим, буни муҳтарам зот эътиборга олиши керак, биздаги гуигнгимлар бу ердаги ехуларга ўхшаб ақл-фаросатдан маҳрум.

Ватанимда гуигнгимларга ёвузларча муносабатда бўлишлари ҳақида ҳикоямни эшитиб, хўжайним шунақаям ғазабландики, буни таърифга сифдириб бўлмайди. Лекин у шундай деди: «Агар сизларда ехуга ақл-фаросат ато қилинган бўлса, у бошқа ҳайвонлар устидан ҳокимлик қилиши керак, чунки ақл ҳамиша қўйпол кучлар устидан ғалаба қиласди». Шуниси қизиқки, ўзининг кундалик ҳаётий эҳтиёжларини қондиришда ана шу ақлдан фойдаланувчи бирорта ҳам ҳайвон тана тузилиши бўйича менчалик ёмон мослашмаган. Бу хусусда бу ердаги ехулар мендан анча устун туришади.

Тўғри-да, тирноқларим мен учун мутлақо фойдасиз; олдинги

оёқларимни оёқ деб айтиб бўлмайди, чунки юрганимда ҳеч қаҷон уларга тиранмайман; кўзларим шундай қўйилганки, бошимни бурмасдан атрофга қарай олмайман; терим ниҳоятда нозик, иссиқ ва совуққа бардош беролмайди, мен эса зерикарли ва толиқтирувчи иш — кийиниш ва ечиниш билан машғул бўлишга маҳкумман. Айтгандай, у ҳозир бу масалани чуқурроқ муҳокама қилишни хоҳламайди. Уни кўпроқ менинг ҳаётим: қаерда туғилганлигим бу ёққа келиб қолмасимдан олдин бошимга қандай кунлар тушганлиги қизиқтиради.

Унинг қизиқишини бажону дил қондиришга тайёр эканлигимни айтдим. Лекин ҳикоям хўжайинга ўта тушунарли бўлишига шубҳаландим, чунки у ҳеч қандай тасаввурга эга бўлмаган нарсалар ҳақида гапиришга тўғри келарди. Шунинг учун ҳам у муҳтарам зотдан аччиқланмасликни, борди-ю, ҳикоямда бирор нарса тушунарли бўлмаса, уни қайта сўрашини илтимос қилдим.

Мен, деб ҳикоямни бошладим, Англия деб номланган оролда ҳурматли ота-онадан дунёга келдим. Бу орол бу ердан шунақаям узоқки, муҳтарам зотнинг энг кучли хизматкори қўёшнинг бир йиллик айланиб чиқиши давомида ҳам унга етолмаса керак. Оролни менинг зотидан бўлган бир урғочи зот идора қиласди, уни қиролича деймиз. Ёшлик йилларимда хирургликни, яъни тасодифий ёки бегона қўл етказган яра ва латларни даволашни ўргандим. Лекин бу ҳунар менга кам даромад берди, мен бойиб ҳамда қайтиб келганимдан кейин оилас билан фаровон турмуш кечириш учун чет мамлакатларга жўнаб кетдим. Охирги саёҳат пайтида мен кема капитани эдим; қўл остимда элликка яқин еху бор эди. Улардан кўпчилиги йўлда вафот этди, уларнинг ўрнини турли халқлардан танлаб олинган бошқа ехулар билан тўлдиришга мажбур бўлдим. Саёҳат пайтида кемамиз икки марта чўкиб кетишига сал қолди: бир марта қаттиқ бўронга дуц келди, иккинчи марта қоя тошга урилай деди.

Хўжайним гапимни бўлиб, шунча одамни йўқотиб қанчадан-қанча хавф-хатарга дуч келганимдан кейин ҳам чет эллик кишиларни хатарли сафарга қандай қилиб қўндирганимни сўраб қолди. Мен унга, булар ҳар нарсага тайёр турган довюрак одамлар эди, деб тушунтирдим. Қашшоқлик ва жиноят уларни ўз ватнларини тарқ этишга мажбур қилган. Баъзилари фоят чўзилиб

кетган судлашишлардан хонавайрон бўлган бўлса, бошқалари ичкилийка, кўнгил очиш, қиморга берилиб, бор бисотларини совуришган. Кўплари хиёнат қилишда, қотилликда, ўғирликда, бировларга заҳар беришда, талончиликда, қасамдан қайтишда, қалбаки тангалар ясашда, қочоқликда айбланадилар. Уларнинг анчаси турмадан қочган кишилар. Дорга осилиш ёки турмада чириш хавфидан чўчиб, уларнинг бирортаси ҳам ватанига қайтмайди, шунинг учун ҳам улар ёт ўлкаларда тирикчиликларини ўтказиб юришибди.

Ҳикоя қилаётганимда хўжайин бир неча бор қавол бериб, гапимни бўлди. Унга матросларим нима учун шундай қилишганини, ўз юртларини тарқ этганликларини бир илож қилиб тушунириш учун жуда кўп таққослашлар ва мисоллар ўйлаб топишга тўғри келди. У гап нимадалигини тушуниши учун бир неча кун даркор бўлди. Лекин барибир бу одамларни шундай гуноҳ қилишга нима мажбур қилганини у ҳеч тасаввур қила олмади. Мен унга ўзимизгә хос бўлган ҳокимият ва бойликка бўлган очкўзлик, қаноатсизлик, ёвузлик ва ҳасаднинг аянчли оқибатлари ҳақида баъзи тушунчаларни бермоқчи бўлдим. Буларнинг ҳаммасини мисол ва таққослашлар ёрдамида таърифлаш ва аниқлашга тўғри келди. Гуигнгимлар тилида ҳокимият, ҳукумат, уруш, қонун, жазолаш ва шунга ўхшаш кўпгина сўзлар йўқ. Шу сабабли ҳам нима ҳақда гапираётганимни хўжайин тушуниши учун ниҳоятда жон куйдирдим. Бироқ у табиатан зўр ақлга ва қатъиятлийкка эга бўлганидан биз яшаётган мамлакатларда инсон табиати нималарга қодир эканлиги ҳақида озми-кўпми ўзига яраша хулоса чиқарниб олди ва дунёнинг биз Европа деб атаган қисмини айниқса, ўз юртимни батафсил таърифлаб беришимни истаб қолди.

БЕШИНЧИ БОБ

ХЎЖАИИННИНГ БУЙРУФИГА БИНОАН АВТОР УНИ АНГЛИЯДАГИ АҲВОЛ БИЛАН ТАНИШТИРАДИ. ЕВРОПА ДАВЛАТЛАРИ ЎРТАСИДАГИ УРУШЛАРНИ КЕЛТИРИБ ЧИҚАРГАН САБАБЛАР. АВТОР АНГЛИЯ КОНСТИТУЦИЯСИННИ БАЕН ҚИЛИШГА КИРИШАДИ.

Бундан буён, хўжайин билан олиб борилган узундан-узоқ суҳбатларимиз пайтида муҳокама қилинган нарсаларнинг энг

муҳимларини қисқача баён қиласман, буни китобхон илтифот ила эътиборга олгай. Бундан ташқари яна шуни ҳам айтишим керакки, бу улуғ зотнинг шаклан оддий ва равшан, мазмуни ҳикматга тўла хулоса ҳамда фикрларини бу ёввойи тилимиизда тўлалигича ва аниқлигича баён қилиб бера олмасам керак. Мен олижаноб гуигнгим ҳалқи вакили билан олиб борган суҳбатларимни фақат ана шундай шартлар билан баён қиласман.

Шундай қилиб, муҳтарам зотнинг истагини бажо келтириб, шаҳзода Оранский вақтида бўлиб ўтган сўнгги Англия революцияси ҳақида, ана шу шаҳзода бошлаган ва унинг вориси, ҳозир подшолик қилаётган қиролича қайтадан янгилаган, жуда катта христиан давлатлари қатнашган ва ҳанузгача давом этаётган — Франция билан олиб борилаётган уруш ҳақида ҳикоя қилиб бердим. Хўжайнинимнинг илтимосига кўра, ана шу уруш давомида бир миллиондан ортиқ еху ўлдирилганини, юзга яқин шаҳар ишғол қилингандигини, уч юзтадан кўпроқ кема ёндирилгани ёки сувга чўқтирилганини ҳисоблаб чиқдим. Хўжайн мендан, бир давлатнинг бошқаси билан уруш олиб боришга нима мажбур қиласди, деб сўради. Бунинг сабаби сон-саноқсиз, лекин мен энг муҳимларини санаб ўтишим мумкин, дедим. Бунга баъзан ҳеч нарсага қаноат ҳосил қиласмаган, доимо ўз мулкини кенгайтириш, ўз фуқаролари миқдорини кўпайтиришга интилган подшоларнинг шуҳратпарастлиги ва очкўзлиги; баъзида эса, давлатни идора қилинишидан норози бўлган фуқаролар шикоятини бўғиб ташлаш ва ўзларини чалғитиш учун ўз подшоларини уруш гирдобига тортган министрларнинг бузуқчиликлари сабабчи бўлади. Қарашларнинг бир хил бўлмаслигидан ҳам кўп қоп тўклилади. Масалан, нон танами ёки тана нонми; нима яхши: дарахтнинг бир бўлагини ўпишми ёки оловга ташлашми; устки кийимнинг ранги қандай бўлиши керак: қорами, оқми, қизилми ёки кул рангми, каби мунозаралар миллион-миллион кишилар ҳаётини сўндириди*.

Гарчи бирортасининг ҳуқуқи бўлмаса-да, қайси биримиз учун учинчи подшони таҳтдан ағдарамиз, деган масалани ҳал этишда ҳам икки подшо ўртасида жанжал чиқиб кетади. Баъзан бир подшо қўшни подшо ўзига ҳужум қилиб қолишидан қўрқиб, унга биринчи бўлиб ҳужум қиласди; баъзида эса рақиб ўта куч-

ли бўлиб кетганлиги ёки, аксинча, ниҳоятда кучсиз бўлганлиги-дан ҳам уруш бошланиб кетади. Баъзан бизда бор нарсалар қўшниларимизда бўлмайди ёки уларда бор нарса бизда бўлмайди. Ана ўшанда улар биздаги нарсани ёки биз улардаги нарсани тортиб олмагунимизгача уруш бўлаверади. Аҳолиси очликдан толиқиб, вабодан қирилаётган ёки ички жанжаллар билан овора бўлган мамлакатга бостириб кириш эса узрли ҳисобланади. Худди шунингдек, энг яқин иттифоқчимизнинг бирорта шаҳри биз учун қулай жойда жойлашган бўлса ёки бир парча ери бизнинг мулкимиз четида бўлса, унга қарши очилган уруш ҳам адолатли ҳисобланади. Борди-ю, подшо аҳолиси қашшоқликда ва нодонликда яшаётган мамлакатга ўз қўшинини юборса, у аҳолининг ярмини қонуний равишда қириб ташлашга, ярмини эса қўлга айлантиришга ҳақли. Бу халқни ёввойиликдан холос этиш ва маданиятнинг ҳамма роҳатларидан баҳраманд қилиш ҳисобланади. Шунингдек, подшоларга хос ва олижаноб ҳаракат қилишининг жуда кенг тарқалган усули ҳам бор: қўшнисининг ерига бостириб кирган душманга қарши курашиш учун унинг таклифига биноан ёрдамга келган подшо, душманни қувиб чиқаргач, иттифоқдошининг ерларини эгаллаб олади, ўзини ўлдиради, турмага ташлайди ёки сургун қиласди. Қон-қариндошлиқ ёки никоҳда бўлиш подшолар ўртасида кўпинча урушларни келтириб чиқаради. Қон-қариндошлиқ қанчалик яқин бўлса, улар бир-бирларини шунчалик кўра олмайдилар. Камбағал миллатлар очкўз, бадавлатлари димоғдор бўлади. Очкўзлик билан димоғдорлик эса ҳеч қачон чиқиша олмайди. Шунинг учун ҳам урушлар асло тўхтамайди, аскарлик эса энг фахрли касб ҳисобланади. Биз ўзига ўҳшаган, лекин унга зиён-заҳмат етказмаганларни совуққонлик билан кўплаб ўлдириш учун ёлланадиган ехуларни солдат деб атаймиз.

Бундан ташқари, Европада камбағаллиги туфайли мустақил уруш олиб бора олмайдиган жуда кўп майдага ҳокимлар бор. Ана шу камбағал подшолар ўз қўшинларини бой қўшниларига кунбай ҳақ олиш эвазига ёллашади. Мазкур ҳақнинг тўртдан уч қисмини ўзларига олиб қолишади ва шу даромад ҳисобига яшашади*.

— Урушлар хусусида гапирган гапларингизнинг ҳаммаси,—

деди хўжайиним ўйчан ҳолда,— сиз даъво қилаётган нарсага эга бўлиш учун бу ақл қанақалигини яққол кўрсатиб турибди. Аммо яхшики, сиз кўпгина зиён-захмат етказа олмайсиз. Табиат сизни бошқалардан ожизроқ қилиб яратиб, бунинг ғамини еган.

Яхшиям юзингиз ялпоқ, жафингиз олдинга туртиб чиқмаган. Шунинг учун ҳам бир-бирингизни тишлашингиз ёки гажиб ташлашингиз амри маҳол. Олд ва орқа оёқларингизнинг тирноқлари калта, нимжон. Бизнинг ҳар битта ехумиз сизларнинг бир қанчангизга бемалол бас кела олади. Мендан ўкинманг,— деди хўжайин гапининг охирида,— менимча, жанг пайтларида ўлганлар миқдорини айтиш билан ўзи йўқ нарсани гапиряпсиз».

Бу гапларни эшишиб, ўзимни кулгидан тия олмадим. Ҳарбий билимим анча яхши бўлганидан унга замбарак, мортира, мина, мушкет, карабин, тўппонча, ўқ, порох, қилич, найза каби нарсаларнинг нималигини унга тушунтира олардим. Мен кеманинг экипажи билан чўкиб кетганлиги ҳақидаги жангни бутун тафсилоти билан таърифлаб бердим. Унинг кўз олдидаги жанг манзарасини: тутун, шовқин-сурон, саросима, ўлаётганларнинг оҳ-воҳлари, от туёғи тагида қолиб ўлишлар, қочаётганларни қувлашларни гавдалантиришга уриндим. Мен: итларга, бўриларга ва бошқа йиртқич қушларга ем қилиб ташлаб кетилган ўликлар тўла далалар; тинч аҳолига қилинган зўравонликлар, талон-тарож, босқинчилик, пайхон қилинган экинзорлар ва ёндирилган шаҳарлар ҳақида гапирдим. Қадрдон ватандошларимнинг жасоратини мақташ мақсадида бир шаҳарни қамал қилинганда портлаш туфайли юзлаб душман солдатлари дабдаласи чиқиб, осмону фалакка улоқтирилганини, уларнинг бурдаланган этлари кўзларни қувонтириб, осмондан ёмғирдай ёғилганини ўз кўзим билан кўрганман, дедим.

Кейинги тафсилотларни ҳам баён қилишга тушган эдим, лекин хўжайин жим бўлишни буюрди.

«Ехуни биладиган ҳар бир кимса,— деди у,— бу мараз ҳайвон, агар кучи етса, сиз айтган ҳамма нарсаларни амалга оширишга қодир эканлигига ишонади». Менинг ҳикоям унда, у илгари ҳеч қачон ҳис этмаган ташвишни туғдирди. У мана шу мамлакатда яшаётган ехулардан ҳамиша жирканган, лекин уларнинг ҳамма нуқсонларни гиҳнэх (йиртқич қуш)ларнинг

ёвуздиги ёки қаттиқ тош туёғига лат еткизгани каби қораламасди. Менинг ҳикояларимда эса энг зўр ақлий қобилиятга эга бўлганлар даҳшатли ёвуздикларни қилишмоқда. Бу уни, айнигандан ақл йиртқичнинг бефаҳмлигидан ҳам ёмон, деган фикрга олиб келди. Унинг фикрича, бу ақл эмас, балки табиий нуқсонларимизни ривожлантиришга кўмаклашадиган қандайдир алоҳида қобилият.

Ниҳоят у уруш ҳақидаги гаплардан тўйганлигини айтди. Энди уни бошқа нарса қизиқтириб қолди. Мен ҳикоямда кемамдаги баъзи матрослар ўз ватанларини тарк этишганини, чунки қонун уларни мол-мулкидан маҳрум этганини эслатиб ўтгандим. Бу хўжайинимни жуда ажаблантирди. У қонун бирор кимсани, менинг айтганларим бўйича — қанақа қилиб хонавайрон бўлишга олиб келишига ҳеч тушунмасди. Ахир, қонуннинг моҳияти ҳар бир гражданнинг манфаатларини қўриқлашдан иборат-ку. Шунинг учун у қонун ўзи нима ва унинг хизматкорлари кимлигини тушунтириб беришни илтимос қилди. Унинг фикрича, табиат ва ақлнинг раҳнамолиги, биз ўзимизни қандай ҳисобласак, шундай ақлли жонзорлар учун етарли.

Мен муҳтарам зотга гарчи қонун ва ҳуқуқ бобида билимим зўр бўлмаса-да, сизнинг илтимосингизни бажо келтираман, деб жавоб бердим.

Мен унга мамлакатимизда одамларнинг бир неча табақаси мавжудлигини, улар ёшлигидан кимнинг қанча тўлашига қараб оқни қора, қорани оқ деб исбот қилишга ўқиб-ўрганишларини айтдим. Ана шу табақа бутун ҳалқни қулликда сақлаб туради.

Масалан, бордию қўшнимга сигирим ёқиб қолса, у қонун бўйича сигиримни мендан тортиб олишга ҳақли эканлигини исботлаш учун адвокат ёллайди. Шунда сигир ўзимники эканлигини исботлаш учун мен иккинчи бир адвокатни ёллайман, чунки суд пайтида ўзини ўзи ҳимоя қилишга ҳеч кимга қонун рухсат бермайди. Устига-устак қонуний ва ҳаққоний мулк әгаси бўлганим учун суд пайтида ноқулай аҳволга ҳам тушиб қоламан. Ҳамма гап шундаки, ёлғонни ёқлаш адвокатларга йўргакда теккан дард. Шу сабабли у ҳаққониятни ҳимоя қилиш пайтида ўзини ноқулай ҳис этади ва дурустроқ ғайрат ва маҳорат кўрсата олмайди. Бунинг устига улар ўта эҳтиёткор бўла-

ди: ҳақ ишни ҳимоя қилаётганда қўйиб-пишиб гапирса судья томонидан танбеҳ олади, ўз табақаси шаънини ерга уради.

Омади гапни айтганда, сигиримни бермасликнинг иккита йўли бор: биринчиси, гўёки ҳақ ишни ҳимоя қилаётганини судга билдириб қўйиши учун, қарши томон адвокатига пора бериш; иккинчиси — мени ҳимоя қилаётган кишига сигирга даъво қилишимadolatciz эканлигига уни ишонтириш, сигир чиндан ҳам рақибимни эканини шама қилиб қўйиш. У ҳолда ҳам бу ҳолда ҳам, ҳаққоният рақибим томондами ёки талабим қонуний эмасми, бари бир, бу ишда менинг ютиб чиқишим муқаррар.

Муҳтарам зот, шуни билиб қўйингки, деб давом этдим, бизда мулқ ҳақидаги ҳамма баҳсларни ҳал этиш ва жиноятчиларни жазолаш иши зиммасига юкландган кишини судья дейилади. Уларни қариб, ялқовланиб қолган энг ўткир адвокатлардан сайлашади. Судьяликка тайинлангунларига қадар бу одамлар адвокат сифатида ёлғон-яшиқ, қасамдан қайтиш ва зўравонликка йўл қўйишга ўрганиб қолишади. Мен ҳақ томон берган порани олишдан қатъян бош тортган, бу иши билан ҳақиқатнинг тантана қилишини ва ўз табақаси шаънини ерга уришни истамаган жуда кўп муҳтарам судьяларни кўрганман.

Улар турли судлашувларни кўриш пайтида ишнинг моҳиятига кириб боришдан қочишиади; лекин ишга мутлақо алоқаси бўлмаган нарсалар ҳақида оғиз кўпиртириб бақиришиади, қизишишиади ва ҳолдан тойгунча гапиришиади. Масалан, ҳалиги мисолимда улар рақибимнинг менинг сигиримга эга бўлиш учун қандай ҳақи борлиги ҳақида сўрашмайди, балки сигир қорами ёки қизилми, шохи узунми ё қисқами, уни уйда соғишидими ё яйловдами, унинг қанақа касаллиги бор ва ҳоказо, ҳоказозларни вайсашаверади.

Яна шуни эътиборга олиш керакки, бу одамлар ўз нутқларида оддий одамлар учун мутлақо тушунарсиз алоҳида сўз ва ибораларни ишлатишиади. Қонунлар ҳам худди ана шундай тузиленган. Бу қонунлар шунақаям кўп, шунақаям тушуниб бўлмайдиган ва бир-бирига шунақаям зидки, қандай хатти-ҳаракат қонуний, қанақаси қонунсиз, қанақасиadolatciz, ёлғон қаерда — билиб бўлмайди. Бунақанг қонунлар ва бунақанг судьялар билан ота-боболаримдан қолган, олти

авлод ўтгунига қадар эгалик қилган ерлар менга ёки ана шу ерлардан уч юз миля нарида яшовчи аллақандай хорижий кишига тегишли-тегишли эмаслигини аниқлаш учун ўттиз-қирқ йил сарфланиши турган гап.

Давлат жиноятчилари устидан қилинган суд анча тез ўтади. Судьялар ҳокимиятдан, айбланувчи жазолансинми, ё оқлансанми, деб сўраб қўя қолишади.

Кейин олинган кўрсатмага биноан, уни ё дорга осишга ҳукм чиқаришади, ёки оқлаб юборишади. Бироқ у ҳолда ҳам, бу ҳолда ҳам улар қонунга қаттиқ амал қилишади*.

Энди, муҳтарам зот, деб ҳикоямни тамомладим, «қонун хона-вайрон қилган» деган сўзга тушунган бўлсангиз керак.

ОЛТИНЧИ БОБ

АНГЛИЯ ТАЪРИФИННИГ ДАВОМИ. ЕВРОПА САРОИЛАРИДАГИ БИРИНЧИ ЁКИ БОШ МИНИСТРНИНГ РОЛИ.

Шу пайт яна бир мушкуллик туғилди: хўжайиним судьяларнинг ўз яқинларига зиён етказиш ва уларни хафа қилиш учун шунчалик жон-жаҳдлари билан уринишларига нима сабаб бўлишини тушунолмади. Энг муҳими — «тўлов учун» деган ибора мутлақо тушунарли бўлмади.

Унинг ҳайратга тушиб берган саволларига жавобан пул нималигини, у нимадан тайёрланишини, асл металларнинг баҳоси қанақалигини тушунтирдим. Мен айтдимки, борди-ю еху мана шу металлдан кўпгина фамлаб олса, ҳар нарсани — ҳашаматли уйларни, бепоён ер-мулкни, қимматбаҳо мебелларни, энг аъло таомларни ва ичимликларни сотиб олиши мумкин. Ҳамма нарсани пул воситасида қўлга киритиш мумкинлигини билган ехуларимиз пулни дунёда ҳамма нарсадан юҳори қўйишади ва унга кўпроқ эга бўлишга интилишади. Пул буюк аҳамиятга моликлигидан, бой одамлар камбағалларни ўзларига бўйсундирив олишади ва уларнинг меҳнатидан баҳраманд бўлишади. Бир бойга мингларча камбағал тўғри келади. Комил ишонч билан айтиш мумкинки, халқимизнинг кўпчилиги қашшоқликда ҳаёт кечиришга ва бир ҳовуч садамлар роҳат-фароғатда яшashi

учун оз ҳақ олиб, оғир мәҳнат қилишга мажбур. Буларнинг ҳаммаси хўжайинимга тушунарсиз эди, чунки у ҳамма ҳайвонлар, айниқса бошқалари устидан ҳокимлик қиласидиганлар ер неъматларидан ўз улушкига эга деб ҳисобларди.

У бизда бой ехулар қандай ҳаёт кечиришини сўраб, ошхоналаримиз ва шунчалик катта маблағларни талаб қилаётган таомлар ҳақида кўпроқ нарса билмоқчи бўлди. Мен эсимга тушган ҳамма нодир таомларни санаб бердим, уларни тайёрлашдаги турли усувларни таърифлаб бердим. Овқатларга солинадиган зираворлар ва ичиладиган ичимликларни олиб келиш учун кемалар денгизлар оша жаҳоннинг турли мамлакатларига боришини ҳам айтдим, бирорта ба давлат ехумизнинг оиласи нонуштасига тортиладиган озиқ-овқат ёку уни солиб берадиган идиш-товоқни топиш учун энг аввало дунёни уч марта айланиб чиқиши керак.

«Жуда камбағал мамлакат экан,— деди суҳбатдошим,— ҳатто ўз аҳолисини ҳам боқолмас экан!»

Айниқса уни мамлакатимизда ичимлик сувнинг етарли эмаслиги, уни олиб келиш учун аҳолини денгиз орти мамлакатларига жўнатилиши ҳайрон қолдириди.

Мен унга ичимлик сув етмаётганлиги учунгина уни бошқа мамлакатлардан сотиб олаётганлигимизни уқтиридим. Алоҳида мевалар ширасидан тайёрланган бу ичимликларни кўнгил очиш, эсимизни йўқотиш, қайфули хаёллардан халос бўлиш, турмуши мизда тўлиб-тошиб ётган ташвиш ва кўнгилсизликларни унтутиш учун ичамиз. Тўғри, ичимликни ичиб, ланж, иродасиз, ғамгин, касалманд бўлиб қоламиз. Лекин бу бизни тия олмайди: биз бир оз бўлса ҳам ғамдан халос бўлиш учун ҳамма нарсага розимиз.

«Жонажон юртим Англия,— дедим,— ўз аҳолиси истеъмол қиласидан турли-туман таомларни, жуда кам деганда, уч бара-вар кўп ишлаб чиқаришга қодир. Бироқ ехуларимиз бунга қаноат ҳосил қилишмайди, денгиз ортидан турли хил мева-чева, сабзоват, ҳар хил ўткир зираворлар ва бошқа нарсаларни келтиришади, шу билан ўзларининг нозик табиатларини қондиришади. Буларнинг эвазига денгиз ортидаги мамлакатларда яшовчиларга уларнинг ҳаёти учун зарур озиқ-овқат ва буюмлар юборамиз. Ватандошларимнинг кўпчилиги гадойлик, талон-тарож,

ўғирлик, товламачилик, қасамдан қайтиш, хушомадгүйлик, пора бериш, қалбакиличилк, қимор, ёлғончилик, малайлик, мақтанчоқлик, сайловдаги овозини сотиш, қофоз қорайтириш, мунахжимлик мунофиқлиқ, туҳмат қилиш ва шунга ўхашаш қилиқлар билан ўз тирикчилигини ўтказаётганидан ажабланмаса ҳам бўлади».

Ана шу сўзларнинг ҳар бирини гуигнгнмга тушунтириш учун қанча меҳнат сарфлаганимни китобхон тасаввур қилаётган бўлса керак.

«Бироқ бундай шароитда,— деди хўжайним,— мамлакатингизда яшовчилар бойларнинг нафсини қондириш учун эрта тонгдан қора тунгача меҳнат қилишлари керак».

«Сиз мутлақо ҳақсиз,— дедим.— Масалан, уйда юрганимда эгнимга юзларча ҳунарманднинг меҳнат меваси бўлган кийими ни кийиб юраман. Уйимни қуриш ва унинг жиҳозлари ундан ҳам кўп ишчи кучини талаб қиласди, хотинимни кийинтириш учун эса ана шу ишчилар миқдорини беш баравар кўпайтириш лозим».

Мен унга касалларни даволаб, тирикчилик ўтказадиган кишилар ҳақида гапирмоқчи бўлдим, бироқ хўжайним бу сўзнинг маъносини тушунмади. Бу муҳтарам зот ҳар бир гуигнгнмнинг ўлимидан сал олдин кучсизланиб ва оғирлашиб қолиши ёки тасодифан ўзини ярадор қилиб олишини табиий бир ҳол деб биларди. Бироқ бутун қилмиши ақл руҳи билан сугорилган табиатнинг танамиизда касаллик келтириб чиқариши мутлақо унинг ақлига сиғмасди. У мана шу кулфатнинг келиб чиқиш сабабларини сўрай бошлади. Мен унга шундай деб жавоб бердим: касалликларимизнинг аксарияти меъёридан кўп овқатланиш ва ичкилиkbозлиқ туфайли юз беради; оч қолмаганимизда овқат еб қўямиз, ҳеч қандай ташналиқ бўлмагандা ичиб қўямиз. Баъзан куну-тун ўткир ичимликларни ичамиз. Бу бизни ялқовлаширади, ички аъзоларимизни яллиглаширади, овқат ҳазм қилишни издан чиқаради. Бошқа кўп касалликлар мамлакатимизда авж олган сон-саноқсиз иллатлар туфайли пайдо бўлади. Инсон танаси дучор бўлган ҳамма касалликларни санаш учун вақт етмайди. Агар бутун бошли бир табақа ватандошларимни даволаш билан шуғулланишини айтсам, шунинг ўзиёқ кифоя қиласди.

Мен докторларимиз, уларнинг турли касалларни даволаш усуллари, фирибгарлик ва очкўзликлари ҳақида батафсил гапириб бердим.

Айниқса улар касаллик оқибатини айтиб беришга жуда уста. Бу борада улар камдан-кам хато қилишади. Бордию бир киши оғир бетоб ётган бўлса, улар, ўлади деб айтишади. Даволаш қўлларидан келмаган тақдирда, улар bemорни истаган пайтларида ўлдира оладилар. Бироқ, уларнинг даволашига қарамай, bemорда яхши томонга ўзгариш юз берса, улар bemорнинг яқин одамларига, бу менинг даволашим натижаси деб айтиб, уларни шунга ишонтирадилар.

Улар бир-бирларининг меъдасига теккан эр-хотинлар, мерос олиш илинжида юрган тўнғич ўғиллар, хавфли рақиблари бор министрлар, ҳатто ўз министридан* қутулмоқчи бўлган подшо лар учун ҳам жуда фойдалидир. Бу гапларимни эшита туриб, хўжайиним гапимни бўлди, чамаси врачлар табақаси ҳақидаги фикрларим унинг жонига тегди, шекилли.

«Сиз министрларни бир неча бор тилга олдингиз,— деди у.— Бу сўз билан ехунинг қайси турини айтмоқчисиз, шуни жуда билгим келади».

Мен унга, биринчи ёки бош министр хурсандлик ва ғамгинлик, муҳаббат ва нафрат, шафқат ва ғазаб туйгуларидан бутунлай маҳрум бир зот, деб айтдим. Унда бойлик, ҳокимият ва юксак унвонга жон-жаҳди билан интилишдан бошқа дард йўқ. У ўз фикрларини ифодалаш учун эмас, балки турли мақсадларни кўзлаб сўз ишлатади. У гапини ёлғонга чиқаришларини хоҳлагандагина рост гапиради; фақат ёлғон гапини ростга ўтказмоқчи бўлгандагина, ёлғон гапиради. Унинг назарида, ёмон отлиқ бўлган одамлар обрў-эътибор ортириш йўлида кетаётганидан кўнгли тўқ бўлиши керак; у мақтай бошлаган одамлар ўзларини тамом бўлдим, деб ҳисоблай бериши лозим. Борди-ю, у илтиносингизни бажо келтиришга ваъда берса, яна устига-устак онт ичса, эҳтиёт бўлинг. Бундан кейин истагангизнинг рўёбга чиқишига ҳеч қандай умид қолмайди, қўл силтаб кетавериш оқилона иш бўлади.

«Бош министр бўлишнинг бир қанча йўллари бор,— деб давом этдим.— Бунинг энг осони—боплаб тухмат қилиш, усталик

билин гап чақиши, хоинлик. Баъзан бундай ошкора ва шиддатли фош этиш саройнинг разолатга юз тутганлиги ҳамда бошқа иллатлар ботқоғига ботганидан дарак беради. Донишманд подшолар кейинги усулни қўллаганларни ёқтиради, чунки бу фош этувчилар ҳамиша хушомадгўйликни жойига қўйиб, ўз хўжасининг инжиқлик ва орзу ҳавасларини кўтариади.

Ҳокимият тизгинини қўлга олгач, министр кўпчилик сенатор ёки совет аъзоларини сотиб олиб, ўз мавқенини мустаҳкамлайди. Порахўрлик, давлат маблағларини эпчиллик билан талон-тарож этиш, тўғридан-тўғри ўғирлик қилиш билан жуда катта бойлик ортиргач, министрлар ижтимоӣ фаолиятдан узоқлашишади.

Биринчи министр саройи унинг ўзига ўхшаган кишилар тарбияланадиган жой. Маҳрам, малай, швейцарлар ўз хўжайнларига тақлид қилиб, ўз муҳитларида хўжаларига ўхшаб министр бўлиб қолади, министрлик санъатининг учта муҳим шарт-шарорити: юзсизлик, ёлғон-яшиқ гапириш ва порахўрликни ўрганади. Баъзан улар эпчиллик ва юзсизликлари билан мартаба зина-поясидан кўтарила бориб, ўз хўжаларининг арзандасига айланышади».

Мамлакатимиз зодагонлари тўғрисидаги гапларимни эшита туриб, бир куни хўжайнин, гарчи бунга лойиқ иш қилмаган бўлсам ҳам, менга хушомадгўйлик қилиб қолди. У менга: олий насаб оиласдан туғилган бўлсангиз керак, чунки гавда тузилишингиз, терингизнинг ранги, озода-покизалигингиз билан мамлакатимиз ехуларидан анча утсун турасиз, деди. Бундан ташқари, гапириш қобилиятига, оз бўлса-да, ақл-заковатга эга эмишман, унинг ҳамма танишлари буни каромат деб билиштганмиш.

Мен муҳтарам затга ўз ҳақимда айтган мақтов гаплари учун чуқур миннатдорчилик изҳор қилдим. Шу билан бирга, келиб чиқишим унчалик олий насабдан эмаслигини, чунки ота-оналарим камтар, ҳалол одамлар эканлигини, мени илмли қилиш имкониятига аранг эга бўлишганини айтдим. Зодагонларимиз у тасаввур қилгандаи эмаслигини ҳам писанда қилдим. Ёш зодагонлар болалигиданоқ ишдан қочиш ва ҳаралла-таралла яшаш руҳида тарбияланадилар. Ана шу ўшлар мактабни бир амаллаб тамомлаб олишгач, умрларини айш-ишрат, қарта ўйнаш ва бошқа кўнгил очишлар билан ўтказишади. Улар ўз бисотларининг

анча-мунчасини совургач, пул учун ўзлари нафратланиб қарайдиган, паст табақадан бўлган ва на ҳусни, на саломатлиги билан ажралиб турмайдиган аёлларга уйланишади. Ана шундай эр-хотинлардан ширинча, рахит касалига мубтало болалар туғилиши турган гап.

Ҳар ҳолда, бизнинг мамлакатимизда одамларнинг нимжон ва касалмандлиги, ранги заҳиллиги уларнинг аслзодалигига ёрқин ишорадир. Саломатлик ва адл қадди-қомат аслзодалар учун шармандали кўриниш ҳисобланади. Уларнинг маънавий қашшоқликлари жисмоний нуқсонларига мос тушади ва хафа-қонлик, бефаҳмлик, нодонлик, ҳаддан ошиш, димоғдорлик билан бирикиб кетади.

ЕТТИНЧИ БОБ

АВТОРНИНГ ЎЗ ВАТАНИГА БЎЛГАН МУҲАББАТИ. АНГЛИЯДАГИ ИДОРА ҚИЛИШ УСУЛИ ҲУСУСИДА ҲУЖАЙИННИНГ ТАНБЕҲЛАРИ. ҲУЖАЙИННИНГ ИНСОН ТАБИАТИ ҲАҚИДАГИ МУШОҲАДАЛАРИ.

Менинг еху билан ўхшашлигимни билиб-кўриб турган ва инсон зоти ҳақида унча яхши фикрда бўлмаган бир жонзот олдида қабиламиз нуқсонларини рўй-рост очиб ташлашим китобхонга анча эриш туюлиши мумкин. Бироқ шуни юрак-юракдан эътироф этишим керак: бу олижаноб тўрт оёқлиларнинг фазилатларини инсон бузуқликлари билан таққослаш менинг инсон табиати ҳақидағи қарашларимни тубдан ўзгартириб юборди. Мен ўз қабилам шаънини аяш керак эмас, деган хулосага келдим. Бунинг устига, хўжайним ва унинг ён-веридагиларга назар солиб туриб, ҳар қандай ёлғон ва алдашга ўта зўр нафрат туйғуси билан қарадим. Айтгандай, ҳозир ўз ватандошларим ҳақида гапирганларимни хотирлар эканман, уларнинг нуқсонларини қанчалик хас-пўшлаганимни ва ҳаёт кечиришлари ҳамда феълатворларинк ижобий қилиб кўрсатишга зўр бериб уринганлигимни рўй-рост кўриб турибман. Лекин мен буни ўзим учун алоҳида хизмат деб билмайман. Наҳотки ўзи туғилиб ўсган юртига мойил бўлмаган ва унга қизғин муҳаббат билан қарамаган бирон кимса бўлса?

Мен бу ерда хўжайин билан олиб борган суҳбатларим пайтидаги энг муҳим омади гапларни баён қилдим. Ва ниҳоят, муҳтарам зотнинг қизиқишилари озми-кўпми қониқиши топди. У бир куни эрталаб мени ҳузурига чақириди, ўтиришни таклиф этди (бунаقا обрўга ҳеч сазовор бўлмаган эдим) ва узундан-узоқ нутқ сўзлади. У менинг ўз ҳақимда ва ватаним ҳақида айтгандаримни роса мушоҳада қилиб, таъб хира қиладиган хulosага келганини айтди.

«Сиз зигирдаккина ақл-фаросат ато қилган алоҳида ҳайвонлар тоифасига кирасиз,— деди хўжайин.— Бироқ бу ақлни сиз фақат табиий нуқсонларингизни кўпайтириш, янгилигини ортириш учун ишлатасиз. Сиз табиат ато қилган қобилиятларни бўғиб, ўз эҳтиёжларингизни кўпайтириш ва уларни қондириш учун жуда хилма-хил, ажиб воситаларни ўйлаб топишни ҳаёт кечиришнинг бирдан-бир мақсади деб биласиз. Лекин шахсан сизга қараб туриб фикр юритадиган бўлсак, халқингиз жисмоний томонидан ехуларимизга тенглаша олмайди. Сиз орқа оёқларингизда маҳкам турга олмайсиз; тирноқларингиз ўзингизни ҳимоя қилиш ёки ҳужум қилиш учун мутлақо яроқсиз. Югурга олмайсиз, дараҳтларга анови биродарларингиз (уларни у ҳамиша шундай деб атарди) ехуларга ўхшаб дарровчиқа олмайсиз.

Ҳокимииятингиз ҳамда қонунларингизнинг мавжудлиги ақлинигиз, қолаверса фазилатларингизнинг ҳам камолга етмаганидан далолат беряпти. Уларни идора қилиш учун, ким чинакам ақл соҳиби бўлса, битта ақлли одам ҳам кифоя қиласи. Айтгандай, сизларда юз бераётган ҳамма нарсалар ақлли бўлиш учун интилмаётганингизни яққол кўрсатиб турибди.

Ана шу хulosаларимни текшириш мақсадида,— деб давом этди хўжайин,— сизларнинг ҳаёт кечиришларингиз, урф-одатларнингиз ва феъл-атворларингизни ехуларимиз ҳаёти билан таққосладим. Ақл борасида ҳам халқингиз билан ехулар ўртасида ажойиб ўхашашлик борлигига мутлақо ишондим.

Ехулар бошқа ҳайвонларга қараганда, бир-бируни асло кўра олмайди. Одатда бу кўра олмасликнинг асл сабабини ўзларининг бадбашараликларидан кўришади; ҳар бир еху ўз биродарларининг бадбашаралигини кўради-ю, ўзининг эса қана-

қалигини сезмайди. Лекин эндиликада мен бу тушунтиришни хато деб ҳисоблайман. Ана шу ҳайвонлар ўртасидаги низолар боиси сизнинг авлодларингиз ўртасида юз берган низолар сабабининг худди ўзгинаси. Чиндан ҳам шундай, агар элликта ехуга етадиган овқатни бешта ехуга берсангиз, тинчгина ея бериш ўрнига, улар дарров уруш чиқаришади. Ҳар бир овқатнинг ҳаммасини ўзи ёгаллаб олишга интилади. Шунинг учун ехуни далада овқатлантириладиган бўлса, улар ёнида албатта, хизматкорлардан соқчи бўлади. Оғилхонада эса улар бир-биридан анча узоқقا боғлаб қўйилади. Баъзан далаларда ўлиб қолган сигирларни ўз ехуларимизга олиб келишга улгуролмай қоламиз. Шундай пайтларда яқин атрофдаги ёввойи ехулар ёпирилиб келиб, ўлжага ўзларини ташлашади. Шунда улар ўртасида, сиз тасвирлаб берганга ўхшаш, қаттиқ жанг бошланиб кетади. Улар тирноқларини ишга солиб бир-бирларини қаттиқ яралашади, лекин ўлиш ҳоллари камдан-кам учрайди. Ахир уларда сизлар кашф этган одам ўлдирувчи қуроллар йўқ. Баъзан ҳеч қандай сабаб бўлмас-да, бу ёввойи ҳайвонлар ўртасида юқоридагидек жанглар бошланиб кетади. Бирор ўрмон ёки чакалакзорда истиқомат қиласидиган ехулар ўз қўшинисига ҳужум қилиб қолади, уни фафлатда қолдиришга уринишади. Енгилганлари уйларига қайтишади ва бунинг аламини олиш учун, сиз ўзаро уруш деб атаганингиздай, бир-бирлари билан қий-пичоқ бўлишади.

Мамлакатимизнинг баъзи жойларида хилма-хил ярқироқ асл тошлар учраб қолади. Ехулар ана шу тошларни қўлга киритиш учун ҳеч нарсадан қайтишмайди. Бордию тош ерга ботиброқ турган бўлса, уни чиқариб олиш учун, улар кун бўйи ишлашга тайёр. Улар ўз ўлжаларини уйларига олиб бориб, ерга қўмиб қўйишади. Бу ишни бажаришда ўта эҳтиёткорлик қилишади, атрофга шубҳа билан аланглаб назар ташлашади, яширинишади, хуллас, хазиналарини қаерга беркитишганини қўшиллари пайқаб қолишидан қўрқишади.

— Мен,— деб давом этди хўжайн,— ехуларнинг асл тошларга бунчалик ҳирс қўйишлари сабабини ҳеч тушуна олмасдим. Энди эса, унинг манбай, сиз инсон зотига хос деган ўта очкўзлик деб ўйлаяпман.

Бир куни, синаб кўриш учун, бир ехунинг қўмиб қўйган

жойидан анчагина асл тошларни билдирмай олиб кетдим. Хазинаси йўқолганини пайқаган очкўз ҳайвон шунақаям шовқин кўтардики, зум ўтмай унинг олдига бир тўда еху етиб келди. Хазинасидан айрилган еху ўртоқларига ташланиб, уларни тирнай ва тишлай бошлади. Орадан бир неча кун ўтди, лекин у йўқотган нарсасини унуголмади, емади ҳам, ичмади ҳам, ухламади ҳам, ишламади ҳам. Ниҳоят хизматкоримга тошларни сездирмай ўз ўрнига қўйиб қўйишини буюрдим. Хазинасини топиб олган еху дарҳол жонланиб, хурсанд бўлиб кетди. У тошларни янги, ишончлироқ жойга яширди, ўшандан буён у ҳамиша итаткор, ишчан ҳайвон бўлиб қолди».

Шунингдек, хўжайним асл тошлар сероб далаларда ехулар ўртасида жуда қаттиқ жанг бўлишини ҳам таъкидлаб ўтди — буни ўзим ҳам кузатдим.

«Қачонки иккита еху,— деб давом этди хўжайнин,— далада ана шунақа тошни топиб олса, унга эга бўлиш учун бир-бири билан олиша бошлайди, тош эса учинчи бир ехуга насиб қиласди; уларнинг уришаётганидан фойдаланиб, тошни илиб кетади».

Хўжайнин бу ўринда бизнинг судлашишимизга ўхшаш баъзи нарсалар борлигини тилга олди. Мен уни фикридан қайтаришга уринмадим. Бу пок номимизга доғ тушириш бўларди. Негаки баҳсларни бундай ҳал этиш бизнинг судларимиз ҳукмидан анча адолатлироқ эканини тан олишим керак эди. Дарвоҷе, бу ерда даъвогарлар жангга сабабчи бўлган тошдан бошқа ҳеч нарсани йўқотишмайди. Бизнинг судъяларимиз бўлса ҳар иккала даъвогарни хонавайрон қилмагунча ишни тўхтатмайди.

Кейин хўжайним ехуларнинг очофатлигидан жуда нафрлатланишини айтди. Ехулар кўзларига нима кўринса очкўзлик билан ташланишади, ўнг-терсига қарамай ўт-ўлан, илдиз, мева, ҳаром-харис гўштларни еяверишади. Улар уйда тайёрлаб берилган овқатдан кўра ўғирланган ёки талаш туфайли қўлга киритилган таомларни хуш кўришади.

Бу ерда камдан-кам бўлса-да, ширали илдиз учрайди. Ехулар уни зўр ҳафсала билан ахтаришади, топишса ҳузур қилиб шимишади. Вино бизга қандай таъсир қиласа, илдиз ҳам уларга шундай таъсир қиласди. Унинг таъсирида улар гоҳ ўпишишади, гоҳ уришишади, афтиларини буриштиришади, нималарнидир би-

дирлаб гапиришади, қоқинишади, лойга йиқилишади ва ухлаб қолишади.

Фан, бошқариш системаси, санъат ва саноат хусусида хўжайиним биз билан ўз мамлакати ехулари ўртасида ҳеч қандай ўхшашлик йўқ эканлигини эътироф этди. Тўғри, у бир неча қизиқувчан гуигнгимлардан ехулар подасининг кўпчилигида ўзига хос ҳокимлар бўлишини, булар энг ёвуз ва одобсиз пода эканлигини эшишибди. Олатда ҳар бир йўлбошчининг ўз арзандаси бўлади. Ана шу арзанда ўз ҳукмдорига жуда ўхшаб кетади. Унинг вазифаси хўжасининг оёғини ялашдан ва унга қулайлик туғдиришдан иборат. Бунинг эвазига у аҳён-аҳёнда эшак гўшти билан тақдирланади. Бу арзандани бутун пода ёмон кўради, шу важдан у ҳавф-хатардан сақланиш учун доимо хўжасининг ёнида бўлади. Хўжаси уни ундан ҳам баттарроқ ехуни топгунга қадар ушлаб туради. У истеъфога чиқиши биланоқ, ана шу соҳанинг ехулари — каттаю кичик ҳаммаси янги ворис бошчилигида уни қуршаб олишади ва яхшигина савалашади. Хўжайиним буларнинг ҳаммасини бизнинг саройимиз, арзанда ва министрлари мизга қандай татбиқ қилинишини ўзимга ҳавола қилиб қўяқолди.

Хўжайнин ехуларда яна бир қанча хислатлар борлигини айтди — буларни мен инсон авлодлари ҳақида ҳикояларимда ё айтганман ёки шу мавзуга яқинлашиб ўтганман. Энг аввало ехуларда балчиққа булғанишга ишқивозлик ва кир-чирлик кўзга ташланади, ваҳоланки бошқа ҳамма ҳайвонлар табиатан покиза бўлишади.

Агар гуигнгимлар мамлакатида чўчқалар бўлганда эди, авлодларим зиммасидан, улар нопоклик билан ажралиб туради, деган айбни соқит қилган бўлур эдим. Бироқ, баҳтга қарши, бу ерда чўчқалар бўлмас экан. Гарчи бу тўрт оёқлилар ехуларга қараганда анча истараси иссиқ бўлса-да, барি бир ўта покизалилиги билан мақтана олмайди. Борди-ю, муҳтарам зот, уларнинг киши ҳазар қиласидаги даражада овқатланишларини, тупроққа юмалаб, лой устида ухлашларини кўрса, эҳтимол менинг гапларимга қўшиларди.

Хўжайниннинг хизматкорлари айрим ехуларда пайқаган яна бир хислатни тушуниш анча қийин. Баъзан ехулар бурчакка ти-

қилиб олиб хаёл суради, ерда ётади, оҳ-воҳ чекади ва ёнига яқинлашганларни ҳайдаб солади. Одатда ёш, соғлом, семирган ехулар шундай қилишади; улар оғизларига овқату сув олишмайди, ҳеч қанақа оғриқ ҳам сезишмайди. Уларга нима бўлганини асло тушуниб бўлмайди. Уларни бундай дардан халос этишнинг бирдан-бир давоси оғир меҳнатdir,— меҳнат уларни эски ҳолатига қайтаради.

Мен хўжайиннинг бу гапига ҳеч нарса демадим. Ватандошларимга ҳурмат юзасидан, ехуларнинг бундай ҳолга тушувида мамлакатимиздаги бой ва бекорчи одамлар кўп йўлиқадиган хафақонлик ёки бошқа дарднинг аломатлари уч берганлигини тушунириб ўтиришни лозим томадим. Лекин бу дардни даволаш усули ҳақидаги хўжайним фикрига тўла қўшилдим.

САҚКИЗИНЧИ БОБ

АВТОР ЕХУЛАРНИНГ БАЪЗИ СИФАТЛАРИНИ ТАЪРИФЛАЙДИ. ГУИГНГИМЛАРНИНГ БҮЮК ФАЗИЛАТЛАРИ. ЕШ АВЛОДНИ ТАРВИЯЛАШ. ГУИГНГИМЛАРНИНГ ГЕНЕРАЛ СОВЕТИ.

Албатта, мен инсон табиатини хўжайнимдан кўра дурустроқ тушунардим, шунинг учун ҳам у ехуларга берган тавсифни ўз-ўзимга ва ватандошларимга қўллашим учун қийин эмасди. Лекин мен, мустақил кузатувлар мени бундан ҳам мароқлироқ хulosаларга олиб келади, деган умидда эдим. Шу туфайли муҳтарам зотдан қўшни ехулар йигинига қатнашиш учун рухсат беришини илтимос қилдим. У бунга бажонудил рози бўлди, чунки у бу ҳайвонлардан беҳад жирканишим мени улар томонидан ўтказиладиган ҳар қандай ёмон таъсиранд сақлашига ишончи комил эди. Муҳтарам зот ўз хизматкорларидан бирига — энг бақувват, шуҳрати ва фазилати билан ном чиқарган тўриқ ҳаҷирга мени кузатиб боришини буюрди. Унинг соқчилигисиз бунақа экскурсияга юрагим дов бермас эди. Бу мамлакатга келишим биланоқ бу жирканч маҳлуқлар мени қандай кутиб олишганини китобхонларга аллақачон айтган эдим. Айтмоқчи, кейин ҳам бир неча бор уларнинг қўлига тушишимга сал қолди.

Бу ҳайвонлар мени ўзларига ўхшаш бир ҳайвон деб ўйлаган-

ларига тўлиқ асосим бор. Улар имкони борича менга яқинлашишга, маймундек ҳар бир хатти-ҳаракатимга тақлид қилишга интилишарди. Лекин менга зўр адоват ва нафрат билан қарашарди. Қалпоқ ва пайпоқларни кийиб олган уй зағчаси ёввойи загчалар тўдасига тасодифан қўшилиб қолганда улар уни қандай таъқиб қилишса, ехулар ҳам мени худди шундай таъқиб этишарди.

Еху болалигиданоқ ҳайрон қоларлик даражадаги эпчиллиги билан ажралиб туради, лекин шунга қармай бир кун уч яшар ѹркак ехуни тутиб олдим. Уни эркалатиб тинчлантирмоқчи бўлдим, бироқ бу шайтон ўлгур жон-жаҳди билан бақирди, мени тирнади, тишлади; уни қўйиб юбордим, яхшиям шундай қилганим, чунки зум ўтмай шовқин овозига бир пода еху етиб келди. Уларнинг ҳаммаси ниҳоятда ғазабнок эди, аммо болачанинг сорсаломатлигини, тўриқ хачир ёнимда турганини кўриб, менга яқинлашишга журъят этиша олмади.

Фаҳмлашимча, ехуларни тарбиялаш ва ўргатиш жуда мушкул иш. Уларни фақат оғир юкларни кўтариш ёки тортишгагина ўргатиш мумкин. Менимча, бунинг асосий сабабларидан бири уларнинг ўжарлиги ва шубҳалилигидир. Чунки уларни идрокли ва айёр эмас, деб бўлмайди. Лекин улар ёвуз, қаҳри қаттиқ ва қасоскор бўлишади. Улар жуда бақувват, қўрс, лекин жуда қўрқоқ, ана шу хислат уларни безбет, пасткаш ва бераҳм бўлишга мажбур қиласди.

Гуигнгимлар ехулардан уй ишларида фойдаланишади, уларни ўз уйларидан сал нарироқдаги оғилхоналарда сақлашади; бошқаларини далага ҳайдаб юборишади, улар ерларни ковлаб илдизларни топишади, турли ўт-ўланларни ейишади, ўлимтикларни ахтаришади, баъзан сассиқ қўзан ва люхимухс (дала камалумшлари)ни тутишади. Ҳар бир еху ўзи учун биронта тепалик ёнидан ин ковлайди, ўша жойда ўзи ёлғиз яшайди. Урғочи ехуларнинг ини кенгроқ бўлади, чунки у ерга унинг ўзидан ташқари икку-уч боласи ҳам сиғиши керак.

Ехулар сузишга уста, сув тагида ҳам узоқ вақт бўла олади. Улар балиқ тутишни жудаям севишади, урғочилари тутилган балиқларни болаларига келтириб беришади.

Ушбу мамлакатда роппа-роса уч йил яшаганим туфайли,

эҳтимол, китобхон бошқа саёҳатчилар каби шу ерликларнинг феъл-атворлари ва урф-одатлари ҳақида батафсил маълумот беришимга умидвор бўлиб тургандир.

Олижаноб гуигнгимлар табиатан яхши фазилатларга мойил ва улар ёмонлик нима эканлигини мутлақо билмайдилар. Улар ҳаётининг асосий қоидаси ўз хулқларини ақлга бўйсундиришдан иборат. Нима оқилона-ю, нима ақлга зид эканлигини ақл ва туйғу билан ҳис этишда улар ҳайрон қоларлик даражадаги қобилиятга эга. Шу боисидан улар, ҳеч бир иккиланмай, оқилона нарсани эътиборга олиб, ақлга зид нарсани рад этишади. Шунинг учун ҳам узундан-узоқ баҳслар, омонсиз айтишиб қолишлар ёки шубҳали фикр-мулоҳазалар каби нуқсонлар гуигнгимларга мутлақо номаълум нарсалардир.

Дўстликка садоқат ва марҳаматлилик — гуигнгимлардаги асосий фазилат. Гуигнгимлар фақат ўз яқинлари ва таниш-билишларигагина эмас, балки, умуман, барча ҳамюрларига ҳам худди шундай муносабатда бўлишади. Узоқ юртлардан келган хорижийларни ҳам энг яқин қўшниларидек илиқ кутиб олишади. У қаерга бормасин, ўзини ўз уйидагидай ҳис этади. Гуигнгимлар одоб ва ҳурмат қилишга қатъий амал қилишади, лекин биз одоб сақлаш қоидаси деб атаган нарса булар учун мутлақо нотанишдир. Улар тойчиқчаларини эркалатишмайди, бироқ уларга ғамхўрлик кўрсатишади, оқилона тарбия қилиш қоидалари талаб этган барча шароитларни яратиб беришади. Хўжайнин ўз болаларига ҳам, қўшни болаларига ҳам бир хилда меҳрибонлик кўрсатишими пайқадим. Гуигнгимлар ақл-заковат ва табиат бизни ўзимиэга монандларни севишга ўргатади, деб ҳисоблайдилар.

Уларнинг ёшлиарни тарбиялаш системаси жуда ажойиб, биз унга тақлид қиласак арзиди. Ёш гуигнгимлар ўн саккиз ёшга тўлмагунча, уларга оз-оздан сули берилади, уни ҳам ҳар куни берилмайди; сут ичиш уларга айрим ҳоллардагина рухсат этилади. Ёз фаслларида, ўз ота-оналарига ўхшаб, икки соат эрталаб ва икки соат кечқурун ўтлашади. Хизматкорларга бир соатдан ўтлашга рухсат этилади. Уларга емни уйга олиб келиб берилади, улар ана шу емни ишдан бўшаган вақтларида ейишади.

Мўътадиллик, меҳнатсеварлик, жисмоний машқ ва озодалик

ҳар иккала жинсдаги ёшлар учун ҳам шарт. Гуигнгнмлар ёшлардаги куч-қудратни, тез чопишни ва ботирликни ўстириб боришади. Тойчоқларни тепаликларнинг тик қияликларидан ва тошлоқ далалардан чопишга, улар чарчаб. кўпикка ботишганда эса анҳор ёки дарёга шўнғишига мажбур қилишади. Ҳар бир округда тўрт йилда бир марта ёшлар мусобақалари ўтказилади. Бунда ёшлар чопиш, сакраш ва куч ҳамда эпчилликни талаб этадиган бошқа машқлар бўйича ўз маҳорат ва ютуқларини на-мойиш қилишади. Фолибларга бериладиган мукофот улар шара-фига айтилган тантанали қўшиқлар. Ана шунаقا байрам кунларида хизматкорлар гуигнгнмларни меҳмон қилиш учун устига хашак, сули ва сут ортилган ехуларни майдонга ҳайдаб келишади. Лекин ехуларнинг бадбуруш башаралари йигилганлар кўнглини айнитмаслиги учун уларни дарҳол узоқроққа ҳайдаб юбо-ришади.

Ҳар тўрт йилда, баҳорда кеча ва кундуз бараварлашган кунда, бу ерда бутун миллат вакилларининг кенгashi бўлиб ўтади. Кенгаш хўжайнимнинг уйидан йигирма миля наридаги текисликда ўтказилади. У беш-олти кун давом этади. Ушбу кенгашда турли округлардаги аҳвол: улар ем-хашак, сули ва ехулар билан етарли таъминланган-таъминланмаганлиги муҳокама қилинади. Борди-ю, округдан бирортасида у ёки бу нарса етарли бўлмаса, кенгаш ўша ерга зарур нарсаларни бошқа округлардан етказиб беради. Бу ҳақдаги қарор доимо бир овоздан қабул қилинади.

ТЎҚҚИЗИНЧИ БОБ

**ГУИГНГНМЛАР КЕНГАШИДАГИ МУҲИМ МУЗОКАРАЛАР. ГУИГНГНМЛАРНИНГ
МАШГУЛОТИ. УЛАРДАГИ ҚУРИЛИШ. ҚУМИШ МАРОСИМИ. УЛАР ТИЛИДАГИ
КАМЧИЛИКЛАР.**

Ана шундай катта йигинлардан бири шу мамлакатда яшаб турган пайтимда, у ердан жўнаб кетишимга уч ой қолганда бўлиб ўтди. Хўжайним бу кенгашда округимиз вакили сифатида қатнашди. Ана шу кенгашда жуда муҳим бир масала муҳокама қилинди. Бу умумий йигилишларда бир неча бор муҳокама қилинган ва гуигнгнмлар ўртасида баҳсга сабаб бўлган ягона ма-

сала эди. Хўжайнинм уйга қайтиб келгач, у ерда бўлиб ўтган гапларни батафсил айтиб берди.

Гап ер юзидан ехуларни бутунлай йўқотиб юбориш керак-ми-йўқми, ана шу ҳақда борибди.

Ехуларни йўқотишини зарур, деб ҳисоблаган йиғилиш қатнашчиларидан бири ўз фикрини исботлаш учун рад қилиб бўлмайдиган қатор далилларни келтирибди. Унинг таъкидлашича, ехулар ер юзидаги энг ифлос, манфур, бадбашара ҳайвонгина бўлиб қолмасдан, балки ўта ўжарлиги, итоатсизлиги, ёвуз ниятлилиги ва кекчилиги билан ҳам ажралиб туради. Ҳаммага маълумки, деган у, уларни қаттиқ назорат остида тутиш керак. Бўлмаса улар гуигнгимларга қарашли сигирларнинг сутини эмиб қўйишади, уларнинг мушукларини тутиб ейишади, сулиларни пайҳон этишади ва бошқа талай bemаза қилиқларни қилишади.

У йиғиндагиларга ехуларнинг келиб чиқиши ҳақидаги қадимий афсонани ҳам эслатиб ўтган. Ушбу афсонага кўра, қадим замонларда ехулар мамлакатда мутлақо номаълум бўлган. Лекин кўп йиллар муқаддам тоғлардан бирида ана шу ҳайвонлардан бир жуфти пайдо бўлган. Уларнинг қаёқдан келиб қолганини ҳеч ким билмайди. Улар қуёш нуриининг таъсирида чириётган бақа тўнию лойдан пайдо бўлганми ёки балчиқ ва денгиз кўпигидан туғилганми, ҳанузгача номаълум*. Ана шу жуфту кўпая бошлаган, унинг авлодлари ҳа демай шунақаям кўпайиб кетганки, мамлакатни тўлдириб, унинг ҳаромини чиқариб юборган. Бу оғатдан қутулиш учун гуигнгимлар уларни кўплаб тута бошлашган; улар бу махлуқларнинг бутун подасини қўршаб олишга муваффақ бўлишган. Қатталарини қириб ташлаб, ҳар бир гуигнгим иккитадан еху боласини олиб кетган, уларни оғилхоналарга жойлаштириб, оғир юкларни кўтариш ва ташишга ўргатган.

Ушбу афсонада, чамаси, анчагина ҳақиқатга яқин гаплар бор.

Ехуларга фақат гуигнгимларнинггина эмас, балки умуман бошқа ҳайвонлар нафрати ҳам ғоят кучли, шу сабабли ехуларнинг илгниамши (мамлакатнинг туб аҳолиси) бўлиши амри маҳол. Албатта, еху бундай нафратга лойиқ, бироқ улар ҳами-

ша шу ерда истиқомат қилғанларида эди, уларга иисбатан нафрат бунчалик кучайиб кетмаган бўларди. Аксинча, уларни аллақачон қириб ташлашган бўлур эди.

Нотиқ сўзининг охирида, гуигнгимлар ехуни ишга ўргатиш ва эшакларни менсимаслик билан ўта ақлсиз иш қилишган, деб айтган. Бу чиройли, унча талабчан бўлмаган ҳайвонлар ехуларга қараганда анча ювош, феъл-автори ҳам яхши. Тўғри, улар чаққонликда ехулардан кейин туради, лекин юк ташишга келгандা анча кучли, чидамли. Ҳангравлари ёқимсиз, аммо ехунинг ваҳимали увиллашидан кўра дуруст.

Хўжайним ана шу нотиқдан кейин сўзга чиқиб, унинг маълумотларини тўлтиши лозим деб ҳисоблаган. У йиғиннинг ҳурматли аъзоси баён этган афсонанинг тўғрилигига шубҳа билдирамаган, лекин мамлакатда пойдо бўлган бир жуфт еху бу ёққа денгиз ортидан келганлигини тасдиқлаган.

Эҳтимол, улар ўртоқлари томонидан ташлаб кетилгандир, соҳилга чиқишгач, тоғда яшириниб олишгандир. Уларнинг авлодлари эса тобора кўпаяверган.

Бора-бора улар ёввойилашиб, ўз ота-боболари ва ўзлари қаердан келган бўлсалар, ўша мамлакатда истиқомат қилувчиларга хос озгинагина ақлдан ҳам маҳрум бўлишган. Хўжайним ўз фикрини маъқуллаш мақсадида бир қанча муддатдан буён ҳовлисида ажойиб бир еху (мени назарда тутган) яшаётганлигини айтган. Йиғиндагиларнинг аксарияти унинг ҳақида эшитган, баъзилари эса уни кўрган ҳам бўлиши керак, деган. Кейин у мени қандай қилиб топиб олганлигини ҳикоя қилиб берган. У: менинг бутун танам бошқа ҳайвонларнинг териси ва жуни билан қопланганлигини; мен гапириш қобилиятига эга ва гуигнгим тилини беками-кўст ўрганганлигимни; мен унга бу ерга қандай келиб қолганлигимни айтиб берганимни; мени яланғоч ҳолда ҳам кўрганини, мен нақ ехунинг ўзи эканлигимни, аммо терим опноқроқ, жунларим камроқ, тирноқларим калтароқлигини маълум қилган.

У йиғин қатнашчиларига, менинг ўз юртимда ва бошқа мамлакатларда ехулар ҳокимлик қилувчи ақлли ҳайвон, улар гуигнгимларни қулликда сақлайди, деб уни ишонтиришга уринганимни айтган. У мени кузатиб, ҳамма хислатларим ехуникига

ўұшашини, аммо, ақллиликда улардан анча устун туришимни аниқлаган.

Демак, бу борада гуигнгімлардан қанча паст бўлсам, маҳаллий ехулардан шунча юқори турман.

Катта кенгашда бўлган музокаралар ҳақида хўжайиним менга ана шу нарсаларнигина маълум қилишни лозим топди. Шахсан менга алоқадор бўлган баъзи тафсилотларни яширган бўлса керак. Эҳтимол, мени ранжитгиси келмагандир. Ҳар ҳолда, бу кунни ҳаётимда бундан сўнг юз берган баҳтсизликларнинг бошланиши, деб ҳисоблашимни китобхон ҳа демай билиб олади.

Гуигнгімларда ёзув йўқ. Шунинг учун уларнинг бутун билими афсоналарда сақланади. Табиатан тинчликсевар, яхшилик қилишга мойил, бекиёс ақл билан иш тутадиган ҳамда бошқа ҳалқлар билан алоқа қилиш имконига эга бўлмаган бу ҳалқнинг ҳаётида буюк воқеалар камдан-кам бўлади ва уларнинг тарихи хотирада осонгина сақланиб қолади.

Гуигнгімлар ҳеч қандай касалликка чалинмаслигини, шу важдан врачларга ҳам эҳтиёжлари йўқлигини олдин айтган эдим. Демак, уларда ўт-ўланлардан тайёрланган ажойиб дорилар бор, тасодифан лат ейилса ёки ярадор бўлинса шу дорилар билан даволанишади.

Улар йил ва ой ҳисобларини қуёш ва ойнинг айланишига қараб чиқаришади. Улар ана шу иккита самовий жисмнинг ҳаракати билан яхши таниш, ой ва қуёш тутилишини ҳам беками-кўст билишади. Бу — улар астрономиясининг катта ютуғи.

Яна шунга қойил қолиш керакки, поэзия соҳасида улар бошқаларни ортда қолдириб кетишади: таққослашларининг ўткирлиги, таърифлашлардаги батафсиллик ва аниқлик чиндан ҳам мислсиз дараҷада гўзал. Шеърлар мавзуси одатда дўстлик ва чопиш ҳамда бошқа мусобақалар ғолибларини мақташдан иборат.

Уларнинг бинолари қўпол ва оддий, аммо анча қулай, иссиқ ва совуқдан сақланишга мослаштирилган. Улар юртида битта дараҳт ўсади, қирқ йилдан кейин илдизи чириб, дастлабки шаммолдаёқ қулайди. Гуигнгімлар дараҳт танасини ўткирланган тош (темир нималигини улар билишмайди) ёрдамида учли қилиб

йўнишади. Қозиқни оралигини ўн дюймдан қолдириб ерга қоқишишади, кейин сули похоли ёки новдалар ёрдамида четан девор ясашади. Томларига похол ёпишади.

Биз қўлимиздан қандай фойдалансак, гуигнгимлар ҳам олд оёқларининг туёғи ва бақайидан шундай фойдаланиб, чуқур ковлашади. Бу ишни бажараётганда шунақаям эпчиллик кўрсатишадики, дастлабки пайтларда бу мен учун ақлга сиғмайдиган бир нарсадек бўлиб туюлди. Мен уйимиздаги оқ байтал игнадан ип ўтказганини ҳам кўрдим (игнани унга синаб кўриш учун бергандим). Улар сигир соғишади, сули янчишади ва биз қўлда бажарадиган ҳамма ишларни бажаришади. Улар қаттиқ чақмоқтош ёрдамида бошқа тошларни йўниб, пона, болта, ва болғалар ясашади. Ана шу чақмоқтошлардан тайёрланган қуроллар билан улар хашак ўришади, сули янчишади. Бу ердаги далаларда сули ўт-ўлан сингари ўсиб ётади. Ехулар сули боғларини даладан араваларда олиб келишади, хизматкорлар эса алоҳида ёпиқ хоналарда сулини оёқлари билан янчишади. Дон омборларда сақланади. Улар лойдан бесўнақай бўлса-да, идишлар ясашади ва офтобда қуритишади.

Гуигнгимлар одатда етмиш ёки етмиш беш ёшгача умр кўришади. Ўлишларига бир неча ҳафта қолганида дармонлари қуриётганини пайқашади, лекин ҳеч қанақа оғриқни сезишмайди. Бундай пайтда дўстлари уларни кўргани тез-тез келиб туришади, чунки улар ўзининг ташқарига чиқиши анча қийинлашиб қолади. Ўлишига ўн кун қолганда — буни гуигнгимлар жуда аниқ белгилашади — улар ёр-дўстлариникига видолашиш учун ташриф буюришади. Бунинг учун уларга еху қўшилган қулайгина чаналар берилади.

Шу ўйсинда ёр-дўстлари билан видолашган гуигнгим уйига қайтиб келади ва то ўлгунига қадар ҳеч қаёққа чиқмайди. Гуигнгимларни иложи борича хилват ҳамда қулай жойларга кўмишади. Марҳумнинг дўстлари ва яқин қариндошлари бу куни хурсанд ҳам бўлишмайди, ғам ҳам чекишмайди. Ҳатто ўлаётган гуигнгим ҳам, гўё меҳмондорчиликдан уйига қайтиб кетаётгандай, бу дунёни тарк этаётгани учун заррача бўлсин афсусланмайди. Бир куни хўжайним дўстини бола-чақалари билан муҳим иш юзасидан уйига таклиф қилгани эсимда. Бел-

гиланган куни кечқурун дўстининг хотини фақат иккита боласи билан кириб келди. У энг аввало эрининг келолмаганилиги учун узр сўради, унинг гапига қараганда, эри эрталаб схнувнан. Бу сўз маҳаллий тилда анча маънодор жаранглайди, лекин таржимага чап беради; у қуйидагича маънони билдиради: «ўз момоси ёнига қайтмоқ». Кейин у ўзини ҳав афв этишини сўраб, эрталаб эри ўлиб қолганлигини ва унинг жасадини бирор қулайроқ жойга қўйиш борасида хизматкорлар билан узоқ кенгашганини айтди. Мундоқ қараб, мен унинг бошқалардек хушчақчоқ кайфиятда эканлигини сездим. Уч ойдан кейин, гўё қолган умрини узоқ мамлакатда ўтказишга аҳд қилиб, ўша ёққа отлангандай, ўзи ҳам вафот этди.

Гуигнгимлар тилида ехуларнинг бадбашаралиги ва нуқсонини кўрсатувчи сўздан бошқа биронта ёмон ва кўнгилсиз нарсанни ифодалайдиган сўз йўқлигини эслатиш жоизми-йўқми — билмайман. Шу сабабли улар гап орасида бирор ёқимсиз сўзни айтмоқчи бўлишса, ана шу сўз ёнига албатта еху сўзини қўшиб айтишади. Масалан, хизматкорнинг паришонхотирлиги ёки ялқовлиги, боланинг ножӯя ҳаракати, оёқни кесиб олган тош, ҳавонинг айниши ва шунга ўхшаган нарсаларни еху эпитетини қўшиш билан ифодалашади. Чунончи: гҳном еху, гвнаголъм еху, инлхмндвихлма еху, ёмон қурилган уйни эса инголмғимрорглив еху деб аташади.

Бу ажойиб халқнинг феъл-атворлари ва фазилатлари ҳақида бажону дил тўлиқ маълумотлар берардим-у, аммо яқин келаjakda шунга бағишлиган бир китоб нашр қилиш ниятим бор, китобхонга ҳам ўшани ҳавола қиласман.

Энди бошимга тушган кулфатларни баён қилишга ўтаман.

ЎНИНЧИ БОБ

АВТОРНИНГ РУЗГОРИ ВА УНИНГ ГУИГНГИМЛАР ОРАСИДАГИ БАХТИЁР ҲАЁТИ. У ЕТУК ФАЗИЛАТ ЭГАСИ БУЛАДИ: ХЎЖАЙИН АВТОРГА У МАМЛАКАТНИ ТАРК ЭТИШИ ЛОЗИМЛИГИНИ МАЪЛУМ ҚИЛАДИ. БУ ХАБАРНИ ЭШТИБ, АВТОРНИНГ УМИДСИЗЛИККА ТУШИШИ. АВТОР ХИЗМАТКОР ЕРДАМИДА УЗИГА ҶАЙИК ЯСАИДИ. У ОМАДСИЗЛИК ДЕНГИЗИГА ТУШИБ, САФАРГА ОТЛАНАДИ.

Мен ўз дидимга мослаб кичкинагина рўзгор қуриб олдим. Хўжайнин мен учун ўз уйидан етти ярд наридан шу ер услубида

қурилган уй ажратиб беришни буюрди. Хонанинг пол ва девор-ларини лой билан сувадим, ўзим тўқиган қамиш бўйра билан ёпдим. Ёввойи каноп топиб, унинг толаларидан ип йигирдим; ана шу иплардан кўрпам учун ғилоф тўқиб олдим. Ехуларнинг соч толасидан ясаган тузоқларимга илинган қушлар патини кўрпамга пахта ўрнида солдим. Қушларнинг ўзи эса менга яхшиги-на қовурдоқ бўлди. Ишнинг энг оғир қисмини бажарган тўриқ хачир ёрдамида ўзимга иккита курси ясадим. Кийимларим ти-тилиб кетгач, қуён ва унинг катталигидаги ннухнох деб ата-лавчи бошқа чиройли ҳайвонлар терисидан янгисини тикиб олдим. Ана шу терилардан пишиқ-пухта пайпоқлар ҳам тикдим. Кавушимга ёғоч тагчармлар қоқдим, кавушим йиртилгач эса, янгисини тикиб олдим.

Кўпинча дарахт ковакларидан асал топардим-да, уни сувга аралаштириб, сули ноним билан ердим. «Табиат оз нарсага қа-ноат қиласди» ва «муҳтоҷлик ҳар нарсага ўргатади» деган икки ҳикматли гапнинг маъносини ҳеч ким менчалик билолмади.

Мен саломатлигим яхшилигидан ва кўнглим тинчлигидан ҳузур қилиб юра бердим. Мен хоинлик ёки дўстнинг бевафоли-гидан ҳамда пинҳоний ёки ошкора душманинг озор етказиши-дан қўрқишимнинг ҳеч ҳожати йўқ эди. Бу дунёнинг катталари ва арзандалари марҳаматига лойиқ бўлиш учун пора бериш ёки хушомадгўйлик қилишга ҳам тўғри келмади. Ўзимни ёлгон-яшиқ ва зўравонликдан ҳимоя ҳам қилмадим, Бу ерда танамга зиён етказадиган врачлар ҳам, мени хонавайрон қиладиган юрист-лар ҳам, тўлов учун менга айб қўядиган чақимчилар ҳам йўқ эди. Бу ерда бировни мазахловчилар, туҳматчилар, чўнтак ке-серлар, қулфузар ўғрилар, сарой ходимлари, вайсақилар, баҳса-лашувчилар, қотиллар, товламачилар йўқ эди. Бу ерда сиёсий партия ва тўгаракларнинг лидерлари ва аъзолари ҳам, турма, болта, дор, дарра ва одамларни тумонат олдида шармандаи шармисор қилиш ҳам йўқ эди. Бу ерда алдамчи савдогарлар ва фирибгар ҳунармандлар йўқ эди. Бу ерда димоғдорлик ва шуҳ-ратпарастлик йўқ эди. Бу ерда олифталар, уришқоқлар, ички-ликка муқкасидан кетганлар ва меъдага тегадиган, уриш қўз-ғайдиган, шаллақи, бемаъни ошна-офайнилар йўқ эди. Бу ерда ўзининг қабиҳлиги билан балчиқдан оппоқ бўлиб чиқадиган

аблаҳлар ҳам, ўзининг яхши фазилатлари учун балчиққа улоқтирилган олижаноб кишилар ҳам, амалдор, судья, ғижжакчи ва рақс ўқитувчилари ҳам йўқ эди.

Мен гуигнгнмлар орасида юришдек шарафга муссар бўлдим. Хўжайнимни кига меҳмонлар келишганда, муҳтарам зот илтифот билан мени ўз ёнларида ўтиришга ва суҳбатларини тинглашга таклиф қиласарди. Ўзи ҳам, меҳмонлар ҳам менга саволлар беришар, жавобларимни эса одоб сақлаб эштишарди. Меҳмонга бораётиб, хўжайнин мени албатта ўзи билан бирга олиб кетарди. Мен ҳеч қачон уларнинг суҳбатига аралашмасдим, фақат берилган саволларга жавоб қайтарардим, холос. Бироқ ана шу суҳбатларда тингловчи бўлиб ўтиришнинг ўзи ёки менга катта ҳузур бағишлиарди. Чунки бу суҳбатларда иш ҳақида гапириларди, фикрлар лўнда, асосли сўзлар орқали ифодаланаарди, суҳбатдошлар бир-бирларининг гапини бўлишмасди, зерикишмасди, қизиқонлик қилишмасди, шиддатли баҳслашувлар бўлмасди. Гуигнгнмлар жамоат орасидаги суҳбат қисқа-қисқа паузалар билан бўлишини маъқул кўришади. Менинча, бу жуда тўғри чунки ана шу жим қолган лаҳзаларда суҳбатга жон киргизувчи янги фикрлар туғилади. Улар суҳбатининг мавзуи дўстлик, муруват қилиш, тартиб ва ободончилик, баъзида табиатдаги қандайдир ажойиб бир воқеа ёки қадимий ривоят бўлларди. Улар кўпинча яхшиликнинг моҳияти, заковат қонунлари ҳақида гапиришар ёки яқин орада бўладиган катта йиғинда қабул қилинадиган қарорни муҳокама қилишарди. Кўпинча поэзия суҳбат мавзуига айланаб кетарди.

Менинг иштироким кўпинча суҳбатга файз киритарди. Хўжайним дўстларига менинг ҳаётим ва юртимни таърифлаб берарди. Улар бу гапларни эштишиб, инсон зоти ҳақида унчалик яхши фикрларни айтишмасди. Шунинг учун бу ерда уларнинг танбеҳларини ёзib ўтирамайман. Шуни ажабланиб маълум қиласманки, хўжайним барча мамлакатлар ехуларининг табиатини мендан кўра яхшироқ билиб олганди. У бизнинг нуқсонларимиз ва телбаликларимизни бир бошдан санаб, мен унинг олдида ҳеч қачон тилга олмаган қусурларимизни кўрсатарди. У агар бу ердаги ехуларда ҳам бир чимдим ақл бўлса улар қандай номаъқулчиликлар қилишини мулоҳаза қилиб, ана шу мен айт-

маган нуқсонларни билиб оларди. У бундай ҳайвонларни бекордан-бекорга; нафратга сазовор, жирканч махлуқлар,— деб айтмасди.

Мен ҳеч қандай муболағасиз айтишим мумкин: ўзим учун фойдали нарсаларнинг ҳаммасини хўжайнимнинг ҳикматли гапсўзларидан, унинг дўстлари билан қилган суҳбатларидан билиб олдим. Агар менга «танла» дейишганда, ҳеч бир иккиланмай, Европанинг улуғ ва доно парламентининг обрўли нотифи бўлишдан кўра, мана шу донишмандларнинг камтар тингловчи-си бўлишни афзал деб билардим.

Бу мамлакатда истиқомат қилувчиларнинг кучига, гўзаллигига, тез чопишига ҳайрон қолардим. Ана шу жонзотларда ўзим кузатган турли яхши фазилатларнинг мужассамланганлигини кўриб, уларга чуқур ҳурматда бўлдим. Тўғри, даставвал, ехулар ва бошқа ҳайвонлар сингари уларга қўрқа-писа муносабатда бўлмадим, лекин бора-бора ҳурмат туйғуси мени чулғаб олди.

Гуигнгимлар билан ҳамиша нон-қатиқ бўлишим ҳамда уларга қойил қолишим туфайли уларнинг юриши ва хатти-ҳаракатларига тақлид қила бошладим. Ҳозир ҳам дўстларим, ҳеч бир тортинмай, отга ўхшаб чопишимни юзимга солишади. Мен бу гапларни мақтov деб биламан. Шунингдек, гаплашаётган пайтимда ҳанузгача гуигнгимларнинг гап оҳангига одатига тақлид қилишимни ҳам инкор этмайман, бунинг учун дўстларим масҳаралаб кулсалар ҳам майли, ўқинмайман.

Хуллас, ҳаётим баҳтиёр, осойишта ўтаётган эди, бирдан-бир ниятим ҳаётимнинг охирги дамларигача шу ажойиб мамлакатда қолиш эди. Тўсатдан, бир кун эрталаб, хўжайнин мени одатдагидан анча эртароқ чақириб қолди. Унинг юзига назар ташлаб, хижолат чекаётганини ва гапни нимадан бошлишни билмаётганини пайқадим. Бир оз сукут сақлагач, ниҳоят гап бошлишга журъат этди ва ехулар ҳақидаги масала муҳокама қилинган сўнгги кенгашда кенгаш аъзолари, у ўз уйида еху сақлаб, унга гуигнгим каби муносабатда бўлаётганилиги ўз зотини таҳқирлашдан бошқа нарса эмас, дейишганини айтди. Унинг мен билан тез-тез суҳбатлашиши, мен билан бирга бўлганидан мамнун бўлиши ҳам уларга маълум экан. Бундай қилиш ақлзаковатга, табиатга зид эмиш. Шу сабабли кенгаш унга менга

еху сингари муносабатда бўлишни ёки қаердан келган бўлсам ўша ёққа сузиб кетишим учун буйруқ беришни маслаҳат берибди. Бироқ мен кўрган ва мен билан суҳбатда бўлган гуигнгимлар биринчи таклифни қатъян рад этишибди. Улар анови ҳайвонлардаги каби туғма ахлоқизелигим ҳамда озми-кўпми ақлдан хабардорлигим туфайли, ехуларни мамлакатнинг ўрмонлик ёки тоғлик жойига эргаштириб кетишим ва кечаси гуигнгимларнинг уй ҳайвонларига ҳужум қилиш учун уларни пода-пода ҳолда олиб келишимдан ҳадиксирашибди.

Хўжайним ён-атрофдаги гуингнгимлар кенгашда ўзига берилиган маслаҳатни бажаришни ундан ҳар кун талаб қилишашётганини ҳам қистириб ўтди. Лекин у бошқа бир мамлакатга сузиб етиб боришимиға ақли бовар қилмай, денгизда юриш учун ўзим илгари таърифлаганимга ўхшаш арава ясад олишимни истади. Бу ишда ўзининг ҳам, қўшниларининг ҳам хизматкорлари менга ёрдам беришар экан. Хўжайнин гапининг охирида, мени умрбод ўзига хизматкор қилиб олиб қолишга тайёр эканлигини, чунки гуингнгимларга тақлид қилиб юриб, барча ехуларга хос бўлган аҳмоқона одат ва мойилликлардан тамомила ҳалос бўлишимга ақли етаётганлигини айтди.

Муҳтарам зотнинг гаплари мени зўр умидсизлик гирдобига ташлади. Ногаҳоний ҳаяжон шу қадар кучли эдики, ҳушимдан кетиб, хўжайниннинг оёқлари остига йиқилдим. Гуингнгимлар бунақа ожизлик нималигини билмаганликларидан, хўжайнин мени ўлиб қолди, деб ўйлабди. Буни ҳушимга келганимдан кейин эътироф этди. Мен беҳол овоз билан, бу гапларни эшитгандан кўра ўлим минг марта афзал эди, дедим. Албатта, мен кенгаш бунақа маслаҳат бергани учун уни қораламайман, назаримда бундан ҳам қаттиқроқ қарорга келиши мумкин эди. Яқинроқдаги қитъя ёки оролчага кам деганда юз лига масофа бор. Мен ўйлга чиқадиган кичкинагина кемани ясаш учун зарур материаллар бу мамлакатда йўқ. Шу сабабли, бу ташаббусни беҳуда ва ўзимни ҳалокатга маҳкум бир киши деб ҳисоблайман. Демак, ўлим мен учун бирдан-бир орзу бўлиб қолади. Чиндан ҳам, бордию ўз ҳаётимни сақлаб қолдим дейлик, унда бутун умримни ехулар орасида ўтказаман ҳамда эски нуқсонларимга яна гирифтор бўламан, деган фикр билан қандай муроса қиласман.

Мен кенгаш қарори олдида сажда қиласман, чунки бунинг учун кескин ва жиддий асослар борлигига ишончим комил. Қейин қайиқ қуришда ёрдам бериш ҳақидаги таклифи учун хўжайинга миннатдорчилик изҳор қилдим ва: Англияга қайтиб борсам шуҳрати унутилмас гуигнгимларни мақтаб, улардаги фазилатлар инсон зоти тақлид қилса арзийдиган намуналар эканлигини кўрсатиб, ўз ватандошларимга катта наф келтириш умидидаман,— дедим.

Муҳтарам зот бу гапларимга илтифот билан жавоб қайтарди ва қайиқ ясаш учун икки ой муҳлат берди. У тўриқ хачирга ишда менга ёрдам беришни ва менинг барча топшириқларимни бажаришни буюрди. Мен тўриқ хачирнинг ўта заҳматкашлигини, мени яхши кўришини билардим.

У билан энг аввало матрослар мени ташлаб кетган соҳил томон бордим. Тепалик устига чиқиб, денгизни кўздан кечира бошладим. Назаримда, шимоли-шарқ томонда унча катта бўлмаган орол кўрингандай бўлди. Дурбинимдан қараб, уни аниқ кўрдим. Менинг тахминимга кўра, орол бу ердан беш лига нарида эди. Лекин тўриқ хачирга орол кўкимтири булут бўлиб кўринди, холос. У бошқа мамлакатлар ҳам борлиги ҳақида ҳеч қандай тушунчага эга эмасди, денгизда узоқдаги нарсаларни биз — бу оғатларга кўнишиб қолган одамлар сингари ажрата олмасди.

Оролни кашф этиб, бундан тўлиқ қониқиň ҳосил қилдим, унга қувғиндалик пайтимдаги дастлабки бошпанам деб қарадим. Қелгусида эса ўзимни бутунлай тақдир қўлига топшириб қўймоқчидим.

Үйга қайтиб келгач, тўриқ хачир билан маслаҳатлашиб, яқинроқдаги чакалакзорга жўнадим. У ерда мен пичоқ билан, у эса ёғоч сопга моҳирона ўрнатилган чақмоқтош билан оддий таёқ йўғонлигига кўпгина дуб шоҳларини кесдик, уларнинг орасида йўғонлари ҳам бор эди. Мен қилган ишларимнинг тафсилотини айтиб китобхонни толиқтирмайман. Шунинг учун қуидагиларни айтиб қўяман. Ишнинг энг оғирини бажарган тўриқ хачир ёрдами билан олти ҳафта ичida ҳинд қайиғига ўхшаш, бироқ ҳажми каттароқ узун қайиқ ясадим, уни ўзим тайёрлаган каноп ип ёрдамида бир-бирига маҳкам улаб тикилган тери-

лар билан қопладим. Худди шу терилардан елканлар ҳам ясадим, лекин елкан учун ёш ҳайвонлар терисини танлардим, чунки қариларининг териси қалин ва қўпол эди. Шунингдек, тўртта эшкак ясадим, қуён ва уй паррандалари гўшидан анча-мунча ғамлаб, бир идишга сут, иккинчисига сув тўлдириб олдим.

Ўз қайигимни хўжайнининг уйи яқинидаги анҳорда синааб кўрдим, тешик-кандикларини тузатиб, мой суртдим. Кейин қайиқни аравага юкладим; уни тўриқ хачир ҳамда яна бир хизматкор кузатувида ехуларга кўтаририб, жуда эҳтиёткорлик билан дengiz соҳилига олиб борилди.

Ҳамма нарса тайёр бўлиб, жўнайдиган куним ҳам етиб келгач, хўжайним, унинг хотини ва бола-чақалари билан хайрлашдим. Кўзим жиққа ёшга тўлиб, кўнглим вайрон бўлиб кетди. Лекин муҳтарам зот қизиққаниданми ёки менга раҳми келганиданми (агар шундай дейишга ҳақли бўлсам), қайигимда денгизда қандай сузишимни кўриши хоҳишини билдириди, қўшниларидан баъзиларини соҳилгача ўзини кузатиб боришга таклиф этди. Сув кўпайишини бир соатча кутиб қолдим. Кўп ўтмай енгилгина ҳамроҳ шамол ҳам эсди. Буни пайқадим-у, ўша заҳотиёқ йўлга отланиш учун хўжайни билан иккинчи марта хайрлашишга ошиқдим. Мен унинг туёқларидан ўпиш учун тиз чўқмоқчи бўлдим, бироқ у менга муруват кўрсатиб, туёғини аста кўтариб, лабимга яқинлаштириди. Ана шу тафсилотни эслатганим учун ба-лога қолганим маълум. Менга тұхмат қилувчиларга мана шундай улуғ зотнинг мендай арзимас одам учун юқоридагидай муруват кўрсатиши ақлга сифмайдиган нарсадай бўлиб туюлибди. (Баъзан саёҳатчилар ўзларига кўрсатилган одатдан ташқари муруватлар билан мақтанишлари ҳам менга маълум.) Лекин ана шу танқидчилар гуигнгнмларнинг олижаноблиги ва одоблилиги билан яхшироқ таниш бўлганларида эди, ўз фикрларидан дарҳол қайтган бўлур эдилар.

Мен муҳтарам зотни кузатиб келган бошқа гуигнгнмлар билан ҳам хайрлашиб, қайигимга ўтирдим ва соҳилдан узоқлашдим.

ЎН БИРИНЧИ БОБ

ХАВФЛИ САӘХАТ. АВТОР ИСТИҚОМАТ ҚИЛИШ УЧУН ЯНГИ ГОЛЛАНДИЯГА КЕЛАДИ. ҰША ЕРЛИКЛАРДАН БИРИ УНИ ЕЙДАН ҮҚ ОТИБ ЯРАЛАДИ. УНИ УШЛАБ ОЛИШАДИ ВА МАЖБУРАН ПОРТУГАЛИЯ НЕМАСИГА ҮТҖАЗИШАДИ. КАПИТАННИНГ У БИЛАН БҮЛГАН ШИРИН МУОМАЛАСИ. АВТОР АНГЛИЯГА ҚАЙТАДИ.

Мен бу умидсиз саёҳатни 1714 йил 15 февраль куни эрталаб соат 9 ларда бошладим. Ҳамроҳ шамол эсиб турарди. Бунинг устига мен эшкак эшиб бордим. Бироқ, эшкак эшиш ҳа демай толиқтириб қўяди, шамол эса ўзгариши мумкин деб ўйлаб, кичкина елканларимни кўтаришга журъат этдим. Шундай қилиб, сув кўтарилишининг қайтиши ёрдамида, ўз тахминим бўйича, соатига бир ярим лига тезликда сузид кета бошладим. Мен то кўздан гойиб бўлгунимга қадар хўжайним ва унинг дўстлари соҳилни тарк этишмади. Қулофимга гоҳ-гоҳида тўриқ хачирнинг (у мени яхши кўради) «ғиу й илла ниха мейдаж ах еху» (ўзингни яхшилаб эҳтиёт қил, еху) деган овози чалиниб турди.

Мен соҳилдалигимдаёқ дурбин орқали кўрган оролимга қараб боравердим. Ұша ерда ўз меҳнатим билан яшаш учун зарур нарсаларни топарман, деган умидда эдим. Ехулар орасига қайтиш ва уларнинг хукмронлиги остида бўлишни ўйласам даҳшатга тушардим. Зеро танҳоликда яшасамгина ўз авлодларимнинг нуқсонлари балчигига яна ботиш хавфидан қутулиб, гуигнгимларнинг мислсиз фазилатлари ҳақида ўй суриб юра олардим.

Китобхон матросларнинг менга қарши фитна уюштирганини, капитан қаютасига қамаб қўйишганини хотирласа керак. Бу қамаб қўйиш, илгари эслатиб ўтганимдай, бир неча ҳафтага чўзилган, натижада кеманинг қайси йўналиш билан ҳаракат қилаётганидан хабарсиз қолган эдим.

Мени қирғоққа ташлаб кетган матрослар ростданми ё ёлғонданми онт ичиб, дунёнинг қайси жойида эканлигимизни билмасликларини айтишган ва бунга мени ишонтиришган эди. Лекин мен яхши ният бурунidan ўн градус жануброқда ёки жанубий кенгликтининг 45° да ҳаракат қиласётганимиз, деб ҳисоблардим. Капитаннинг Мадагаскар оролига бориш ҳақидаги нияти ва биз ана шу оролнинг жануби-фарб томонида эканлигимиз тўғрисида

матросларнинг гап-сўзларини эшигтгач, ана шундай хуносага келгандим. Гарчи бу тахмин бўлса-да, ҳар ҳолда шарққа қараб юравердим. Янги Голландиянинг жануби-ғарбий соҳилларига етиб олишни умид қилдим. Ана шу соҳиллар яқинида ўзим учун қулай бўлган бирорта орол топиб олишни ўйлаб қўйдим.

Доимо ғарбий шамол эсиб турди, кечқурун соат олтиларда, ўз ҳисобим бўйича, шарқ томонга камидан ўн саккиз лига юрганимдан кейин, ярим миля нарида кичкинагина бир оролчани кўрдим.

У денгиз суви ювиб турган яп-яланғоч қоя бўлиб, кичкинагина бухтаси ҳам бор эди. У ерга қайифимни қўйиб, қоя устига тармашиб чиқдим, шарқ томонда жанубдан шимолга қараб чўзилиб кетган ерни яққол кўрдим. Тунни қайиқда ўтказдим, эрталаб эса яна йўлга тушдим, соат еттиларда Янги Голландиянинг¹ жануби-шарқий соҳилларига етиб бордим.

Мен тушган соҳил мутлақо яп-яйдоқ, инсон оёғи етмаган жой экан. Ёнимда қуролим бўлмаганидан, қитъанинг ичкарисига киришга юрагим дов бермади. Соҳилда бир неча чиғаноқларни топиб, уларни хомлигича еб олдим. Ерли ҳалқ эътиборини ўзимга тортишдан қўрқиб олов ёқмадим. Фамлаб олган озгина овқатимни эҳтиётлаш мақсадида уч кунгача балиқ ва чиғаноқларни еб кун ўтказдим. Бахтимга, ичимлик сув оқаётган ариқча топиб олдим, сув кучимга куч қўшди.

Тўртинчи куни таваккал қилиб қитъанинг ичкарироғига кирдим. Тўсатдан беш юз ярд нарида, унча баланд бўлмаган тепаликда ўша ерлик одамлардан бир тўдасини кўриб қолдим. Уларнинг ҳаммаси — эрқаклар, аёллар ва болалар — қип-яланғоч бўлиб, гулхан ёнида ўтиришарди. Улардан бири мени кўриб қолди ва ён-веридагиларга қўли билан кўрсатди. Беш эрқак ўринларидан сапчиб туришди, аёллар ва болаларни гулхан ёнида қолдириб, ўзлари мен томон кела бошлишди. Мен жон ҳолатда соҳилга қараб қочдим, ўзимни қайиқقا ташлаб, уни дengiz ичига ҳайдай бошладим. Ёввойилар қочаётганимни кўриб орқамдан қувишга тушишди, улардан ҳали йироқлаб кетишга улгурмаган ҳам эдим-ки, ўқ узишди — ёй ўқи чап тиззамга келиб санчилди.

¹ Янги Голландия — Австралия.

Мен ўққа заҳар суртилганимикин деб қўрқиб кетдим. Ўқ етмай-диган масофага етиб олганимдан кейингина (ўша куни шамол эсмаётган эди) тиззамдаги ярани сўриб ташладим, уни бир амаллаб боғлаб олдим.

Нима қилишимни билмай қолдим. Аввалги келиб тушган жойимга қайтишга юрагим бетламасди. Шу сабабли шимолга қараб йўл олдим, устига-устак эшкак эшиб боришга мажбур бўлдим. Тўхташ учун қулайроқ жой ахтариб, атрофга аланглаб борар эканман, шимоли-шарқ томондан келаётган елканни сезиб қолдим, у дақиқа сайнин аниқроқ кўринарди. Мен кемани кутайми-йўқми деб, бир неча муддат иккиланиб қолдим. Лекин ҳамма мулоҳазалардан ҳам ўз тоифамдаги ехуларга бўлган нафратим устунлик қилди. Қайигимни буриб, жанубга ҳайдадим, эрталаб ўзим жўнаб кетган бухтага кириб олдим. Европалик ехулар орасида яшагандан кўра, ёввойи одамлар қўлида ўлиб кетишини афзал кўрдим. Қайигимни соҳилга қўйиб, ўзим ичимлик сув оқаётган ариқча бўйидаги тош орқасига яшириндим.

Кема бухтадан ярим лига масофа нарида тўхтади ва ичимлик сув учун соҳилга бочка юкланган қайиқ жўнатди. Чамаси, кемадагилар бу ерни яхши билишарди. Мен тошлар орасида ётганим учун қайиқни соҳилга яқинлашиб келгандагина кўрдим, бошқа пана жой қидириш учун вақт ўтган эди. Матрослар соҳилга чиқишлиари биланоқ қайигимни кўриб қолишиди. Уни диққат билан кўздан кечиришди ва қайиқ әгаси шу яқин ўртада эканлигини дарҳол фаҳмлашди. Улардан тўрттаси ҳар бир тешик-кандини, буталар тагини қарашга тушиб кетишиди ва ниҳоят, мени яшириниб ётган жойимдан топиб олишиди. Улар бирмунча вақт эгнимдаги ғалати ва қўпол кийим-кечакларимга — қуён терисидан тикилган кафтан, тагчарми ёғоч кавушим ва мўйна пайпоқларимга ҳайратланиб қараб туришиди: Айни пайтда улар кийим-кечакларимдан менинг бу ерлик эмаслигими ни ҳам билиб олишиди, негаки бу ерда яшовчилар қип-яланғоч юришади. Матрослардан бири менга португал тилида мурожаат қилиб, ўрнимдан туришимни буюрди ва кимлигимни сўради. Мен унинг нима деяётганини жуда яхши тушундим (чунки португал тилини билардим-да) ва ўрнимдан туриб, мен гуигигнм-

лар мамлакатидан қувилган бир бечора ехуман, мени қўйиб юборишиларингизни ўтиниб сўрайман, дедим. Матрослар менинг португалча гапираётганимни эшитиб, баттар ҳайрон бўлишди. Ўз тузилишимдан европалик эканлигимни пайқашди. Бироқ «еху», «гуигнгнм» сўзлари орқали нима демоқчи эканлигимни англай олишмади. Айни пайтда, отнинг кишинишига ўхшатиб гапиришим уларнинг кулгисини қистатди. Мен даҳшат ва нафратдан титраб-қақшаб, аста-секин қайифим томонга тисарилар эканман, улардан кетишга яна рухсат сўрай бошладим. Лекин улар қаерлик эканимни, бу ерга қаёқдан келиб қолганимни билиш учун мени маҳкам ушлаб олишди. Бунга жавобан уларга шундай дедим: мен асли англияликман, сизларнинг мамлакатигиз билан Англия тинч-тотув яшаётган бир пайтда — бундан беш йил илгари саёҳатга чиқиб кетганман. Шу боисдан менга душманлик кўзи билан қарамассизлар деган умиддаман, мен ҳам сизларга ёмонликни раво кўрмайман. Мен бир бечора ехуман, умримнинг қолган қисмини тинчгина ўтказадиган кимсасиз бир жой ахтараяпман.

Улар қизғин гапга тушиб кетишди, назаримда, умримда бундан ҳам кўра жирканчроқ нарсани на эшитган, на кўрган эдим. Агар Англияда ит ёки сигир, ё бўлмаса гуигнгнмлар мамлакатида еху гапириб юборган тақдирда ҳам менга бунчалик ғалати туюлмасди. Муҳтарам португаллар, гарчи мени яхши тушунишса ҳам, эгнимдаги кийимларим, ғалати оҳангда гапиришимдан лол қолган эдилар. Улар менга зўр илтифот кўрсатишиди ва эҳтимол, капитанлари мени Лиссабонга олиб кетиши, у ердан ўз ватанимга қайтиб боришим мумкинлигини айтишди.

Икки матрос кемага қайтиб бориб, бу ерда кўрганларини капитанга айтмоқчи ва унинг фармойишини олмоқчи бўлди. Мени эса, агар қочиб кетмасликка тантанали ваъда бермасам куч билан ушлаб туришларини айтиб, огоҳлантиришди. Мен уларнинг таклифига рози бўлишни маъқул кўрдим. Улар саргузаштларимни жуда-жуда эшитгилари келарди, бироқ мен сиполикни қўлдан бермадим. Шунда улар, баҳтсизликлар уни ақлдан оздирган бўлса керак, деган фикрга келишди.

Орадан икки соат ўтгач, ичимлик сув тўла бочкаларни олиб кетган қайиқ қайтиб келди, капитан мени кемага олиб боришини

буюрибди. Мен тиз чўкиб, мени ўз ҳолимга қўйишиларини сўраб ёлвора бошладим. Бироқ ёлворишларим беҳуда кетди: матрослар қўл-оёғимни боғлаб, қайиққа ташлашди, кейин қайиқда кемага олиб бориб, мени капитаннинг каютасига олиб киришди.

Капитаннинг исми Педро де Мендес экан. У жуда хушмуомала, олижаноб одам экан. У мендан ўзим ҳақимда баъзи бир маълумотлар беришимни илтимос қилди ва кемадагилар унинг ўзига қандай муносабатда бўлишса, менга ҳам шундай муносабатда бўлишларига кафиллик берди ҳамда менга анча ширин гапларни айтди, мен эса бунаقا ширин калом, хушмуомала ехуни учратганимдан ҳайратда эдим. Лекин мен индамас, тундлигимча қолавердим, капитан ва унинг матросларидан тараляётган ҳиддан ҳушимдан кетаёздим. Ниҳоят, қайигимдаги овқатлардан егулик бирор нарса беришларини илтимос қилдим. Бироқ капитан менга пиширилган жўжа ва аъло нав вино беришини, энг покиза каютада кўрпа-ёстиқ ҳозирлашни буюрди. Мен ечингим келмади, ўринга кийимларим билан ётдим. Орадан ярим соат ўтгач, тахминимга кўра, экипаж овқатланяётган пайтда ҳеч кимга сездирмай каютамдан чиқдим, кема борти ёнига боргач, мана шу ехулар орасида қолмаслик учун ўзимни денгизга ташлаб, қутулиб кетмоқчи бўлдим. Аммо матрослардан бири менга тўғаноқ бўлди, суиқасд қилмоқчи эканлигимни капитанга хабар қилди, у эса мени ўз каютамга қамаб қўйишини буюрди.

Овқатдан кейин дон Педро ҳузуримга кирди, бунчалик умидсизликка тушиб қилган қилмишм боисини билмоқчи бўлди. Ўзининг бирдан бир истаги — менга қўлидан келганича яхшилик қилиш эканлигини айтди. У шунақаям таъсирчан, ишонарли қилиб гапирдики, аста-секин у билан, озгина ақлдан хабари бор ҳайвон билан гаплашгандай, муомала қилишга рози бўлдим. Мен ўз саёҳатим, кемамдаги экипажнинг қўзғолон кўтариши, қўзғолончилар мени ташлаб кетган мамлакат, у ерда уч йил яшаганим ҳақида қисқагина гапириб бердим. Капитан ҳамма айтганларимни алаҳлаш ёки кўзга ҳар хил нарсаларнинг кўриниш оқибатига йўйди. Бу мени жудаям ранжитди. Мен барча ехуларга хос ёлғонлаш одатидан қайтгандим ва уларнинг ўзларига ўхшаган одамлар гапига ишончсизлик билан қарashi ёдимдан кўтарилганди.

Мен ундан, мамлакатингизда ўзи йўқ нарса ҳақида гапириш одати борми, деб сўрадим. Мен «ёлғон» сўзи маъносини мутлақо унугланман, борди-ю, Гуигнгмияда минг йил яшасам-да энг пасткаш хизматкордан ҳам ҳеч қачон ёлғон гап эшитмасдим. Айтмоқчи у гапимга ишонадими-йўқми, менга бари бир, лекин унинг хушмуомалалиги учун ундаги табиий нуқсонларни кечириб, менга берадиган ҳар қандай савол ва эътиrozларига жавоб қайтараман.

Капитан ақлли одам чиқиб қолди, у зиддиятли фикрлар билан мени қўлга туширишга анча урингандан кейин софдиллигимга ишонч ҳосил қилди. Бироқ у, сиз ҳақиқатни бу қадар ҳурмат қиласиз, саёҳат пайтида ўз жонингизга суиқасд қимлассликка чин ваъда берасиз, акс ҳолда Лиссабонга етгунга қадар сизни қамоқда сақлайман, деди. Мен ваъда бердим, аммо шу билан бирга, ехулар орасига қайтмаслик учун ҳар қандай оғир кулфатларга ҳам бардош беришга тайёрман, дедим.

Саёҳатимиз пайтида диққатга сазовор воқеа юз бермади. Капитанга минатдорчилик билдириш маъносида, баъзан унинг астойдил қилган илтимосига бардош беролмай, одамларга бўлган нафратимни ичимга ютиб, у билан бирга ўтирадим. Бари бир кўпинча нафратим алангланиб кетарди, бироқ капитан ўзини ҳеч нарсани сезмаганга соларди. Матрослардан ҳеч қайси билан учрашмаслик мақсадида куннинг анчасини каютада ўтказардим. Капитан ёввойиларга хос кийимларимни ечиб ташлашни кўп марта илтимос қилди. У ўзининг энг яхши кийимларини менга бермоқчи бўлди, бироқ мен, ехунинг бадани теккан кийимлар билан ўзимни ўраб-чулғашни истамай, ҳаммасидан воз кечдим. Ундан атиги иккита тоза кўйлак сўраб олдим. Кўйлаклар яхшигина ювилган бўлиб, мени уччалик ифлос қимласслиги мумкин эди. Кўйлакларни ҳар куни ўз қўлим билан ювив, алмаштириб турдим.

1715 йил 15 ноябрда Лиссабонга етиб келдик. Кўчадаги олони атрофимда тўпламаслиги учун қирроққа чиқиш олдидан капитан эгнимга ўз плашини ташлади. У мени ўз уйига олиб борди; астойдил қилган илтимосимга биноан, мени деразалари ҳовлига қараган энг юқори қаватдаги хонага жойлаштириди. Капитан мени янги кийимлар тикитириб олишга кўндиromокчи

бўлди. Аммо чевар мендан ўлчов олишига асло-асло унамадим. Дон Педронинг бўй-басти меники билан деярли тенг эди, шу сабабли унга тикилган кийим менга тўғри келаверарди. У мени бошқа буюмлар билан ҳам таъминлади. Бу буюмларнинг ҳам-маси мутлақо янги эди. Шундай бўлса ҳам, уларни кийишдан олдин кун бўйи шамоллатардим.

Капитан уйланмаган экан, унинг фақат учта хизматкори бор эди. У дастурхон устида хизмат қилишни уларга ман этди. Умуман, у менга шунақаям эҳтиёткорлик билан муомала қила бошлидик, менинг ҳолатимни тушуниб, шундай одамгарчилик қилдик, бора-бора у билан бирга бўлишга кўнишиб кетдим. Ниҳоят у мени уйнинг орқа томонидаги боққа қараган деразадан кўз ташлашга кўндира олди. Кейин бошқа хоналарга ҳам чиқадиган бўлдим. Бир куни деразадан кўчага ҳам қарадим, қарадиму қўрқувдан ўзимни орқага ташладим. Бир ҳафтадан кейин капитан мени пастга тушиб, кўча эшик олдида ўтиришга кўндириди. Ниҳоят капитан билан бирга қўрқмай кўчага ҳам чиқадиган бўлдим.

Бу ерга келганимга ўн кун бўлгач, оиласам ҳамда уйдаги машрулотим ҳақида баъзи бир нарсаларни ўзимдан билиб олган дон Педро менинг бурчим — ўз юртимга қайтиш, ўз уйимда хотиним ва болаларим билан яшаш эканлигини айтди. У яна, портда жўнаб кетишга шай инглиз кемаси турганинги, сафар учун зарур бўлган барча нарсалар билан мени таъминлашга тайёр эканини ҳам айтди. Унинг далилларини ва менинг эътирозларими ни такрорлаш китобхонни зериктириб юборади. У мен орзу қилган кимсасиз орол ҳеч қаерда йўқлигини, ўз уйимда эса кўнглимга нима маъқул келса шуни қилишим, зоҳидлардай ҳаёт кечиришим мумкинлигини гапирди.

Ва ниҳоят, бундан маъқули йўқлигига тан бериб, унга бўй-сундим. 24 ноябрда инглиз савдо кемасига ўтириб, Лиссабонни тарқ этдим; кеманинг хўжайини ким эканлигини суриштириб ўтирмадим. Дон Педро мени кемагача кузатиб қўйди, йигирма фунт қарз берди. Хайрлашаётуб, мени назокат билан қучди, лекин унинг бу қилмишидан ҳазар қилдим. Йўлда капитан билан ҳам, матрослар билан ҳам гаплашмадим, ўзимни касалга солиб, каютада ўтиравердим. 1715 йилнинг 5 декабрь куни эрта-

лаб соат тўққизларда Даунсда лангар ташладик, кундуз соат учларда Редрифдаги уйимга эсон-омон етиб олдим.

Хотиним, бола-чақаларим мени ҳайрат ва хурсандчилик билан кутиб олишди. Улар мени ҳалок бўлган деб юришар экан. Лекин очиғини айтсам, уларни кўрганда нафратим, ҳазар қилишим ва ғазабим баттар кучайиб кетди.

Уйга киришим биланоқ хотиним мени бағрига босди. Унинг қучоқлашидан жирканиб, ҳушимдан кетиб қолдим, бир соатдан кейин ўзимга келдим. Мана шу сиз ўқиётган сатрларни ёзаётганимда Англияга қайтганимга аллақачон беш йил бўлганди. Дастрлабки йили хотиним ва болаларимни кўришга тоқатим йўқ эди. Лекин улар ҳали-ҳалигача мен ейдиган нонга қўл тегизишга ёки менинг финжонимдан чой ичишга юраклари бетламайди, ҳали-ҳалигача қўлимдан ушлашларига йўл қўймайман.

Қўлимдаги пулга иккита тойчоқ сотиб олдим, уларни покиза отхонада боқаяпман. Отбоқар улардан кейинги арзандам, чунки ундан отхонанинг ёқимли ҳиди ёнқиб туради. Отлар мени жуда яхши тушунишади. Ҳар куни улар билан кам деганда тўрт соат гаплашаман. Улар юган ва эгар нималигини билишмайди, менга жуда суюниб қолишган, бир-бирлари билан қалин дўст.

ЎН ИККИНЧИ БОБ

АВТОРНИНГ ҲАҚҚОНӢИЛГИ. БУ КИТОБНИ НАШР ЭТТИРИШДАН УНИНГ КУЗЛАГАН МАҚСАДИ. У ҲАҚИҚАТДАН ЮЗ ҮГИРГАН ЁЗУВЧИЛАРНИ ТАНҚИД ҚИЛАДИ. БУ КИТОБНИ ЁЗИШДА АВТОР ҲЕЧ ҚАНДАЙ АҲМОҚОНА НИЯТЛАРГА ЭГА БУЛМАГАНИНИ ИСБОТ ҚИЛАДИ. БИТТА ЭЪТИРОЗГА ЖАВОБ. МУСТАМЛАКАЛАРНИНГ ТУЗИЛИШ МЕТОДИ. ВАТАН МАДХИ. АВТОР ТАЪРИФЛАГАН МАМЛАКАТ ТОЖИГА БЕГУМОН ҲУҶУҚЛИЛИК. БУНГА ЭРИШИШДАГИ ҚИЙИНЧИЛИК. АВТОР КИТОБХОН БИЛАН БУТУНЛАЙ ХАЙРЛАШАДИ. У КЕЛАЖАКДА ҚАНДАЙ ҲАЁТ КЕЧИРИШ РЕЖАЛАРИНИ БАЁН ҚИЛАДИ, ЯХШИ МАСЛАҲАТЛАР БЕРАДИ ВА КИТОБНИ ТАМОМЛАГАДИ.

Шундай қилиб, муҳтарам китобхон, мен сизга ўн олти йилу етти ойдан кўпроқ давом этган саёҳатларимни ҳаққоний баён қилиб бердим. Баёнимда жимжимадорликдан кўра ҳақиқат ҳақида кўпроқ жон куйдирдим. Эҳтимол, бошқа саёҳатчиларга ўхшаб, сизни ажиб ва ақлга сифмайдиган ҳикоялар билан ҳайратга солишим мумкин эди, аммо фақат фактларнинг ўзиниги-

на лўнда қилиб баён қилишни афзал кўрдим. Мақсадим — сизни юпатиш эмас, сизга кўпгина янги маълумотларни бериш, холос.

Инглизлар ва бошқа европаликлар камдан-кам қадам босган йироқ мамлакатларга саёҳат қилувчи биздай саёҳатчилар учун кишини ҳайратга солувчи, денгиз ва қуруқликда яшовчи ҳайвонлар ҳақида тўқиб-бичиш осон. Лекин саёҳатчининг асосий мақсади — кишиларнинг кўзини очиш, уларда яхши фазилатларни тарбиялаш ва бегона мамлакатлар ҳаётидаги яхши ёмон нарсалар мисолида уларнинг ақлини камолотга етказишидан иборатdir.

Ҳар бир саёҳатчи ўзининг саёҳатномасини эълон қилишга рухсат олишдан аввал, олий лорд канцлер ҳузурида, ўзи нашр этаётган нарсаларнинг ҳаммаси чин ҳақиқат эканлиги ҳақида қасам ичишга мажбур қиласидиган қонун чиқарилишига бажону дил рози эдим. Ана ўшанда ҳеч ким, баъзи ёзувчилар қилаётгандай, ҳар нарсага ишонувчи кўпчиликни лақиллатмаган бўлур эди. Китобим анча қизиқарли бўлсин деб, улар китобхонларнинг олдига похол солиб қўйишади*.

Ёшлигимда кўпгина саёҳатномаларни ҳузур қилиб ўқиганман. Бироқ, ўшандан бўён деярли бутун ер куррасини айланаб чиққач, ўз кузатувларимга асосланиб, мазкур китобларда қанчадан-қанча ёлғон-яшиқлар борлигига ишонч ҳосил қилдим ва бунаقا ўқишига ўта нафратланиб қарадим.

Кучли хотира ёки кундаликни батартиб олиб боришдан бошқа на истеъодни, на билимни ва умуман, ҳеч қандай заковатни талаб қилмайдиган китоблар ўз муаллифлари доврутини достон қила олмаслигини яхши биламан. Мен китобимда таърифлаган мамлакатларга кейинроқ бориб қолган саёҳатчилар менинг нуқсонларимни аниқлаши, кўпгина янги нарсаларни кашф қилиши ва мени орқага суриб, ўрнимни эгаллаб олиши ҳам турган гап, жаҳон эса фалон вақтда фалон ёзувчи ўтганлигини унтиб юборади. Агар шуҳрат орттириш учунгина китоб ёзганимда эди, бу менинг учун катта мусибат бўлур эди, аммо-лекин бирдан-бир ташвишим жамият баҳт-саодати бўлганлиги сабабли пушаймон бўлишга ҳеч қандай асосим йўқ.

Инглиз фуқароси сифатидаги бурчим, ватанинг қайтиб

келишим биланоқ ўз кашфиётларим ҳақида министрлардан бирiga ахборотнома ёзиб беришимни тақозо этишини қулогимга шипшитишганини ҳам бўйнимга оламан, чунки фуқаро очган ерлар, кашфиётлар қиролники бўларкан.

Лекин, мен тилга олган мамлакатларни эгаллаш, Фердинанд Кортес^{*} ҳимоясиз америкаликларни босиб олганидек осон бўлишига ишончим комил эмас. Менинг фикримча, лилипутлари бўйирмаса ҳам бўлаверади. Шу билан бирга, бробдингнейгларга хужум қилиш оқилона ёки бехатар иш деб ҳисобламайман; шунингдек, Англия солдатлари тепаларида Учар Орол пайдо бўлиб қолса, ўзларини яхши ҳис этмасалар керак, деб ўйлайман. Тўғри, гуигнгимлар урушга унчалик яхши ҳозирлик кўришмаган. Лекин, мен министр бўлганимда, уларга хужум қилишни зинҳор-зинҳор маслаҳат бермасдим. Уларнинг донолиги, бирдамлиги, ботирлиги ва ўз юртларига бўлган меҳрмуҳаббатлари ҳарбий билимдан хабарсизликларини босиб кетади. Европа армияси орасига ёриб кириб, сафларни пароканда қилиб юборган йигирма минг гуигнгимни, тўнтарилиб ётган араваларни, даҳшатли туёқ зарбларидан башараси анжир бўлиб кетган солдатларни кўз олдингизга келтиринг.

Ана шу олижаноб халқа қарши уруш бошлаш ўрнига, улардан ёнларига ўз одамларимиздан кўплаб юборишни илтимос қилисан яхшироқ бўларди: у ерга бориб келганлар бизни орномус, адолат, тўғрилик, қаноатлилик, ҳамкорлик, жасурлик, дўстлик, яхшилик ва садоқатлилик қонун-қоидаларига риоя этишга ўргатган ҳамда Европа маданиятини юқори поғонага кўтарган бўлур эдилар. Ана шу яхши фазилатлар номи аксарий европа тилларида сақланиб келмоқда, уларни ҳозирги замон ёзувчилари асарларида ҳам, қадимий ёзувчилар асарларида ҳам учратиш мумкин.

Мен кашф этган мамлакатларни қирол олий ҳазратларининг эгаллаб олишида ёрдамлашувимга тўғаноқ бўлиб турган яна бир бошқа сабаб ҳам бор. Ҳақ гапни айтсам, бундай пайтларда подшоларнинг адолатлилик қилишларига унча ишонгим келмайди. Айтайлик, бўрон қароқчилар тўдасини денгиззда номаълум ёққа суриб боряпти. Ниҳоят юнга маҷта учидан ерни кўриб қо-

лади ва кашф этади. Қароқчилар талаш ва талон-тарож қилиш учун соҳилга чиқишиди. Улар ўзларини иззат-икром билан кутиб олаётган беғараз халқни учратишиди. Мамлакатга янги ном беришиди, қирол номи билан уни эгаллашади, эсадлик белги сифатида кесак ёки тошдан ёдгорлик тиклашади, маҳаллий халқдан йигирма-ўттиз кишини ўлдиришиди, гаров тариқасида бир неча одамни мажбуран кемага ўтқазишади, ўз ватанларига қайтиб келиб, илгариги гуноҳларидан, садди пок бўлишади. Илоҳий ҳақиқат йўли билан янги мустамлака ана шундай пайдо бўлади. Дастребки имконият туғилиши биланоқ ўша ёққа кемалар юборилади. Маҳаллий халқ ё ҳайдаб юборилади ёки қириб ташланади, уларнинг ўйлабошчиларини эса ўз олтинларини беришга мажбур қилиб қийноқ-қистовга олинади. Ҳаммага кўнглига маъқул келган барча ёвузликларни қилишга тўлиқ эркинлик берилади, она юрт ўз ўғилларининг қони билан бўялади. Ана шундай диёнатли ишлар билан шуғулланган манфур қассоблар тўдаси ёввойилар орасида цивилизация уруғини сепишиш, уларни христианларга айлантириш учун замонавий мустамлакани барпо этадилар.

Лекин бу таърифларнинг Британия миллатига ҳеч қандай алоқаси йўқ, албатта. Бу миллат мустамлакалар барпо этишда ўзининг донишмандлиги, ғамхўрлиги ва адолатлилиги билан бутун оламга намуна бўла олади. Бу миллат дин ва маорифнинг тантана қилиши учун жон кўйдиряпти; христиан динини тарқатиш учун энг яхши, қобилиятли руҳонийларни танлаяпти; ўз мустамлакаларига, метрополия аҳолисидан одобри, оғзи шалоқ бўлмаганларини жуда эҳтиёткорлик билан жойлаштироқда; у адолатни ҳурматлашнинг ажойиб намунасини кўрсатмоқда, ҳамма мустамлакаларида маъмурий лавозимларга зўр қобилиятга эга, ҳар қандай нуқсон ва хоинликдан мутлақо ҳоли кишиларни қўйяпти; бунинг устига ҳушёр ва ҳалол губернаторларни тайинлайди, улар ўзларига ишониб топширилган аҳолининг фаровонлиги ҳақида ғамхўрлик қиладилар, ўз подшоларининг шаънини ерга урмайдилар.

Бироқ мен юқорида таърифлаган мамлакатлар аҳолиси мустамлакачилар томонидан забт этилишга, қулга айлантиришга, қириб ташлашга ёки ҳайдаб юришига арзимаганлиги ва ўша

мамлакатларда на олтин, на кумуш ва на тамаки сероб бўлмаганилиги туфайли, фикримча, тиришқоқлик ва жасорат кўрсатишимиз учча тўғри келмайди. Аммо бу фикр-мулоҳозага дахлдор бирор кимса бўлса ва у бошқача фикрда бўлса, қасамёд қилиб айтаманки, менга қадар европаликлардан бирор киши, бу мамлакатларга қадам босмаган. Афсонага кўра, бундан бир неча аср олдин Гуигнгимиянинг тоғларидан бирида кўришган ва улардан манфур ҳайвон зотлари тарқаган ўша икки ехугина баъзи шубҳаларни туғдириши мумкин. Ана шу икки еху эҳтимол инглиздир — жуда бадбашаралашиб кетишган бўлса-да, улар авлодининг юз бичимларига қараб туриб шундай хulosага келдим. Лекин бу факт тасдиқланадиган бўлса, муҳокамани мустамлака қонунларини сувдай биладиган кишиларга ҳавола қиласман.

Энди кашф этилган мамлакатларни ҳукмдорим номи билан босиб олиш масаласига келсак, бунаقا фикр ҳеч хаёлимга келмаган. Борди-ю, бу ҳақда ўйлаганимда ҳам, ўша вақтдаги ҳолатимни эътиборга олиб, бу тартиб-қоидани амалга оширишни бошқа бир қулай фурсатга қолдириб, оқилона йўл тутган бўлардим.

Шундай қилиб, саёҳатчига қилинадиган ягона таънага жавоб бериб, барча муҳтарам китобхонларим билан бутунлай хайрлашаман ва Редрифдаги боғимга кетаман. У ерда гуигнгимларнинг фароғатли мамлакати ҳақида ширин хаёлларга бериламан, маориф тарқатишга арзийдиган ехуларнинг кўзини очишга интиламан; кўзгуга боқиб, ўзимга тез-тез назар ташлаб турман, шундай қилиш билан, иложи бўлса, инсон қиёфасига ўзимни кўниклириб бораман; ватанимдаги гуигнгимларнинг ёввойилигидан изтиробга тушаман, лекин олижаноб хўжайиним, унинг оиласи, ёр-дўстлари ва барча гуигнгимлар зотига ҳурматим туфайли, улар шахсига эҳтиром билан муносабатда бўламан, чунки отларимиз гавда тузилиши жиҳатидан уларга жуда-жуда ўҳшаб кетишади, лекин ақлий қобилиятда уларга тенглаша олмайдилар.

Ўтган ҳафтадан бошлаб хотинимга узун столнинг нариги чеккасида ўтириб, мен билан овқатланишига ва саволларимга иложи борича қисқа жавоб беришига рухсат бердим. Гарчи кекса одам учун олдинги одатларини ташлаш амри маҳол бўлса-да,

бир мунча муддат ўтгач қўшни ехулар билан бирга бўлишга чидай оламан ва уларнинг тиш ҳамда тирноқларидан қўрқмай қоламан, деган умиддаман.

Агар ехулар табиат ато қилган нуқсон ва бемаъниликлар билан кифояланиб қолишганда эди, улар билан тил топишишим анча осон кўчарди. Сарой ходими, чўнтақ кесар, масхарабоз, амалдор, қиморбоз, сиёсатдон, қўшмачи, врач, ёлғон гувоҳлик берувчи, васваса қилувчи, хоин ва шунга ўхшаш одамларнинг ташки қиёфаси менинг асабимга тегавермайди: уларнинг барчаси одатидаги яшайверади. Бироқ турли нуқсон ва иллатлар бадан-баданига сингиб кетган ҳайвон калондимоғлик қиласа, фуурланса тоқатим тоқ бўлиб кетади. Бундай ҳайвонларнинг фахрланишини, кеккайишини ҳеч ақлга сигдира олмайман. Ақлли жонзотга ҳусн бўлиб тушадиган барча фазилатларга эга — доно ва яхши ниятли гуигнгимларда эса ана шу нуқсонларни номладиган сўз ҳам йўқ. Бироқ катта тажрибам туфайли ёввойи ехулар орасидаги фуурланиш ва калондимоғлик куртакларини пайқаб олдим.

Лекин ақл-фаросат билан яшовчи гуигнгимлар, мен иккита қўлимга бино қўймаганимдай, ўзларидаги яхши фазилатлар билан мағрурланмайдилар; ақилли одам бир қўлидан ажраб ўта баҳтсиз бўлган тақдирда ҳам, икки қўлли эдим деб мақтамайди. Мен қўлимдан келганича ана шу ҳол устида узоқ тўхтадим, чунки инглиз ехуларини, анча бардошли, майлимга монанд кўришни истадим. Шунинг учун ҳам мағрурланиш ва калондимоғлик касрига учраб қолган одамлардан қўзимга кўрин-масликларини илтимос қиласман.

ТАМОМ

Жонатан Свифт ва унинг «Гулливернинг саёҳатлари» романи

1

XVIII асрнинг буюк инглиз ёзувчиси Жонатан Свифт (1667—1745) ўзининг «Гулливернинг саёҳатлари» номли сатирик романи билан дунёга донг тарагди.

Ёзувчи ғазаб ва эҳтирос билан ёзган бу китобида ўзи яшаган давр — буржуя дворян Англиясидаги мавжуд давлат тузуми, ижтимоий тартиб ва хулқ-атворлар устидан қаттиқ кулади, уларни қоралайди. Ёзувчи ҳоким синфларнинг текинхўр ва мунофиқлигини, давлатманд шахсларнинг тошбагир, қабиҳ ва худбинлигини фош қиласди.

Бу китобнинг кўплаб саҳифалари қадимги буржуя ва дворян Англиясига қарши битилган бўлса-да, лекин унинг сатирик кучи, моҳияти шу кунларда ҳам ўз қимматини сақлаб қолган.

Кишини киши томонидан эзилиши, меҳнат аҳлининг қашшоқликка юз тутиши, олтиннинг машъум ҳокимлиги фақат биргина Англияга хос эмас эди, албатта. Шунинг учун ҳам Свифтнинг сатираси кенг мазмун касб этди. Уша вақтларда Свифтдек фош этган, заҳарханда қалам тебратган бирор ёзувчини топиш қийин эди. Бу ҳақда А. М. Горький жуда яхши гапирган: «Жонатан Свифт якка ўзи бутун Европани мўлжалга олди, Европа буржуа-зияси эса, унинг сатираси фақат Англиягагина зарба берадиган, деб ҳисобларди».

2

Свифт ажойиботларга тўла, битмас-туғанмас саргузаштлар қиссанини яратди. Унинг Гулливери бошига не-не ишлар тушмади, ҳоли нималар кечмади, ўз замонасида нималарни кўрмади, дейсиз! Лекин, кулгили ҳолга тушадими ёки аянчли аҳволда қоладими, бари бир у XVIII асрдаги ўртамиёна инглизга хос хусусиятларни — фикрлаш ва совуқёнликни йўқотмайди. Баъзан Гулливернинг равон ҳикоясида ҳазиломуз ўткир ҳажвлар чақнаб қолади. Ана ўшанда бизга Свифтнинг истеҳзоли кулгиси эшишилади, унинг ўзи соддаройиш қаҳрамони ёнида бирдан пайдо бўлиб қолгандек кўринади. Баъзан эса, ғазабнафратига чидай олмаган Свифт Гулливерни тамомила унутиб қўяди-да, ўзи заҳарли қочириқ ва кинояларга бой бешафқат судъяга айланади.

«Гулливер саёҳатлари»нинг деярли ҳар саҳифасида автор мавжуд ижтимоий муносабат ва воқеаларга нисбатан ҳазилу қочириклар қиласди. Бу қочирикларнинг аксарияти аллақачонлар ўз кучини, аҳамиятини йўқотган, албатта. Эндики кунда асрдаги айрим боб ва лавҳаларнинг ҳақиқий мазмунини

тариҳий манбалар ва шарҳлар ёрдамида гина тиклаш мумкин, холос. Бироқ, Свифт китобидаги асосий ғоя — тури тоифа текинхўр ва бекорчи ҳаромиларга қарши қескин нафрат, дунёдаги барча маддий бойликларни яратган меҳнат аҳлига нисбатан хурмат ва муҳаббат абдий сақланиб қолган.

«Гулливер саёҳатлари»даги воқеалар шундай ажойиб тизилганки, китобхон асар қаҳрамонининг ғаройиб кечмишларини узлуксиз дикқат билан кузатади, авторнинг жўшкун фантазиясидан завқланади.

Ёзувчи ўз романини яратар экан, жимит карликлару улкан одамлар, тантиқлару ёлғончилар ҳакида ҳикоя қилувчи ҳалқ эртаклари даги усул ва образлардан, шунингдек, XVIII аср Англиясида кенг тарқалган мемуар саргузашт адабиёти — ҳаққоний ва үйдирма саргузаштлар тасвирланган китоблардан фойдаланди. Натижада Свифтнинг сатирик-фалсафи, ниҳоятда маънодор, қескин бу романни қизиқ ва ўқимишили бир асарга айланди, айни вақтда, болаларнинг энг қувончбахш, севимли китобларидан бири бўлиб қолди.

Адабиёт тарихи «Гулливер саёҳатлари»га ўхшаш умри бокий асрлар оша кичик китобхонларга йўлдош бўлиб, болалар кутубхоналарининг ноёб мулкига айланниб қолган бир қанча ўлмас асарларнинг шоҳидидир. Ана шундай асарлар қаторига Свифт романидан ташқари, Сервантеснинг «Дон Кихот», Дефонинг «Робинзон Крузо», Бюргер ва Распенинг «Барон Мюнхаузен саргузаштлари», Андерсенning «Эртаклари», Бичер-Стоунинг «Том тоғанинг кулагаси» ва дунё адабиёти ҳазинасидан муносиб ўрин олган бошқа биз қанча қиммат баҳо асарлар киради. «Гулливер саёҳатлари»нинг болалар ва ёшлар учун қисқартилган таржималари, қайта ишланган ёки қайта айтилган нусхалари XVIII асрда ёки турли мамлакатларда пайдо бўлган эди. Ўша вақтларда ҳам, кейинчалик ҳам «Гулливер саёҳатлари»нинг болаларга аталган нашрларида, одатда, Свифт фикрлари берилмасди. Асарда фақат ажойиб саргузаштлар тизмаси қоларди, холос.

Бизнинг мамлакатда болалар ва ёшлар учун жаҳон адабиёти классиклари бошқача нашр этилади. Совет нашрларида классик асарнинг фақат биргина асосий тизмаси сақланибгина қолмай, балки, имкони борича, унинг ғоявий ва бадиий қиммати ҳам сақланади. Илова, мақола ва эслатмалар эса китоб текстида учрайдиган мураккаб жойлар ва тушунилмас ибораларни аниқроқ англашда ёш китобхонларга ёрдам беради.

«Гулливер саёҳатлари»нинг ушбу нашрида ҳам шу принципга амал қилинган.

Жонатан Свифт мусибат ва ташвиш, умидсизлик ва аламларга тўла оғир ҳамда узоқ ҳаёт кечирди.

Ёзувчининг отаси — ёш инглиз Жонатан Свифт тирикчилик вожидан хотини билан Англиядан Ирландия маркази Дублинга боради. Бироқ ўғлининг туғилишидан бир неча ой муқаддам бевақт ўлим уни олиб кетади. Ўғил туғилгач, ота хотираси учун уни Жонатан деб номлашади. Камбағал она ўз чақалоги билан ночор кун кўради.

Свифтнинг болалик йиллари ғам-ғуссада ўтди. Узоқ йиллар муҳтоҷлик-

да, бадавлат қариндошларининг аҳён-аҳёнда берадиган озгина ёрдами билан кун кечиришига тўғри келди. Свифт ўн тўрт ёшида мактабни битиргач, ҳали ўрта асрлар тартиб-қоидалари ҳукм сураётган, илоҳиёт асосий дарс ҳисобланган Дублин университетига киради.

Университетдаги ўртоқлари кейинчалик, ўша йиллардаёқ Свифт ўткир зеҳни, заҳархандалиги, мустақил ва кескин характеристи билан ажралиб турарди, деб эслашганди. Университетда ўқитилган бошқа фанларга нисбатан у поэзия ва тарих билан кўпроқ қизиқар, асосий фан — илоҳиётдан эса «бепарво» деган баҳо оларди.

Свифт 1688 йили, университетни тамомламай, Англияга кетади. Унинг қашшоқлика тирикчилик учун курашдан иборат мустақил ҳаёти бошланади. Кўп уринишлардан сўнг Свифт эътиборли амалдор сэр Вильям Темпль ҳузурида котиблик лавозимини эгаллади.

Вильям Темпль илгари министр бўлганди. Истеъфога чиққач, ўз мулки Мур-Паркка кўчиб келиб, гул ўстириш, қадимги классикларни қайта ўзиш Лондондан келган мўътабар меҳмонларни лутфан кутиб олиш билан шуғулланарди. Бўш вақтларида ижод қилас ва ўз адабий китобларини нашр этарди.

Мағрур ва муросасиз Свифтдек одамга котиб билан хизматкор ўртасидаги кимса ҳолига кўникиш ниҳоятда оғир бўлди. Натижада у ўз «валинемати»дан воз кечиб, бирор жўнроқ хизмат топиш ниятида яна Ирландияга жўнаб кетди. Лекин унинг нияти амалга ошмади, Свифт яна ўз хўйайини ёнига қайтишга мажбур бўлди. Кейинчалик Темпль Свифт қобилиятини муносиб баҳолаб, унга кўпроқ эътибор бера бошлади. У Свифт билан узоқ вақт сухбат қурав, катта кутубхонасидаги китобларни ўзиши унга тавсия қилас, ўз дўстлари билан таништирас, муҳим ишларни унга ишониб топширас эди.

1692 йили Свифт диссертация ёқлаб магистр унвонини олди, бу эса унга бутхона лавозимларидан бирини эгаллаш имконини берди. Бироқ у Мур-Паркда қолишини маъқул кўриб, гарчи вақти-вақти билан бошқа жойларга кетса ҳам, Темплнинг вафотига қадар (1699 йил) шу ерда яшади. Кейинчалик эса, муҳтоҷлик туфайли, анча хароб ирланд қишлоғи Ларакорда руҳоний ва-зифасини ўташга мажбур бўлди.

Тақдир тақозоси билан Свифт яна келиб қолган Ирландия ўша вақтларда Англияга тамомила тобе, қолоқ ва қашшоқ мамлакат эди. Инглизлар бу ерда гўё маҳаллий мустақиллик, ўз-ўзини бошқарувини сақлаётгандек бўлсаларда, аслида ирланд қонун-қоидаларини барбод этишганди. Маҳаллий саноат ва савдо таназзулга юз тутган, аҳоли эса катта солиқ тўлашга мажбур этилган, қашшоқлик авжга чиқкан эди.

Свифтнинг Ирландияда кечган кунлари беҳуда кетмади. У мамлакат бўйлаб кўп кезди, унинг эҳтиёж ва орзу-умидларини чуқур ҳис этди, мазлум ирланд ҳалқига меҳри ортди.

Айни вақтда, Свифт Англиядан келаётган сиёсий янгиликларни дарҳол илиб олар, Темплнинг дўстлари билан алоқани узмас, қулай фурсат топилди дегунча Лондонга йўл олар ва у ерда анча вақт қолиб кетарди.

XVIII асрда Англия жаҳондаги энг қудратли капиталистик давлатга ай-

ланди. XVII аср ўрталарида рўй берган буржуа революцияси натижасида мамлакатдаги феодал тартиб асослари емирилди ва капитализм тараққиёти учун имкониятлар очилганди.

Галабага эришган буржуазия дворянлар билан келишишни маъкул топди ва ўз навбатида, дворянлар ҳам капиталистик тараққиёт жараёнига қўшилишиди. Буржуазия ва дворянлар аҳли тезда ўзаро тил топишганининг боиси — халқ оммасининг революцион кучидан қўрқишилари эди.

Англияда саноат ва савдо гуллаб яшнади. Савдогар ва корчалонлар халқ оммасини ва мустамлакаларни талон-торож қилиш эвазига миссиз бойликсларга эга бўлишид. Англиянинг тез юрар кемалари денгиз ва океанларда бетиним кезарди. Савдогар ва фирибгарлар иотаниш ерларга кириб борар, ерли халқларни қирар, қул қилас, инглиз мустамлакаларига айлана бошлаган олис ўлжаларнинг бойликларини очқўзлик билан ўзлаштиради.

Масалан, жанубий Америкада олтин қумли дарёлар топилгач, енгил-елни бойлик излаган гала-гала одамлар ўша ёққа йўл олишиди. Африкада қиммат-баҳо фил суюгининг катта манбалари мавжуд эди, инглизлар қатор-қатор кемалар каравонини шу ёққа йўлладилар. Тропига мамлакатларда қуллару маҳбуслар кофе, қанд ҳамда тамаки мэйдонларида ишлар ва уларнинг текин меҳнати туфайли, Европада деярли олтин қимматига тенг бўлган турли-туман ноз-неъматлар олинарди. Эпчил фирибгарлар томонидан деярли текинга келтирилган бу товарлар Европа бозорларида эллик ва ҳатто, юз баравар фойдасига сотиларди; бунинг натижасида кечаги жиноятчи йирик миллионерга айланар, пихини ёрган муттаҳам эса катта амалдор ва министр бўлиб оларди.

Инглизлар ягона устунлик учун қўши давлатларга қарши жон-жаҳдлари билан курашиб, ўза вақтларда энг кудратли ҳарбий ва савдо флотини барпо этдилар. Улар кўп урушларда ғолиб чиқиб, йўлларидан кўп мамлакатларни, энг аввало, Голландия ҳамда Испанияни қисиб чиқардилар ва жаҳон савдосида биринчи ўринни эгаллашга муваффақ бўлдилар.

Англияга жаҳоннинг турли томонларидан битмас-туғанмас бойликлар оқиб кела бошлиди. Капиталистлар бу бойликларни пулга айлантириб, кўплаб маҳфузатларни қуришиб, кечагина ўз еридан маҳрум этилган мингларча дехқонлар энди ана шу корхоналарда тонгдан тунгача меҳнат қилишга мажбур эдилар.

Асл инглиз мовутлари Европа бозорларида юқори баҳоланарди. Инглиз корчалонлари ўз корхоналарини зўр бериб кенгайтиришиб, савдогарлар эса савдо-сотикини авж олдиришиб. Буржуа ва дворянлар ҳашаматли саройлар қуришиб, зеб-зийнатларга бўтишиб. Аммо асосий халқ эса қашшоқликда ва ярим оч-яланғоч ҳолда кун кўрди.

«Янги туғилган капитал бошидан товонигача, аъзойи баданидан қон ва разолат сачратмоқда»¹, — деб ёзган эди К. Маркс.

Инглиз капитализмнинг туғилиши ва ўсишидаги машъум ҳамда мудҳиш давр тарихга дастлабки капитал жамғариш даври номи билан кирган.

Инглиз адабиётида бу тарихий даврнинг барча белгилари Жонатан Свифт

¹ К. Маркс, Ф. Энгельс. Асаллар. XVII том, 831-бет.

ва «Робинзон Крузо саргузаштлар» автори Даниэль Дефо асарларида анча тұла ва ёрқин ифода этилган.

...Янги, XVIII асрнинг биринчи иили охирлашиб борарди. Инглиз қироли Вильгельм III қудратли Англияning халқаро мавқеига монелик қила оладиган Гарбий Европадаги ягона мамлакат — Франция билан урушға фаол тайёрлана бошлади. Ұша даврда Англияning ўзида икки сиёсий партия — торилар ва виглар үртасидаги кураш ғоят кескимлашған зди. Бу партияning ҳар бири мамлакатда мутлоқ ҳоким бўлиш ва сиёсатни ўз қўлига олиш учун интиларди.

Виглар саноат ва савдони бемалол ривожлантириш мақсадида қирол ҳукмронлигини чеклашни истардилар. Улар мустамлакаларни янада кенгайтириш ва Англияning сувдаги устунлигини мустаҳкамлаш учун уруш қилишни талаб этардилар. Торилар эса Англияning капиталистик ривожланишига тамомила қаршилик қилас, қирол ҳокимииятини кучайтириш ва дворянларнинг қадимги имтиёзларини сақлаб қолишга интилар эдилар. Улар ҳам, булар ҳам халқнинг ҳақиқий талаб ва эхтиёжларидан тамомила узоқ бўлиб, мулкдор синфлар манбаатини кўзлар эдилар.

У ёки бу партияning талаблари Свифт учун ёт зди. Тори ва виглар үртасидаги шиддатли курашни диққат билан кузатган Свифт ўз мактубларидан бирида уни ит билан мушукнинг олишувига ўхшатади. Свифт учинчи бир партия — чинакам, халқ партияси тузилишини хаёл қиларди. Бироқ XVIII аср Англиясида бундай мақсад амалга ошмасди.

Свифт мавжуд икки партия орасида ўрта йўл топиши керак зди. У тори ва вигларнинг сиёсий программаларидан ўзига мақбул томонларини топишига ҳаракат қилди. Чунки ўтқир қалам соҳиби Свифт учун у ёки бу партияning кўмаги, қўллови керак зди. Акс ҳолда, номаълум, оддий қишлоқ руҳонисининг сиёсий майдонга чиқиб, ўз фикр-маслакларини очиқ айтиши қийин зди. Темплнинг дўстлари ўша кезлар ҳукumatдаги юқори мансабларни эгалашган зди. Свифтнинг улар билан ҳамон бевосита алоқада эканлиги уни виглар томонига ўтишга олиб келди.

Свифт имзо қўймай бир неча сиёсий памфлетларни нашр эттирди, улар катта муваффақият қозонди ва вигларни қўллаб-куватлади. Виглар ўзларининг номаълум иттифоқчиларини аниқлашга уриниб кўрдилар, лекин Свифт маълум вақтгача панада юришни маъқул деб топди.

Свифт Лондоннинг тор кўчаларини кезар, йўловчиларнинг гап-сўзларига қулоқ солар, халқ кайфиятини ўрганар зди. У ҳар куни, маълум бир вақтда, лондонлик таниқли ёзувчилар тўпландиган Бэттон қаҳваҳонасида пайдо бўларди. Бу ерда у сўнгги сиёсий янгиликлар ва олий зотлар орасидаги иғвола-сафсаталардан хабардор бўлар, адабий баҳсларга қулоқ солар ва сукут сақларди.

Бироқ баъзан бу руҳоний либосидаги нотаниш, маъюс киши гапга қўшилар ва кези билан шундай ўтқир сўзлар айтib, ҳазил-мутойибалар қиласарди, қаҳвахонадагилар жим қолиб, унинг бирор сўзини ҳам канда қилмай эшитишарди; у айтган ҳазиллар тезда бутун Лондонга тарқаларди.

1704 иили Свифт «Инсон зотининг умумий такомили учун битилган бочка чўпчаги» деган ажойиб китобни имзосиз нашр этди.

«Бочка чўпчаги»— инглиз халқ ибораси бўлиб, беҳуда гап, бемаъни саф-сата деган маънони билдиради. Бинобарин автор, сарлавҳанинг ўзиданоқ бир-бирига мутлақо зид икки тушунчадан сатирик тарзда фойдаланган.

Свифт бу китобида одам зотидаги турли хил bemalniliklar, аввало, бефойда диний мунозоралар, фаросатсиз ёзувчилар, сотқин танқидчиларнинг асрлари, ҳукмдор ва зўравон шахслар олдида тиз чўкиш ва лаганбардорлик қилиш каби иллатлар устидан аёвсиз кулади. Свифт мамлакатни ишонч-сиз зўравон тентаклардан холос қилиш учун Бедламда¹ истикомат қилаётгандарни текшириб кўришни жиддий равишда таклиф қилади; давлат, черков ва ҳарбий соҳадаги энг масъулияти лавозимларда ишлашга қодир ақли расо кишишлар, ҳеч шубҳасиз, у ерда кўпроқ топилиши мумкинлигини айтади.

Лекин «Бочка чўпчаги»нинг асосий темаси дин ва унинг ўша вактда Англияда кенг тарқалган уч тармоғи: англикан, католик ва протесант черковларини кескин сатира остига олиш эди. Бу черковлар ўртасидаги рақобатни Свифт оталари (христиан дини)дан биттадан чакмон мерос олган уч оғайнини: Мартин (англикан черкови); Петр (католицизм) ва Жек (протестантизм) образлари орқали тасвирлайди. Ота ўз васиятида бу чакмонларни сал бўлса-да, ўзгартиришни қатъянин ман қилган. Бироқ орадан кўп ўтмай, чакмонлар расмдан чиқиб қолган, оғайнилар уни янгича йўриққа ўзгартира бошлидилар. Масалан, жияйчалар тикишади, лента ва зарбоф чилвиirlар билан безашади, бўйини узун ёки калта қилишади ва ҳоказо ўзгартиришлар киритишади. Аввалига қилимишларини оқлаш учун, васиятномани ўзларича талқин этишди, кейинроқ улар ўртасидаги мунозоралар кучайиб кетиб, ота васиятини бир бурчакка тикиб кўйишида-да, росмана жанжалга ўтишди. Оғайнилар ичиди Петр энг уддабурресси, эпчили бўлиб чиқди. У содда, лақма одамларни авраш-алдашни ўрганиб олди, бойиб кетди ва кибр-ҳавоси шундай ошиб кетдики, оқибат ақлдан әдашди, бошига бирдан уч шляпани қатмакат қўндириб юрадиган тентак бўлиб қолди².

Свифт ўз сатирасида, вақт ўтиши билан кийим-кечак расми ўзгарганидек, ҳар қандай дин ҳам ўзгараверади, демоқчи бўлади. Диний расм-руслар, черков ақидалари кишиларга маълум даврлардагина мақбул туйилади, холос, вақт ўтиши билан эса улар эскириб қолади ва янгилари қарор топади. Шуннинг учун ҳам бу расм-русларни ақидаларга ортиқча эътиқод қўйиш бефойда.

Свифтнинг фикрича, дин — ҳар қанақа жиноят ва нуқсонларни яшириш учун керак бўлган энг қулай хас-пўш, пардадир.

Биринчи қарашда Свифт ўз давридаги черков хархашалари устидан ку-

¹ Бедлам — Лондондаги ақлдан озганлар уйи.

² Рим папаси кийиб юрадиган тожга ишора.

жәттегандек күринади, лекин аслида динни ва у билан чамбарчас боғлиқ бўлган бидъат ва хурофотни фош этади. Буни Свифт замондошлари ҳам тушушишган эди. Машхур француз адаби ва файласуфи Вольтер Свифт сатираси-нинг динга қарши мәйносини яхши пайқаганди. «Свифт ўзининг «Бочка чўпчаги»да,— деб ёзган¹ эди у,— католиклар, лютеранлар ва кальвинизм¹ устидан кулди. У христиан динига тил тегизмаганини ва муқаддас отага иззат-эҳтиромни бажо келтирганининг айтади. Ваҳоланки, Свифт отанинг уч ўғлини хипчинлар билан роса сийлашдан тоймайди; тушунган одамлар бу хипчинлар-нинг ниҳоятда узунлигини ва уни бориб отага текканлигини билишган, албатта.

«Бочка чўпчаги» туфайли озор-алам кўрган инглиз руҳонийлари, албатта, китоб муаллифини кечирмасликлари аён эди.

Руҳоний Свифт энди черков мартабаларидан умидвор бўлолмасди.

«Бочка чўпчаги» чиққандан кейин ҳамма ёқда шов-шув бўлиб кетди, бир йилнинг ўзида китоб уч бор нашр этилди.

Китобни талашиб олишар ва машхур ёзувчиларнинг қайси бири бунинг автори эканини топишга интилардилар. Ниҳоят, Свифт «Бочка чўпчаги» ва ундан олдин нашр этилган бир неча памфлетларнинг муаллифи эканига икror бўлди. Ана шундан кейин Свифт Англиянинг тор доирадаги энг машхур ёзувчи, рассом ва давлат арбоблари сафига кирди, у энг талантли ёзувчи, ўз давринг энг ўткир зеҳнли кишиси деб тан олинди.

Энди Свифт ғалати, икки хил ҳаёт тарзига тушиб қолди. Ирландияга боргана камтарин, камбағал қишлоқ руҳонийси сифатида кун кечира, Лондонга келганда эса машхур ёзувчига айланар ва унинг гап-сўзлари фақат ёзувчиларгагина эмас, балки министрлар учун ҳам мўътабар ҳисобланарди.

4

Свифт баъзан шундай афандинамо ҳазиллар ҳам қилардики, аввалига ҳамма саросимага тушиб қолар, гап тагига етгач эса, бутун Лондон ўзини кулгидан тиёлмас эди. Масалан, Свифт Жон Партриж исмли астрологга жуда қалтис ҳазил қилган¹ эди: астролог ҳар йил мунтазам календарь нашр этар ва унда келгуси йил ҳақида башорат қиласар эди. Нодон ҳалқ ҳисобига боййидиган бунаقا шарлатан — қаллобларни жуда ёмон кўрган Свифт бу сохта башоратчининг таъзирини яхшигина бериб қўймоқи бўлди.

1708 йил бошларида Лондон кўчаларида Исаак Бикерстаф имзоси билан «1708 йилга башорат» деган брошура пайдо бўлди. «Менинг биринчи хабарим,— деб башорат қилганди Бикерстаф,— календарлар тузувчи Партирижга тегишли. Мен унинг жадвалини ўз методим билан текшириб чиқдим ва у кишининг қаттиқ иситмадан шу йил 29 март куни кечаси соат ўн бирларда албатта вафот этишини аниқладим. Мен у кишига бу борада ўйлаб кўришни ва ҳамма ишларини барвакт ўринлатиб олишини маслаҳат берардим».

¹ Лютеранлар ва кальвинизм — христиан динидаги оқимлар.

Бир неча кундан сўнг «Бикерстафга жавоб» номи билан янги брошюра пайдо бўлди, унда бу ном остида машҳур ёзувчи Жонатан Свифт яширганига аниқ ишора бор эди. Китобхонларга бундан кейин нималар рўй бериншини астойдил кузатиб бориш кераклиги айтилган эди. Бутун Лондон хушёргортди...

Мана, ниҳоят узоқ кутилган 29 март келди.

Эртасигаёт болалар «Календарлар автори мистер Партрижнинг шу ой 29 кундаги ўлими ҳақида ҳисобот» ёзилган варақаларни жар солиб сота бошлидилар. Ҳисоботда, қарорларда тўла битилгандек, Партрижнинг 26 март куни қандай қасал бўлгани, унинг аҳволи тобора оғирлашгани, ўлими муқаррарларгини билгач, астрологлик касб-кори мунофиқларча ҳалқни алдашга қаратилганлигига иқрор бўлгани айтилган эди. Ҳисобот охирида қуидаги хабар бор эди. Партиж, аввал айтилганидек, соат ўн бирда эмас, балки еттидан беш минут ўтганда жон берди: Бикерстаф тўрт соатга хато қилди.

Мистер Партиждек муҳтарам зот бўлса кўчаларда югуриб елар, унинг ўлими ҳақидағи «ҳисобот»ларни сотаётган болаларни тутар, мен ўлганим йўқ, тирикман, согман, мен ўша асл Партижнинг ўзиман, ўлишни хаёл ҳам қилиганим йўқ, деб жон қуидирарди.. «Ҳисобот» шу қадар пухта ва ишонарли қилиб тузилган эдики, Партижнинг уйига бирин-кетин: унинг жасадини ўлчагани тобутчи, хона деворларига қора мато тортиш учун уста, жаноза ўқиши учун руҳоний, ювиш учун ювғич келишди. Партиж аъзо бўлган китобфурӯшлар уюшмаси учун дарҳол рўйхатдан ўчирди, узоқ Лиссабондаги португал инквизиторлари эса: «Бикерстаф башорати»да айтилган гаплар амалда рўй берди, бинобарин, унинг муаллифи жоду-сеҳрлар билан алоқадор нолок кимса»,— деган хулоса билан брошюрани гулханда ёқишига киришдилар.

Бироқ Свифт шу билан тинч турмади. Ажойиб сатирик шеърлар муаллифи бўлган Свифт «Партиж ўлимига марсия» ёзди. Бу марсиянинг минглаб нусхаси бир неча соат ичида сотилиб кетди.

Нодон Партиж бу орада 1709 йилни башорат қилган янги календарни чиқариб қолди. Астролог «ёлғончи» ва «кмуттаҳам» Бикерстафни фош этар экан, аввалгидек соғ-саломат юрганини, ҳозиргина нашрдан чиқкан ушбу календарь бунга шоҳидлигини баён қиласди.

Свифт учун худди шу керак эди, холос. Рўй берган бу антика воқеага хулоса сифатида «Исаак Бикерстаф рад этади» деган яна бир брошюра пайдо бўлди. Брошюра автори шундай деб ёзди. Партиж 29 мартдан бошлаб яшайдигани йўқ, негаки ҳеч қандай тирик одам 1709 йил календарига битилган бемаъни гапларни айтмаган бўларди. Балки мистер Партиж тирилиб қолгандир? Аммо бу ҳол Исаак Бикерстафга номаълум ва бунинг ростлигига у шоҳид бўлолмайди.

Шундан сўнг Исаак Бикерстафнинг номи жудаям оммалашиб кетди, Свифтнинг дўйстлари — ёзувчи Стиль ва Аддисон бу тентакнома қаҳрамонни ўзлари нашр этадиган ахлоқий-сатирик журналга автор сифатида киритишга қарор қилишди. Стиль ва Аддисон, баъзан эса Свифтнинг ўзи ёзган мұҳим ва ўтқир мақолалар Исаак Бикерстаф номи билан эълон қилинадиган бўлиб қол-

ди; шундай қилиб, Свифтнинг муттаҳам Партрижни фош этган тўқима қаҳрамони ўз бурчини ўтагандан кейин ҳам яшайверди.

5

Йиллар ўтди. Кирол Вильгельм III вафот этди. Ҳокимият тепасига қиролича Анна келди. Бир неча йилдан бўён Франция билан, тарихда «Испан ворислиги учун» деб номланган уруш (1702-1713) давом этарди. Бу урушнинг бошланишига француз қироли Людовик XIV нинг бефарзанд испан қироли Карл II ўлимидан сўнг, унинг таҳтига ўз набираси Филипп Анжуийскийни ўтказиши кўзлагани сабаб бўлди. Бу итальян ва нидерланд ерларига, Америка ҳамда Африкадаги катта мустамлакаларга эга бўлган Европадаги буюк давлатни амалда Францияга қўшиб олиш деган гап эди. Франция қудратининг мислсиз кучайиши Англияning сув ва мустамлакалардаги мутлоқ ҳукмронлигига таҳдид соларди. Людовик XIVнинг режаларини барбод қилиш учун Англия Голландия ва Австрия билан иттифоқ тузиб, Францияга қарши уруш бошлади. Француз армияси мағлубиятга учради. Людовик XIV ўз талабларидан воз кечди ва қандай шарт қўйилса қабул қилишга тайёр эканини айтди. Ҳамма кўп йиллик урушнинг тугашини сабрсизлик билан кутарди. Лекин инглиз бош қўмондони герцог Мальборо (халқнинг ҳажвий қўшиғига тушган ўша «Мальбрук») урушни тўхтатишини атайин пайсалга соларди, чунки у ва унинг атрофидаги мансабдорлар келаётган ҳарбий маблағ ва молия ҳисобига мислсиз бойлик ортираётган эдилар.

Бу йиллар давомида, сиртдан қарагандা, Свифтнинг аҳволи ўзгармагандек эди. У илгаригидек қишлоқ руҳонийси бўлса ҳам, кўп вақтини Лондонда ўтказарди. Свифтнинг ўтиқр қалами уни сиёсий ҳаёт марказига чиқарди. Партияларнинг бошлиқлари ва министрлар унга хушомадгўйлик қилишар, саройларга таклиф этишар, унинг шарафига дабдабали зиёфатлар беришарди. Свифт ўз мавқеидан бир оз бўлса-да фойдаланишни ўйламас, лекин бошқаларга бажону дил ёрдам берарди. Унинг маслаҳати билан давлат лавозимлари ўзгартирилар, унинг таъсири остида юқори мансабга номуносиб шахслар ўз лавозимларидан маҳрум этилар, унинг одамлар ҳақидаги фикри худди қатъий ҳукмдек қабул қилинар эди.

Чўзилиб кетган уруш ҳалқа хорлик, қашшоқлик келтиради. Урушнинг давом этишидан бир неча корчалон ва банкирлардан иборат кичик бир тўда,— виглар тарафдорларигина манфаатдор эди, холос. Свифт вигларга қарши чиқди ва ториларга ён босди. Лекин у ториларнинг сиёсий маслагига қўшилгани йўқ, фақат уларнинг урушга қарши олиб бораётган ташвиқоти ўша даврда ҳалқ манфаатларига мос тушгани учучгина уларга ёндашди.

Свифт ўнлаб памфлетлар ёзди, унда виглар партиясига мансуб ва ҳадидидан ошган айрим амалдорларни, биринчи навбатда, урушни чўзишдан манфаатдор бўлган очкўз герцог Мальборони фош қилди. Свифт ташвиқотини ҳалқ қизғин кўллади.

Тез орада ҳокимият тепасига торилар келди, 1713 йилда эса Свифтнинг

бевосита таъсири остида Франция билан сулҳ шартномаси тузилди. Шундан сўнг Свифтнинг донги ва ҳурмат-эътибори шу даражада ошиб кетдикни, уни «лавозимсиз министр» деб атай бошлаши.

Энди Свифтни Ирландияда оддий қишлоқ руҳонийси ҳолида қолдириш нокулай эди. Дўстлари, уни ҳеч бўлмагандага епископ мартабасига кўтаришади, деб ишонардилар. Бироқ қиролича Анна ва юқори мартабали черков аҳли машҳур «Бочка чўпчаги» ҳамда бошқа кўргина асарларни яратган, ўша давр диний расм-руслари устидан қаттиқ кулиб, бевосита ёки билвосита қирол зотлари ва черков мансабдорлари нуфузига теккан гениал сатирикни кўнгилларига туғиб қўйишган эди. Узоқ иккиланишлардан сўнг қиролича Свифтга Дублин ибодатхонаси деканлиги (руҳонийси) мансабини беришга қарор қилди, бу фахрий сургун қилиш билан баб-баробар эди.

1714 йили қиролича Анна тўсатдан вафот этди; таҳтга янги қирол — Георг I ўтиради. Сиёsatда кўзланавётган ўзгаришлар муносабати билан министрлар граф Оксфордский ва Болинброк ўртасидаги низо кучайиб кетди. Оқибатда униси ҳам, буниси ҳам давлатга хиёнат қилишда айбланди ва судга берилиди.

Свифт бир қирол ўрнини иккинчиси олаётганини, министрлар уюштираётган фитнаю иғволарни, бирини иккинчисига чақиб, нифоқ чиқариб, мансабларидан тушишларини, улар ўрнига янги амалдорлар кўтарилишини — ҳамма-ҳаммасини кўрди. Бироқ ҳали эскича аҳволда — хорликда, қашшоқликд! қолиб келарди. Айрим ҳукумат аъзоларига таъсири қанча кучли бўлмасин, бутун давлат сиёsatини ўзgartишига экиз эканлигини англаган Свифт Англиядан бутунлай кетишига қарор қиласди. Янги вазифага рози бўлиб, Дублинга кўчиб кетади.

6

1715-1723 йиллар давомида Свифт ҳеч ёққа чиқмай Дублинда яшади, бошидан кўп кулфат, аламлар кечирди. 1724 йили, эллик саккиз ёшида, у яна сиёсий кураш марказида пайдо бўлди. Бу гал Свифт бор талант ва ғайратини шу йиллар мобайнида ўзига ёсият қадрдан бўлиб қолган ирланд ҳалқини муҳофаза қилишга бағишлади.

Свифтнинг яна сиёсий майдонга чиқишига қўйидаги воқеа сабаб бўлди. Сарой хонимларидан бири — герцогина Кендал — Ирландия учун танга-чақа зарблашни корчалон Вуд ихтиёрига бериб қўйди. Бу ишдан кетта фойда кўриш ниятида Вуд ҳаддан ташқари сифатсиз, қалбаки чақа зарблаб, бутун Ирландияни тўлдириб юборди, ҳалқ бунақа пулни олишдан бош тортди ва очиқ-оидин норозилик билдириди.

Свифт Вудга ва инглиз ҳукуматига қарши «Мовутфуруушнинг мактублари» номи билан қатор ўткир памфлетлар ёзи. Свифт дублинлик мовутфурууш номидан ёзган бу памфлетларида ирландиялик ҳар бир меҳнаткашнинг юрак-юрагига этиб борадиган содда ва ишончли иборалар билан ирландларнинг аянчли аҳволини тасвирлади, улар мамлакатининг ўз қонун-қоидалари борлигини, ҳалқнинг азалий эркини поймол этиш учун ҳеч кимга ҳукуқ берил-

маганлигини эслатиб ўтди. Свифт ирландияларнин инглизлар томонидан поймол этилган ўз инсоний ҳукуклари ва қадр-кимматлари учун кескин курашга чақирди. «Ҳамма нарса ўз қўлингизда... сиз ҳам Англиядаги биродарларингиз сингари эркин ҳалқ ҳисобланасиз ва шундай бўлишингиз зарур»,— деб уқтиргди. Свифт Ишни текинтомоқ Будни фош этишдан бошлаган Свифт, уни инглиз ҳукмронлигига қарши қўзғолонга чақириш билан якунлади.

«Мовутфурушнинг мактублари» нишонга тегди. Англия ҳукумати, зарар кўришига қарамай, Буд зарблаган танга-чақаларни бекор қилишга мажбур бўлди. «Мовутфурушнинг мактубларига шундай кенг тарқалдики, ҳар бир ирланд уни ёдаки билибина қолмай, балки унинг муаллифи ким эканлигини ҳам яхши биларди. Инглиз ҳукумати ҳам бундан хабардор эди. Бош министр Уолполь Свифтни қамоққа олишни буюрди. Бу буйруқка у Ирландиядаги инглиз нозиридан: «Свифтни қамоққа олиш учун ўн минг аскар керак»,— деган жавобни олди. Ишни босди-босди қилишга тўғри келди.

Дублин ибодатхонасининг яккаш ва шиддаткор декани бутун ирланд ҳалқининг энг азиз кишиси бўлиб қолди. Уни кўриқлаш учун маҳсус отряд тузили ва у Свифт уйи олдида кечаю кундуз соқчиллик қилиб турди. Ёзувчи шарафига Дублинда «Мовутфуруш клуби» ташкил этилди.

1726 йили Свифт Англияга қилган сафаридан қайтиб келганда бутун Дублин аҳолиси унга пешвуз чиқди, унинг келиши кўнғироқлар занги билан нишонланди. Ҳалқ орасида, гўё Свифт қадимги қудратли ва эркин Ирландияда ҳукм сурган подшолар зотидан, деган ривоят ҳам пайдо бўлганди.

«Мовутфурушнинг мактублари» ҳалқда исёнкор рух туғдирди ва ирландларни келгусида ўз миллий мустақиллиги ва сздолиги учун курашга илҳомлантиргди. Свифтнинг номи ирланд ҳалқининг миллий озодлик кураши тарихи саҳифаларига зарҳал ҳарфлар билан ёзиб қўйилган.

...Свифт ҳаётининг сўнгги йиллари оғир ва уқубатли дардга дош бериш билан ўтди. Уни ёшлигидан қўйнаб келган бош оғриқ ва кўз тиниш кучайди. Умрининг сўнгги кезларида у айниқса ғамгин ва ноҳуш бўлиб қолди, кунларини танҳоликда ўтказди, энг яқин кишиларини ҳам ёнига йўлатмади. У паришон ва фаромушхотир бўлиб қолди. Хотираси шу қадар заифлашдиди, ҳатто ўқий олмай қолди. Бир куни сайр қилиб юрган пайтида, қуриётган қайроғочга боқиб, ўз ҳамроҳига шундай деди: «Менинг ўлимим ҳам худди ана шу тарзда бошдан бошланади».

Свифт 1745 йилда, етмиш саккиз ёшида вафот эди. Қолдирган васиятига кўра, у Дублин ибодатхонасига дафн этилди. Унинг қабр тошига ўзи қолдирган қўйидаги сўзлар ўйиб ёзилган эди: «Бу ерда кафедрал черковининг декани Жонатан Свифтнинг жасади ётипти. Қаттиқ ғазаб-нафралар тугёни бу ерда унинг юрагини энди ўртай олмайди. Йўловчи, агар қўлингдан келса, улуғвор озодлик йўлида жонбозлик кўрсатган кишига тақлид қил».

7

Жонатан Свифт сир-асорорини бирор кимсага айтмайдиган одам эди. Ҳатто энг яқин дўстлари билан ҳам кўнглидаги гаплар ва ижоди борасида

сирлашмасди. Унинг таржимаи ҳоли ҳозиргача кўпгина муаммо ва ноаникликлар туғдиради.

Ҳаётидаги асосий иш — олти йилдан зиёд меҳнат қилиб яратган «Лемюэль Гулливернинг жаҳондаги бир неча олис мамлакатларга аввало жарроҳ, кейинчалик эса бир қанча кемалар капитанни сифатида қилган саёҳатлари» романини у айниқса сир тутган. Свифтнинг бошқа ҳамма асарлари каби бу китоб ҳам имзосиз чиққан. Ҳатто, 1726 йили «номаълум шахс»дан роман кўйл ёзмасини олган ношир ҳам унинг автори кимлигини билмаган.

«Гулливер» аввало ўзининг ажойиб сюжети, қаҳрамоннинг лилипутлар ва девқомат одамлар, лапутлар ва гуигнгымлар ютидан олган таассуротлари ҳайратона аниқ ва пухта тасвириланиши билан китобхонни ўзига мафтун этди. Кўплар «Гулливер»ни қизиқ, кулгили қисса деб билишди ва бу фантастик қиссада чўқур мазмун борлигини, унда инглиз тартиб-қоидалари, урф-одатлари ва сиёсатига нисбатан кескин сатира яширганини англаб етишмади.

«Гулливер саёҳатлари» ёзувчининг ўзи яшаган давр борасида узоқ йиллар юритган фикр-мушоҳадалари маҳсули бўлди.

Ғаройиб фантастик воқеа романнинг биринчи саҳифалариданоқ — кема ҳалокати туфайли Гулливернинг жимит одамчалар қўлига асир тушишиданоқ бошланади.

Атайн тўқилган ёлғон нарсалар ҳақида Свифт шундай бемалол ва ростгўйлик билан ҳикоя қиласди, гўё сўз ҳаётда ҳар қадамда учрайдиган нарса ва воқеалар устида бораётгандек туюлади. Гулливер ҳикоялари шундай асосли ва ишонарлики, биз ҳам, худди Гулливер каби, ўша жимит одамчаларни, уларни қуршаган бутун муҳитни аниқ-равshan кўраётгандек бўламиз.

Асарда ниҳоятда аниқ мутаносибликлар ва ҳажмлар, бехато арифметик ҳисоблар ва бой фактик маълумотларнинг келтирилиши хаёлни ишончга айлантиради. Масалан, Свифт Лилипутияни тасвирилаганда лилипутлар бўйини Гулливердан ўн икки баравар кичрайтиш шарти билан белгилади, бинобарин, биздан уларнинг сирти тахминан 150 марта (12X12), ҳажми эса тахминан 1700 марта (12X12X12) кичик. Кўплаб ғаройиб воқеалар ва чалкашликларнинг рўй бериши худди ана шундан келиб чиқади. Гулливерга янги костюм тайёрлаш учун лилипут чеварлари қанчалик оғир меҳнат чекканлари, унга қанча мато ишлатилганлиги, унинг бир еган тушлигига қарийб 2000 лилипут тўйиши мумкинлиги, унга бошпана топиш қанчалик қийин бўлганлиги ва ҳоказолар ҳақида автор муфассал ҳикоя қиласди.

Айни вақтда «Гулливер саёҳатлари»да берилган ҳар бир кичик чизик, ҳар бир кичик ҳол киноя-кесатиқларга шунчалик бойки, улар афсонавий Лилипутия билан Свифт давридаги Англия ўртасида кўпгина ўхашликларни кўришга мажбур қиласди. Аслида одамлар учун ғоят муҳим, улуғвор бўлиб туюлган ижтимоий воқеалар ва инсоний муносабатлар бирдан ниҳоятда кичрайтирилган ҳажмда намоён бўлиб қолади, бинобарин, у эндиnochор ва кулгили ҳол касб этади.

Гулливер ўзининг ютида қандай урф-одатлар мавжуд бўлса, лилипутларда ҳам деярли шундай эканлигини пайқайди. Масалан, бу боёқиши пака-

на зотлар ҳам улуғворлик, манманлик, худбинлик васвасасига учраган бўлиб, бойлик, мансаб ва мартаба тамғаларига катта эътибор беришар экан, ўзларининг жимит қиролларини жаҳоннинг энг қудратли ҳоқони деб ҳисоблашар экан, ораларида ифво, ғаламислик, низо ва жанжаллар тўхтамас экан.

Ухашашликлар тобора кенгая боради. Лилипутларнинг ракобатдаги сиёсий партиялари — баланд пошналиклар билан паст пошналиклар — инглиз торилари ва вигларини айнан эслатади, тухумни қайси томонидан чақиш учун бир қарорга келолмаган пойнакчилар ва учдан синдирувчилар секталари эса ўша вақтдаги диний-хурофий ихтилофларга сатирик тасвир беради. Лилипутиядан тор бўғоз ажратиб турган душман Блефуску давлати — бу, албатта, Англия билан узоқ давр уруш олиб борган Франция эди. Тортилган арқон устида ўйнаш ва император қўйган таёқ устидан сакраб ўтишда сарой аёнлари ичida энг моҳири ҳисобланган лилипутларнинг молия министри Флимнап кўп жиҳатдан инглиз бош министри Уолполга ўхшайди, лилипутларнинг ҳасис, гу-монсировчи ва кўрқоқ қироли эса, қирол Георг Iни эслатади.

«Гулливер саёҳатлари»нинг ҳар бир лавҳасида Свифт яшаган давр ижтимоий муносабатлари ва сиёсий ҳаётига ишора, киноя Борлиги бу қиёсий мисоллардан очиқ-ойдин кўриниб турибди.

Романинг иккинчи, яъни Гулливернинг баҳайбат одамлар мамлакатидаги саргузаштлари тасвирланган қисмиди Свифт Англиянинг сиёсий ва ижтимоий ҳаётидаги айrim камчиликларни ва айrim мансабдорларни эмас, балки бутун бошқариш системасини, бутун давлат тузумини фош қиласи. Охиз лилипутга айланган Гулливер бу улкач ҳаётда кўплаб кўнгилсиз воқеалар, мусибатларни бошдан кечиради.

«Саёҳатлар»нинг иккинчи қисмидаги марказий ўрин — Гулливернинг паҳлавонлар қироли билан қилган сұхбатидир. Гулливер қиролга инглиз қонунлари ва одатлари ҳақида тўла сўзлаб беради. Гулливерга лилипутлар ҳаёти қанчалик аянчлик кўринган бўлса, паҳлавонлар қиролига ҳам инсон ҳаёти шунчалик ночор ва ачинарли туюлади.

Ақлли, маърифатли монарх сўзлари билан Свифт давлат ва сиёсий арбобларнинг хоинлигини ва шахсий манфаат йўлидаги хатти-ҳаракатларини: сайдовчиларни ёллаб олиш ва бузғунчиликка имкон берадиган инглиз сайлов қонунларини; юқори палата аъзоларини эркин овоз бериш йўли билан эмас, балки меросхўрлик усулида тўлдириб туришдек, унинг фикрича, ярамас ҳолларни; суд ишларидаги сансоларлик ва лўттибозликни; мамлакат устига оғир юқ бўлиб тушадиган қонли урушларни, ёшларнинг худбин ва аҳмоқона феъл-атворга мойил бўлиб етишишига хизмат қилаётган таълимни, тарбияни ва ҳоказоларни фош этиб ташлайди.

Гулливернинг тўқима мамлакатлар: Лаптути, Бальнибарби, Лаггнегг, Глабб-додбрриб ва шунингдек, Японияга қилган саёҳатлари тасвирланган романнинг учинчи қисмиди юқоридаги фикрларнинг айнан ўзи янада кескинроқ формада берилганини кўрамиз. Гулливер Бальнибарбига турганида, адолат ва ақл тақозосига биноан ижтимоий ўзгаришлар қилиш орзуидаги маҳаллий файласуфлар билан учрашади. «Бу бечоралар,— деб хабар қиласи Гулливер,— мо-

нархларни ўзларига яқин одамни ақлли, қобил ва саҳоватли кишилар орзисдан танлашлари зарурлигига ишонтириш, министрларни умум фаровонлигини ошириш учун ғамхўрлик қилишга, жамиятга фақат катта наф етказган кишиларнигина тақдирлашга ўргатиш учун йўл-йўриқ қидириб, бош қотира-дилар; монархларга, уларнинг ҳақиқий мақсади халқ манфаатларига мос тушиди ва шунга кўра, муносиб кишиларнигина мансабга кўтариш зарур, деган фикри тушунтиromoқчи бўладилар».

Свифт бу хаёлпастларнинг рўёбга чиқмайдиган режаларини киноя билан бирин-кетин қайд қилас экан, гап орасида, инсон ҳәёти ва давлат тузуми борасида ўз шахсий ижобий қарашларини айтib ўтади. У гражданлар жамият олдидаги ўз бурчини кўркиш ва мажбурият остида эмас, балки ён-атрофдаги кишиларга нисбатан юксак онг ва масъулият туйғуси остида бажаришларини истарди.

Свифт киши қадр-қиммати бойлиги ва мартабаси билан эмас, балки унинг ақли, маънавий қиёфаси, хизмати, жамиятга келтирган чин нафи билан белгиланса, деб орзу қиласди.

Свифт бутун китоб давомида турли кўринишлардаги деспотизм ва зўравонликларни фош қилас экан, Гулливернинг кўз ўнгидан сояси бирин-кетин ўтган Рим республикаси қаҳрамонларини завқ-шавқ билан тилга олади. «Золимлар ва зўравонларни қириб, эзилган халқларнинг озодлиги ва поймол этилган ҳак-хукуқини тиклаган кишиларни кўриш менга чексиз ҳузур баҳиш этарди». Мехнат аҳли — янги-янги моддий бойликлар ва ҳаёт фаровонлигини яратадиган кишилар, Свифтнинг фикрича, чуқур ҳурмат-эътиборга сазовордир: «Кимки бир бошоқ ёки бир поя ўсимлик ўрнига бир даланинг ўзида иккисини ўстирса, у инсоният ва ўз ватани учун ҳар қанақа сиёсатдондан кўра кўпроқ хизмат кўрсатган бўлади».

Аммо Свифт ўз замондошларидан юқори туриши, узокроқни кўра олишига қарамай, дунёда ҳукм суроғтган ёмонликни қандай йўқотиш ва ижтимоий ҳулқ-ахлоқни қандай қилиб тузатиш мумкин, деган саволга аниқ жавоб берга олмади. Унинг фожиаси шунда эди, шунинг учун ҳам унинг сатираси кескин ва фамгин эди.

У халқнинг ғам-ғуссаси, баҳтсизлиги учун унинг меҳнати эвазига текин яшаётган, ўз манфаатинигина кўзлаган ҳукмдорлар, сарой аъёнлари ва очкўз бойларни айблайди. «Ҳар бир бойга мингдан зиёд камбағал тўғри келади. Шуни очиқ айтиш керакки, халқимиэнинг кўпчилик қисми хорликда кун кўришга мажбур». Свифт Гулливер тилидан «монархлар ва министрларга ишониб бўлмайди, агар имкон бўлса, уларнинг ёрдамисиз иш кўрган маъқул», деб маслаҳат беради.

Свифт Лагадодаги Буюк академия олимларини қаттиқ мазах билан тасвирлайди. Бу хомкалла хаёлпастлар ўргимчак тўридан калава, музни куйдиришдан порох, бодрингдан қўёш нурини олиш, уйни пойдеворидан эмас, балки томидан кура бошлиш каби бемаъни лойиҳалар устида машғул. Ўша вақтлардаги илмий ишларда, ҳақиқатан ҳам, ўрта асрларга хос ҳаётдан ажралган, асоссиз донишмандликлар учраб турарди. Свифт ўз даврининг энг

маърифатли кишиси сифатида, албатта, умуман илм-фанга қарши чиққани йўқ, балки давр ва ҳаёт талабидан ажралган, бирор амалий фойда келтирмайдиган илм-фанга қарши чиқди. Свифт ўз билимидан шахсий бойлик ортириш учун, оддий халқни алдаш учун фойдаланадиган олимлардан нафрлатланарди.

Жонатан Свифт фақат ўрта аср олимлари, текинхўрлар, дворянлар за руҳонийлар, монархлар олдида қуллуқ қилувчи сарой аъёнлари ҳамда амалда сохта илм-фан устидангина эмас, балки халқ бошига янгидан-янги қашшоқлик, мусибат, оғат келтирадиган эксплуатациянинг янгича формалари устидан кулди. Бойлик тўплашга муккадан кетишдек орсизлик, мустамлакаларни ташлаш, саноат ва савдо туфайли корчалонларнинг иложи борича кўпроқ бойлик ортиришиша жон-жаҳдлари билан берилишлари, айниқса Свифт нафрлатни қўзгарди.

У Лагододаги хомхаёллар академиясини тасвиirlар экан, «академиклар» инсониятни «баҳти қилиш»нинг ўнлаб йўлларини таклиф этганликларини хабар қиласди. «Фақат шуниси ачинчарлики,— деб қўшимча қиласди автор,— бу таклифларнинг бирортаси ҳам охирига етказилмаган, бўлажак маъмурчиликка интизор мамлакатлар эса ҳаробага айлантирилган, уйлар қуламоқда, аҳоли оч ва яланғоч кун кечирмоқда».

Романинг тўртинчи қисмида қаҳрамон гуигнгимларнинг афсонавий давлатига бориб қолади. Умидсизланган ва ҷарчаган Свифт Гулливернинг отлар ютида бўлишини тасвиirlар экан, энди ўзининг заҳарханда киноясига тўла эрк беради, ўз ватандошларига уларнинг ҳаёти ғайри инсоний, расво, ноҳак ва асоратли тарзда тузилганлигини исботлаб бермоқчи бўлади.

Бу ифлос ва оч икки оёқли ҳайвон ехулар Гулливерга унинг «маданийлашган» ватандошларини тобора кўпроқ эслата бошлайди ва аксинча, унга бу ювош, беозор отлар одамларга нисбатан афзалроқ кўринади, чунки уларнинг тилида «алдаш» деган тушунча мутлақо йўқ. Гулливер инсоният тамомила бузилиб кетган, одамлар инсоний қиёфаларини йўқотиб, жирканч ехуларга айланниб боришаётди, деган холосага келади.

Свифтнинг ғазабли ва аччиқ сатирасида инсон ҳаётининг барча асосларини тамомила инкор этишдан бошқа ҳеч нарсани пайқамайдиган буржуя танқидчилари, бир овоздаи Свифтни одамсевмас деб аташади ва бу одамсевмасликни ёзувчининг ярамас ҳарактеридир, деб изоҳлашмоқчи бўлишади. Ҳоким синвлар буюқ сатирикка туҳмат ёғдиришдан манфаатдор эди, чунки Свифт сатираси қанчалик кескин ва аламили бўлмасин, унинг асосида ҳаёт-бахш руҳ муқаррар эди, у «оқибат натижада ақл зўравонликдан устун чиқишидан» ноумид эмасди.

Свифт дунёни қайтадан қурадиган, тузатадиган муқаррар келажакка умидвор бўлган ҳолда, бедодлик ва шафқатсизликларга тўла мавжуд ҳаётни рад этади. Свифт умид қилган узоқ келажак унинг кўз олдида туманли, ноаниқ тусда шаклланса-да, лекин у, айни замонда, қарор топган мавжуд жамиятга — барча нуқсон-иллатлари ёзувчи томонидан кескин фош қилиб ташланган буржуя жамиятига ўхшамас эди. Бироқ Свифт, кишини киши томони-

дан эксплуатация қилишга асосланган тузум мавжуд экан, ўз идеаллариничг рүёбга чиқишидаги зарур шарт — инсоннинг маънавий камолотга эришиши мумкин эмаслигини ҳали тушунмас эди.

«Сатира чинакам сатира бўлиши ва ўз мақсадига эришиши учун,— деб ёзган эди буюк рус сатириги М. Е. Салтиков-Шчедрин,— биринчидан, ижодкор орзу қилган идеални ўқувчига таъсир эттира билиши ва иккинчидан, ўз тиги қаратилган нарсани тўла ва равшан англатиши лозим»¹.

Свифт асарларини ўқир экачмиз, у қаттиқ кулган ва кескин рад этган барча нуқсонларга ёзувчининг тамомила қарама-қарши бўлган ижтимоий ва аҳлоқий идеалларини доимо ҳис этиб борамиз. Свифт сатираси нишонга бехато уради, бу нишонни китобхон худди авторнинг ўзи каби аниқ-равшан кўриб туради. Свифт жуда изчил ва маънодор мулоҳазалар юритади ва ху-лосалар чиқаради. Унинг барча қочириқ ва ишоралари осонлик билан изоҳланади ва XVIII аср Англиясининг ижтимоий ҳамда сиёсий ҳаётини аниқ, конкрет ҳолда гавдалантиради. «Гулливер саёҳатлари» — жаҳон адабиёти-нинг энг ажойиб сатирик асарларидан биридир.

Моҳир сатирик, ўз замонасидаги Англиянинг барча иллатларини дадил фош этиб ташлаган, «кулугвор озодлик, ақл ва адолат йўлгода жонбозлик кўрсатган» Жонатан Свифт буғунги кунда ҳам илғор инсоният учун яқин кишидир. Унинг ғазабли ва жўшқин китоби ҳалқларни эзишга, зулм ва ёвузликларга қарши ҳозир ҳам миллионлаб ўқувчилар қалбида нафрат қўзғатмоқда.

Е. БРАНДИС

¹ М. Е. Салтиков-Шчедрин. Тўла асарлар тўплами, VIII-том, 297-бет,

ИЗОҲЛАР

Биринчи қисмга

I БОБ

7-бет. Вандимен Ери — Австралияниң жануби-шарқ томонига жойлашган Тасмания оролининг эски номи.

II БОБ

17-бет. «Ерни миннатдор бўлсанг, босаман дейдиган виқорли одам эди.»— Авторнинг фикрича, Лилипутияниң қироли 1714 йилдан 1727 йилгача ҳокимият тепасида бўлган Англия қироли Георг I ни эслатиши керак. Свифт эҳтиёткорлик қилиб, лилипут қиролини хунук ва пак-пакана Георгга ўхшатиб тасвирламаган, аммо лилипут қиролининг баъзи сифатлари уникига ўхшаб кетади. Георг I га ўхшаб лилипут қироли ҳам хасис, давлатни идора қилиш ишларига аралашмайди, давлат ташвишини ўз министрларига ишониб топшириб қўяди.

17-бет. «...У йигирма саккиз ёшу тўққиз ойлик, холос.»— Свифт бу билан лилипутлар умри оддий одамлар умридан анча узун, демоқчи.

17-бет. «...зарбоф ва кумуш ранг ип билан тикилган юбка.»— Свифт яшаган даврдаги замонавий модага ишора. Аристократ хонимларнинг кийимлари XVIII аср бошларида одатдан ташқари дабдабали бўлиб, зарбоф ва кумуш ранг иплар билан тикилган, уларга қимматбаҳо тошлар қадалган. Шунаقا кийимнинг биттаси бутун бир бисот баҳосига тенг турарди.

21-бет. «...нима топган бўлишса ҳаммасини рўйхатга олиши.»— Бу ерда Георг I нинг бош министри Роберт Уолполь томонидан якобитчиларга, яъни Георг I ни ағдариб ташлаб, ўрнига 1688 йил революцияси пайтида Англиядан ҳайдаб юборилган қирол Яков II Стюартнинг ўғлини —«даъвогарни» таҳтга ўтқазиши тарафдорларига қарши таъсис этилган махфий комитет фаолияти устидан кулинади. Свифт Гулливернинг шуб-

ҳали, нодон амалдорлар томонидан тинтув қилинишини моҳирлик билан тасвирлайди; амалдорлар ўзлари топган буюмларнинг нимага ишлатилишини мутлақо билишмайди, лекин протоколларига ҳаммасини ҳафсала билан ёзиб чиқишади.

III БОБ

26-бет. «...Флимнап сакрашда алоҳида довруғ таратган.» — Флимнап номи замирида 1721 йилдан бошлаб виглар министрлиги бошида турган, Свифт ўта ёмон кўрган бош министр Роберт Уолполъ назарда тутилади. Свифт Уолполнинг сиёсий фаолиятини дорбознинг эпчиллик билан сакрашларига ўхшатади.

27-бет. «...машқларни ўринлатиб бажарганларнинг иккинчи сига қизил, учинчисига яшил ип берилади.» — Мовий, қизил ва яшил иплар инглиз орденларининг ранги.

29-бет. «...иложи борича оёқларимни кенг кериб, Колосс Родосский ҳолатида...» — Колосс Родовский — Родосс шаҳри гаванига кираверишдаги бўйи 72 метрли мис ҳайкал. Ривоятга кўра, ҳайкалнинг кенг керилган оёқлари орасидан кемалар ўтган.

31-бет. «...бизга ҳужум қилиш учун ҳозир қуролланаётган...» — Лилипуттия билан Блефуску ўртасидаги муносабатлар испан мероси учун олиб борилган уруш (1702—1913 й.) давридаги Англия ва Франция муносабатини эслатади. Ишора очиқ-ойдин билиниб қолмаслиги учун Свифт Лилипуттияни қитъада, Блефускуни оролда деб кўрсатади.

IV БОБ

35-бет. «Биринчилари баланд пошина тарафдорлари, иккинчилари паст пошина тарафдорлари.» — Тремексенлар ва Слемексенлар партиялари замирида Свифт бир-бирига душман бўлган тори ва виглар партиясини кўрсатмоқчи бўлади. У партиялар ўртасидаги кураш баланд ва паст пошиналар учун курашга айланиб кетганини айтиш билан, ана шу партиялар ўртасидаги келишмовчиликлар давлат аҳамиятига мутлақо молик эмаслигини кўрсатмоқчи бўлади. Лилипутлар императорининг паст пошнага бунчалик ҳирс қўйиши, виглар партиясига мансуб бўлган Георг I нинг тахтга ўтиргач ҳукумат муассасаларидан барча ториларни ҳайдашига ишора.

35-бет. «...олий ҳазратлари бир оз оқсайди».— Қирол Георг II (1727—1760)дан кейин анча вақтгача қайси партияни афзал кўришни билмай, ўз саройига вигларни ҳам, ториларни ҳам таклиф қилган шаҳзода Уэльскийга ишора.

36-бет. «...тухумни уч томонидан синдириш.» — Пойнакчилар ва учдан синдирувчилар партиялари — христиан черковини католик ва протестант черковига бўлиб юборган диний парокандаликнинг сатирик тасвири. XVI асрда, протестант ёки реформациян ҳаракат пайдо бўлганда, диний масалалар бўйича протестантларнинг католиклар билан қураши, аслида, Рим папаси ва католик черковининг барча соҳаларда давлат ҳамда хўжалик ишларига аралашибига қарши қураши эди. Кейинроқ, протестантлар томонидан бошланган диний урушлар тамом бўлиб, барча мамлакатларда феодализмни битиришга ёрдам берган туб иқтисодий ва ижтимоий ўзгаришлар юз бергач, католиклар ва протестантлар ўртасидаги келишмовчиликлар тор диний ихтилофларга айланиб қолди ва бу, Свифтнинг фикрича, пойнакчилар ва учдан синдирувчилар ўртасидаги ихтилофлар каби аҳамиятга мутлақо молик эмас. (Свифт ўзининг диний масалаларга муносабатини «Бочка чўпчаги» китобида батафсилроқ баён қилган).

36-бет. «...қўзғолон қатнашчиларини ўз мамлакатларида яширишган.» — Ўлган ҳукмдор замираидан ватанга хиёнат қилгани учун Англия буржуя революцияси даврида алоҳида трибунал ҳукми билан қатл этилган (1649 й.) қирол Карл I кўзда тутилади. Тожидан айрилган ҳукмдор эса қирол Яков II, у 1688 йилдаги «Шонли революция» деб номланган давлат тўнтариши натижасида Францияга қочиб кетган. Франция қироли Людовик XIV (1643—1715) кўп жиҳатдан Блефуску қиролини эслатади, у Англияга қарши урушга тайёргарлик кўраётуб, англиялик сиёсий эмигрантларга, айниқса якобитчиларга ҳомийлик қилган. Чунки у Яков II ни Англияning қонуний қироли деб билган.

37-бет. «...ҳар бир диндорнинг ўз шахсий иши.» — Свифт бу гапи билан диний ихтилофларга нисбатан ўз муносабатини билдиримоқчи бўлади.

V БОБ

40-бет. «...ҳокими мутлоқ бўлиб қолади.»— Испан мероси учун бўлган урушда инглиз бош қўмандони герцог Мальборо (Черчиль) Францияда қатор ғалабаларни қўлга киритди. Тарихчиларнинг таъкидлашича, агар уруш шу йўсинда кетаверса, Франциянинг таслим бўлиши ҳеч гап эмас эди. Бироқ урушнинг чўзилиб кетиши туфайли юз берган қийинчиликлар жонга теккан ва халқнинг қаҳр-ғазаби шу қадар ошиб-тошган эдики, урушни давом эттириш тарафдорлари — виглар министрлиги 1710 йилда истеъфога чиқишига мажбур бўлди. Лорд Болинброк бошлиқ янги торилар министрлиги Мальборони дарҳол Франциядан чақириб олди ва сулҳ тузишга ошиқди. Бу ерда ва бундан кейин Гулливер кўпроқ Болинброкка ўхшаб кетади.

42-бет. «Император олдида менинг виждоним пок эди.»— Бу ерда гап Уолполь томонидан Болинброкка қўйилган айб ҳамда ҳали Англия ва Франция уруш ҳолатида бўлган бир пайтда унинг француз ҳукумати билан маҳфий музокаралар ўрнатгани тўғрисида боради. Болинброк таъқибдан қутулиб, Францияга қочиб кетади ва кўп йиллар сургунда юради.

VI БОБ

45-бет. «...жазолашдан кўра мукофотлаш мақбулроқ...»— Англиядаги кўпгина суд муассасаларида грек маъбудаси — адолатли суд тимсоли Фемиданинг сурати бор. Фемида кўпинча кўзи боғлиқ, бир қўлида яланғочланган қилич, бошқасида эса адолат тарозисини ушлаган ҳолда тасвирланади. Лилипутларнинг ҳушёр ва зийрак адолатли суди кўзи кўр Фемидага истехゾ билан қарама-қарши қўйилади.

VII БОБ

53-бет. «...советнинг маҳсус комиссиялари ўта маҳфий кенгашлар ўтказди...»— Бу ўринда, Уолполь раислигига 1715 йилнинг 15 апрелида «сулҳ тузиш (Утрехт сулҳи) ва қироличанинг собиқ министрлиги фаолиятига тегишли масалаларни текшириш учун» таъсис этилган маҳфий комитет назарда тутилади. Бу комитет, давлатга хиёнат қилиш борасида министрлар Болинброк ва граф Оксфордскийга қўйилган айбни тасдиқлайди.

55-бет. «Унда яна кўпгина муҳим нарсалар бор эди.»— Айб-номада юридик ҳужжатлар услуби, шунингдек, Свифтнинг фикрича, Болинброкнинг хиёнат қилганлиги ҳақидаги айбноманинг етарли асосланмаганлиги устидан кулинади.

59-бет. «...жазо ҳам шунчалик ваҳшиёна ва қурбон шунчалик беозор бўлади.»— Ҳокимиятдан туширилган Стюартлар сулоласи тарафдорлари 1715 йилда тахта даъвогар Яков III фойдасига қўзғолон кўтаришди. Қўзғолон бостирилиб, кўп одамлар қатл қилингач, ҳукумат қиролнинг ўта марҳамат ва шафқат кўрсатганлиги ҳақида варақалар тарқатди.

60-бет. «...аҳоли аллақачонлардан бери мени орзиқиб кутаётган жойга...»— Болинброкка ва унинг Францияга қочиб кетишга (1715 йил) илгаритдан тайёрланганига янги ишора; Болинброк кейинчалик Гулливер сингари ўзини оқлашга уринади: бундан сўнг Англияда қолиш, унинг учун ўзини ихтиёрий равишда ўлимга тутиб бериш билан тенг эди.

VIII БОБ

63-бет. «...бундай оғир кулфатдан...» — Сиёсий фитналар ва Болинброкнинг Франциядаги фаолияти фақат Англия министрлигини ташвишга солмай, балки Людовик XIV ва унинг саройини ҳам анча безовта қилиб қўйди. Бу ҳол ҳар икки ҳукумат ўртасидаги муносабатларда ортиқча чигалликларни келтириб чиқарди.

66-бет. «...ўзларининг майин жунлари билан...»— Бу ерда Англия қонунчилигининг инглиз жун саноатини ҳар тарафлама қўллаб-қувватлаб, ирланд жунини ташқарига чиқаришга тўсқинлик қилгани, натижада Ирландия экономикасига ва аҳоли фаровонлигига путур етгани кинояли тарзда баён қилинади. Свифт ўзининг бир қанча бошқа асарларида ҳам бундай сиёсатни қоралайди.

Иккинчи қисмга

I БОБ

71-бет. «...кема мачталари қанча елканга бардош берса...»— Свифт бўронни бундай тавсифлаш билан ўша вақтларда ёзилган

денгиз саёчтномалари ва саргузашт романларда маҳсус денгиз терминларини сунистеъмол қилинишини киноя остига олади.

72-бет. «...ён ярдга тўғри келарди.»—Аҳолисининг ҳар бир қадами ўн ярдга (тўққиз метрдан зиёдроқ) тенг келадиган улканлар подшоҳлиги билан дастлабки танишувнинг ўзиёқ улканлар ва уларни қуршаб олган нарсаларнинг бўй-басти ҳақида хулоса чиқаришга имкон беради. Гулливер лилипутлардан неча марта катта бўлса, улканлар ҳам ундан шунча, яъни ўн икки марта катта. Улкан одамлар ва Гулливер Бробдингнегда бўлган пайтида учратган нарсаларни таърифлашда ана шу нисбатга қатъий риоя қилинади.

III БОБ

89-бет. Феникс — Миср мифологиясидаги афсонавий қуш. У ўлим яқинлашганида ўз уясида ўзини ёндириб юбориш ва кулдан яна қайтадан пайдо бўлиш хусусиятига эга. Кўчма маънода — бу табиат мўъжизаси, одатдан ташқари ҳодиса ҳисобланади.

90-бет. «...инсоният билимининг улуғ тараққиёти...» — Свифт етарли текширилмаган табиат ҳодисаларини ўрганиш ўрнига, кўпинча туманли, мазмунсиз фикрларга берилиб кетган ўз замонасидағи олимлар устидан кулади.

IV БОБ

97-бет. «...Япония билан Калифорния ўрталиғида океан бор». — XVIII аср географлари, Япония Америка билан қуруқлик орқали туашганми ёки улар ўртасида сув бўшлиғи борми, деган масалада бир-бирлари билан келиша олмасдилар.

101-бет. «...Солсберидағи собор қўнғироқхонасидан ҳам паст эди». — Солсберидағи собор қўнғироқхонасининг баландлиги бир юз йигирма икки метр. Улканлар қироллигидаги минора маҳаллий аҳолига бағоят таъсир кўрсатиши учун унинг баландлиги 1464 метр (122Х12) бўлиши керак.

101-бет. «Авлиё Павел гумбази» — Лондондаги авлиё Павел собори гумбазининг диаметри ўттиз метрдан ортиқ.

VI БОБ

112-бет. Демосфен — эрамиздан аввалги IV асрда яшаган қадимги грек нотиги; Цицерон — қадимий Римнинг давлат арбоби ва нотиги; эрамиздан олдинги I асрда яшаган.

112-бет. «Шавкатли пәрлар палатасида» — Англия пәрламенти — юқори ва қўйи палатадан иборат қонун чиқарувчи олий муассаса. Юқори палата пәр ёки лорд узвонига эга бўлган олий табақа вакиллари ҳисобига мерос тариқасида тўлдирилади. Шунинг учун ҳам у пәрлар ва лордлар палатаси деб номланади. Қўйи палата (ёки вакиллар палатаси) сайланган вакиллар билан алмаштириб турилади.

115-бет. «...ўринсиз ҳамда номақбул деб ҳисоблайман.» — Улканлар қиролининг танбеҳларида Англия ижтимоий тузумидаги нуқсонларга эътибор берилади. Свифт ана шу нуқсонларни ўзининг сиёсий памфлетларида ҳам омонсиз танқид қилган.

115-бет, «...қўйи палата аъзолари бўла оладими?» — Улканлар қироли таклиф қилган масалалар Англия суд қонунчилигининг турли томонларига тааллуқлидир: бу ерда суд ишларини юритишдаги сунистеъмолчилик, сансоларлик, ҳаддан ташқари расмиятчилик ва бошқалар танқид остига олинади.

Учинчи қисмга

I БОБ

139-бет. «...денгизга улоқтираман.» — Голландияликларнинг инглизларга нисбатан шарқдаги душманлиги Англия ва Голландиянинг дengизларда ҳамда мустамлака мамлакатларида рақобат қилишлари туфайли келиб чиқсан, бу ҳақда ўша замон сайдхлари кўп ёзишган.

II БОБ

146-бет. «...тўғри фикр юритувчи китобхонлар эътиборига...» — Свифт ўша замондаги машҳур олимларнинг айрим сўзларнинг келиб чиқиши ҳақида ўринсиз фикр юритишларидан кулади.

149-бет. «...ундан нур олувчи...» — Қиёмат-қойим яқинлашашётгани ҳақидаги астрономик назариялар ўша вақтларда кенг тарқалган эди.

III БОБ

152-бет. «...ҳозир жуда оқсаётган...» — кометаларнинг келиб чиқиши, уларнинг олам бўшлиғида ҳаракат қилиши, ерга ва қуёшга яқинлашиши ва ҳоказоларга доир турли назариялар Свифт замонасидаги олимлар ўртасида қизғин баҳсларга сабаб бўлган. Мазкур масалалар билан Лондондаги қирол жамияти кўп шуғулланган; Свифт романнинг учинчи қисмидаги турли бобларда бунга шама қилиб ўтади.

IV БОБ

160-бет. «...жулдур кийимларда юришибди.» — Бу бобда Англияда сон-саноқсиз акционерлик компаниялари ва коммерсия жамиятлари пайдо бўлган 1719, 1720 ва 1721 йиллардаги чайқовчилик шавқ-завқи кулги остига олинади, ана шу компания ва жамиятларнинг ташкилотчилари бўлмиш уддабурролару авантюристлар ҳар қандай гапга ишонувчи оммани тезроқ бой бўлишнинг кўз кўриб қулоқ эшитмаган йўллари билан лақиллатишган. «Совун пуфаклари» деб ном олган бу компаниялар қандай тез пайдо бўлган бўлса, шундай тез синади, ўз пайчиларини эса хонавайрон қилади. Свифт худди ана шу темада «Инглизсовун пуфаклари тажрибаси ҳақида» номли сатира ёзган.

V БОБ

164-бет. «...йўғон ва пишиқ...» — 1710 йилда Бон исмли уддабурро француз брошюра чиқариб, унда ўргимчак ипидан пайпоқ ва қўлқоплар ишлаб чиқариш усулларини таклиф қилди. Ҳеч қандай муваффақиятга олиб келмаган бундай тажрибалар кейинчалик ҳам амалга оширилган.

164-бет. «...сув қисмини сузишмоқда.» — Свифт замонида ҳавонинг таркиби ҳали маълум эмасди.

VI БОБ

168-бет. «...ана шу хомқовоқларнинг миясида...» — Бу ердаги киноя остида Свифтнинг ўз ижобий қарашлари ётганилигини тушуниш унча қийин эмас.

169-бет. «...айниқса ўнг қўл...» — порахўрликка қилинган ишора.

171-бет. «Маҳаллий аҳоли Лангдэн деб атаган...»— Трибния ва Лангдэн — анограммалар (ҳарфларнинг ўрин алмашуви). Бу ерда Британия ва Энгланд (Англия) дейилмоқчи.

VII БОБ

173-бет. Некромантия (грекча)— келажакни билиш учун мархумлар соясини чақириш. Бундай бидъат қадимги дунёда ва ўрта асрларда кенг тарқалганди.

175-бет. Буюк Искандар — Македония подшоси (эрамиздан аввалги IV аср, қадимги дунёning машҳур саркарда ва давлат арбоби. У Арбела ёnidаги жангда (эрамиздан олдинги 331 йил) Эрон устидан катта ғалаба қозонган.

175-бет. Ганнибал — Карфагенли саркарда (эрамиздан олдинги III—II асрлар). Римликлар билан жанг қилган. Афсонада айтилишича, Альп тоғларидан ошиб ўтайдиганида унинг армияси йўлини катта харсанг тош тўсиб қўйган. Ганнибал тошни олов ёқиб қиздириш ва сирка сепиб юмшатиш ҳақида буйруқ беради ва шундан кейин тошни қазиб ўтади.

176-бет. Кай Юний Брут — Рим сенатори, Цезарнинг қотили. қадими Римнинг саркардаси ва сиёсий арбоби. Ягона диктаторлик ҳокимиятини ўрнатган; Гней Помпей — Цезарь билан рақобат қилишга киришган Рим саркардаси.

176-бет. Кай Юний Брут — рим сенатори, Цезарнинг қотили.

176-бет. Марк Юний Брух — Кай Юний Брутнинг отаси; Суқрот — машҳур грек файласуфи (эрамиздан олдинги V аср); — Эпаминонд — грек (фиван) саркардаси (эрамиздан олдинги V—IV асрлар); Кичик Катон — Римнинг давлат арбоби; у Цезарнинг мустабид ҳокимлигига қарши кураш олиб борган республика аристократлар партиясига бошлилик қилган; Томас Мор (1480—1535) — машҳур инглиз файласуфи ва давлат арбоби, у «Утопия» деган китобида келажакдаги идеал давлат ҳақидаги фикрларини баён қилган.

176-бет. Секстумвират — олтилар ҳамкорлиги.

VIII БОБ

177-бет. Гомер — қадими Грециянинг афсонавий шоири, «Илиада» ва «Одиссея» номли қаҳрамонлик досгонларининг му-

аллифи (эрамиздан олдинги IX—VIII асрлар); Арасту — машхур грек файласуфи ва олими (эрамиздан олдинги IV аср).

177-бет. Дунс Скот ва Петр Рамус — Арасту асарларига изоҳлар ёзган ўрта аср файласуфлари.

177-бет. Рене Декарт ва Пьер Гассенди — XVII асрдаги машхур француз файласуфлари.

177-бет. Эпикур — улуғ грек файласуфи (эрамиздан олдинги IV—III асрлар).

178-бет. Гелиогабал — рим императори (III аср).

178-бет. Агесилай — грек (спарта) подшоси (эрамиздан олдинги IV аср).

181-бет. «...Саройда ўрганиш мумкин бўлган ҳамма қусурларга...»— Свифт замонасида сайловчиларни пул эвазига ўз томонига оғдириш ва порахўрлик авж олган эди, бу ҳол унинг сатирасига кўп марта мавзу бўлган.

IX БОБ

182-бет. «...фақат голландларни қўйишади.».— 1637 йилда христианлар қўзғолони бостирилгач, голландлардан бошқа барча европаликларнинг Японияга киришига чек қўйилган.

183-бет. «...тахт олдигача эмаклаб боришни ва тупроқни ялашни...»— Свифт бу эпизодда қирол ҳамда унинг арзандалари олдида хушомадгўйлик ва лаганбардорлик қилиш, боши ерга теккунча таъзим этиш удумлари устидан кулади. Бундай удумлар Георг I ва бошқа европа подшолари саройда авжига чиққан эди.

X БОБ

188-бет. *Perpetuum mobile*— абадий ҳаракат, Бирорта ташқи манбадан энергия олмай абадий ва ҳеч тўхтамай ишлайдиган машинани— абадий двигателни қуриш учун узоқ вақт беҳуда уринишлар бўлган.

Ҳамма касалларга даво бўладиган универсал дори-дармонларни излаб топиш ҳам зўр орзуга айланган, абадий двигателни яратишдаги каби бир неча бор муваффақиятсиз тажрибалар ўтказилган.

XI БОБ

194-бет. «...бут топташ маросими...» — Сайёхларнинг ҳикоя қи-
лишича, XVII ва XVIII асрларда Японияда христиан динига
мансуб бўлганларни бут топташга мажбур қилишган. Ўзининг
христиан динига мансуб эмаслигини ана шу маросим орқали
билдирмаган кишиларни қийнашган, қатл этишган. Японияда
христианларни таъқиб қилиш 1873 йилгача давом этган.

Тўртингчи қисмга

V БОБ

219-бет. «...миллион-миллион кишилар ҳаётини сўндириди.» —
Бу ерда гап черковда парчаланишни бошлаб берган ва католик-
лар билан протестантлар ўртасида қонли урушларни келтириб
чиқарган. диний урф-одатлар ва сирлар устида бормоқда.

220-бет. «...шу даромад ҳисобига яшашади.» — Даромад қи-
лишнинг тасвирланган услуби XVIII асрларда бир қанча майдা
давлатларга бўлинib кетган Германияда кенг қўлланилган.
Англия қироли Георг I ҳам ўзининг Ганновердаги мол-мулкини
қўриқлаш учун ёлланма немис солдатлари хизматидан фойда-
ланган. Хорижий армияларга солдат сотиш XVIII аср прогрес-
сив ёзувчилари асарларида ҳам шармандали жиноят сифатида
қораланган. Масалан, Ф. Шиллернинг «Макр ва муҳаббат» дра-
маси.

224-бет. «...улар қонунга қаттиқ амал қилишади.» — Свифт
суд лўттибозлигини кўрсатиш билан инглиз адолатли судидаги
нуқсонларни омонсиз танқид қиласди. Бундай танқидга роман-
нинг иккинчи қисмида ҳам катта ўрин берилган.

VI БОБ

227-бет. «...ўз министридан қутулмоқчи бўлган...» — Свифт-
нинг бу кинояси ўша замон медицинасининг нойор аҳволдá экан-
лиги билан изоҳланади. Бунинг устига кўпгина алдамчи ва тов-
ламачилар ўзларини враҷ деб кўрсатиб, медицина обрўсини
ерга уришган.

IX БОБ

238-бет. «...ҳанузгача номаълум.»— XVIII асрда оммалашган — ерда ҳаётнинг ўз-ўзидан туғилиши назарияси кўзда тутилмоқда.

XII БОБ

257-бет. «...улар китобхонларнинг олдига похол солиб қўйишиади.»— XVIII асрларда Англияда чиндан ҳам ёзувчилар йироқ ва кам маълум бўлган мамлакатлар ҳақида ҳаққоний саёҳатномалар ёзишган, бироқ китобхоннинг қизиқишини орттириш учун қиссаларини ҳар хил ёлғон ва уйдирмаларга тўлдиришган. Эҳтимол, Свифт бу ўринда ўзининг адабий рақиби Даниэль Дефони назарда тутгандир, чунки у довруғ таратган «Робинзон Крузо» романида ҳам фактик хатоларга ва ноаниқликларга йўл қўяди.

258-бет. Фердинанд Кортес (1485—1547) — Мексикани испан мулкига қўшган испан истилочиси.

МУНДАРИЖА

Биринчи қисм

ЛИЛИПУТИЯГА САЁХАТ

Биринчи боб.— Автор ўзи ҳамда ўз оиласи ҳақида баъзи бир маълумотларни маълум қлиади. Саёҳатга бўлган дастлабки майл. У кема ҳалокатига дуч келади. Сузиб ўзини кутқаради ва лилипутлар мамлакати соҳилига эсон-омон етиб олади. Уни асир қилиб, мамлакат ичкарисига олиб кетишади

5

Иккинчи боб.— Лилипутия императори кўпгина амалдорлари кузатувида авторнинг ҳузурига ташриф буюради. Императорнинг ташқи қиёфаси ва кийимларининг тавсифи. Олимларга лилипутлар тилини авторга ўргатни топширилади. У ўзининг одоблилиги билан император марҳаматига мусассар бўлади. Авторнинг чўнтакларини тинтуб қилишади. Унинг қилич ва тўлпончасини олиб қўйиши

16

Учинчи боб.— Автор усталик билан император, сарой хонимлари ва кавалерларининг кўнглени овлайди. Лилипутия саройидаги кўнгил очишнинг таърифи. Авторга маълум вакътларда озодлик берилади

25

Тўртинчи боб.— Лилипутия пойтахти Мильдендо ва император саройининг таърифи. Авторнинг бош котиб билан давлат ишлари хусусида сұхбатлашуви. Автор императорга унинг олиб бораётган урушидаги ўз хизматини таклиф қиласди

33

Бешинчи боб.— Автор ўта антика ўйи туфайли душман ҳужумининг олдини олади. Унга юксак унвон беришади. Блефуску императорининг элчилари келиб, сулҳ тузишни сўрашади

37

Олтинчи боб.— Лилипутиянинг ахолиси, уларнинг фани, қонунлари, урғодатлари ҳақида; улардаги бола тарбиялаш системаси. Авторнинг шу мамлакатда кечирган ҳаёти. Аслзода бир хонимнинг авторни оқлаши

42

Еттинчи боб.— Автор ўзини давлатга хиёнат қилишда айблашга шайланётгандарини билади. У Блефускуга қочиб кетади. У ёқда унинг кутиб олинishi

52

Саккизинчи боб.— Автор қулаг фурсат шарофати билан Блефускуни тарқ этиш имконига эга бўлади ва бир қанча қийинчиликлардан кейин эсон-омон ўз ватанига қайтиб келади

61

Иккинчи қисм

БРОБДИНГНЕГГА САЁХАТ

Биринчи боб.— Кучли довул тафсилоти. Ичимлик сув келтириш учун катта қайиқнинг жўнатилиши. Автор унда мамлакатни текшириш учун жўнайди. Уни соҳилда қолдириб кетишади; уни ўша ерлик бир одам олиб кетади ва фермерга элтиб беради. Авторнинг фермада қабул қилиниши ва у ерда юз берган турли ҳодисалар. Маҳаллий аҳолининг таърифи

69

Иккинчи боб. — Фермернинг қизи. Авторни қўшни шаҳарга, сўнг пойтахтга олиб кетишади. Саёҳат тафсилоти	81
Учинчи боб. — Авторни саройга талаб қилишади. Малика уни фермердан сотиб олади ва қиролга кўрсатади. Автор олий ҳазратларининг энг машҳур олимлари билан мунозара қиласди. Уни саройдаги бир хонага жойлаштиришади. У маликанинг жуда катта илтифотига сазовор бўлади. У ўз ватанининг шарафини ҳимоя қиласди. Унинг маликанинг паканаси билан жанжаллашуви	87
Тўртинчи боб. — Мамлакат таърифи. Автор таклифи бўйича география харитасига тузатиш киритиш. Қирол саройи. Пойтахт ҳакида биринки оғиз сўз. Авторнинг қандай саёҳат қилгани. Бош ибодатхона таърифи	97
Бешинчи боб. — Авторнинг турли саргузаштлари. Автор ўзининг денгизда сузиш бўйича маҳоратини намойиш қиласди	102
Олтинчи боб. — Қирол ва малика кўнглини хушнуд этиш учун авторнинг турли эрмакларни ўйлаб топиши. У ўзининг музика чалишдаги қобилиятини намойиш этади. Қирол Европанинг ижтимоий тузилиши билан қизиқади. Авторнинг айтганларига қиролнинг эътиrozлари	109
Еттинчи боб. — Авторнинг ўз ватанига бўлган меҳри. У қиролга фойдали бир таклифни қиласди, лекин қирол уни рад этади. Қиролнинг сиёсат соҳасидан мутлақо хабарсизлиги. Бу мамлакатдаги илммаърифат. Унинг қонунлари, ҳарбий таъъим ва партиялар	117
Саккизинчи боб. — Қирол билан малика давлат чегараси томон саёҳатга отланышади. Автор уларни кузатиб боради. Автор мамлакатни қандай тарқ этганининг батафсил баёни. У Англияга қайтиб келади	123

Учинчи қисм

ЛАПУТУ, БАЛЬНИБАРБИ, ЛАГГНЕГГ, ГЛАББДОБДРИБ ВА ЯПОНИЯГА САЁҲАТ

Биринчи боб. — Автор учинчи саёҳатга отланади. У қароқчилар қўлига тушади. Ёвуз голландиялик. Автор одам яшамайдиган оролда. Авторни Лапутуга қабул қилишади	137
Иккинчи боб. — Лапутуликларнинг характеристири ва урф-одатлари. Лапуту фани. Қирол ва унинг саройи. Авторнинг саройда қандай қабул қилишгани. Лапутуликларнинг ҳадик ва ташвишлари. Лапутуликларнинг хотинлари	143
Учинчи боб. — Хозирги замон фалсафаси ва астрономияси ҳал этган масала. Лапутуликларнинг астрономия соҳасида эришган ютуқлари. Қиролнинг қўзғолони бостириш усули	150
Тўртинчи боб. — Автор Лапутуни тарқ этади. Уни Бальнибарбига тушариб қўйишади. Авторнинг пойтахтга келиши. Пойтахт ва унга яқин жойларнинг таърифи. Бир амалдор авторни ўз уйига меҳмондўстлик билан қабул қиласди. Унинг ана шу амалдор билан сухбати	155
Бешинчи боб. — Автор Лагадодаги Улуғ академияни бориб кўради. Академиянинг тўлиқ таъриф-тавсифи. Профессорлар шуғулланадиган фан ва санъатлар	162
Олтинчи боб. — Академия таърифининг давоми. Автор баъзи такомиллаштиришларни таклиф қиласди, булар зўр мамнуният билан қабул қилинади	168
Еттинчи боб. — Автор Лагадони тарқ этади. Унинг Мальдонадага келиши Лаггнегга жўнаш учун кема йўқ. Автор Глаббдобрибга қисқа	

Муддатли саёҳат қиласи	172
Саккизинчи боб .— Глаббдорбдириб таърифининг давоми. Қадимий ва янги тарихга тузатишлар	177
Тўққизинчи боб .— Автор Мальдонадага қайтади ва кемада Лагнегг қироллигига бўради. Автор ҳибсга олинади. Уни саройга чакиришади. Саройда унинг кутиб олинши. Қиролниңг ўз фуқароларига муруввати	181
Унинчи боб .— Лагнегглар мадхи. Струльдбругларниңг тўлиқ таърифи. Авторниңг бир неча таникли одамлар билан струльдбруглар ҳақида сўхбатлашви	185
Ун биринчи боб .— Автор Лагнеггни тарқ этиб, Японияга жўнайди. У ердан голланд кемасига ўтириб Амстердамга, Амстердамдан Англияга қайтади	192

Тўртинчи қисм

ГУИГНГНМЛАР МАМЛАКАТИГА САЁҲАТ

Биринчи боб .— Автор кема капитани бўлиб саёҳатга отланади. Кема командаси авторга қарши фитна ўюстиради. Уни анча вактгача каютада қамоқда сақлашади, кейин номаълум мамлакат соҳилига ташлаб кетишади. Автор мамлакат ичкарисига йўл олади. Еху деб номланган алоҳида ҳайвон зотларининг таърифи. Автор икки гуигнгнмни учратади	197
Иккинчи боб .— Гуигнгнм авторни ўзи яшайдиган уйга олиб келади. Бу хонадоннинг таърифи. Авторниңг қарши олинши. Гуигнгнмлар овқати. Бу мамлакатда нима билан тирикчилик қилишни билмай автор гаранг бўлади. Қўйин ахволдан чиқиш йўли. Бу мамлакатда авторниңг еган овқатлари	204
Учинчи боб .— Автор маҳаллий тилини астойдил ўрганади. Унинг хўжайнини бўлмиш гуигнгнм машгуулларда унга ёрдамлашади. Жуда кўп ҳурматли гуигнгнмлар авторни кўргани келишади. У хўжайнинг ўз саёҳатлари ҳақида қисқача сўзлаб беради	209
Тўртинчи боб .— Гуигнгнмларниңг ҳақиқат ва ёлтон ҳақидаги тушунчалари. Авторниңг гаплари хўжайнин газаба минидради. Авторниңг ўзи ва саёҳатлари ҳақидаги батафсил хикояси	214
Бешинчи боб .— Хўжайниннинг бўйруғига биноан автор уни Англиядаги аҳвол билан таниширади. Европа давлатлари ўртасидаги урушларни келтириб чикарган сабаблар. Автор Англия конституциясини баён қилишта киришади	218
Олтинчи боб .— Англия таърифининг давоми. Европа саройларидағи биринчи ёки бўш министрниңг роли	224
Еттинчи боб .— Авторниңг ўз ватанига бўлган муҳаббати. Англиядаги идора қилиш усули хусусида хўжайниннинг танбехлари. Хўжайнинг инсон табиати ҳақидаги мулоҳазалари	229
Саккизинчи боб .— Автор ехуларниңг баъзи сифатларини таърифлайди. Гуигнгнмларниңг буюк фазилатлари. Ёш авлодни тарбиялэш. Гуигнгнмларниңг генерал совети	234
Тўққизинчи боб .— Гуигнгнмлар кенгашидаги муҳим музокаралар. Гуигнгнмларниңг машгулоти. Улардаги курилиш. Кўмиш маросими. Улар тилидаги камчилик	237
Унинчи боб .— Авторниңг рўзгори ва унинг гуигнгнмлар орасидаги баҳтиёр ҳаётни. У етук фазилат эгаси бўлади. Хўжайн авторга у мамлакатни тарқ этиши лозимлигини маълум қилади. Бу хабарни эшишиб, авторниңг умидсизликка тушиши. Автор хизматкор ёр-	

дамида ўзига қайиқ ясади. У омадсизлик денгизига тушиб, са- фарга отланади	242
Ўн биринчи боб. — Хавфли саёҳат. Автор истиқомат қилиш учун Янги Голландияга келади. Ўша ерликлардан бири уни ёйдан ўқ отиб яралайди. Уни ушлаб олишади ва мажбуран Португалия кемаси- га ўтқизишади. Капитаннинг у билан бўлган ширин муомаласи. Автор Англияга қайтади	249
Ўн иккинчи боб. — Авторнинг ҳаққонийлиги. Бу китобни нашр эттириш- дан унинг кўзлаган мақсади. У ҳақиқатдан юз ўтирган ёзувчи- ларни танқид қиласди. Бу китобни ёзишда автор хеч қандай аҳ- моқона ниятларга эга бўлмаганини исбот қиласди. Битта эътироғза жавоб. Мустамлакаларнинг тузилиш методи. Ватан мадҳи. Автор таърифлаган мамлакат тоҷига бегумон ҳукуқлилик. Бунга эри- шишдаги қийинчилик. Автор китобхон билан бутунлай хайрла- шади. У келажекда қандай ҳаёт кечириш режаларини баён қиласди, яхши маслаҳатлар беради ва китобни тамомлайди	256
E. Брандис. Жонатан Свифт ва унинг «Гулливернинг саёҳатлари» романи	262
Изоҳлар	278

И
С 37

СВИФТ ЖОНАТАН.

ГУЛЛИВЕРНИНГ САЁХАТЛАРИ.
(Русчадан СОТИБОЛДИ ЙЎЛДОШЕВ тарж.) Т., «Ёш гвардия», 1974.

296 б. расм.

ДЖОНАТАН СВИФТ.

ПУТЕШЕСТВИЯ ЛЕМЮЭЛЯ ГУЛЛИВЕРА.

И (Англ).

07-3-4-196
C-M-356 (06)-74 - 74